

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET PRZESTRZENNEGO
ZAGOSPODAROWANIA KRAJU

S T U D I A
CYKL MONOGRAFII

MIASTO NOWEJ GENERACJI. MIASTO NOWYCH POKOLEŃ.

Na przykładzie miast śląskich

KRYSTIAN HEFFNER
KRZYSZTOF GASIDŁO
ANDRZEJ KLASIK
AGNIESZKA MAJOREK-GDULA
BRYGIDA KLEMENS
ALEKSANDER NOWORÓL
ŁUKASZ ODELGA
MARTA POGRZEBA
JACEK KRZYŻAK
ADAM BARTOSZEK
MAŁGORZATA PIĘTA-KANURSKA
JERZY RUNGE
EDYTA SZAFRANEK-STEFANIUK
SŁAWOMIRA KAMIŃSKA-BEREZOWSKA
FLORIAN KUŹNIK
ARTUR OCHOJSKI
KRZYSZTOF WRANA

TOM 24/216

WARSZAWA 2024

Szanowni Państwo,

Uprzejmie informujemy, że w 2024 r. wydaliśmy następujące pozycje:

Studia, t. 22/214 – Nowa gospodarka przestrzenna. Monografia dedykowana pamięci Profesora Ryszarda Domańskiego

Studia, t. 23/215 – Maciej J. Nowak, Milena Bera – redakcja naukowa: Prawo planowania przestrzennego a wdrażanie wyzwań klimatycznych

Studia, t. 24/216 – Krystian Heffner, Krzysztof Gasidło, Andrzej Klasik, Agnieszka Majorek-Gdula, Brygida Klemens, Aleksander Noworól, Łukasz Odelga, Marta Pogrzeba, Jacek Krzyżak, Adam Bartoszek, Małgorzata Pięta-Kanurska, Jerzy Runge, Edyta Szafrańek-Stefaniuk, Sławomira Kamińska-Berezowska, Florian Kuźnik, Artur Ochojski: Miasto nowej generacji. Miasto nowych pokoleń. Na przykładzie miast śląskich

Studia, t. 25/217 – Krzysztof Stachowiak, Robert Kudlak – redakcja naukowa, Malwina Balcerak – redakcja techniczna: Wyzwania i perspektywa geografii społeczno-ekonomicznej gospodarki przestrzennej

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET PRZESTRZENNEGO
ZAGOSPODAROWANIA KRAJU

S T U D I A
CYKL MONOGRAFII

**MIASTO NOWEJ GENERACJI.
MIASTO NOWYCH POKOLEŃ.**

Na przykładzie miast śląskich

*(New-Generation City.
The City of New Generations.
On the Example of Silesian Cities)*

KRYSTIAN HEFFNER
KRZYSZTOF GASIDŁO
ANDRZEJ KLASIK
AGNIESZKA MAJOREK-GDULA
BRYGIDA KLEMENS
ALEKSANDER NOWORÓL
ŁUKASZ ODELGA
MARTA POGRZEBA
JACEK KRZYŻAK
ADAM BARTOSZEK
MAŁGORZATA PIĘTA-KANURSKA
JERZY RUNGE
EDYTA SZAFRANEK-STEFANIUK
SŁAWOMIRA KAMIŃSKA-BEREZOWSKA
FLORIAN KUŹNIK
ARTUR OCHOJSKI
KRZYSZTOF WRANA

TOM 24/216
WARSZAWA 2024

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU

Redakcja Wydawnictwa

Tomasz Komornicki (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN)
Andrzej Jakubowski (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)
Barbara Szejgiec-Kolenda (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN)

Rada Redakcyjna

Paweł Churski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu),
Krzysztof Janc (Uniwersytet Wrocławski),
Arkadiusz Kołoś (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie),
Paulina Legutko-Kobus (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie),
Piotr Lorens (Politechnika Gdańska), Tadeusz Markowski (Uniwersytet Łódzki),
Radomir Matczak (SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny),
Maciej Nowak (Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie),
Aleksandra Nowakowska (Uniwersytet Łódzki),
Jacek Szlachta (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie),
Janusz Zaleski (Politechnika Wrocławska), Jacek Zaucha (Uniwersytet Gdański)

Opracowanie redakcyjne i techniczne

Ewa Ryżlak

Recenzenci

Marian Kachniarz i Tadeusz Marszał

Adres Redakcji

00-901 Warszawa, Pałac Kultury i Nauki,
piętro 23, pokój 2308, tel. (0 22) 182 68 75; e-mail: kpzk@pan.pl

© Copyright by Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN

Warszawa 2024

ISBN 978-83-66847-83-5

DOI 10.24425/151916

Książka sfinansowana ze środków Polskiej Akademii Nauk

Skład i łamanie

Justyna Grzymała-Łuszcz

Spis treści

Abstract.....	7
Wprowadzenie.....	13
<i>Introduction</i>	
 CZĘŚĆ I.	
NOWE WYZWANIA I NOWE MOŻLIWOŚCI MIAST	
<i>New challenges and new chances of the cities</i>	
 Rozdział 1.	
Wybrane współczesne wyzwania w rozwoju miast.....	21
<i>Selected contemporary challenges in urban development</i>	
 Rozdział 2.	
Model struktury funkcjonalno-przestrzennej jako element strategii rozwoju lokalnego na przykładzie strategii rozwoju miasta Bierunia 2035.....	33
<i>Functional and spatial structure model as an element of the local development strategy on the example of Bieruń city 2035 development strategy</i>	
 Rozdział 3.	
Dynamika rozwoju przestrzeni niewykorzystanych (przykład Katowic).....	47
<i>Dynamics of development of unused spaces (the example of Katowice)</i>	
 Rozdział 4.	
Adaptacja miast do zmian klimatu – rozwiązania oparte na naturze jako narzędzie poprawy jakości środowiska miejskiego.....	59
<i>Adaptation of cities to climate change – nature-based solutions as a tool for improving the quality of the urban environment</i>	

Rozdział 5.

Ikoniczne obiekty w miastach aglomeracji górnośląskiej na tle zmian ich hierarchii.....	71
<i>Iconic buildings in the cities of the Upper Silesian agglomeration against the background of changes in their hierarchy</i>	

CZĘŚĆ II.

OBECNOŚĆ MIAST GÓRNOŚLĄSKICH W GLOBALNEJ GRZE CYWILIZACYJNEJ

The presence of Upper Silesian cities in the global civilization game

Rozdział 1.

Górnośląskie miasta w grze globalnych sieci i wyzwań cywilizacyjnych – perspektywa kulturowa.....	87
<i>Upper Silesian cities in the game of global networks and civilisation challenges – a cultural perspective</i>	

Rozdział 2.

Górnośląskie miasta w globalnej grze cywilizacyjnej.....	109
<i>Upper Silesian cities in the global civilisation game</i>	

Rozdział 3.

Eco-smart city jako miasto nowej generacji.....	133
<i>Eco-smart city as a new-generation city</i>	

CZĘŚĆ III.

OD NOWEJ WIELOKULTUROWOŚCI DO NOWEJ TOŻSAMOŚCI MIAST GÓRNOŚLĄSKICH

From new multiculturalism to a new identity of Upper Silesian cities

Rozdział 1.

Od wielokulturowości do nowej tożsamości w złożonym układzie osadniczym.....	143
<i>From multiculturalism to a new identity in a complex settlement system</i>	

Rozdział 2.

Imigracja jako fundament kształtowania wielokulturowości miast i regionów – współczesne trendy w Polsce.....	153
<i>Immigration as a foundation for shaping the multiculturalism of cities and regions – contemporary trends in Poland</i>	

Rozdział 3.

Problemy postrzegania materialnego dziedzictwa przemysłowego gmin na przykładzie Katowic i Ostrawy – refleksje z badań.....	177
--	------------

The issues of perceiving the material industrial heritage

of municipalities on the example of Katowice and Ostrava – reflections from research

CZĘŚĆ IV.

KSZTAŁTOWANIE MIAST NOWEJ GENERACJI

Z ELEMENTAMI PROJEKTOWANIA STRATEGICZNEGO

Shaping new generation cities with elements of strategic designing

Rozdział 1.

Kształtowanie miast nowej generacji. Wielorakie perspektywy.....	191
---	------------

Shaping new-generation cities. Multiple perspectives

Rozdział 2.

Kształtowanie miast nowej generacji – podejście transdyscyplinarne.....	205
--	------------

Shaping new-generation cities – transdisciplinary approach

Rozdział 3.

Projektowanie miast śląskich nowej generacji.....	219
--	------------

Designing new-generation Silesian cities

Bibliografia.....	233
--------------------------	------------

Bibliography

Spis rycin i fotografii.....	261
-------------------------------------	------------

List of Figures and Photos

Spis tabel.....	263
------------------------	------------

List of Tables

Informacje o autorach.....	265
-----------------------------------	------------

Notes on Authors

ABSTRACT

The monograph **New-Generation City. The city of new generations. On the example of Silesian cities** is the result of research, analyses and expert opinions prepared by teams representing scientific disciplines such as architecture and urban planning, economics and spatial management, ecology, geography and sociology, and gathered around the Commission for Studies on the Future of Upper Silesia, and the Polish Academy of Sciences branch in Katowice, as well as academic and research institutions such as: Silesian University of Technology in Gliwice, University of Economics in Katowice, Institute of Ecology of Industrial Areas in Katowice, University of Silesia in Katowice and Upper Silesian University of Entrepreneurship in Chorzów.

The scientific publication entitled *New-Generation City. The city of new generations. On the example of Silesian cities* is the result of the implementation of a long-term research and expert project “The Future of Silesian Cities”. It included, in a logical sequence, smart and creative cities, the cities in the process of transformation, creative cities and the cities of the new generation. Subsequent monographs belonging to this series (also the one currently presented) were prepared with active participation of many Polish academic and research communities, doctoral students at various doctoral schools and, what is especially worth emphasizing, with active participation of local government circles and students of various fields of study. The presented monograph consists of four parts, the main topic of which was the subject of three panel and plenary discussions and one workshop session, conducted during the 7th Urban Colloquium The Future of Silesian Cities “New-Generation City – the city of new generations”.

In the first part, *New challenges and new chances of the cities*, the authors raise various issues, understanding and emphasizing the current challenges and problems of cities in different ways. Brygida Klemens presents a broader background by giving an overview of selected challenges of urban development, including those related to climate and energy as well as digitalization and computerization in the context of contemporary key pillars of urban development, *i.e.* sustainabil-

ity, inclusiveness and resilience (Chapter 1. *Selected contemporary challenges in urban development*).

The issue of strategic preparation for economic changes related to the liquidation of mining concerns many Polish cities, not only in Upper Silesia. Using a specific example, Aleksander Noworól and Łukasz Odelga show testing a new approach to developing municipal strategic documents in accordance with recent changes in the law. The need to integrate economic and social issues in one document with the spatial issues shown in the functional and spatial structure model is a novelty for the municipal government (Chapter 2. *Functional and spatial structure model as an element of the local development strategy on the example of Bieruń city 2035 development strategy*).

The issues of managing city space are also discussed by Agnieszka Majorek-Gdula (Chapter 3. *Dynamics of development of unused spaces /the example of Katowice/*). The author conducted research on the distribution and use of various types of wastelands in Katowice area. In her opinion, wasteland is a resource that needs to be monitored and protected against irrational use because it should serve as means of meeting the city's needs as conditions change. The observations lead to many non-obvious conclusions regarding the predominant directions of development of empty urban spaces, the importance of land cover and the "uniqueness" of post-industrial wastelands.

A report on the implementation of important projects enabling the mitigation of unfavourable climate phenomena in cities is presented by Marta Pogrzeba and Jacek Krzyżak (Chapter 4. *Adaptation of cities to climate change – nature-based solutions as a tool for improving the quality of the urban environment*). Although the authors emphasize the approach consisting in observing nature and using it to solve environmental problems (Nature Based Solutions), they indicate that this is done through the use of advanced technologies and scientific research results. This applies, for example, to the phytoremediation of contaminated land described on the example of the international project under the acronym LUMAT (2016–2019), or the selection of types, technologies and locations of urban "green acupuncture" facilities (SALUTE4CE 2022). The concept of a self-sufficient green module (Mod4GrIn 2020–2024) implemented at the Institute of Ecology of Industrial Areas in Katowice, supporting the adaptation of cities to climate change is especially interesting.

The phenomenon of dynamic changes in the hierarchy of cities in the Upper Silesian agglomeration is described by Krzysztof Gasidło (Chapter 5. *Iconic buildings in the cities of the Upper Silesian agglomeration against the background of changes in their hierarchy*). Former mining and industrial cities are looking for new opportunities, new perspectives, new energies and dynamics. The pace and directions of development of individual centres change over time and gradually diversify, which leads to changes in their significance and position in the hierarchy. A visible sign of these changes is the location of iconic buildings and structures in the cities of the agglomeration.

In the second part, *The presence of Upper Silesian cities in the global civilization game*, Adam Bartoszek focuses on global networks and civilization challenges. In this way, he activates the cultural perspective of his considerations, specifying generational challenges for urban policies. On the one hand, the generation of technocratic policies pursued by local government leaders is exposed, while on the other hand, the author's field of vision includes the generation of "new" townspeople and the claims of urban movements. Thirdly, the generational thinking and approach covered the millennial generation, representing urban individualism in virtual communication networks. The final effect of the author's considerations is the exposure of virtual space as an artifact of the recognition and prestige of Upper Silesian cities in the global space (Chapter 1. *Upper Silesian cities in the game of global networks and civilization challenges – a cultural perspective*).

The authors Krystian Heffner and Agnieszka Majorek-Gdula attempted to show the spatial and locational determinants of the metropolisation process in cities with county rights in the Silesian province. The research shows that in the urbanized spaces of the analysed cities, mainly the external zones of the Upper Silesian Agglomeration are developing intensively. However, the centres of other cities with county rights intensify their functions towards developing their own multifunctionality, at the expense of their immediate surroundings. The authors consider this direction of development and urban space planning as unfavourable to the processes of metropolization of the region. All this hinders integration processes and the inclusion of the main cities of the Silesia province in the global civilization game (Chapter 2. *Upper Silesian cities in the global civilization game*).

Małgorzata Pięta-Kanurska addresses the issue of eco-smart city as a foundation for the development of contemporary urbanized areas, combining technological and ecological dimensions, thus striving to perceive the eco-smart city as the concept of a new generation city. The author formulates the assumptions of the eco-smart city concept through a model composed of a triad: climate neutrality of cities – smart city services – smart urban community. This model is the cornerstone of building not only an eco-smart city, but also it launches a long-term perspective of shaping the future of new generation Silesian cities. The above use of "new generation Silesian cities" can be successfully applied to both Lower and Upper Silesian cities (Chapter 3. *Eco-smart city as a new-generation city*).

In the third part: *From new multiculturalism to a new identity of Upper Silesian cities*, the authors present various reflections on the identity of Upper Silesian cities and different research approaches aimed at understanding the elements shaping it. The third part begins with an extensive study by Jerzy Runge (Chapter 1. *From multiculturalism to a new identity in a complex settlement system*), which looks at the process of identity formation in relation to the rich cultural history of Upper Silesian cities. The text contains considerations on the impact of geopolitical and administrative changes on the socio-cultural development of the region. In the case of the Silesian Voivodeship, cultural identity seems important for residents,

although it is often redefined under the influence of changing administrative and historical factors. Given this dynamic, the author asks questions about the contexts in which individuals define their sense of belonging and whether we should reach back to historical periods of glory or focus on the present. Moreover, he also points to the need to take these issues into account in the development strategies of regions and metropolises, drawing attention to the deficiencies in existing documents in this area.

The role of contemporary immigration in shaping the multiculturalism of cities and regions is discussed by Edyta Szafranek-Stefaniuk (Chapter 2. *Immigration as a foundation for shaping the multiculturalism of cities and regions – contemporary trends in Poland*). The author notes that multiculturalism results from migration processes that bring cultural and social diversity. Population movements influence the shaping of urban space and the permanent formation of the multicultural character of regions. Conducted research allows for drawing conclusions regarding the directions of migration and the origin of immigrants. The author emphasizes the need to monitor and manage this process to avoid conflicts and negative effects. However, she sees multiculturalism as an important factor in socio-economic development that should be supported and harmonized.

In turn, the text by Sławomira Kamińska-Berezowska (Chapter 3. *The issues of perceiving the material industrial heritage of municipalities on the example of Katowice and Ostrava – reflections from research*) presents the results of research conducted on young people studying in Katowice and Ostrava, with special emphasis on the perception of industrial tourism by Generation Z. The author discovers, among others, that young people show positive attitudes towards the material industrial heritage and support the use of old industrial facilities to create a new regional identity. She notes that the memory of the industrial past can coexist with dynamic changes in the post-industrial world and in the era of the 4.0 revolution. Moreover, while presenting the tension between the continuation of industrial traditions and the need to adapt to new realities, she draws attention to the importance of preserving the identity of urban communes while adapting to new challenges.

The fourth part, *Shaping new-generation cities with elements of strategic designing*, addresses the issue of shaping new-generation cities from a multiple cognitive and application perspective, adopts the basic transdisciplinary fields of shaping the future of cities and introduces elements of strategic planning in its ideation phase. Andrzej Klasik and Florian Kuźnik define the concept of new-generation cities and four perspectives of shaping them. They shift their investigations on the issues of new generation cities to the ground and reality of Silesian cities, proposing their exploration in the form of new-generation cities using the formula of strategic challenges – model of perspectives for shaping them – strategic goals (Chapter 1. *Shaping new-generation cities. Multiple perspectives*).

A transdisciplinary approach to shaping new-generation cities is presented by Artur Ochojski and Krzysztof Wrana. In this approach, the authors, enrich the con-

cept of new-generation cities on the one hand, and on the other hand, they specify the concept of five transdisciplinary fields in shaping new-generation cities. Strategic gaps and the model of relationships of transdisciplinary fields as well as development constraints create the second formula for shaping new-generation Silesian cities (Chapter 2. *Shaping new-generation cities – a transdisciplinary approach*).

Andrzej Klasik, Florian Kuźnik, Artur Ochojski, Krzysztof Wrana as a research and expert team make a transition to the strategic design process, striving to specify its methodological framework and to express its ideation phase. It is an attempt at strategic planning of new-generation Silesian cities, which results in concepts and ideas for strategic projects in separate perspectives of their formation and in the cross-section of distinguished transdisciplinary fields. The sets of design ideas were selected based on leading strategic challenges and leading strategic gaps. Recommended design ideas dedicated to urban governance and stakeholders of the urban scenes of Silesian cities require evaluation from the point of view of an expertly recognized set of strategic goals of new-generation Silesian cities and revealed development limitations regarding the potential of Silesian cities (Chapter 3. *Designing new-generation Silesian cities*).

Presenting the monograph *New-Generation City. The City of new generations. On the example of Silesian cities* to a wide audience, its cognitive and application values should be emphasized. Firstly, transdisciplinary thinking, approach and cooperation were applied to a great extent in creation of the publication. The research method and proposals included in the content of individual parts and chapters are another important attribute of this interdisciplinary monograph. They were developed during joint panel sessions, debates and plenary discussions, as well as during workshops with the participation of the young generation of researchers, urban specialists and students pursuing studies in fields related to the city, metropolitan area and urban region. The above-mentioned values may prove attractive to all potential recipients of the publication, people, communities and institutions that show interest in reading it.

The Authors would like to thank Polish Academy of Sciences in Warsaw and the branch in Katowice, local government authorities of partner cities and the Team from the Silesian Library in Katowice for their patronage, financial and editorial support, as well as providing auditorium space and media promotion.

Keywords: Challenges of urban development, industrial heritage, new generation cities, metropolisation process, multiculturalism, smart and creative cities, strategic challenges.

WPROWADZENIE

Monografia *Miasto nowej generacji. Miasto nowych pokoleń. Na przykładzie miast śląskich* jest efektem badań, analiz i ekspertyz prowadzonych przez zespoły reprezentujące dyscypliny naukowe skupione wokół Komisji Studiów nad Przyszłością Górnego Śląska, Polska Akademia Nauk oddział w Katowicach, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, są to: architektura i urbanistyka, ekonomia i gospodarka przestrzenna, ekologia, geografia i socjologia oraz takie instytucje akademickie i badawcze, jak: Politechnika Śląska w Gliwicach, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Górnośląska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości w Chorzowie.

Publikacja naukowa *Miasto nowej generacji. Miasto nowych pokoleń. Na przykładzie miast śląskich* jest rezultatem realizacji wieloletniego projektu badawczo-eksperckiego *Przyszłość śląskich miast* w ciągu logicznym obejmującym: miasta inteligentne i kreatywne – miasta w procesie przemian – miasta kreujące się – miasta nowej generacji. Tworzenie kolejnych, przynależnych do tego ciągu monografii, (również obecnie przedstawianej) odbywało się przy czynnym udziale wielu krajowych środowisk akademickich i naukowo-badawczych, doktorantów różnych szkół doktorskich oraz, co szczególnie warto podkreślić, z żywym udziałem środowisk samorządowych i studentów różnych kierunków studiów. Prezentowana monografia składa się z czterech części, których główny temat był przedmiotem trzech dyskusji panelowych i plenarnych oraz jednej sesji warsztatowej, zrealizowanych podczas VII Colloquium Miejskie Przyszłość Śląskich Miast *Miasto nowej generacji – Miasto nowych pokoleń*.

W części pierwszej *Nowe wyzwania i nowe możliwości miast* autorzy poruszają różnorodne kwestie, różnie rozumiejąc i akcentując aktualne wyzwania i problemy miast. Brygida Klemens przedstawia szersze tło dając przegląd wybranych wyzwań rozwoju miast: klimatycznych i energetycznych, cyfryzacji i informatyzacji w kontekście współczesnych kluczowych filarów rozwoju miast: zrównowazenia, inkluzywności, odporności (Rozdz. 1. *Wybrane współczesne wyzwania w rozwoju miast*).

Problem strategicznego przygotowania do zmian gospodarczych związanych z likwidacją górnictwa dotyczy wielu polskich miast, nie tylko na Górnym Śląsku. Aleksander Noworól i Łukasz Odelga pokazują na konkretnym przykładzie testowanie nowego podejścia do opracowania gminnych dokumentów strategicznych zgodnie z ostatnimi zmianami w prawie. Nowością dla samorządu gminnego jest konieczność integracji w jednym dokumencie zagadnień ekonomicznych i społecznych z przestrzennymi pokazywanymi w modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej (Rozdz. 2. *Model struktury funkcjonalno-przestrzennej jako element strategii rozwoju lokalnego na przykładzie strategii rozwoju miasta Bierunia 2035*).

Zagadnienia gospodarowania przestrzenią miasta porusza także Agnieszka Majorek-Gdula (Rozdz. 3. *Dynamika rozwoju przestrzeni niewykorzystanych /przykład Katowic/*). Autorka przeprowadziła badania rozmieszczenia i wykorzystania różnego typu nieużytków na obszarze Katowic. Jej zdaniem nieużytki to zasób, który trzeba obserwować i chronić przed nieracjonalnym wykorzystaniem, gdyż powinny one służyć zaspokajaniu potrzeb miasta w miarę zmieniających się warunków. Z obserwacji wynika wiele nieoczywistych wniosków dotyczących dominujących kierunków zagospodarowania pustych przestrzeni miejskich, znaczenia pokrycia terenu, a także „wyjątkowości” nieużytków przemysłowych.

Raport z realizacji istotnych projektów umożliwiających mitygację niekorzystnych zjawisk klimatycznych w miastach przedstawiają Marta Pogrzeba i Jacek Krzyżak (Rozdz. 4. *Adaptacja miast do zmian klimatu – rozwiązania oparte na naturze jako narzędzia poprawy jakości środowiska miejskiego*). Choć Autorzy akcentują podejście polegające na obserwacji natury i jej wykorzystaniu dla rozwiązywania problemów środowiskowych (*Nature Based Solutions*) to jednak zwracają uwagę na fakt, że odbywa się to poprzez zastosowanie zaawansowanych technologii i wyników badań naukowych. Dotyczy to np. fitoremediacji zanieczyszczonych gruntów opisywanej na przykładzie międzynarodowego projektu o akronimie LUMAT (2016–2019), czy doboru gatunków, technik i lokalizacji obiektów miejskiej „zielonej akupunktury” (SALUTE4CE 2022). Szczególnie interesujący jest zrealizowany w Instytucie Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach koncept samowystarczalnego zielonego modułu (Mod4GrIn 2020–2024) wspomagającego adaptację miast do zmian klimatu.

Zjawisko dynamicznych zmian w hierarchii miast aglomeracji górnośląskiej opisuje Krzysztof Gasidło (Rozdz. 5. *Ikoniczne obiekty w miastach aglomeracji górnośląskiej na tle zmian ich hierarchii*). Dotychczasowe miasta górnicze i przemysłowe szukają nowych szans, nowych perspektyw, nowych energii i dynamiki. Tempo i kierunki rozwoju poszczególnych ośrodków zmieniają się w czasie i stopniowo różnicują, co prowadzi do zmian ich znaczenia i pozycji w hierarchii. Widomym znakiem tych przemian jest rozmieszczenie ikonicznych budynków i budowli w miastach aglomeracji.

W części drugiej *Obecność miast górnośląskich w globalnej grze cywilizacyjnej* Adam Bartoszek koncentruje się na globalnych sieciach i wyzwaniach cywilizacyjnych. Tym sposobem uruchamia perspektywę kulturową swoich rozważań, precyzu-

jąc wyzwania generacyjne dla polityk miejskich. Z jednej strony, eksponowana jest generacja technokratycznych polityk prowadzonych przez liderów samorządowych. Z drugiej strony, w polu widzenia Autora znalazła się generacja „nowych” mieszczan i roszczeń ruchów miejskich. Myśleniem i podejściem generacyjnym objęto pokolenie milenialsów, reprezentujących miejski indywidualizm w sieciach wirtualnej komunikacji. Finalnym efektem całości rozważań Autora jest ekspozycja przestrzeni wirtualnej jako artefaktu rozpoznawalności i prestiżu miast górnośląskich w przestrzeni globalnej (Rozdz. 1. *Górnośląskie miasta w grze globalnych sieci i wyzwań cywilizacyjnych – perspektywa kulturowa*).

Autorzy Krystian Heffner i Agnieszka Majorek-Gdula podjęli próbę wskazania przestrzennych i lokalizacyjnych uwarunkowań procesu metropolizacji w miastach na prawach powiatu w woj. śląskim. Z przeprowadzonych badań wynika, że w przestrzeniach zurbanizowanych analizowanych miast intensywnie rozwijają się głównie strefy zewnętrzne Aglomeracji Górnośląskiej. Natomiast centra pozostałych miast na prawach powiatu intensyfikują swoje funkcje w kierunku rozwijania własnej wielofunkcyjności, kosztem swojego bliskiego otoczenia. Autorzy uznają ten kierunek rozwoju i zagospodarowania przestrzeni miejskiej za niesprzyjający procesom metropolizacji regionu. Wszystko to utrudnia procesy integracyjne i włączanie głównych miast woj. śląskiego w globalną grę cywilizacyjną (Rozdz. 2. *Górnośląskie miasta w globalnej grze cywilizacyjnej*).

Małgorzata Pięta-Kanurska podejmuje zagadnienie *eco-smart city* jako fundament rozwoju współczesnych obszarów zurbanizowanych, wiążąc ze sobą wymiary technologiczny i ekologiczny, dążąc tym samym do potraktowania *eco-smart city* jako konceptu miasta nowej generacji. Autorka formułuje założenia koncepcji *eco-smart city* poprzez model złożony z triady: neutralność klimatyczna miast – inteligentne usługi miejskie – smart społeczność miejska. Model ten stawia kamień węgielny budowania nie tylko *eco-smart city*, ale jednocześnie uruchamia długookresową perspektywę kształtowania przyszłości miast śląskich nowej generacji. Użycie powyżej „miasta śląskie nowej generacji” może być z powodzeniem odniesione zarówno do miast dolno-, jak i górnośląskich (Rozdz. 3. *Eco-smart city jako miasto nowej generacji*).

W części trzeciej *Od nowej wielokulturowości do nowej tożsamości miast górnośląskich* autorzy prezentują różnorodne refleksje dotyczące tożsamości miast górnośląskich oraz odmienne podejścia badawcze, które mają na celu zrozumienie elementów ją kształtujących. Część trzecią rozpoczyna obszerne opracowanie Jerzego Runge (Rozdz. 1. *Od wielokulturowości do nowej tożsamości w złożonym układzie osadniczym*), które przygląda się procesowi formowania tożsamości w nawiązaniu do bogatej historii kulturowej miast górnośląskich. Tekst zawiera rozważania na temat wpływu zmian geopolitycznych i administracyjnych na rozwój społeczno-kulturowy regionu. W przypadku województwa śląskiego, tożsamość kulturowa wydaje się istotna dla mieszkańców, choć często podlega redefinicji pod wpływem zmiennych czynników administracyjnych i historycznych.

Wobec tej dynamiki Autor stawia pytania o konteksty, w jakich jednostki definiują swoje poczucie przynależności oraz czy należy sięgać do historycznych okresów świetności czy też koncentrować się na teraźniejszości. Ponadto wskazuje również na konieczność uwzględnienia tych kwestii w strategiach rozwoju regionów i metropolii, zwracając uwagę na braki w istniejących dokumentach w tym zakresie.

Rola współczesnej imigracji w kształtowaniu wielokulturowości miast i regionów zostaje podjęta przez Edytę Szafranek-Stefaniuk (Rozdz. 2. *Imigracja jako fundament kształtowania wielokulturowości miast i regionów – współczesne trendy w Polsce*). Autorka zauważa, że wielokulturowość wynika z procesów migracyjnych, które przynoszą ze sobą różnorodność kulturową i społeczną. Przemieszczenia ludności mają wpływ na kształtowanie przestrzeni miejskiej oraz trwałe formowanie wielokulturowego charakteru regionów. Z przeprowadzonych badań można wyciągnąć wnioski dotyczące kierunków migracji oraz pochodzenia imigrantów. Autorka podkreśla potrzebę monitorowania i zarządzania tym procesem, aby uniknąć konfliktów i negatywnych skutków. Natomiast w wielokulturowości upatruje istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego, który należy wspierać i harmonizować.

Z kolei tekst Sławomiry Kamińskiej-Berezowskiej (Rozdz. 3. *Problemy postrzegania materialnego dziedzictwa przemysłowego gmin na przykładzie Ostrawy i Katowic – refleksje z badań*) prezentuje wyniki badań przeprowadzonych na młodzieży studiującej w Katowicach i Ostrawie, ze szczególnym uwzględnieniem postrzegania przez pokolenia Z turystyki przemysłowej. Autorka odkrywa m.in., że młodzież wykazuje pozytywne postawy wobec materialnego dziedzictwa industrialnego oraz przychylność w wykorzystywaniu dawnych obiektów industrialnych do kreowania nowej tożsamości regionalnej. Zauważa, że pamięć o przeszłości przemysłowej może współistnieć z dynamicznymi zmianami w świecie postindustrialnym i w erze rewolucji 4.0. Ponadto zwraca uwagę na znaczenie zachowania tożsamości miejskich gmin przy jednoczesnym dostosowywaniu się do nowych wyzwań, prezentując napięcia między kontynuacją tradycji przemysłowych a koniecznością adaptacji do nowych realiów.

W części czwartej *Kształtowanie miast nowej generacji z elementami projektowania strategicznego* podjęto zagadnienie kształtowania miast nowej generacji w wielorakiej perspektywie poznawczej i aplikacyjnej, przyjęto podstawowe pola transdyscyplinarne kształtowania przyszłości miast oraz wprowadzono elementy projektowania strategicznego w jego fazie ideacyjnej. Andrzej Klasik i Florian Kuźnik definiują koncept miast nowej generacji oraz cztery perspektywy ich kształtowania. Dociekania w przedmiocie miast nowej generacji przenoszą na grunt i rzeczywistość miast śląskich proponując ich eksplorację w formie miast nowej generacji przy użyciu formuły; wyzwania strategiczne – model perspektyw ich kształtowania – cele strategiczne (Rozdz. 1. *Kształtowanie miast nowej generacji. Wielorakie perspektywy*).

Podejście transdyscyplinarne do kształtowania miast nowej generacji podjęli Artur Ochojski i Krzysztof Wrana. W tym ujęciu autorzy wzbogacają z jednej stro-

ny koncept miast nowej generacji, a z drugiej precyzują koncepcję pięciu pól transdyscyplinarnych w kształtowaniu miast nowej generacji. Luki strategiczne i model zależności pól transdyscyplinarnych i ograniczenia rozwojowe tworzą drugą formułę kształtowania miast śląskich nowej generacji (Rozdz. 2. *Kształtowanie miast nowej generacji – podejście transdyscyplinarne*).

Andrzej Klasik, Florian Kuźnik, Artur Ochojski, Krzysztof Wrana jako zespół badawczo- ekspercki dokonują przejścia do procesu projektowania strategicznego dążąc do sprecyzowania jego ramy metodologicznej oraz do ujęcia jego fazy ideacyjnej. Jest to próba projektowania strategicznego miast śląskich nowej generacji, której efektem są idee i pomysły na projekty strategiczne w wyodrębnionych perspektywach ich kształtowania i w przekroju wyróżnionych pól transdyscyplinarnych. Zbiory pomysłów projektowych zostały wyłonione na podstawie kluczowych wyzwań strategicznych i wiodących luk strategicznych. Rekomendowane pomysły projektowe dedykowane miejskiemu *governance* i interesariuszom scen miejskich miast śląskich, wymagają ewaluacji w punktu widzenia rozpoznanego ekspercko zbioru celów strategicznych miast śląskich nowej generacji oraz ujawnionych ograniczeń rozwojowych dotyczących potencjału śląskich miast (Rozdz. 3. *Projektowanie miast śląskich nowej generacji*).

Prezentując monografię *Miasto nowej generacji. Miasto nowych pokoleń. Na przykładzie miast śląskich* szerokiemu gronu odbiorców należy podkreślić jej walory poznawcze i aplikacyjne. Po pierwsze, w tworzeniu publikacji w znacznym stopniu posłużono się myśleniem, podejściem i współpracą transdyscyplinarną. Ważnym atrybutem tej interdyscyplinarnej monografii okazał się także sposób dochodzenia do ustaleń i propozycji, które znalazły się w poszczególnych częściach i rozdziałach. Ucierały się one roboczo w trakcie wspólnych sesji panelowych, debat i dyskusji plenarnych oraz w trakcie pracy warsztatowej z udziałem młodego pokolenia badaczy, specjalistów miejskich i studentów realizujących studia na kierunkach związanych z miastem, obszarem metropolitarnym i regionem miejskim. Przytoczone walory mogą okazać się atrakcyjne dla wszystkich potencjalnych odbiorców publikacji, osób, środowisk i instytucji, które wykażą zainteresowanie jej lekturą.

Grono Autorów pragnie w tym miejscu podziękować za udzielone patronaty, wsparcie finansowe i edytorskie oraz udostępnienie przestrzeni audytoryjnej i promocji medialnej; Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i oddziale w Katowicach, władzom samorządowym miast partnerskich oraz Zespołowi z Biblioteki Śląskiej w Katowicach.

Krystian Heffner
Krzysztof Gasidło
Andrzej Klasik
Agnieszka Majorek-Gdula

CZĘŚĆ I.
NOWE WYZWANIA
I NOWE MOŻLIWOŚCI MIAST

*(New Challenges
and New Chances of the Cities)*

Rozdział 1

WYBRANE WSPÓŁCZESNE WYZWANIA W ROZWOJU MIAST

Wprowadzenie

Kluczowymi filarami rozwoju współczesnych miast stają się: zrównoważenie (*sustainability*), inkluzywność (*inclusiveness*) oraz odporność (*resilience*). W rozwoju zrównoważonym chodzi przede wszystkim o funkcjonowanie miasta, w którym wszystkie sfery jego działalności realizują się z poszanowaniem dostępnych zasobów i ich racjonalnym wykorzystaniem, co skutkować ma minimalizacją negatywnego wpływu człowieka i jego działalności na środowisko [Rzeńca, Kamińska 2023]. Pojęcie inkluzywności związane jest z dążeniem do równości społecznej i włączenia społecznego przez m.in. procesy partycypacyjne oraz zwiększeniem dostępności do usług i przestrzeni miejskich [UNDP 2016]. Odporność można rozumieć jako zdolność systemów społecznych, gospodarczych i środowiskowych do radzenia sobie z zagrożeniami i zakłóceniami, tak aby zachować podstawowe funkcje, tożsamość i strukturę systemu miejskiego, jednocześnie utrzymując zdolność do adaptacji, nauki i transformacji [IPCC 2014]. Skutkuje to szybkim przystosowaniem się miasta do zmian z jednoczesną umiejętnością szybkiego przekształcenia systemu po to, aby unikać i zarządzać zagrożeniami [Drobnik 2015]. Koncepcja *urban resilience* nawiązuje do koncepcji *smart city* oraz miasta zrównoważonego.

Współczesny rozwój miast naznaczony jest wieloma wyzwaniami. Miasto staje się obszarem, z którym mieszkańcy się nie identyfikują, dostrzegalne są nierówności społeczne, izolacja, problemy komunikacyjne i transportowe, odczuwalny jest niedostatek gruntów miejskich czy mieszkań, dostęp do usług publicznych jest ograniczony, wzrasta zanieczyszczenie środowiska, brakuje mieszkań, a społeczność miejską dotykają takie problemy, jak ubóstwo, (w tym ubóstwo energetyczne) czy głód [Karpieńska, Śmiech 2021; Silva *et al.* 2021].

Współczesnych wyzwań w rozwoju miast jest o wiele więcej. Wymieniając część z nich wskazać można, że miasta wciąż mierzą się z negatywnymi konsekwencjami pandemii Covid-19, kryzysem finansowym i problemami na rynku

pracy, kryzysem demograficznym, kryzysem migracyjnym, suburbanizacją, niską partycypacją społeczną czy z radykalnym pogorszeniem się sytuacji geopolitycznej w Europie Wschodniej wywołanym pełnoskalową agresją Rosji na Ukrainę w 2022 r. Każdy z tych czynników wywołuje fale efektów społecznych, gospodarczych czy środowiskowych. W tym rozdziale skoncentrowano się na wyzwaniach klimatycznych i energetycznych, zrównoważonym i inteligentnym rozwoju miast, cyfryzacji i sztucznej inteligencji oraz konieczności prowadzenia rozważań o rozwoju miasta w kontekście obszaru funkcjonalnego.

Wyzwania klimatyczne i energetyczne

Przeprowadzone badania potwierdzają, że szeroko rozumiane środowisko, w którym mieszkamy ma ogromny wpływ na nasze zdrowie i dobre samopoczucie [Morris, Saunders 2017]. Negatywne zmiany środowiskowe oddziałują bezpośrednio i pośrednio na jakość życia ludzi, na co wpływ ma mniej lub bardziej uprzywilejowany dostęp do zasobów, status społeczno-ekonomiczny i miejsce zamieszkania [Rohling 2019].

Polityki globalne w zakresie przeciwdziałania negatywnym skutkom zmian klimatycznych nie wydają się przynosić oczekiwanych pozytywnych rezultatów [IPCC 2021], a negatywne konsekwencje dla zdrowia, życia i jego jakości jedynie się pogłębiają [Mora *et al.* 2017]. Konsekwencje negatywnych zmian klimatycznych są dobrze widoczne na obszarach zurbanizowanych, a zaliczyć tu można m.in. zagrożenie zdrowia i życia wywołane powodziami, falami upałów, awarie sieci infrastrukturalnych, obniżenie bezpieczeństwa żywnościowego i dostępu do wody pitnej [IPCC 2014].

W rozwoju miast oprócz czynników endogenicznych, takich jak innowacja technologiczna [Gorzela 2000], przywództwo [Tuziak 2016] czy udział społeczeństwa [Sowada 2019] ważne jest podejmowanie decyzji na rzecz jakości środowiska, takich jak redukcja niskiej emisji, redukcja wysp ciepła (*heat islands*), lokalna poprawa klimatu, redukcja smogu, rozwój zieleni miejskiej, itp. [Budner, Gorynia 2021]. Przeprowadzone badania pokazują wpływ czynników środowiskowych i energetycznych na zrównoważony rozwój regionalny [Klemens *et al.* 2022].

Obecnie miasta są obszarem, na którym żyje większość ludności świata, co skutkuje wzrostem problemów w kontekście zrównoważonego rozwoju. Problemy związane z zanieczyszczeniem, m.in. powietrza i wód, nadmierne wytwarzanie odpadów, czy marnowanie surowców, wymagają nowego podejścia m.in. do infrastruktury miejskiej, edukacji, czy sposobu myślenia szerokiego grona interesariuszy rozwoju lokalnego.

Z perspektywy strategii rozwoju Europy głównym celem jest przekształcenie Unii Europejskiej w nowoczesną, zasobooszczędną i konkurencyjną gospodarkę,

uwzględniającą zeroemisyjność do 2050 r. oraz wzrost gospodarczy niewiążący się z zużyciem zasobów nieodnawialnych [*Europejski Zielony Ład* 2019]. Cel ten ma zostać osiągnięty przez dostarczanie czystej, przystępnej cenowo i bezpiecznej energii, a transformacja gospodarki UE odbywać ma się w sposób sprawiedliwy [Górska 2023]. W strategii podkreśla się trzy wymiary transformacji i powiązane z nimi procesy: społeczny (sprawiedliwość społeczna), gospodarczy (transformacja energetyczna) i środowiskowy (zrównoważone wykorzystanie zasobów). Nowym ujęciem programowania rozwoju europejskiego jest podejście adaptacyjne, polegające na dostosowaniu się do środowiska i projektowaniu procesów społeczno-gospodarczych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju [Bartoszek *et al.* 2020].

Uchwalona w 2022 r. Krajowa Polityka Miejska 2030 [KPM 2030] jako jedno z wyzwań wskazuje niwelowanie negatywnych skutków zmian klimatu w miastach, do największych problemów zaliczając: emisję zanieczyszczeń do atmosfery, utratę terenów zielonych i różnorodności biologicznej, zjawisko suszy czy istnienie miejskich wysp ciepła (*heat islands*) [Gartland 2008: 8; KPM 2030, 2022]. Do działań w tym obszarze KPM 2030 zalicza m.in. [KPM 2030, 2022]:

- zwiększoną retencję wody w miastach poprzez wzrost udziału terenów przepuszczalnych i rozwój błękitno-zielonej infrastruktury;
- zwiększenie obszarów zielonych w miastach, w tym również przez nasadzenia pojedynczych drzew i krzewów;
- ochronę już istniejących zadrzewień, poprzez ograniczanie wycinki drzew i starodrzewia;
- „odbetonowanie” placów miejskich.

Coraz częściej występujące ekstremalne zjawiska pogodowe będą wymuszały zmianę standardów planistycznych i budowlanych w ośrodkach miejskich, rozwój ekologicznych form transportu publicznego (autobusy elektryczne, tramwaje, kolej) oraz mobilności aktywnej (m.in. ruch piesz, rowery), wymianę źródeł ogrzewania i chłodzenia na ekologiczne [Heffner *et al.* 2022].

Według najnowszych danych miasta odpowiadają za ponad dwie trzecie konsumpcji globalnej energii i adekwatną emisję CO₂ [IRENA 2016]. Dla czystego powietrza w miastach istotna jest dekarbonizacja zużycia energii [Coninck *et al.* 2018], w czym pomóc może większe wykorzystanie udziału energii odnawialnej w miejskich sieciach energetycznych i ciepłowniczych, czy w miejskim systemie transportowym. Władze miejskie, przez regulacje prawne, mogą wdrażać lub promować bardziej efektywne systemy urbanistyczne, transportowe czy sieciowe [Zusman *et al.* 2012].

Zaopatrzenie miasta w energię elektryczną realizowane jest zazwyczaj poprzez generację zewnętrzną (pozamiejską), czego głównym powodem jest konieczność stworzenia infrastruktury w postaci odpowiednich linii przesyłowych i dystrybucyjnych niezbędnych dla funkcjonowania elektrowni, jak również negatywne skutki dla środowiska w postaci m.in. emisji gazów [Breeze 2017]. Jednym z rozwiązań tej sytuacji jest zwiększenie liczby mniejszych instalacji wykorzystujących ener-

gię odnawialną, jak np. w systemach fotowoltaicznych i stworzenie warunków (m.in. prawnych) do rozmieszczenia ich na dachach budynków miejskich, w tym przemysłowych, czy usługowo-handlowych, jak również prywatnych obiektach oraz wsparcie tych zdecentralizowanych systemów energetycznych o magazyny energii [Bögel *et al.* 2021]. Niektóre z badań wskazują, że systemy fotowoltaiczne montowane na dachach obiektów można traktować jako najbardziej powszechny sposób produkcji energii słonecznej w miastach [Fakhraian *et al.* 2021; Aslani, Seipel 2022].

Zmniejszenie wykorzystania paliw kopalnych z jednoczesnym zwiększeniem udziału energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej czy ciepłej może być wyrazem troski o bezpieczeństwo energetyczne miast. Jest to jedno z ważniejszych ryzyk w rozwoju współczesnych miast. Pod pojęciem bezpieczeństwa energetycznego można rozumieć m.in. brak troski o ciągłość dostaw energii elektrycznej, możliwość samodzielnego jej dostarczania, stabilną energię w sieciach przesyłowych oraz zasoby surowców gwarantujące samodzielność energetyczną [Gatto 2022; Miślik 2022]. Szczególnie ważne jest zadbanie o stałe i stabilne dostawy prądu do infrastruktury krytycznej miast, m.in. szpitali, zakładów energetycznych, ciepłowniczych, wodno-kanalizacyjnych czy transportowych [Krings 2020].

Zrównoważony rozwój miast

Punktem zbieżnym dla rozwoju miast i koncepcji zrównoważonego rozwoju była Konferencja Narodów Zjednoczonych w 1991r. w sprawie Środowiska i Rozwoju, znana jako Szczyt dla Ziemi, Rio-92 lub Eco-92. W Stambule, w 1996 r. odbyła się konferencja Narodów Zjednoczonych, Habitat II, na której pojawiła się koncepcja miasta zrównoważonego.

Miasto zrównoważone jest zdolne zapewnić akceptowalny poziom życia, nie powodując przy tym znacznych szkód w ekosystemie. Miasto, aby mogło być uznane za zrównoważone, powinno prawidłowo rozdzielać i ponownie wykorzystywać zasoby, w tym z odpadów stałych, zapewniać wodę wysokiej jakości bez wyczerpywania źródeł, efektywnie zbierać i ponownie wykorzystywać wody deszczowe, wykorzystywać odnawialne źródła energii, zapewniać ludności wysokiej jakości transport i alternatywy komunikacji (np. sieć ścieżek rowerowych, rowery miejskie, ciągi piesze, itp.), gwarantować możliwości kulturalne i rekreacyjne, dostęp do wysokiej jakości usług administracyjnych, zdrowotnych i edukacyjnych (w tym nowoczesnych e-usług), dbać o dostępność zasobów mieszkalnych i pracy oraz wielu innych [Silva *et al.* 2021].

Głównym celem miasta zrównoważonego jest zapewnienie wysokiej jakości środowiska z poszanowaniem praw przyrody i uwzględnieniem ograniczeń wynikających ze specyfiki zasobów naturalnych (m.in. dostępu do czystej wody, terenów zielonych czy surowców mineralnych). Główną rolę w tej koncepcji odgrywa

postulat oszczędnego i efektywnego wykorzystania zasobów środowiska wraz z przeciwdziałaniem negatywnym skutkom działalności człowieka poprzez systematyczne eliminowanie konfliktów przestrzennych, społecznych, gospodarczych i przyrodniczych [Rzeźca 2016].

Wyzwania miejskie są różne w zależności od wielu czynników, takich jak m.in. wielkość miasta, struktura ludności, uwarunkowania administracyjno-przestrzenne, pełnione funkcje. Z perspektywy globalnej w krajach rozwiniętych wyzwaniem jest znalezienie alternatywnych źródeł energii, aby zastąpić paliwa kopalne, a w krajach rozwijających się wyzwaniem będą kwestie podstawowe, takie jak gospodarka odpadami stałymi w miastach, podstawowe warunki sanitarne, jakość transportu publicznego, dostępność przestrzeni zielonych, mieszkalnictwo i inne [Silva *et al.* 2021].

Planowanie zrównoważonego rozwoju miast i zrównoważonej transformacji energetycznej powinno włączać zasady ekonomii współdzielenia (*sharing economy*), która może generować pozytywne skutki gospodarcze, środowiskowe [Eckhardt, Bardhi 2016] i społeczne [Hossain 2020], m.in. przez zachęcanie do efektywnego gospodarowania zasobami i redukcji odpadów oraz niższej konsumpcji [Toni *et al.* 2018]. Konsumenci uzyskują dostęp do zrównoważonych produktów i usług [Paundra *et al.* 2017], w tym również w obszarze energii, stając się niejednokrotnie wytwórcami energii i współdzieląc tę działalność z państwowymi koncernami energetycznymi [Azarova *et al.* 2019]. Energetyka obywatelska przejawia się w wykorzystaniu technologii OZE na rynku energii z aktywnym udziałem obywateli, działających samodzielnie lub w grupie [Devine-Wright 2007; Klemens, Dancewicz 2023].

Zrównoważony rozwój miast a idea *smart city*

Koncepcja *smart city* według części autorów ma holistyczny charakter, gdyż w pierwszej kolejności tworzy się struktury mieszkalne i komercyjne jako elementy szerszej całości, które generują efekt synergii [Visvizei, Lytras 2018; Baldi *et al.* 2023; Glebova, Lewicki 2022]. Koncepcja *smart city* implementowana jest z powodzeniem także w mniejszych miastach, nie tylko dużych aglomeracjach [Visvizei, Lytras 2018].

Koncepcja miasta inteligentnego (*smart city*) skupia się na podnoszeniu efektywności działań w sześciu obszarach funkcjonowania miasta: gospodarka, ludzie, zarządzanie, mobilność, środowisko i jakość życia – wykorzystując do tego nowoczesne technologie [Rzeźca, Kamińska 2023].

Thapa i Thapa [Thapa, Thapa 2022] klasyfikują cztery rozumienia pojęcia *smart* w idei *smart city*: w ujęciu technologicznym (w zakresie rozwiązań ICT), przedsiębiorczym (stymulowanie wzrostu gospodarczego i tworzenie nowych miejsc

pracy zarówno przez wspieranie firm lokalnych, jak i przyciąganie inwestorów zewnętrznych [zob. również: Alawadhi *et al.* 2012], zrównoważonym (miasto ekologiczne, odpowiedzialne, dbające o zasoby), inkluzywnym (miasta włączające grupy marginalizowane, takie jak m.in. migrantów, mieszkańców slumsów, starzejące się społeczeństwo, osoby z niepełnosprawnościami, itp.).

W koncepcji *smart city* wykorzystuje się narzędzia ICT w celu rozwiązywania miejskich problemów i implementowania oraz promowania miejskich innowacji. Narzędzia *smart* bardzo często służą zarządzaniu i optymalizacji usług publicznych [Zanella *et al.* 2014], pozwalając oferować wyższy ich poziom i zapewnić efektywniejsze zarządzanie miastem. Takie podejście jest często wykorzystywane po to, aby przyciągnąć zainteresowanie dla miast, które poszukują możliwości rozwiązania problemów miejskich, a infrastruktura ICT staje się kluczowa na takim rynku [Angelidou 2015]. Koncepcja *smart city* rozpatrywana jest głównie w kontekście technologicznym, jako możliwość poprawy jakości życia dzięki innowacyjnej infrastrukturze miejskiej [Borkowska, Osborne 2018], ale może prowadzić do zmarginalizowania czynnika ludzkiego.

Przeprowadzone przez Martina z zespołem badania miast w Europie i Ameryce Północnej zidentyfikowały pięć głównych obszarów napięć pomiędzy miastami inteligentnymi a zrównoważonymi celami rozwojowymi [Martin *et al.* 2018]: nierównoważony wzrost gospodarczy wraz z odpadami i zużyciem zasobów; nierówny podział korzyści płynących z innowacji cyfrowych; osłabienie i marginalizacja praw obywatelskich; lekceważenie ochrony środowiska; wyzwanie rzucone konsumpcjonizmowi. Aby więc *smart cities* były zrównoważone konieczna jest pogłębiona praca nad wskazanymi obszarami.

Zrównoważone miasta skupiają się na rozwiązywaniu problemów związanych ze zrównoważonym rozwojem oraz jakością życia [Krueger, Gibbs 2008]. Część autorów stosuje zamiennie pojęcie *zrównoważony rozwój miast* z terminem *smart city*, uzasadniając to definicją miast inteligentnych, w której podkreśla się zrównoważony rozwój i komfort życia [Albino *et al.* 2015].

W literaturze przedmiotu pojawił się nurt badawczy skupiający się na inteligentnym zrównoważonym rozwoju miast, tzw. *smart-sustainability city development*, wskazując, że inteligentne miasta zapewniają rozwiązania cyfrowe, które mogą pomóc w rozwiązywaniu krytycznych problemów społecznych oraz poprawiać jakość życia obywateli [Bawany, Shamsi 2015; Appio *et al.* 2019; Su, Fan 2023].

Do postulowanych zmian w strategii rozwoju Europy należy przejście na odnawialne źródła energii (OZE) z wykorzystaniem tzw. inteligentnej infrastruktury (np. *smart grid* – inteligentna automatyka procesów w sieciach energetycznych lub *smart metering* – technologia inteligentnego opomiarowania umożliwiająca komunikowanie się w czasie rzeczywistym). W tym kontekście transformacja energetyczna możliwa jest dzięki wykorzystaniu nowych technologii, jak również staje się ważnym i niezbędnym impulsem zmian gospodarczych, technologicznych oraz społecznych [Klemens, Dancewicz 2023].

Cyfryzacja, e-usługi i sztuczna inteligencja

W Polsce wiele usług publicznych dostarczanych jest przez samorząd lokalny (gminny) i ponadlokalny (powiatowy), ale również regionalny czy krajowy. Część usług publicznych świadczona jest tylko w nielicznych miejscach w regionie (np. szpitale kliniczne, wyspecjalizowane przychodnie lekarskie), co w tradycyjnym ujęciu uwypukla znaczenie transportu i komunikacji oraz organizacji systemu umożliwiającego dostęp i korzystanie z tych usług [Heffner, Gibas 2015].

Dla mieszkańców kluczowa jest dostępność do usług publicznych, zwłaszcza dla osób starszych, z niepełnosprawnościami, zamieszkujących obszary peryferyjne, czy nie posiadających własnego środka transportu. W takim kontekście dostępność do usług publicznych równa się dostępności do miejsc, w których są one świadczone. W tradycyjnym rozumieniu dostępności do usług publicznych są one zależne od dobrej jakości połączeń komunikacyjnych i drogowych [Klemens 2020] oraz od przestrzennej lokalizacji tych usług w ośrodkach miejskich [Carbano *et al.* 2018; Heffner *et al.* 2019].

Wdrożenie technologii cyfrowych na szeroką skalę zasadniczo skróciło dystans (przestrzenny i czasowy) w dostępie do usług. Cyfryzacja stała się standardem w świadczeniu usług w różnych aspektach życia: edukacyjnych, handlowo-usługowych, administracyjnych, medycznych, itp. [Klemens, Adamska 2021]. Jest ona generalnie postrzegana jako zjawisko pozytywne, wpływające na uelastycznienie form pracy, łatwiejszy dostęp do szeroko rozumianych usług, realną oszczędność czasu i kosztów transportu. Warunkiem koniecznym korzystania z usług cyfrowych jest dostępność szerokopasmowego Internetu.

W kontekście rozwoju miast, szerokie wykorzystanie technologii ICT rozpatrywane jest jako przejaw i korzyść bycia *smart*. Pandemia Covid-19 i związane z nią obostrzenia, w tym również *lock down*, spowodowały przyspieszenie implementacji oraz masowe społeczne wykorzystanie usług świadczonych zdalnie, w tym głównie o charakterze administracyjnym oraz społecznym (m.in. usługi zdrowotne, opiekuńcze, edukacyjne). W tym kontekście dostęp do usług publicznych m.in. o charakterze administracyjnym – dla osób które mają dobre połączenie z Internetem i potrafią wykorzystać nowoczesną technologię – jest łatwiejszy, szybszy i tańszy [Heffner *et al.* 2022].

Kompetencje cyfrowe mieszkańców poprawiają się z roku na rok i czasami mają charakter skokowy, ale są one różne głównie w zależności od grupy wiekowej oraz miejsca zamieszkania [GUS 2020; 2021; 2023].

W zasadzie w każdej zaprezentowanej w tab. 1 kategorii, uwidaczniają się dysproporcje w dostępie do Internetu i umiejętnościach korzystania z niego pomiędzy mieszkańcami miast a obszarów wiejskich. Najbardziej uprzywilejowaną grupą w każdej kategorii są mieszkańcy dużych miast, którzy w znacznej mierze korzystają z technologii informatycznych. Analizując dane globalnie widać korzystny

trend – w każdym z obszarów – ukazujący coroczny coraz większy udział gospodarstw domowych wykorzystujących zasoby ICT do komunikacji czy zakupów.

Tabela 1. Wykorzystanie Internetu w Polsce w latach 2016–2023
w podziale na obszary wiejskie, małe i duże miasta

Obszar/rok	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu w domu w % ogółu gospodarstw danej grupy								
duże miasta	82,9	85,6	87,8	90,0	92,1	93,8	94,4	94,8
małe miasta	80,6	81,4	82,7	85,6	89,7	91,6	92,3	92,0
obszary wiejskie	77,8	78,6	82,0	84,6	89,3	91,8	93,2	93,2
Wykonywanie rozmów głosowych lub wideo przez Internet w % ogółu osób danej grupy								
duże miasta	33,2	38,5	40,1	51,8	61,5	62,9	59,9	66,2
małe miasta	31,3	32,5	34,4	48,0	56,4	57,9	54,3	55,3
obszary wiejskie	22,0	26,3	29,5	43,6	49,3	50,8	51,5	49,6
Wysyłanie, odbieranie poczty elektronicznej w % ogółu osób danej grupy								
duże miasta	69,8	72,6	73,2	77,0	77,6	79,2	77,7	80,5
małe miasta	58,7	59,8	61,4	64,4	66,8	70,4	70,1	65,7
obszary wiejskie	48,3	50,5	51,1	56,4	56,9	59,4	62,6	58,5
Korzystanie z serwisów społecznościowych w % ogółu osób danej grupy								
duże miasta	49,2	51,8	54,7	58,8	58,0	60,0	63,3	68,2
małe miasta	44,6	49,0	50,6	53,6	54,0	57,6	59,8	60,3
obszary wiejskie	40,3	44,5	45,8	48,4	53,1	54,0	59,3	59,7
Zakupy przez Internet w % ogółu osób danej grupy								
duże miasta	52,9	54,3	56,8	61,8	69,3	68,6	69,4	73,8
małe miasta	42,1	43,7	47,0	54,2	61,6	61,1	64,3	63,1
obszary wiejskie	33,8	39,4	41,9	48,1	54,5	56,2	61,4	58,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [GUS 2020, 2021, 2023].

Zdaje się, że e-usługi administracyjne nie cieszą się taką atrakcyjnością jak inne aspekty wykorzystywania zasobów internetowych. Pomimo, że mieszkańcy miast statystycznie częściej korzystają ze stron internetowych lub aplikacji jednostek administracji publicznej niż mieszkańcy wsi, to jednak jest tu spory obszar do zagospodarowania (tab. 2). Najczęściej z e-usług o charakterze administracyjnym mieszkańcy miast w 2023 r. korzystali, aby: a) wysłać wypełnione deklaracje podatkowe (38,5%), b) wyszukiwać informacje na stronach administracji publicznej (37%) oraz uzyskiwać dostęp do informacji osobistych przechowywanych przez jednostki administracji publicznej (36,2%). Mimo, że dane gromadzone są od dwóch lat, to widać, że procentowy udział mieszkańców korzystających z e-usług

administracyjnych powiększa się, przy czym wśród mieszkańców miast jest to wzrost większy niż wśród mieszkańców wsi. Jest to znaczna dysproporcja wynikająca m.in. ze znajomości narzędzi internetowych, biegłości w ich posługiwaniu się i jakości łączy internetowych.

Tabela 2. Osoby korzystające ze stron internetowych lub aplikacji jednostek administracji publicznej w % w latach 2019–2023

Obszar	Rok	W celu:								
		wyszukiwania informacji na stronach administracji publicznej	pobierania lub drukowania formularzy urzędowych	wysyłania wypełnionych deklaracji podatkowych	uzyskiwania dostępu do informacji osobistych przechowywanych przez jedn. admin. publ.	korzystania z publicznych baz danych lub rejestrów	dokonania rezerwacji lub umówienia wizyty	otrzymania urzędowej korespondencji lub dokumentów na swoje konto na stronie internetowej lub w aplikacji jedn. admin. publ.	złożenia wniosku o urzędowe dokumenty lub akty	złożenia wniosku o świadczenia lub uprawnienia
Ogółem	2019	24,9	24,6	Brak danych						
	2020	27,2	25,4							
	2021	29,4	27,4							
	2022	29,3	29,1	28,9	25,4	8,1	13,2	23,2	6,1	15,9
	2023	32,8	29,4	32,6	29,0	9,9	18,3	27,0	6,6	17,2
Miasta	2019–2021	Brak danych								
	2022	32,8	32,8	34,3	30,2	10,5	16,8	27,2	7,8	16,3
	2023	37,0	33,3	38,5	36,2	12,9	23,3	30,8	8,3	18,1
Wieś	2019–2021	Brak danych								
	2022	24,1	23,5	20,9	18,4	4,5	8,0	17,3	3,7	15,3
	2023	26,5	23,5	23,6	18,1	5,2	10,6	21,1	4,0	15,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce (2019–2023). Informacja sygnalna*. [<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2023-roku,2,13.html>, dostęp 15.02.2024].

Kolejnym wyzwaniem w obszarze cyfryzacji jest brak intencji ochrony Internetu jako cyfrowej przestrzeni publicznej, gdyż umieszczając pewne treści na stronie internetowej przekazuje się informacje dla nieokreślonego kręgu podmiotów, a instrumentów chroniących tę przestrzeń tak, jak w przypadku przestrzeni fizycznej, brak [Sikora-Fernandez 2022].

Relatywnie nowym narzędziem, które niewątpliwie wspierać będzie w przyszłości rozwój miast jest sztuczna inteligencja (*artificial intelligence*: AI), którą definiować można jako zbiór powiązanych ze sobą technologii i systemów, które naśladują funkcje poznawcze ludzkiego umysłu i służą rozwiązywaniu problemów, wykonywaniu zadań, wydawaniu rekomendacji itp. bez wyraźnych wskazówek lub z ograniczonymi wytycznymi ze strony człowieka [Cugurullo 2020; Xiang *et al.* 2021].

Jest ona coraz częściej wykorzystywana na różnych szczeblach administracji publicznej (np. w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii czy Australii) [Mikheylov *et al.* 2018; Williams 2019; Vogl *et al.* 2020]. Do przykładowych jej zastosowań na poziomie lokalnym zaliczyć można: zarządzanie majątkiem miasta, monitorowanie stanu zdrowia mieszkańców, wykrywanie usterek w infrastrukturze energetycznej, obsługa klienta miejskiego za pomocą chatbotów, zautomatyzowany transport autonomicznymi autobusami [zob.: Yigitcanlar *et al.* 2022].

Wykorzystanie AI w kontekście wdrażania koncepcji *smart city* i wykorzystywania rozwiązań *smart* jest naturalnym działaniem. Zakłada się, że sztuczna inteligencja służyć będzie rozwiązywaniu bardziej złożonych problemów miejskich, zwłaszcza związanych z nowoczesnymi technologiami [Batty 2020; D'Amico *et al.* 2020]. AI umożliwi akumulację danych w czasie niemal rzeczywistym, ułatwiając gromadzenie wiedzy o tym, jak miasta się zmieniają oraz jak adaptują się i reagują na zmiany w środowisku [Morgan 2022].

Sztuczna inteligencja będzie oddziaływała na rozwój miast i w zależności od świadomości i otwartości liderów lokalnych zaimplementowana będzie szybciej lub później, jednak niewątpliwie pozostanie już jednym z narzędzi rozwoju lokalnego. W literaturze przedmiotu pojawiają się głosy krytyczne sugerujące ostrożność w bezrefleksyjnym wykorzystywaniu tego narzędzia, które analizując dane może sugerować rozwiązania, które nie będą brały pod uwagę zróżnicowania społecznego i humanistycznego podejścia do rozwoju miasta. Analizy uwzględniające wyzwania i problemy z zaadaptowaniem AI do rozwoju lokalnego są już prowadzone na świecie [Susar, Aquaro 2019; Wirtz *et al.* 2019]. W statystyce polskiej dane na temat wykorzystania sztucznej inteligencji zbierane są na razie w kontekście funkcjonowania firm.

Zakończenie

Współczesne miasta powinny być miejscem, w którym każdy, bez względu na stan majątkowy, płeć, rasę, niepełnosprawność czy wiek ma prawo do pełnego czerpania korzyści ze względu na możliwości społeczne, gospodarcze, kulturowe i polityczne, jakie to miasto daje [UCLG 2019]. Ze względu na wiele bodźców, bliskość do innych mieszkańców i możliwość interakcji społeczności lokalnej,

miasta są przestrzenią, która najlepiej zaspokaja potrzeby człowieka, pozwalając na rozwój ludzkich możliwości [Urta-Uriarte *et al.* 2023].

Oparcie rozwoju współczesnych miast na trzech filarach: zrównoważenie (*sustainability*), inkluzywność (*inclusiveness*) oraz odporność (*resilience*), może pomóc w efektywniejszym radzeniu sobie z wieloma wyzwaniami, z którymi muszą się one mierzyć. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że koncepcja *urban resilience* nawiązuje do koncepcji *smart city* oraz miasta zrównoważonego.

Problemem miast w Polsce, jest słaba konkurencyjność w obszarze innowacyjności gospodarczej, powiązań funkcjonalnych, infrastruktury czy organizacji. Potencjał miast nie jest w wystarczającym stopniu wykorzystywany w procesach rozwoju regionalnego, a w sposób szczególny dotyczy to obszarów problemowych i peryferyjnych [Heffner 2017; Heffner *et al.* 2022].

Spośród wyzwań, z którymi mierzą się współcześnie miasta skoncentrowano się na kwestiach: wyzwań klimatycznych i energetycznych, konieczności myślenia o rozwoju miast w sposób zrównoważony i inteligentny, dostępie do usług publicznych, cyfryzacji i sztucznej inteligencji. Wyzwania te nie są katalogiem zamkniętym, a jedynie wybranymi elementami, z którymi mierzą się (lub mierzyć powinni) interesariusze rozwoju miejskiego.

To co warto jest podkreślić, to fakt, że powyższe rozważania prowadzone były w ujęciu terytorialnym, odróżniając jednostkę administracji lokalnej – miasto, od innych obszarów – wiejskich. Takie podejście traktowane jest współcześnie jako anachroniczne [Komornicki 2022], gdyż nie uwzględnia wielu powiązań o charakterze funkcjonalnym. Żadna jednostka nie funkcjonuje bez oddziaływań zewnętrznych [Taylor *et al.* 2010], dlatego coraz częściej podkreśla się konieczność prowadzenia analiz poza ujęciem jednostek administracyjnych. Sieć zależności i powiązań gospodarczych i społecznych oraz działalność szerokiego grona interesariuszy dalece wykracza poza granice administracyjne jednostki, co zazwyczaj przekłada się na trudności w rozwiązywaniu problemów uwzględniając jedynie daną jednostkę terytorialną [Heffner *et al.* 2022].

Sposoby wyznaczania i delimitacji zasięgu obszarów funkcjonalnie powiązanych z centrami miejskimi związane są z charakterystyką otaczających je jednostek przestrzennych (głównie gmin), przede wszystkim z gęstością zaludnienia, dojazdami do pracy, zatrudnieniem w sektorze pozarolniczym, intensywnością działalności gospodarczej, poziomem i intensywnością urbanizacji strefy włączanej do obszaru funkcjonalnego (obejmującej rdzenie i strefy funkcjonalne obszarów miejskich i powiązane obszary wiejskie) [zob. m.in. Smętkowski 2007; Komornicki *et al.* 2013; Śleszyński 2013]. Metodologia wyznaczania obszarów funkcjonalnych jest zróżnicowana i można brać pod uwagę m.in. więzi gospodarcze, społeczne czy środowiskowe, jednak bardzo często trudno porównywać efekt delimitacyjny pomiędzy różnymi ośrodkami miejskimi, chociaż wyznaczenie rzeczywistych zasięgów miejskich obszarów funkcjonalnych jest możliwe [Heffner 2015: 60–61; Heffner, Klemens 2016].

Obszar oddziaływania ośrodka miejskiego, który może być wyznaczany przez maksymalną odległość, jaką mieszkańcy obszaru są w stanie pokonać, aby nabyć dobra i usługi dostępne w tym ośrodku centralnym świadczy o wysokiej randze ośrodka [Mularczyk 2014: 381]. Jednak współcześnie z jednej strony dojazdy do pracy są coraz dłuższe [Andersson *et al.* 2018], a z drugiej postępująca cyfryzacja i możliwość pracy czy edukacji zdalnej spowodowały, że wiele aktywności przenosi się do świata wirtualnego i czas dojazdu nie jest już kluczowy.

Przed decydentami rozwoju lokalnego rysuje się konieczność zmiany paradygmatu myślenia o rozwoju poszczególnych układów administracyjnych na rzecz rozwoju obszarów funkcjonalnych, które działają w bardziej naturalnych uwarunkowaniach. Będzie to zapewne wymagało procesów naprawczych o charakterze prawnym i organizacyjnym, ale także mentalnościowym.

Rozdział 2

MODEL STRUKTURY FUNKCJONALNO- -PRZESTRZENNEJ JAKO ELEMENT STRATEGII ROZWOJU LOKALNEGO NA PRZYKŁADZIE STRATEGII ROZWOJU MIASTA BIERUNIA 2035

Wprowadzenie

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej pojawił się jako element strategii rozwoju lokalnego, w wyniku zmian ustawowych z 2020 r. Opracowanie Strategii Rozwoju Miasta Bierunia nie było w 2019 r. zadaniem obligatoryjnym, jednak – świadome niezbędnych zmian w otoczeniu społeczno-gospodarczym, a także zmian klimatycznych – gminy podejmowały trud znalezienia nowej formuły konceptualizacji przyszłości zgodnie z publikowanymi intencjami polskiego ustawodawcy. Opracowujący Strategię Rozwoju Miasta Bierunia 2035 (zwaną dalej Strategią lub SRMB), zespół konsultantów kierowany przez autora¹ podjął próbę opracowania tego dokumentu z uwzględnieniem wymiaru przestrzennego.

Należy podkreślić, że Bieruń jest miastem specyficznym pod wieloma względami. Specyfika wynika z głębokiej świadomości władz samorządowych, że dominujący w gospodarce lokalnej sektor wydobywczy nie ma charakteru przyszłościowego. Z drugiej strony, Miasto Bieruń ma unikalną strukturę przestrzenną, gdyż gmina stworzona jest z dwóch wcześniejszych organizmów osiedleńczych w postaci Starego i Nowego Bierunia. Dodatkowo, planowana rozbudowa trasy ekspresowej może pogłębić anachroniczną dychotomię, rozcinając obszar na część wschodnią i zachodnią.

W modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej SRMB podjęto się wzmocnienia integracji całego obszaru Bierunia z wykorzystaniem terenów pokopalnianych. Uczestnicząc w debatach lokalnych interesariuszy i agentów zmian, dodajmy – deba-

¹ Skład zespołu eksperckiego: Aleksander Noworól – kierownik tematu oraz Kamilla Noworól, Michał Kudłacz, Paweł Hałat i Leszek Jasiński (opracowanie modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej).

tach prowadzonych w czasie pandemii COVID-19, autorzy mieli okazję zrozumieć lokalne interesy, dążenia, pomysły i koncepcje. Wykorzystując inspiracje członków wspólnoty samorządowej zbudowano diagnozę miasta oraz kluczowe elementy Strategii oraz model struktury funkcjonalno-przestrzennej będący jej elementem. Prezentowany tekst powstał we współpracy kierownika zespołu eksperckiego ze Starostą Bieruńsko-Lędzińskim, który w czasie prac nad Strategią, jako Naczelnik Wydziału Gospodarki Przestrzennej i Nieruchomości Urzędu Miejskiego, był odpowiedzialny za prowadzenie procesu przygotowania SRMB. Dokument przyjęto Uchwałą nr X/1/2021 Rady Miejskiej w Bieruniu 28 października 2021 r.

Celem rozdziału jest przedstawienie uwarunkowań powstania Strategii oraz zastosowanych rozwiązań integrujących planowanie społeczno-gospodarcze z planowaniem przestrzennym. Przedstawione wnioski mogą inspirować procesy przekształceń miast górniczych. Z metodycznego punktu widzenia, prezentując warunki i środki opracowania strategii lokalnej zastosowano metodę obserwacji uczestniczącej [Frankfort-Nachmias, Nachmias 2001], przywołując własne doświadczenia autorów w trakcie opracowania SRMB. Odnosząc się do możliwego wykorzystania tych doświadczeń autorzy przyjmują podejście eksperckie, rekomendując wybrane ścieżki transformacji przestrzennej oraz metodyki opracowania strategii rozwoju miasta górniczego.

Przesłanki opracowania strategii rozwoju lokalnego w trzeciej dekadzie XXI w.

Jakkolwiek istnieje obszerne piśmiennictwo dotyczące zarządzania i planowania strategicznego, to przeważnie odnosi się ono do zarządzania firmami [Stoner *et al.* 2001; Dawson 2008: 124–147; Oblój 2022]. W kontekście prezentowanej wypowiedzi kluczowe znaczenie mają jednak pozycje dotyczące zarządzania rozwojem terytorialnym. Skupiają się one na wielu aspektach rządzenia i współzarządzania w sektorze publicznym. W opinii autorów można wskazać następujące ujęcia kluczowe:

- teoretyczne aspekty gospodarki przestrzennej [Dębski 2001; Domański 2006; Janiszewska 2009; Noworól 2020];
- sposoby rozumienia czym jest zarządzanie i współzarządzanie w sferze publicznej, w tym w odniesieniu do planowania i gospodarowania przestrzenią [Zalewski 2005: 11–71; Davoudi *et al.* 2008; Pollitt, Bouckaert 2011; Mazur 2015; Jessop 2016; Markowski, Drzazga 2023];
- terytorializacja polityki rozwoju [Nowakowska 2017; Noworól A. i Noworól K. 2018: 20–28; Churski *et al.* 2020];
- przeskalowanie i zarządzanie obszarami funkcjonalnymi i problemowymi [Lackowska 2015; Kaczmarek 2017; Kudłacz, Markowski 2017; d’Albergo, Lefèvre 2018; Mikula 2019; Noworól 2019; Szafranek 2019];

- metodologia planowania strategicznego [Klasik 2001; Blakely, Bradshaw 2002; Górniak, Mazur 2012; Markowski 2016; Hersperger *et al.* 2018; Dziechmanowicz 2023; Klasik, Kuźnik 2023].

Przeglądowe choćby ujęcie powyższej literatury stanowiłoby obszerną monografię opisującą konceptualizację zarządzania rozwojem terytorialnym, a w szczególności – planowania strategicznego w gospodarce przestrzennej. Ze względu na ograniczony zakres wypowiedzi, której celem nie jest przedstawianie syntez teorio-poznawczych, autorzy podejmują próbę prezentacji warsztatowych aspektów planowania strategicznego w konkretnym czasie – lata 2020–2021 i w odniesieniu do wybranego miasta górniczego – Bierunia w województwie śląskim. Wymaga to odniesienia się do opisanych poniżej kwestii.

Istotnym aspektem opracowania strategii rozwoju lokalnego są zmiany w systemie planowania wynikające z wdrażania przez polskiego ustawodawcę rozwiązań ujętych w *Systemie zarządzania rozwojem Polski* [2018]. Skutkowało to zmianami ustawowymi, przede wszystkim w *Ustawie z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* [Dz. U. z 2023 r. poz. 40, 572, 1463, 1688], zwanej dalej uosg, *Ustawie z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* [Dz. U. z 2023 r. poz. 977, 1506, 1597, 1688, 1890, 2029], zwanej dalej uopizp oraz *Ustawie z 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* [Dz. U. z 2023 r. poz. 1259, 1273], określanej w tekście jako uozppr. Należy podkreślić, że praca nad Strategią Rozwoju Miasta Bierunia 2035, która rozpoczęła się w 2020 r. uwzględniała jedynie częściowo decyzje i zapowiedzi zmian. Prace związane ze Strategią wiązały się ze zrozumieniem wyzwań stojących przed gminami górnymi wobec globalnego kryzysu klimatycznego, polityki Unii Europejskiej i Polski oraz potrzebą transformacji gospodarki opartej na sektorze wydobywczym.

Z powyższych przesłanek wynikały konkretne wymogi dotyczące integracji planowania społeczno-gospodarczego z planowaniem zagospodarowania przestrzennego, co wymagało tworzenia nowego warsztatu planistycznego, nie do końca określonego przez ustawodawcę w chwili rozpoczęcia przygotowania SRMB. Każdy ze wzmiankowanych aspektów przygotowania Strategii zostanie przedstawiony poniżej w osobnych podrozdziałach.

Zmiany uwarunkowań prawnych opracowania strategii rozwoju lokalnego w latach 2020–2023

Jak zaznaczono, opracowanie Strategii Rozwoju Miasta Bierunia 2035 rozpoczęło się w 2020 r., już po przyjęciu przez Sejm *Ustawy z 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw* [Dz. U. z 2020 r. poz. 1378, z 2022 r. poz. 1079]. Aktem tym, polski ustawodawca

poczynił istotny krok ku integracji planowania społeczno-gospodarczego z planowaniem zagospodarowania przestrzennego, nie ustanawiając jednak obligatoryjności opracowania strategii rozwoju na poziomie lokalnym. Zmiany prawne dot. planowania strategicznego w gminie zostały skonkretyzowane dopiero w 2023 r. w postaci art. 10e. uosg, zgodnie z którym od 1.01.2026 r. będzie obowiązek opracowania przez gminę strategii rozwoju lub uczestnictwa w procesie powstania strategii rozwoju ponadlokalnego, obejmującego obszar tej gminy. Strategia rozwoju gminy – w aktualnym porządku prawnym – powinna być spójna ze strategią rozwoju województwa oraz obejmować (w zapisie syntetycznym):

- wnioski z diagnozy (zgodnie z art. 10a uozppr) przygotowanej na potrzeby tej strategii;
- cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym;
- kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych;
- oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia;
- model struktury funkcjonalno-przestrzennej (MSFP) gminy, będący docelowym układem elementów przestrzeni;
- ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej;
- obszary strategicznej interwencji (OSI) określone w strategii rozwoju województwa;
- OSI kluczowe dla gminy, jeżeli takie zidentyfikowano, wraz z zakresem planowanych działań;
- system realizacji strategii z wytycznymi dla dokumentów wykonawczych;
- ramy finansowe i źródła finansowania.

W nowelizacji uopizp z 2023 r. określono zakres MSFP, wskazując m.in. cztery kluczowe jego elementy: strukturę sieci osadniczej, system powiązań przyrodniczych, główne korytarze i elementy sieci transportowych oraz główne elementy infrastruktury technicznej i społecznej. W ten sposób, w strategii powinny być zawarte najważniejsze rozstrzygnięcia o charakterze polityki przestrzennej, podczas gdy głównym lokalnym instrumentem planistycznym zagospodarowania przestrzennego staje się plan ogólny (art. 13a uopizp), który jest prawem miejscowym i ma charakter bardziej operacyjny niż strategiczny.

Jakkolwiek w 2020 r. nie było obligatoryjności opracowania strategii rozwoju lokalnego, ani szczegółowych ustawowych ustaleń dotyczących opracowania MSFP, to jednak – we współpracy z władzami Bierunia – podjęto próbę realizacji SRMB w możliwie szerokim zakresie, podejmując próbę integracji różnych systemów planowania. Poza autorską propozycją MSFP, w projekcie Strategii ujęto obszary strategicznej interwencji kluczowe dla gminy: wynikające z polityki krajowej i regionalnej oraz z diagnozy lokalnej, czyli OSI gminne. Przyjęto zasadę, że przestrzenne elementy SRMB odzwierciedlać będą rdzeń myśli strategicznej [Noworól 2013: 131–138] rozwoju miasta.

Wyzwania strategii rozwoju miasta górniczego na przykładzie Bierunia

Wyzwanie stojące przed współczesnymi gminami ujawniać można w dwóch kontekstach. Pierwszy wiąże się z procesami klimatycznymi, społecznymi, gospodarczymi i przestrzennymi, które zachodzą w skali globalnej. Kontekst drugi odnosi się do konkretnego przypadku miasta/gminy pozostających w danym miejscu w określonej sytuacji społecznej i gospodarczej. Spójrzmy na te kwestie kolejno.

Pomijając wielkie syntezy historyczne [Harari 2018, 2022], społeczne i filozoficzne [Bauman 2006] opisujące współczesny świat, niezbędne wydaje się przypomnienie najważniejszych wyzwań o charakterze globalnym. Zaliczamy do nich przede wszystkim:

- zmiany klimatyczne i zanieczyszczenie środowiska [*VIII Raport kohezyjny* 2022; McKinsey 2022; *Europe's Air Quality Status* 2023; IPCC 2023: 5–6];
- rewolucję technologiczną – upowszechnienie się technologii informatycznych i komunikacyjnych oraz sztucznej inteligencji, jako czynników rozwoju gospodarki opartej na wiedzy [Harari 2018; Wang 2019; McKinsey 2021; Przeglasińska, Jemielniak 2023];
- zmiany społeczne obejmujące: procesy charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego [Brown, Duguid 2000; Dawson 2008; Noworól 2020], starzenie się społeczeństw [Nosarzewska 2020] i rosnące nierówności społeczne [Piketty 2015; *Oxfam International* 2019].

Powyższe zmiany i zagrożenia stanowią pożywkę dla przeobrażania się relacji geopolitycznych i społeczno-gospodarczych obserwowanych w ostatnich dekadach. Rośnie poczucie braku bezpieczeństwa, szczególnie w wymiarze międzynarodowym, ale także w kontekstach krajowym, regionalnym i lokalnym. Globalizująca się gospodarka, w warunkach kryzysu klimatycznego, uderza w obszary i ekosystemy społeczno-ekonomiczne, wymuszając przekształcenia, którym muszą sprostać wspólnoty lokalne. Sytuacja taka dotyczy w szczególności Bierunia jako miasta z dominującym przemysłem wydobywczym – górnictwem węgla kamiennego.

Spoglądając na kontekst lokalny, trzeba przypomnieć, że od lat 70. na terenie Bierunia funkcjonowała Kopalnia Węgla Kamiennego „Piast”. Reforma administracyjna doprowadziła do wcielenia Bierunia Starego w struktury Miasta Tychy. Sytuacja ta miała miejsce w latach 1972–1990. Na podstawie reformy samorządowej, *Rozporządzeniem Rady Ministrów z 22 grudnia 1990 r.*, powstało Miasto Bieruń. Miasto z silnym ośrodkiem górnictwem i z jedną z największych kopalń w Europie. Lata tyskiej „podległości administracyjnej” to czas rozwoju kopalni, ale też dynamiczny rozwój budownictwa mieszkaniowego wielorodzinnego wokół kopalni wraz z realizacją niezbędnej infrastruktury publicznej, takiej jak: przedszkole, szkoła, ośrodek zdrowia. Powstała też niezbędna infrastruktura techniczna,

w tym drogowa. W społeczności bieruńskiej panowało przekonanie o wieloletniej prosperie tej branży przemysłu.

Odlączenie się od Tychów i rozkwit samorządności wywołał dyskusję nad dalszym rozwojem miasta. Z jednej strony zurbanizowane jego części skupione wokół obszaru staromiejskiego i dużych zakładów pracy, takich jak: Zakłady Tworzyw Sztucznych „ERG”, Zakład Mleczarski „Śląsk” czy Kopalnia Węgla Kamiennego „Piaś”, a z drugiej strony duże areale rolnicze. Na starcie samorządowej samodzielności Miasto Bieruń było w uprzywilejowanej sytuacji na co składała się sytuacja gospodarcza (relatywnie duży budżet) i lokalizacja w kontekście bliskości aglomeracji śląskiej. Struktura budżetu miasta po stronie dochodów jednoznacznie wskazywała na duże uzależnienie go od funkcjonowania i wpływów z kopalni. Podatek od nieruchomości, jak i przychody z eksploatacji węgla były główną składową budżetu miasta. Po kilku latach pojawiły się pierwsze perturbacje, związane z uzyskiwaniem wpływów z eksploatacji. Miało to związek z problemami finansowymi tego sektora. Gminy górnicze zrzeszyły się w stowarzyszenie, by razem walczyć o należne środki, które nie wpływały do budżetów, ale też wywołały pierwsze dyskusje na temat przyszłości tej branży. Już wtedy władze Miasta Bierunia byli świadomi niepewnej przyszłości miasta, opartej wyłącznie na istniejących w tym czasie zakładach przemysłowych. Rozpoczęły się działania zmierzające do dywersyfikacji źródeł dochodów miasta.

W jesieni 2020 r. została przygotowana diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej i przestrzennej Bierunia. Na tyle na ile było to możliwe w warunkach trwającej pandemii COVID-19, diagnozę i jej syntezę w postaci analizy SWOT opracowano z wykorzystaniem warsztatów z przedstawicielami społeczności lokalnej, organizowanych zdalnie na platformie MS Teams. W wyniku dyskusji z przedstawicielami środowisk politycznych i gospodarczych Bierunia przyjęto horyzont czasowy Strategii za rok 2035. Uzasadnieniem był przy tym przede wszystkim – aktualny w 2020. r. harmonogram transformacji przemysłu wydobywczego, dominującego w gospodarce miasta. W czasie tworzenia Strategii wiązało się to z zapowiedzią zatrzymania działalności wydobywczej w 2035 r.

W trakcie analizy sytuacji społeczno-gospodarczej i przestrzennej Bierunia przeprowadzono – poza rutynowymi badaniami – diagnozę strategiczną SWOT w odniesieniu do przestrzeni gminy. Badanie tą metodą zawiera wartościowanie zasobów przestrzeni, wskazanie ciągłości i nieciągłości struktur naturalnych i kulturowych oraz identyfikuje najważniejsze projekty polepszające jakość środowiska.

Restrukturyzacja gospodarki lokalnej, oznaczająca odejście od dominującej roli górnictwa w życiu ekonomicznym i społecznym miasta stanowi kluczowe wyzwanie dla dalszego rozwoju miasta. Polityka przemysłowa państwa istotnie wpływająca na rozwój lub/i ograniczanie aktywności przemysłu wydobywczego pozostaje poza sferą decyzyjną władz lokalnych oraz wspólnoty samorządowej. W konsekwencji, *Strategia Rozwoju Bierunia 2035* powinna zakładać odporność na możliwe rozstrzygnięcia władz krajowych. Strategia powinna stanowić

podstawę do zachowania odporności gospodarki miejskiej i warunków, w jakich żyją mieszkańcy.

Zachodzącemu od lat w Gminie Bieruń procesowi transformacji górniczej towarzyszy obawa związana z nagłym wzrostem stopy bezrobocia i obniżeniem wpływów do budżetu miasta. Przemysł wydobywczy i zatrudnienie w tym sektorze radykalnie zmniejszają się. Pracownicy kopalni to już dziś głównie osoby spoza Bierunia, a nawet powiatu. Według statystyki, na koniec 2024 r. ogólny stan załogi kopalni „Piaś-Ziemowit” to 6970 osób, z czego – 2417 to osoby z Powiatu Bieruńsko-Lędzińskiego, a w tym tylko 726 mieszkańców Bierunia. Stanowi to zaledwie 10% mieszkańców Bierunia spośród ogółu zatrudnionych. Ta statystyka wskazuje na możliwość spokojnego – w kontekście zatrudnienia – wygaszania kopalni. Dodatkowo, budowane nowe zakłady i tworzone miejsca pracy dają już teraz duże możliwości wyboru pracy poza przemysłem górniczym, bez konieczności szukania jej poza miejscem zamieszkania. Już dziś można mówić o transformacji tego sektora na bieruńskim rynku pracy. Powiat Bieruńsko-Lędziński to dziś bezrobocie na poziomie 1,4%, czyli jedno z najniższych w Polsce. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest konsekwentna polityka Gminy Bieruń i działania na rzecz przekształcania struktury przemysłowej Bierunia.

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej w Strategii Rozwoju Miasta Bierunia 2035

Polityka prowadzona przez władze miasta dała szansę na zapowiadane na 2035 r. wygaszenie kopalni Piaś-Ziemowit. Od pierwszych lat samodzielnej samorządności, Bieruń postawił na opracowywanie nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego terenu. Kolejne rady miasta i burmistrzowie konsekwentną polityką planistyczną doprowadzili do bardzo komfortowej sytuacji. Aktualnie obowiązującymi planami pokryte jest 80,2% powierzchni Miasta Bierunia. Stworzone zostały obszary pod inwestycje przemysłowe. Sąsiedztwo jednego z największych zakładów motoryzacyjnych w Polsce, Fabryki Samochodów Małolitrażowych w Tychach dawało perspektywę powstawania nowych kooperujących zakładów tej branży w Bieruniu oraz innych zakładów przemysłowych nie związanych z branżą górniczą. Dbłość o dokumenty strategiczne Miasta Bierunia wynikająca ze świadomości sytuacji i posiadanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla dużej części miasta – umożliwiły podjęcie kolejnych działań.

Następnym krokiem w dywersyfikacji przemysłu na terenie Gminy Bieruń było uzyskanie dla utworzonych terenów inwestycyjnych w mieście statusu Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Rozwijająca się prężnie w sąsiednich Tychach Podstrefa,

była inspiracją dla władz miasta do spojrzenia na Bieruń inaczej niż jak na miasto górnicze. Podjęto działania zmierzające do utworzenia na terenie gminy wzdłuż drogi krajowej DK44 obszaru specjalnej strefy ekonomicznej. Stało się to faktem 29 czerwca 2005 r. na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów.

Niezwykle istotnym momentem dla dalszych perspektyw rozwojowych było opracowanie Strategii rozwoju miasta do roku 2035. Prace nad tym dokumentem prowadzone były w latach 2020–2021 i zwieńczone podjęciem w październiku 2021 r. Uchwały w sprawie przyjęcia Strategii. Gmina Bieruń już we wcześniejszych latach posiadała Strategie (Uchwała VI/1/2000 z 20 czerwca 2000 r. i VII/1/2010 z 20 lipca 2010 r.), jednak tę ostatnią wyróżnia opracowany model struktury funkcjonalno-przestrzennej. Nim do opracowania modelu doszło w toku prac nad Strategią, wywołano dyskusję nad propozycjami oczekiwanej struktury przestrzennej. Z jednej strony, rozważano model rozwoju stabilnego z utrwaleniem centrum miasta na szkieletcie obszaru staromiejskiego, z drugiej – model rozwoju aktywnego ze wskazaniem nowego centrum na przedpolu KWK „Piaś”. Stanowiskiem Rady Miejskiej zdecydowano o przyjęciu modelu rozwoju aktywnego, definiowanego jako rozwiązanie o wysokim poziomie ryzyka. Kierunek ambitny mogący wywindować miasto na wyższe poziomy rozwojowe. Wytworzenie nowego centrum na bazie nieruchomości kopalnianych to szansa na to, że w mieście powstanie nowoczesny hub rozwojowy. Innowacyjne rozwiązania, usługi i logistyka to oczekiwany kierunek przekształcenia zakładu górniczego i jego infrastruktury. Niewykluczona jest też częściowa adaptacja nieruchomości zabudowanych na potrzeby budownictwa mieszkaniowego wielorodzinnego. Tego typu działania zbieżne są z trendami tworzenia gospodarki o obiegu zamkniętym. Dąży się do kreowania nowych rozwiązań na bazie istniejącej infrastruktury, do zmniejszania tym samym wzrostu zużycia surowców, do wykorzystywania niezabudowanych gruntów i powstawania odpadów. Możliwości infrastrukturalne tego terenu wraz z przebiegającą linią kolejową i bocznicą stwarzają bardzo dobrą perspektywę dla wykorzystania części terenu kopalni na rzecz powstania centrum logistyczno-magazynowego. Nie bez znaczenia jest też perspektywa rewitalizacji linii kolejowej Orzesze-Tychy-Bieruń-Oświęcim, która zakłada powstanie przystanku kolejowego w bezpośrednim sąsiedztwie zakładu. Nadchodzi też czas realizacji na terenie Gminy Bieruń dużych inwestycji ponadlokalnych związanych z budową drogi ekspresowej S1 wraz z obwodnicą miasta (2024–2026) oraz budowy tunelu pod linią kolejową w śladzie drogi wojewódzkiej DW934 (2024–2026). Wzbogacona o takie inwestycje sieć transportowa miasta może przyczynić się do dużego zainteresowania inwestorów obszarem pokopalnianym. Do sprawnego przeprowadzenia transformacji w tym zakresie i sprostania dużym wyzwaniom powodowanym wygaszeniem kopalni potrzebny jest plan (masterplan) spinający działania we wszystkich dziedzinach, w tym społecznej i gospodarczej. Potrzebny jest czytelny przekaz, uzgodniony ze wszystkimi interesariuszami. Plan działań minimalizujących ewentualne załamanie gospodarcze. Przestrogą może być histo-

ria Kopalni Węgla Kamiennego „Czeczot” w Woli (Gmina Miedzna), gdzie doszło do nieprzygotowanego społecznie i gospodarczo zamknięcia zakładu górniczego, co wywołało wieloletnie problemy tej gminy.

Ze względu na to, że ten rozdział koncentruje się na kwestii modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej, nie ma uzasadnienia dla szczegółowego opisanie poszczególnych elementów Strategii, tym bardziej że jest ona dostępna w Internecie w domenie publicznej. Nadmienimy jedynie, że sformułowano wizję rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego, która przedstawia syntezę tego, jak wspólnota samorządowa Bierunia wyobraża sobie gminę w horyzoncie czasowym roku 2035. Przyjęto następujący kształt wizji rozwoju gminy: *Bieruń w 2035 roku – to miasto zadowolonych mieszkańców dzięki wysokiej jakości życia, nowoczesnej gospodarce oraz zdrowemu środowisku*. Na tej podstawie zdefiniowano cztery cele strategiczne [SRMB 2021: 10–11]:

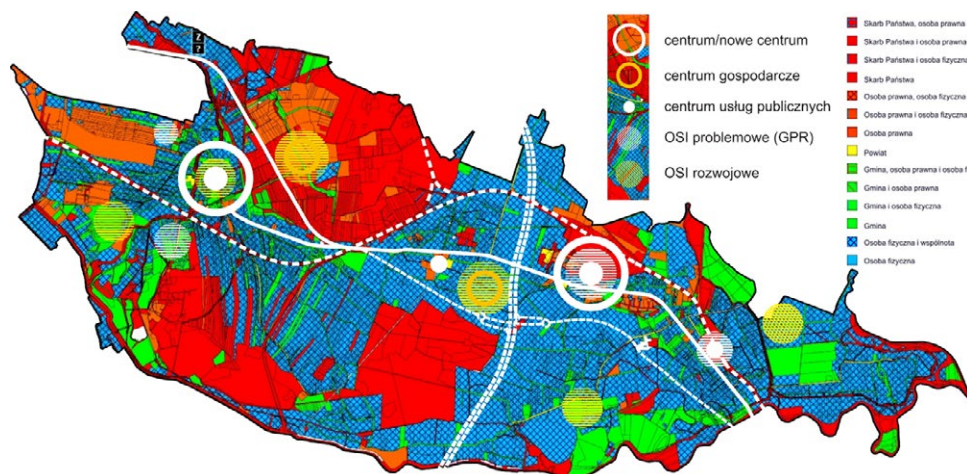
- **Cel 1. Nowoczesna gospodarka.** Cel, w którym podkreślono, że globalne i krajowe uwarunkowania wymuszają zasadnicze zmiany w Bieruniu, jako gminy górniczej, która powinna zmierzyć się z transformacją gospodarczą. Strategia zakłada potrzebę restrukturyzacji gospodarki, a w tym zwiększenie podaży terenów dla działalności gospodarczej, stworzenie zaplecza mieszkaniowego dla nowych pracowników, podbudowanie poziomu przedsiębiorczości oraz systematyczne podnoszenie poziomu kompetencji mieszkańców.
- **Cel 2. Czyste i dobrze urządzone miasto.** Cel ten odnosi się do uwarunkowań przestrzennych i środowiskowych, wynikających ze zidentyfikowanych problemów Bierunia, które są skutkiem położenia i układu fizjograficznego gminy, zagospodarowania przestrzennego, jak i zanieczyszczenia środowiska.
- **Cel 3. Bezpieczni i zadowoleni z życia w Bieruniu mieszkańcy.** Cel 3. skupia się na kwestiach społecznych w dwóch aspektach. Pierwszy dotyczy potrzeby podnoszenia poziomu świadczenia usług publicznych. Drugi zaś wynika z zagrożeń związanych z odnową gospodarki Miasta, co tworzy wyzwania dla lokalnej polityki społecznej.
- **Cel 4. Sprawne i skuteczne zarządzanie miastem.** Cel ten dotyczy stworzenia systemu działań podejmowanych przez samorząd miejski dla zapewnienia wysokiej jakości procesów zawiadywania sprawami gminy oraz realizacji pozostałych celów strategicznych.

Na podstawie celów strategicznych sformułowano odpowiednie cele operacyjne i kierunki działań [SRMB 2021: 11–24], a także model struktury funkcjonalno-przestrzennej [SRMB 2021: 24–30] oraz gminne OSI [SRMB 2021: 44–47].

Przystępując do opracowania MSFP i niejako antycypując aktualne zapisy uoipzp przyjęto założenie, że dla każdego celu strategicznego istnieje możliwość identyfikacji tych elementów polityki przestrzennej, które demonstrować, jak ten cel ma być odwzorowany w przestrzeni. Przyjęto model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy, określanej jako **model rozwoju aktywnego**. Jego kluczowe elementy uwzględniają:

- wykorzystanie istniejących i kreowanie nowych potencjałów poprzez nowe projekty/przedsięwzięcia, także ponadlokalne, ukierunkowane na współpracę lub/i konkurencję z otoczeniem;
- **wytworzeniem nowego centrum w rejonie przedpola KWK Piast, obejmującego: usługi publiczne, komercyjne, przestrzeń publiczną; decentralizację usług publicznych, w tym administracyjnych;**
- redefiniowanie funkcji Starego Miasta w kierunku produktu turystycznego, kulturalnego, rekreacyjnego;
- **wzmocnienie głównego powiązania Starego i Nowego Bierunia – ścieżka/droga rowerowa wzdłuż DK44, komunikacja publiczna (shuttle bus/autobus wahadłowy); połączenie kolejowe niezależne od gminy;**
- lokalne – gminne OSI (por. ryc. 1) obejmujące m.in. **Nowe Centrum w rejonie przedpola KWK Piast (parkingi i otoczenie) oferujące usługi publiczne i komercyjne oraz przestrzeń publiczną „Nowy Rynek”.**

Model rozwoju aktywnego Bierunia przedstawiono na ryc. 1.

Ryc. 1. Model rozwoju aktywnego

Źródło: opracowanie własne (autor ryciny: Leszek Jasiński).

Powyższy schemat rozwoju przestrzennego gminy uzupełniono o rysunki prezentujące kluczowe kierunki tego rozwoju w odniesieniu do: stanu zagospodarowania przestrzennego, zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz ich ochrony, a także zagrożeń powodziowych i górniczych. Część rysunkową modelu uzupełniono o – wymagane przepisami – ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie.

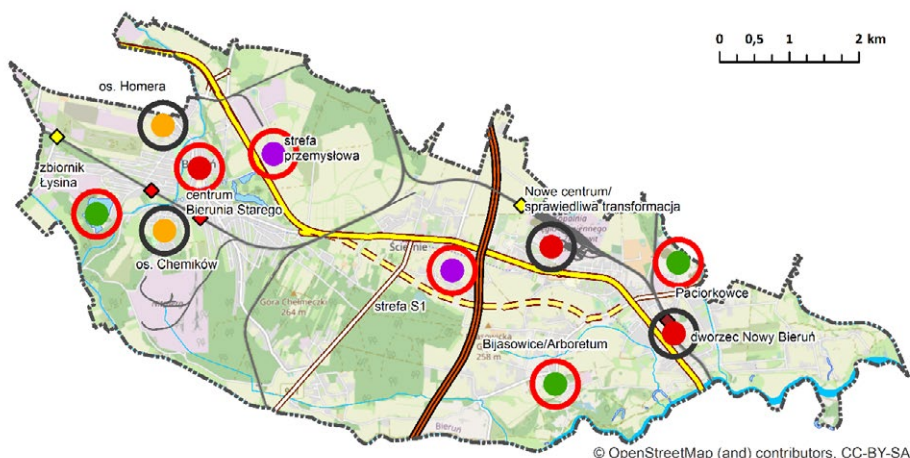
Istotnym elementem Strategii są opisy obszarów strategicznej interwencji. Warto przypomnieć, że zgodnie z *Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030* [2019] z poziomu krajowego kierowane powinno być wsparcie do obszarów zmagających się z trudnościami adaptacyjnymi i restrukturyzacyjnymi, na poziomie

regionalnym i ponadlokalnym. Województwo śląskie uznano w KSRR 2030 za jeden krajowych OSI. W *Umowie Partnerstwa* dla realizacji polityki spójności 2021–2027 w Polsce [UP 2022] w celu 1.6. *Umożliwienie regionom i ludności łagodzenia wpływających na społeczeństwo, zatrudnienie, gospodarkę i środowisko skutków transformacji w kierunku osiągnięcia celów Unii na rok 2030 w dziedzinie energii i klimatu oraz w kierunku neutralnej dla klimatu gospodarki Unii do roku 2050 w oparciu o porozumienie paryskie* powołano do życia Mechanizm Sprawiedliwej Transformacji, w ramach którego zdefiniowano Fundusz Sprawiedliwej Transformacji. Opracowując Strategię, opierano się na projekcie UP, zestawiając kierunki rozwoju zgodne z OSI krajowymi z celami operacyjnymi Strategii Bierunia. Przeprowadzono także badanie możliwości wsparcia transformacji gospodarczej Bierunia w kontekście zapisów Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” [SRWŚ 2020]. W dokumencie tym wskazano OSI w dwu ujęciach: funkcjonalnym (w zidentyfikowanych obszarach funkcjonalnych) oraz tematycznym – obszary ważne z punktu widzenia zidentyfikowanych wyzwań rozwojowych województwa (potencjałów i problemów). Bieruń znajduje się na terenie następujących OSI ujętych w SRWŚ:

- w ujęciu funkcjonalnym: Subregion Centralny, obszary miejskie;
- w ujęciu tematycznym:
 - obszary cenne przyrodniczo (OSI konkurencyjny),
 - ośrodki wzrostu (OSI konkurencyjny),
 - gminy tracące funkcje społeczno-gospodarcze (OSI problemowy),
 - gminy z problemami środowiskowymi w zakresie jakości powietrza (OSI problemowy),
 - gminy w transformacji górniczej (OSI problemowy).

Na podstawie diagnozy społeczno-gospodarczej i przestrzennej Bierunia oraz celów strategicznych i operacyjnych jego rozwoju w Strategii wyznaczono dziewięć gminnych OSI. Wskazano dwa typy: **OSI konkurencyjne** – wyróżniające się szczególnymi potencjałami, w których interwencja wspomagać będzie przewagi konkurencyjne oraz **OSI problemowe** – charakteryzujące się niekorzystnymi zjawiskami, w których interwencja nakierowana będzie na przełamanie barier rozwojowych. Położenie OSI przedstawiono na ryc. 2.

Obawy samorządu miejskiego budzi możliwość zagospodarowania terenów pokopalnianych na cele wskazane w Strategii i modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej. Obszar ten stanowi własność Skarbu Państwa i tylko partnerskie przekazanie tych terenów samorządom, jak i szybkie udostępnienie inwestorom umożliwi realizację wizji nakreślonych w SRMB. Podmiotem odpowiedzialnym za udostępnienie tego majątku będzie Spółka Restrukturyzacji Kopalń. Podmiot, do którego trafiają nieruchomości po likwidowanych kopalniach. Wypada mieć nadzieję, że proces udostępnienia tych nieruchomości zainteresowanym podmiotom przebiegnie sprawnie, a to przyczyni się do powstania nowego centrum gospodarczego miasta.

Legenda

Funkcje OSI

- centrum miejskie/
nowe centrum
- rozwój funkcji gospodarczych
- rozwój funkcji rekreacyjnych
- obszary rewitalizacji osiedli

Typ OSI

- problemowy
- konkurencyjny

- zbiorniki wodne
- rzeki
- granica Bierunia

transport drogowy

- droga S1 projektowana
- obwodnica projektowana
- droga krajowa
- droga wojewódzka

transport kolejowy

- linie kolejowe
- ◆ stacja czynna
- ◆ przystanki nieczynne
- ◆ przystanki projektowane

Ryc. 2. Gminne obszary strategicznej interwencji

Źródło: opracowanie własne (autor ryciny: Paweł Hałat).

Wnioski – rekomendacje

Przygotowanie Strategii Rozwoju Miasta Bierunia stanowi interesujące studium przypadku w dwóch ujęciach: praktycznym i teoretycznym. Z praktycznego punktu widzenia nasuwają się wnioski dotyczące warunków, które powinny być spełnione, aby dokumenty planistyczne w sferze zagospodarowania przestrzennego sprzyjały transformacji miasta górniczego. Do warunków tych zaliczamy kwestie natury ogólnej oraz zagadnienia warsztatowe związane z przygotowaniem modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej. Koniecznym warunkiem przekształcenia miasta górniczego jest świadomość społeczna dot. zmieniających się uwarunkowań rozwoju lokalnego. Wynika z tego niezbędna gotowość i otwartość społeczności lokalnej oraz władz miasta na transformację. Wśród zagadnień związanych z przygotowaniem MSFP należy wskazać opracowanie/zapewnienie:

- diagnozy przestrzennej w formie SWOT,
- inwentaryzacji zasobów pogórnich w odniesieniu do uwalnianych nieruchomości, ale też – szerzej – materialnego dziedzictwa kulturowego,
- analizy położenia terenów pokopalnianych względem węzłów/ciągów transportowych o znaczeniu ponadlokalnym,
- rezerw terenowych dla alternatywnych (dla górnictwa) form zagospodarowania, pozwalających na lokalizację nowych „motorów” rozwoju gospodarczego gminy.

Uwzględniając specyfikę Bierunia jako ośrodka modelowego, warto zwrócić uwagę na znaczenie, jakie mogą mieć ośrodki usługowe położone w rejonie węzłów dróg ekspresowych. Ośrodki takie mogą tworzyć zwornik dla „rozcinanych” drogami terenów. Jest to szczególnie ważne wtedy, kiedy stwarza to szansę na łączenie miejsc/dzielnicy o innych tożsamościach kulturowych i urbanistycznych.

Praca nad strategią rozwoju Bierunia nasuwa też konkluzje o charakterze metodologicznym. Dotyczą one modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej jako elementu strategii rozwoju lokalnego. W opinii autorów błędem jest traktowanie MSFP jako – wklejonego do strategii – studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego „w pigułce”. Opracowanie modelu powinno czerpać z metodyki przygotowania strategii lokalnych. Nasuwa się sugestia wykorzystywania analizy strategicznej SWOT. Z drugiej strony, konstrukcja MSFP powinna być oparta na strukturze celów strategicznych, demonstrując jak te cele odzwierciedlone są w przestrzeni. W przypadku interwencji powierzchniowych (np. tereny gospodarcze) czy liniowych (np. drogi, ciągi infrastruktury technicznej) zapisanie konkretnych rozwiązań jest oczywiste i dobrze rozpoznane warsztatowo w dziedzinie planowania zagospodarowania przestrzennego. Inaczej podejść trzeba do celów strategicznych o charakterze społecznym, które z natury mają charakter horyzontalny tzn. dotyczą wszystkich mieszkańców i całego obszaru gminy. W takim przypadku elementem modelu powinny być konkretne projekty funkcjonalno-przestrzenne zapewniające m.in. dostęp do usług publicznych i komercyjnych. Chodzi o lokalizację obiektów infrastruktury społecznej i sublokalnych przestrzeni publicznych. Istotnym elementem modelu powinno być też lokowanie gminnych obszarów strategicznej interwencji, w których następuje koncentracja działań władz publicznych różnego szczebla.

Warto podkreślić, że strategia rozwoju może także czerpać z metodyki analizy przestrzennej i planowania urbanistycznego. Chodzi o konsekwencje dla decyzji strategicznych i operacyjnych takich działań, jak: inwentaryzacja istniejącego stanu zagospodarowania, badanie gęstości i dostępności terenów o określonym typie zagospodarowania, sąsiedztwo lub nadmierne oddalenie obszarów o określonych charakterystykach morfologicznych lub funkcjonalnych, wreszcie – zapewnianie stref buforowych pomiędzy konfliktowymi typami zagospodarowania. W klasycznej analizie przestrzennej identyfikuje się powierzchnie, ciągi, punkty/węzły i granice [Lynch 2011]. Elementy te tworzą obraz przestrzeni, ale też ujawniają tkwiący w niej potencjał rozwojowy.

Zakończenie

Zmiany ustawowe w planowaniu rozwoju regionalnego i lokalnego, wprowadzone w ostatnich latach w Polsce ukierunkowane są na integrację planowania społeczno-gospodarczego z planowaniem przestrzennym. Dla praktyków, zajmujących się rozwojem lokalnym powstaje zatem nowe pole twórczych aktywności, na którym metodyki planowania strategicznego oraz planowania urbanistycznego przeplatają się, tworząc nowe konfiguracje zależności programowych i strukturalnych. Jednocześnie, przez bardziej abstrakcyjne podejście do przestrzeni, łatwiej wzbogacić warsztat planistyczny o inspiracje płynące z uczestnictwa publicznego w planowaniu. Dotyczy to w szczególności gmin górniczych, przed którymi stoi niezwykle trudne wyzwanie transformacji społecznej i gospodarczej. Interwencja planistyczna w takich gminach ma, jakby większy ciężar gatunkowy, gdyż istnieje potrzeba wykreowania nowych lokalnych tożsamości, do czego niezbędne są interwencje w przestrzeni. Studium przypadku Strategii Rozwoju Miasta Bierunia może być przykładem tego rodzaju poszukiwań twórczych i metodycznych.

Rozdział 3

DYNAMIKA ROZWOJU PRZESTRZENI NIEWYKORZYSTANYCH (PRZYKŁAD KATOWIC)

Wprowadzenie

W dzisiejszych, dynamicznie rozwijających się miastach, niewykorzystane przestrzenie miejskie stanowią istotny, choć często pomijany, element miejskiego krajobrazu. Pośród terenów przeznaczonych pod zabudowę, ulic, tętniących życiem placów czy parków, znajdują się tereny nieprzystosowane do żadnych funkcji, niezagospodarowane i zapomniane. W tych miejscach czas się „zatrzymał”, a ukryty w nich potencjał funkcjonalny, społeczny i ekonomiczny, oczekuje wykorzystania. Miejskie nieużytki stanowią złożony i wieloaspektowy fenomen. Ich natura jest zróżnicowana i obejmować może różnorodne typy terenów.

Zmiany w strukturze gospodarczej, takie jak deindustrializacja czy migracja przemysłu, mają istotny wpływ na powstawanie przestrzeni niewykorzystanych. Zdegradowane obszary przemysłowe lub opuszczone tereny handlowe, tracąc swoją pierwotną funkcję, często zasilają zasób miejskich nieużytków. Z drugiej strony, przemiany w strukturze demograficznej, a także społecznej i kulturowej (np. zmiana stylu życia, preferencji mieszkaniowych oraz wynikające z nich migracje ludności), także wpływają na kształtowanie niewykorzystanych przestrzeni miejskich. Przykładem mogą być obszary powstałe wskutek wyburzeń fragmentów tkanki miejskiej, tworząc niezaplanowane „wyrwy”. Dodatkowo niewykorzystane przestrzenie miejskie można także spotkać w obszarach podmiejskich, które z różnych przyczyn nie zostały objęte procesem urbanizacji i stanowią tereny pod planowaną infrastrukturę (np. działki budowlane oczekujące inwestora). Do powstawania nieużytków miejskich przyczyniają się też błędne decyzje planistyczne, czy brak spójnej strategii rozwoju miasta, które prowadzą do nieefektywnego wykorzystania terenu lub nawet wstrzymania pewnych inwestycji na wiele lat (np. z powodów formalno-prawnych, finansowych czy technologicznych).

Tereny opuszczone przez człowieka często stają się obiektami kolonizacji przez roślinność. Miejskie nieużytki nieraz nazywane „czwartą przyrodą”, stanowią istotny przedmiot zainteresowań badawczych z perspektywy wykorzystania ich do zasilenia zielonej infrastruktury miasta [Jakubowski 2020]. Choć pełnią wiele funkcji ekosystemowych poprzez obecność zieleni nieurządzonej, warto zaznaczyć, że nie jest ona rezultatem planowanych działań, a raczej efektem przypadku. Oznacza to, że dostrzeżone korzyści środowiskowe nie są objęte żadną ochroną (np. administracyjną) i można je utracić na rzecz zmiany swojego przeznaczenia. Z kolei celowe wpisanie danego nieużytku miejskiego w zasób infrastruktury zieleni w mieście oznacza, że nie stanowi on już terenu niewykorzystanego.

Obszary nieużytków miejskich stanowią wyzwanie dla integracji i spójności różnych części miasta. Mimo licznej obecności nieużytków, wiele współczesnych miast rozwija się bardzo dynamicznie. W Katowicach, na przestrzeni kilku ostatnich lat, można zaobserwować wyraźne zmiany zachodzące w krajobrazie miejskim. Nowe inwestycje powstają w całym mieście, wybudowano nowe osiedla mieszkaniowe, kilka wieżowców o charakterze biurowym, a nawet nowe torowisko tramwajowe. Aktualnie nadal trwa budowa kilku dużych projektów.

Przejawy nowych energii i nowych aktywności miast oraz wynikających z nich zmian w sposobie zagospodarowania terenu, skłaniają do zbadania kierunków przekształceń użytkowania terenu obszarów klasyfikowanych w przeszłości jako obszary niewykorzystane.

Możliwości i bariery rozwoju niewykorzystanych przestrzeni miejskich

Zagospodarowanie miejskich nieużytków stanowi naturalną reakcję, wynikającą z chęci poprawy jakości istniejącej struktury przestrzennej. Jak zauważa Careri, pierwszym krokiem po rozpoznaniu tych terenów jest rozważenie możliwości ich wykorzystania. Właśnie w tych pustkach dostrzeżono szansę na wprowadzenie porządku, poprzez ponowne łączenie i nasycenie fragmentów miasta nowymi formami przestrzennymi [Careri 2013].

Możliwości rozwoju niewykorzystanych przestrzeni miejskich są często obarczone wieloma ograniczeniami. W przypadku nieużytków w ujęciu geograficznym (przestrzenie, które utraciły swoją wartość użytkową), przyjmuje się, że ich ponowne wykorzystanie mające na celu przywrócenie funkcji pierwotnych (tzn. m.in. rolniczej, przemysłowej, leśnej) staje się wyzwaniem z powodu wysokich kosztów oraz czasochłonności procesu rekultywacji.

Wysokie koszty przekształcenia stanowią główną barierę rozwoju tych obszarów. Trudności w zagospodarowaniu są związane m.in. z: ich nadmiernym podzia-

łem, nieregularnym kształtem, uwarunkowaniami geograficznymi czy problemami prawno-finansowymi [Song *et al.* 2020].

Niewykorzystane przestrzenie są często odbierane jako problem, ponieważ są utożsamiane ze „zmarowanym” zasobem. Ponadto mają skłonność do przyciągania zjawisk niepożądanych (np. niewłaściwych zachowań). Warto jednak podkreślić, że pustki miejskie mają wyraźny potencjał do kreowania rozwoju miejskiego. Stanowią swoisty łącznik między istniejącą formą zagospodarowania a przyszłymi kierunkami przekształcania się miasta.

Istnieje wiele sposobów na to, by nieużytki miejskie zamieniły się w bezpieczne i produktywne miejsca. Może to być nowa funkcja, która odpowiada potrzebom lokalnej społeczności lub struktura przykuwająca uwagę. Istotne jest takie wykorzystanie jej potencjałów, aby w jak najlepszy sposób służyła miastu i jego mieszkańcom [Stefanović *et al.* 2013]. Zdaniem Pluty [2017] *obecność lub brak pustki staje się miarą odniesienia dla przyszłych działań projektowych*, a nowe rozwiązania zastosowane w pustej przestrzeni nie powinny umniejszać jej największej przewadze, jaką jest adaptacyjność.

Ciekawym pomysłem może być też wprowadzenie celowej, tymczasowej pustki, wprowadzonej w ramach polityki planowania przestrzennego, w celu zwiększenia elastyczności działań planistycznych. Zdaniem Pluty, wprowadzenie rozwiązań prawnych dot. m.in. problematyki własności i tymczasowego użytkowania, stanowią ważny temat w dobie dynamicznych przekształceń obszarów miejskich [Pluta: 2017].

Trwałe włączenie nieużytków miejskich w spójną tkankę miejską może okazać się bardzo trudne, dlatego ciekawą alternatywę stanowi tymczasowe użytkowanie (z ang. *temporary use*) [Bishop, Williams 2012; Dovey 2014; Gzell, Świeżewska 2015]. Termin ten jest podejmowany w szerokim kontekście i ma wiele definicji. Wywodzi się z działań oddolnych, ale obecnie często jest stosowany celowo i obejmuje nie tylko zagospodarowanie, ale też inne kroki prowadzące do aktywizacji i ożywienia przestrzeni. Działania te mogą być: formalne lub nieformalne, inicjowane oddolnie lub odgórnie, planowane lub spontaniczne, o różnej skali oddziaływania i różnym czasie trwania. Zdaniem S. Gzella, tymczasowe użytkowanie *to koncepcja zarządzania miastem, starająca się wykorzystać potencjał leżący w spontanicznych i oddolnych działaniach w przestrzeni miasta, na rzecz rewitalizacji obszarów zagrożonych upadkiem* [Gzell 2015]. Z czasem niektóre z tych działań mogą wygasnąć lub zmienić formę na trwałą. Takie rozwiązanie może być odpowiednie w przypadku, gdy chcemy zachować pewne obszary, jako rezerwy budowlane.

Jak już zaznaczono we wprowadzeniu, otwarte przestrzenie mogą stanowić ważne obszary biologiczne (decydujące o poziomie jakości życia człowieka oraz funkcjonowaniu „ekosystemu miejskiego”) [Jaroszewicz, Degórska 2009], coraz bardziej doceniane w dobie postępującej urbanizacji i zatłoczenia. Nie ma przeszkód ku temu, by system zielonej infrastruktury miasta był efektem przemysłowych i skoordynowanych działań, mających na celu zaplanowanie spójnego układu miejskich terenów zieleni, nie zaś zbiorem przypadkowych pustych przestrzeni.

Niemniej jednak każda z nich może pełnić ważne funkcje środowiskowe, np. stanowić istotne siedlisko fauny i flory.

Współczesne miasta stoją przed dużymi wyzwaniami w zakresie zrównoważonego rozwoju (m.in. zapewnienie zdrowych i wysokiej jakości warunków do życia, racjonalne gospodarowanie zasobami miejskimi, zachowanie bioróżnorodności i dziedzictwa kulturowego, czy przystosowanie miast do zmian klimatu). Konieczne jest, więc wypracowanie rozwiązań, które pozwolą przywrócić kontrolę nad przyrostem nowej zabudowy oraz zapobieganiem zanikaniu przestrzeni (powstawaniu przestrzeni utraconych, porzuconych). Z drugiej strony działania te nie mogą uwzględniać jedynie chęci dogęszczania miast. Cenne zasoby przyrodnicze wymagają zabezpieczenia i uwzględnienia w spójnym systemie zielonej infrastruktury. Stąd, do każdej przestrzeni należy podchodzić indywidualnie, oceniając jej potencjał.

Niewykorzystane przestrzenie miejskie nie są stałe, „pojawiają się” i „znikają” z różnych powodów i w różnych częściach miasta (być może pełne zagospodarowanie jest możliwe jedynie w teorii). Dlatego ważna jest nie tylko identyfikacja pustek miejskich, ale też monitoring, który umożliwi wypracowanie rozwiązań ułatwiających zarządzanie tymi obszarami.

Rzówj niewykorzystanych przestrzeni miejskich w Katowicach

Niewykorzystane przestrzenie miejskie nie pozostają niezagospodarowane na stałe. Naturalne jest, że ich rozmieszczenie się zmienia. Niniejsza analiza została przeprowadzona na podstawie skonstruowanej w latach 2018–2019 bazy danych delimitującą niewykorzystane przestrzenie miejskie w Katowicach. Przeprowadzona wówczas inwentaryzacja doprowadziła do rozpoznania ponad 1200 przestrzeni miejskich, których łączna powierzchnia obejmowała ok 9,3% powierzchni miasta.

W 2023 r. przeprowadzono powtórnie identyfikację niewykorzystanych przestrzeni miejskich, w celu zbadania zmian, jakie zaszły w tym zakresie. Okazało się, że ok. 7,9% niewykorzystanych przestrzeni miejskich (stanowiących ok. 9,63% ich powierzchni) zostało zabudowanych lub na ich terenie trwa obecnie budowa. Szczegółowe rozmieszczenie zagospodarowanych przestrzeni miejskich, wcześniej zidentyfikowanych jako nieużytki, zostało zilustrowane na ryc. 3.

Zdecydowanie najwięcej niewykorzystanych przestrzeni, które zostały zabudowane znajduje się w dzielnicach południowych (niemal połowa), pozostałe rozkładają się w podobnej liczebności w pozostałych zespołach dzielnic. Nieużytki miejskie zlokalizowane w południowych dzielnicach charakteryzowały się niewielką powierzchnią oraz najczęściej prywatną formą własności.

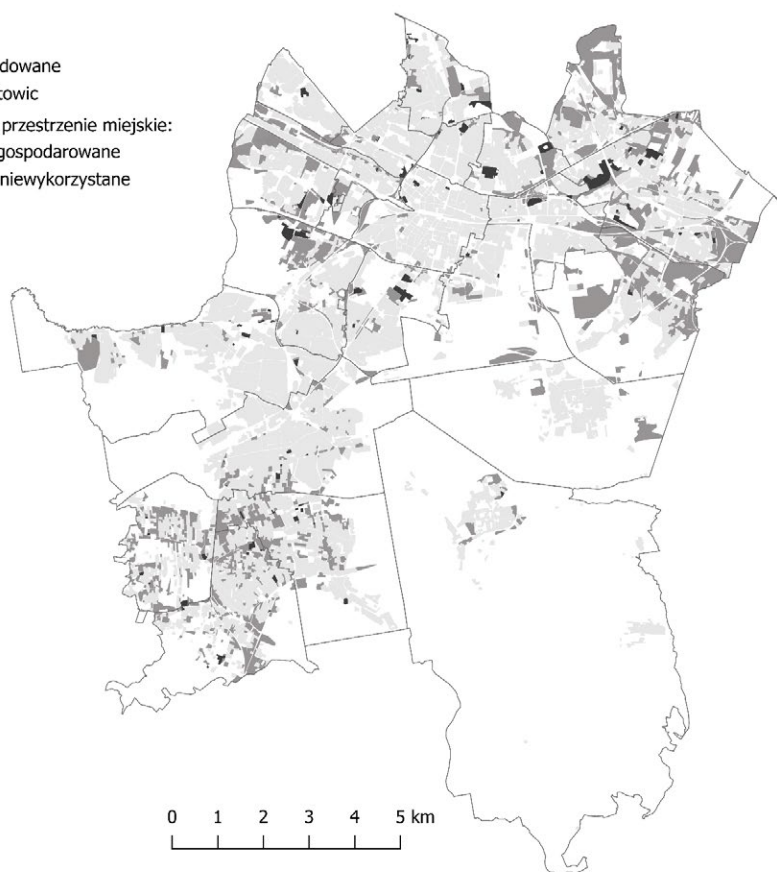
W następnym kroku przeanalizowano kierunki zmian (ryc. 4). Zdecydowanie największy udział powierzchni terenów, które uległy przekształceniu dotyczy nowych inwestycji związanych z zabudową wielorodzinną (ok. 35% powierzchni). Nieużytki miejskie posłużyły również jako obszary pod nowe inwestycje przemysłowe (ok. 16.7% powierzchni), sportowo-wypoczynkowe (ok. 15.4% powierzchni), a także pod inwestycje usługowo-handlowe lub biurowe (ok. 14% powierzchni). Mniejszy odsetek powierzchni dotyczył zabudowy jednorodzinnej (ok. 11%), inwestycji związanych z infrastrukturą drogową, szynową (związaną z komunikacją) i parkingami (ok. 7%). Pozostałe inwestycje (np. przedszkole czy klasztor) obejmowały nieco ponad 1% powierzchni zagospodarowanych nieużytków miejskich.

Legenda

- Tereny zabudowane
- Dzielnice Katowic

Nieużytkowane przestrzenie miejskie:

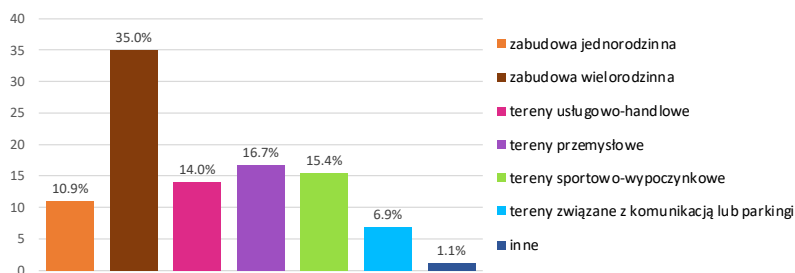
- aktualnie zagospodarowane
- pozostające nieużytkowane

Ryc. 3. Stan zagospodarowania zidentyfikowanych nieużytków miejskich (2023 r.)

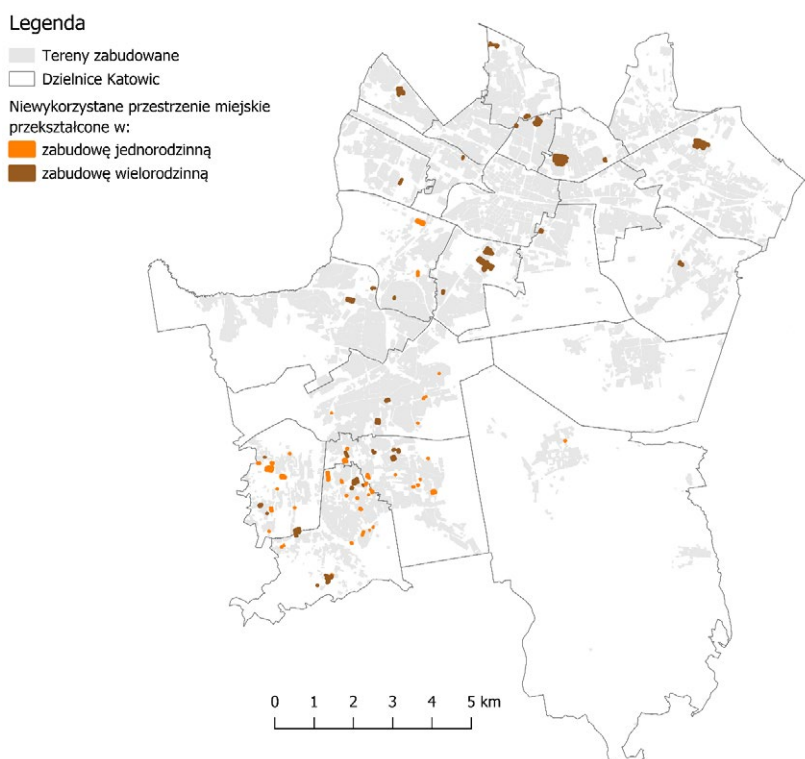
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 4 ilustruje kierunki przekształceń nieużytków miejskich, uwzględniając powierzchnię zajęta przez dany rodzaj inwestycji. Warto jednak zwrócić uwagę na rozmieszczenie poszczególnych zmian użytkowania terenu na mapie, w podziale na funkcje. W celu zwiększenia czytelności map, przygotowano dwa zobrazowania: dotyczące inwestycji dot. zabudowy mieszkaniowej (ryc. 5) oraz w pozostałe typy użytkowania terenu (ryc. 6).

Ryc. 4. Kierunki przekształceń nieużytków miejskich

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 5. Przekształcenia nieużytków miejskich w zabudowę mieszkaniową

Źródło: opracowanie własne.

Legenda

Tereny zabudowane

Dzielnice Katowic

Niewykorzystane przestrzenie miejskie
przekształcone w tereny:

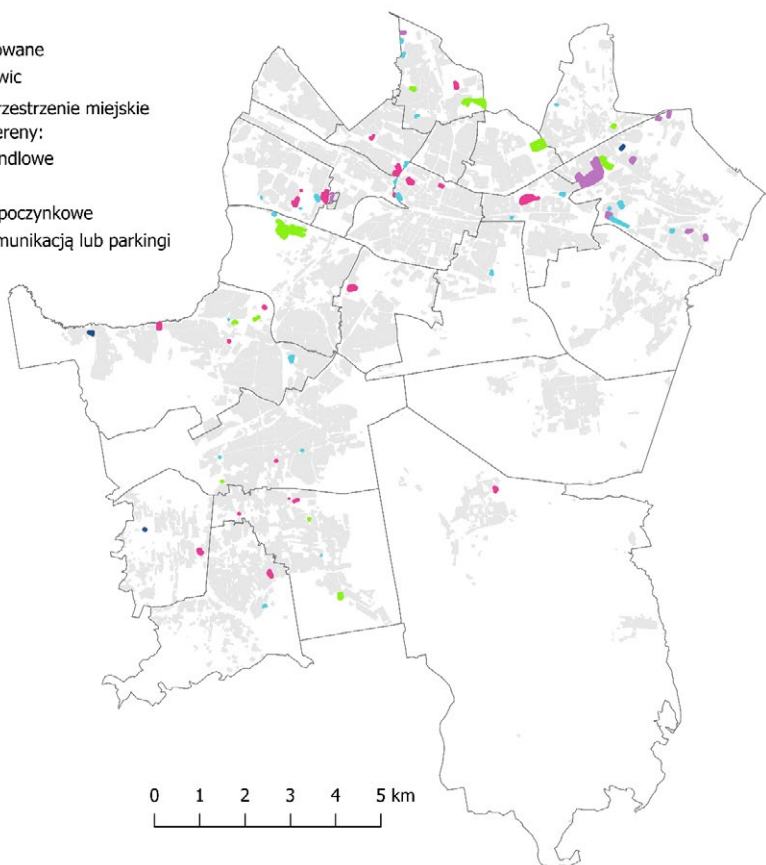
usługowo - handlowe

przemysłowe

sportowo - wypoczynkowe

związane z komunikacją lub parkingi

inne

Ryc. 6. Przekształcenia niewykorzystanych przestrzeni miejskich
w tereny niezwiązane z zabudową mieszkaniową

Źródło: opracowanie własne.

Inwestycje w zabudowę mieszkaniową zdecydowanie przeważają (pod względem liczebności) w dzielnicach południowych. Są to obszary zdominowane przez zabudowę jednorodzinną, a kierunki przekształceń niewykorzystanych przestrzeni miejskich zdają się podtrzymywać charakter tej części miasta. Z kolei nowe inwestycje związane z zabudową wielorodzinną są rozsiane w różnych dzielnicach, choć w bliskiej odległości od centrum miasta jest ich więcej i mają większą powierzchnię (niż na południu).

Poza inwestycjami w zabudowę mieszkaniową większość zagospodarowanych nieużytków miejskich znajduje się w dzielnicach ulokowanych w północnej części miasta. Pod względem liczebności najczęściej dotyczy obiektów usługowo-handlowych lub biurowych. Nowych przestrzeni sportowo-wypoczynkowych jest mniej, ale obejmują większą powierzchnię. Z kolei tereny przemysłowe koncentrują się głównie na wschodzie miasta (dzielnica Szopienice – Burowiec).

Cechy niewykorzystanych przestrzeni miejskich, które zostały zagospodarowane

W dalszym kroku zbadano kilka cech zidentyfikowanych obszarów. Ze względu na to, że jedną z głównych barier rozwoju niewykorzystanych przestrzeni jest ich sytuacja formalno-prawna, postanowiono sprawdzić, w jakim stopniu wyznaczone nieużytki miejskie są objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego oraz jaki jest ich typ własności.

Ok. 2/3 zidentyfikowanych pierwotnie nieużytków miejskich było objętych planami miejscowymi. Odsetek ten nieznacznie wzrósł w przypadku obszarów, które zostały zagospodarowane (ok. 77%) oraz pozostał na podobnym poziomie dla terenów pozostających niezabudowanymi (ok. 66%). Można więc wysnuć wniosek, że przestrzenie objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego są nieco bardziej podatne na przekształcenia.

Przestrzenie, które zostały zagospodarowane najczęściej stanowią własność prywatną (ok. 62%), w ok. 20% własność Skarbu Państwa, a w ok. 18% są to tereny gminne. W przypadku pozostałych nieużytków miejskich rodzaj własności rozkłada się nieco inaczej: ok. 45% – prywatne; ok. 34% – gminne; ok. 21% – Skarbu Państwa. Przestrzenie stanowiące własność gminną zdecydowanie rzadziej ulegały przekształceniom, niż tereny prywatne.

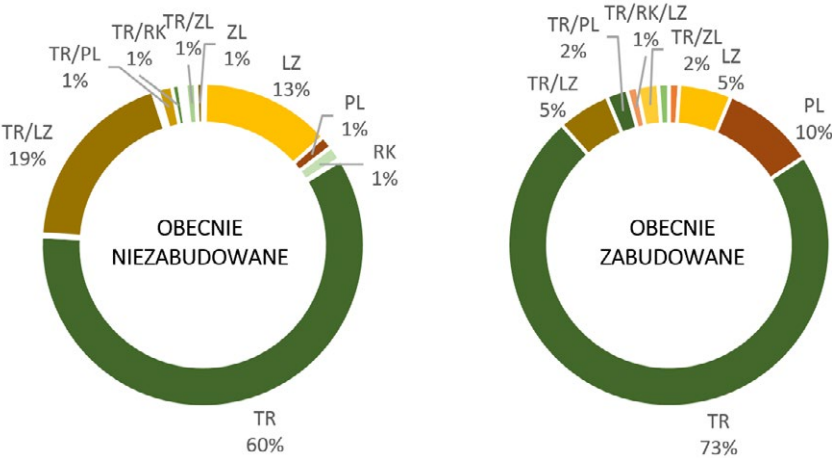
Dodatkowo zbadano udział wyznaczonych nieużytków miejskich położonych na obszarach poprzemysłowych i zdegradowanych. Okazuje się, że ok. 8% terenów, które uległy zagospodarowaniu ma przemysłową przeszłość. Może się to wydawać niewiele, ale w rzeczywistości jest to istotny wzrost w stosunku do ok. 4% udziału, jakie uzyskały tereny pozostające nieużytkami. Z pewnością położenie pustek miejskich na obszarach poprzemysłowych nie stanowi wyraźnego ograniczenia możliwości ich rozwoju.

Postanowiono także zbadać formy pokrycia terenu (na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego). Nieużytki miejskie są w przeważającej wielkości pokryte roślinnością trawiastą (ok. 60%), udział tego typu roślinności rośnie w przypadku przestrzeni wykorzystanych (ok. 73%). Z kolei na nieużytkach miejskich, pozostających niezagospodarowanymi, częściej można znaleźć drzewa. Szczegółowe typy pokrycia terenu przedstawia ryc. 7.

Pozostałe wskaźniki, jakie uwzględniono, w celu zbadania różnic między cechami nieużytków miejskich, które zostały zabudowane a tymi nieprzekształconymi, zobrazowano w tab. 3.

Okazuje się, że w wielu przypadkach wartości wskaźników pozostają na tym samym lub podobnym poziomie (np. średnie nachylenie terenu czy średnia odległość od dróg). Przekształcone nieużytki miejskie mają natomiast niższy wskaźnik kształtu, średnio charakteryzują się wyższymi cenami nieruchomości oraz znajdują

się bliżej centrum miasta. Co ciekawe, średnia powierzchnia zagospodarowanych terenów jest większa niż tych, które pozostały nieużytkami miejskimi. Szczególnie warto zwrócić uwagę na stopień zadrzewienia terenu, który w przypadku obszarów obecnie zabudowanych jest znacznie niższy (wynosi średnio niecałe 10% dla nieużytków zabudowanych, a w przypadku niezagospodarowanych ponad 23%).

Ryc. 7. Pokrycie terenu niewykorzystanych przestrzeni miejskich

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego (BDOT10k).

Tabela 3. Średnie wartości wskaźników dot. wartości niewykorzystanych przestrzeni miejskich w zależności od ich stanu zagospodarowania

Średnia wartość wskaźnika	Jednostka miary	Niewykorzystane przestrzenie miejskie:	
		obecnie zabudowane	obecnie niezabudowane
Powierzchnia	metry kwadratowe	15448.07	12426.62
Wskaźnik kształtu	Obwód figury^2/ powierzchnia	25.54	30.64
Średnie nachylenie terenu	radiany	1.89	1.90
Odległość od centrum miasta	metry	5075.55	5241.28
Średnie ceny nieruchomości	zł za metr kw.	6615.38	6388.97
Stopień zadrzewienia terenu	procent	9.78	23.35

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Najwięcej niewykorzystanych przestrzeni Katowic zlokalizowano w południowych dzielnicach, gdzie często dominuje zabudowa jednorodzinna. Stąd wniosek, że powstawanie niewykorzystanych przestrzeni miejskich jest spowodowane równie często restrukturyzacją obszarów przemysłowych, co zjawiskiem *urban sprawl*. Pojedyncze budynki stawiane w dużych odstępach rozbijają ciągłość zabudowy, tworząc luki czekające na inwestora. Jednocześnie to właśnie w południowych dzielnicach zlokalizowano najczęściej nieużytków miejskich, które w latach 2018–2023 zostały zabudowane. Co ciekawe, początkowo zakładano, że właśnie przestrzenie o mniejszych powierzchniach będą szybciej zagospodarowywane, ale badanie tego nie potwierdziło (średnia powierzchnia zagospodarowanych terenów jest większa od tych, które pozostały nieużytkami miejskimi). Niewykorzystane przestrzenie miejskie najczęściej zostają przekształcone w zabudowę mieszkaniową wielorodzinną. Poza tym, tereny o przemysłowej przeszłości mają większy udział w nieużytkach miejskich, które zostały zagospodarowane niż ma to miejsce w przypadku przestrzeni pozostających niewykorzystanymi.

Najszybciej ubywa pustych przestrzeni, które są położone bliżej centrum miasta, na obszarach o wyższych średnich cenach nieruchomości oraz o niskim stopniu zadrzewienia. To właśnie tego rodzaju przestrzenie powinny zasługiwać na szczególną uwagę podczas procesu kreowania rozwoju lokalnego.

Nie ma jednego rozwiązania ani uniwersalnego podejścia do optymalizacji wykorzystania nieużytków miejskich. Każdy z nich należałoby rozpatrywać indywidualnie. Warto jednak pamiętać, że w przypadku zasobów będących własnością samorządu terytorialnego, istnieją narzędzia mające na celu aktywizację tego typu obszarów (np. architektura/urbanistyka eksperymentalna, wprowadzanie tymczasowego użytkowania [Oswalt *et al.* 2013], *place making* [Bohl 2002], praca z lokalną społecznością w celu tworzenia nowych funkcji i zwyczajów).

Jednocześnie monitoring występowania niewykorzystanych przestrzeni w mieście nie powinien służyć do ich jak najszybszego zagospodarowania. Nieużytki miejskie mają niezwykłą przewagę nad pozostałymi przestrzeniami w mieście – są bardziej elastyczne. Wolne działki można wykorzystać na cele mieszkaniowe, działania inwestycyjne, do poprawy infrastruktury socjalno-technicznej lub ochrony środowiska naturalnego. Ich różnorodna rola adaptacyjna jest niezwykle pożądana podczas kreowania kierunków rozwoju. Reagowanie na kurczące się zasoby miast (a do takich zasobów zalicza się przestrzeń) stanowi również jedno z głównych założeń, popularnej dziś koncepcji, *urban resilience* [Drobniak 2012] (odnoszącej się do radzenia sobie ze zmianami, odporności na negatywne zdarzenia oraz możliwości odbudowy po kryzysie). Dlatego konieczne jest oszacowanie realnego zapotrzebowania na pustą przestrzeń oraz ochronę jej wartości. Zagospodarowanie niewykorzystanych przestrzeni miejskich powinno stanowić sekwencję zapla-

nowanych działań, mających na celu stymulowanie rozwoju lokalnego zarówno w obszarze gospodarczym, jak i społecznym oraz przyrodniczym, traktując miasto jako jeden wspólny system relacyjny.

W dynamicznych warunkach szybkich zmian gęstości zaludnienia, a także zwiększonej konkurencji w walce o przestrzeń, zagospodarowanie tych przestrzeni powinno odbywać się w sposób odpowiedzialny, dążący do poszukiwania najbardziej efektywnego rozwiązania. W tym celu rekomenduje się wprowadzanie narzędzi kontroli oraz ochrony wartości niewykorzystanych przestrzeni miejskich. Mogą do nich należeć: mapowanie i monitorowanie ich występowania oraz przekształcania (np. przez budowanie baz danych przestrzennych), ale też rozwiązywanie problemów prawnowłasnościowych w celu odzyskania marnotrawionej przestrzeni oraz inicjowanie lub umożliwienie (np. przez regulacje prawne) doraźnego wykorzystania pustych przestrzeni.

Rozdział 4

ADAPTACJA MIAST DO ZMIAN KLIMATU – ROZWIĄZANIA OPARTE NA NATURZE JAKO NARZĘDZIE POPRAWY JAKOŚCI ŚRODOWISKA MIEJSKIEGO

Wprowadzenie

Zmiany klimatu to zmiany stanu systemu klimatycznego, opisywane w kategoriach zmiany średniej lub zmienności jakiegoś parametru, a która utrzymuje się przez dłuższy czas. Najbardziej widoczną zmianą klimatu jest wzrost temperatury powietrza, a główną siłą napędową globalnego ocieplenia są emisje gazów cieplarnianych powodujące wychwytywanie ciepła przez atmosferę ziemską [Fawzy *et al.* 2020]. Głównymi źródłami takich emisji są systemy naturalne i działalność człowieka. Emisje związane z systemami naturalnymi obejmują przede wszystkim pożary lasów, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów [Yue, Gao 2018], podczas gdy działalność człowieka jest głównie związana z produkcją energii, działalnością przemysłową oraz sposobem użytkowania gruntów [Fawzy *et al.* 2020]. Naturalny system emisji gazów cieplarnianych można uznać za samorównowążący się, natomiast emisje antropogeniczne powodują dodatkową presję i stanowią główną siłę napędową globalnych zmian klimatu [Yue, Gao 2018]. Od początku XX w. średnia temperatura powietrza na Ziemi wzrosła o ok. 1,1 stopnia Celsjusza, a wzrost ten jest spowodowany emisją gazów cieplarnianych do atmosfery. Gazy cieplarniane, takie jak dwutlenek węgla, metan czy podtlenek azotu, zatrzymują ciepło w atmosferze, powodując jej ocieplenie, o nawet od 2 do 5 stopni Celsjusza w kolejnych dekadach [El-Sayed, Kamel 2020]. Wzrost temperatury powietrza ma wiele konsekwencji. Do najważniejszych z nich należą: topnienie lodowców i śniegu, podnoszenie się poziomu mórz, wzrost częstotliwości i intensywności ekstremalnych zjawisk pogodowych, takich jak fale upałów, susze, powodzie, czy huragany. Topnienie lodowców i śniegu prowadzi do podnoszenia się poziomu mórz, który w ciągu ostatnich 100 lat wzrósł o ok. 20 cm [Huckelba, Van Lange 2020]. Ekstremalne

zjawiska pogodowe stają się coraz częstsze i bardziej intensywne, a w ostatnich latach obserwowano wiele przypadków rekordowych fal upałów, susz, powodzi, czy huraganów. Takie zjawiska powodują znaczne straty materialne, a także straty w środowisku naturalnym i wśród ludzi [Weilnhammer *et al.* 2021]. Aby ograniczyć skutki zmian klimatu, konieczne jest zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych. Można to zrobić poprzez inwestycje w odnawialne źródła energii, poprawę efektywności energetycznej, czy zmiany w stylu życia [Fawzy *et al.* 2020; Malhi *et al.* 2021; Abbas *et al.* 2022].

Adaptacja miast do zmian klimatu

Przewiduje się, że do 2050 r. 90% populacji ludzi w świecie będzie żyło w miastach, zatem poszukiwanie rozwiązań, aby miasta mogły adaptować się do zmian klimatu jest wysoce wskazane. Miasta są obszarem szczególnie wrażliwym, w którym koncentrują się najpilniejsze współcześnie wyzwania, począwszy od niedoboru wody i złej jakości powietrza, do zakłóceń gospodarczych i braku stabilności społecznej. Obecnie ludność polskich miast ocenia się na ok. 23,3 mln osób, co stanowi ponad 60% populacji kraju – skala problemu jest więc olbrzymia. Adaptacja terenów miejskich do zmian klimatu jest niezwykle ważne zwłaszcza w kontekście przeludnienia dużych miast oraz stworzenia atrakcyjnych miejsc dla społeczności lokalnej i inwestorów. Wprowadzanie w miastach błękitno-zielonej infrastruktury pozwala mitygować wiele negatywnych zjawisk związanych z nadmiernym rozrostem miast, powszechną betonozą i problemami z tym związanymi, takimi jak: zanieczyszczenie powietrza, występowanie zjawiska powierzchniowej miejskiej wyspy ciepła, nadmiaru lub niedoboru wody, czy utraty naturalnych siedlisk przyrodniczych [Ministerstwo Środowiska 2015]. Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych od 2014 r. bierze aktywnie udział w opracowywaniu Miejskich Planów Adaptacji do zmian klimatu, które są drogowskazem dla miast, jakie działania należy podjąć, aby w miastach żyło się lepiej, zdrowiej i bezpieczniej. Na podstawie ekspertyzy wykonanej przez Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach w ramach projektu pn. *Wtyczne do przygotowania miejskiej strategii adaptacyjnej*, realizowanego na zlecenie Ministerstwa Środowiska w 2014 r. ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej został przygotowany podręcznik dla miast [Ministerstwo Środowiska 2015], również zaopiniowany przez Joint Assistance to Support Projects in European Regions (JASPERS). Zgodnie z oceną, w kilkunastu opracowanych dokumentach dla miast, sektorami najbardziej wrażliwymi na zmiany klimatu są: gospodarka wodna, zdrowie publiczne, transport, tereny o wysokiej intensywności zabudowy, gospodarka przestrzenna oraz energetyka. Dobrze opracowany plan adaptacji miasta jest swego rodzaju mapą

drogą, która pozwala stopniowo wprowadzać w miastach błękitno-zieloną infrastrukturę umożliwiającą lepszą adaptację terenów miejskich do postępujących zmian klimatu. Wśród demonstracji rozwiązań opartych na roślinności prowadzonych przez IETU znalazły się działania w kilku projektach europejskich na terenie śląskich miast (Chorzów, Bytom, Ruda Śląska, Katowice). Wykorzystanie rozwiązań opartych na naturze (z ang. NBS – *nature based solution*) jest efektywnym środkiem radzenia sobie z wieloma z tych problemów jednocześnie. Wprowadzając elementy błękitno-zielonej infrastruktury w miastach, takie jak zielone dachy, ogrody deszczowe, kieszonkowe parki, możemy przyczyniać się do ograniczenia skutków zmian klimatu oraz redukcji emisji gazów cieplarnianych, osiągając jednocześnie liczne korzyści w postaci wzmacniania różnorodności biologicznej i zamierzone walory estetyczne, społeczne, ekonomiczne i środowiskowe.

Rozwiązania oparte na naturze

Rozwiązania oparte na naturze (NBS) definiuje się jako działania inspirowane przez naturę, wspierane przez nią lub kopiowane z niej, które wykorzystują cechy i złożone procesy systemowe przyrody w celu osiągnięcia pożądaných rezultatów, z jednoczesnym ulepszaniem i utrzymywaniem naturalnego kapitału [Komisja Europejska 2015]. Promują one utrzymanie, wzmacnianie i przywracanie różnorodności biologicznej i ekosystemów, jednocześnie rozwiązując wiele problemów środowiskowych [Kabisch *et al.* 2016; Somarakis *et al.* 2019] i zapewniając wiele usług ekosystemowych, wspierając zrównoważony rozwój środowiskowy i odporność społeczną [Everard, McInnes 2013; Somarakis *et al.* 2019]. Korzyści wynikające z NBS są coraz częściej dostrzegane i obejmują: poprawę jakości życia oraz zdrowia psychicznego i fizycznego ludzi [Keniger *et al.* 2013], poprawę jakości powietrza, obniżenie temperatury w miastach i zarządzanie wodami opadowymi [Komisja Europejska 2015]. Korzyści te można osiągnąć przez realizację NBS w postaci „zielonej infrastruktury” np. zielonych dachów, zielonych ścian, przestrzeni zielonych (np. parków i ogrodów społecznościowych) oraz „błękitnej infrastruktury” (np. jezior i stawów). Częstokroć rozwiązania oparte na naturze stanowią mieszkankę rozwiązań obydwu wymienionych infrastruktur, tworząc „zielono-błękitną infrastrukturę”. Rozwiązania te są zrównoważone, opłacalne i wielofunkcyjne oraz pomagają wyznaczyć drogę do bardziej zasobooszczędnej, konkurencyjnej i bardziej ekologicznej gospodarki [ibidem].

Rozwiązania oparte na naturze jako narzędzie poprawy środowiska miejskiego – wdrożenia Instytutu Ekologii Terenów Uprzemysłowionych

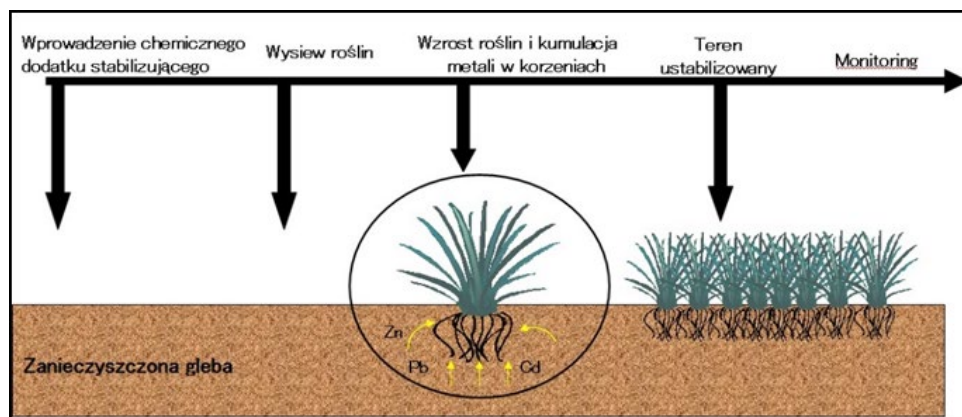
Wspomagana fitostabilizacja jako narzędzie w zarządzaniu terenami miejskimi silnie zanieczyszczonymi metalami ciężkimi – projekt LUMAT

Na terenach metalonośnych, na których w ubiegłych wiekach prowadzono intensywną eksploatację kopalin i rud metali stwierdza się nadal nie tylko wysokie zawartości metali ciężkich w glebach uprawnych, co spowodowane było głównie niekontrolowaną emisją do powietrza tlenków metali, które deponowane były w powierzchniowej warstwie gleby, ale również wpływ na środowisko glebowe i człowieka mają miejsca depozycji odpadów wydobywczych oraz po produkcji rud zwane potocznie hałdami. W zależności od deponowanego na hałdach materiału, niektóre z nich uległy spontanicznej sukcesji roślinnej i stworzyły swego rodzaju ostoje dla rzadkich gatunków roślin, inne zaś mimo ponad 100 lat depozycji nie zostały zasiedlone przez rośliny ze względu na wysokie toksyczne dla roślin stężenia związków nieorganicznych. W takich przypadkach należy znaleźć technologię, która umożliwi wykonanie obudowy roślinnej takich obiektów i odizolowanie zanieczyszczonego materiału w powierzchniowej warstwie podłoża. Tradycyjne technologie oczyszczania terenów zanieczyszczonych metalami ciężkimi *ex situ* generują wysokie koszty i mają negatywny wpływ na biologiczne parametry gleby lub gruntu [Kayser *et al.* 2000]. W celu wypracowania alternatywnych metod oczyszczania, w ostatniej dekadzie prowadzono wiele badań nad procesem fitoremediacji, której celem jest wykorzystanie roślin do pobierania lub stabilizacji zanieczyszczeń w strefie korzeniowej [Xiao *et al.* 2008]. Fitostabilizacja polega na wykorzystaniu zdolności roślin do unieruchamiania zanieczyszczeń w glebie poprzez wiele procesów biochemicznych zachodzących w korzeniach lub w obszarze strefy korzeniowej [Mench *et al.* 2006]. Ponadto, aby proces był bardziej efektywny stosuje się dodatki doglebowe, w tym chemiczne, w celu immobilizacji zanieczyszczeń w strefie korzeni, wtedy metodę tą określamy jako fitostabilizację wspomaganą [Kucharski *et al.* 2005]. W wyniku wprowadzenia dodatków stabilizujących oraz oddziaływania roślin na środowisko glebowe, biodostępne formy metali przekształcają się w formy trudniej dostępne. W celu obniżenia mobilności i biodostępności metali ciężkich, najczęściej stosowanymi dodatkami doglebowymi są: związki fosforu, naturalne i syntetyczne glinokrzemiany, popioły, tlenki że-

laza, manganu i glinu, związki wapnia oraz materia organiczna w różnej postaci [Kumpiene *et al.* 2019]. W latach 2016–2019 w ramach projektu INTERREG Central Europe: „Implementation of Sustainable Land Use in Integrated Environmental Management of Functional Urban Areas” o akronimie „LUMAT” wykonano opracowanie oceny stopnia zanieczyszczenia hałdy cynkowej oraz przygotowano koncepcję remediacji tego terenu. Hałda przy ul. 1 Maja w Rudzie Śląskiej całościowo zajmowała obszar 6,5 ha i jest pozostałością po działającej w tym rejonie w okresie od I połowy XIX w. do 1925 r. hucie cynku Liebe – Hoffnung. Efektem pracy było wdrożenie metody fitostabilizacji wspomaganej z wykorzystaniem dodatków do glebowych samodzielnie opracowanych oraz przetestowanych (utrzymanie efektu immobilizacji metali) w Instytucie Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, jak również wyselekcjonowanych gatunków traw wypracowane w ramach wieloletnich prac prowadzonych przez Zespół Remediacji Środowiska [Pogrzeba, Szada-Borzyszkowska 2021]. Metoda została zaimplementowana na 1 ha powierzchni hałdy cynkowej w celu umożliwienia oddania jej w użytkowanie lokalnej społeczności, co *de facto* jest ostatnim etapem remediacji. W procesie stabilizacji metali w podłożu wprowadzone dodatki nie wpływają na zmiany całkowitej zawartości metali, a jedynie biodostępnych form, które przekształcone zostają z form łatwo przyswajalnych (biodostępnych) do trudno rozpuszczalnych [Pogrzeba *et al.* 2016]. Obniżanie biodostępności metali ciężkich w gruncie może ograniczyć w sposób zasadniczy ich szkodliwy wpływ na otaczające środowisko (migracja zanieczyszczeń do wód podziemnych oraz włączania ich w łańcuch pokarmowy). Skuteczność metody weryfikuje się przez uzyskanie pokrywy roślinnej na stabilizowanym gruncie, która nie pobiera zanieczyszczeń do części nadziemnych [Pogrzeba *et al.* 2016; Pogrzeba, Szada-Borzyszkowska 2021]. Ponadto wytworzenie trwałej pokrywy roślinnej zapobiega pyleniu gruntu, a system korzeniowy roślin wspomaga ograniczenie wymywania zanieczyszczeń w głąb gruntu. Spośród gatunków roślin wykorzystywanych w procesach fitostabilizacji wspomaganej należy wybierać rośliny z gęstym, dobrze rozwiniętym systemem korzeniowym, zaś ich część nadziemna nie powinna być atrakcyjna jako pokarm dla zwierząt. Jako gatunki do pokrycia terenów zanieczyszczonych metalami ciężkimi przy implementacji fitostabilizacji wspomaganej zanieczyszczeń wykorzystuje się trawy. Głównymi zaletami metody są niskie koszty, brak negatywnego wpływu na środowisko oraz możliwość jej zastosowania *in situ*, bezpośrednio na zanieczyszczonym obszarze, bez konieczności wydobywania i transportu zanieczyszczonego gruntu. Schemat postępowania dla wspomaganej fitostabilizacji przedstawiono na ryc. 8.

Działania remediacyjne w Rudzie Śląskiej polegały na zastosowaniu procesu wspomaganej fitostabilizacji w celu ograniczenia migracji metali ciężkich w środowisku oraz wytworzeniu zwartej pokrywy roślinnej na rekultywowanej powierzchni [Pogrzeba, Szada-Borzyszkowska 2021]. Wykorzystane zostały gatunki traw o gęstym systemie korzeniowym, co pozwoliło na związanie zanieczyszczeń i ograniczenie ich wynoszenia do części nadziemnych. Prowadzone prace rekul-

tywacyjne miały na celu zabezpieczenie zgromadzonych tam odpadów hutniczych, tak aby wytworzona zielona pokrywa z traw pozwoliła na odizolowanie zanieczyszczonego materiału oraz bezpieczne użytkowanie powierzchni hałdy przez okolicznych mieszkańców. W celu zablokowania pobierania zanieczyszczeń przez rośliny oraz immobilizacji ich w podłożu zastosowano wapno nawozowe oraz węgiel brunatny. Wapno podwyższyło odczyn podłoża, dzięki czemu metale stały się mniej mobilne, a substancja organiczna z węgla brunatnego wolno ulegająca mineralizacji, ograniczyła pulę metali biodostępnych w podłożu. Po wprowadzeniu dodatków do gruntu zastosowano specjalnie wyselekcjonowane odmiany kostrzewy czerwonej oraz życicy trwałej, charakteryzujące się wolnym wzrostem, co ułatwi w przyszłości pielęgnację i obniży koszty utrzymania nowej przestrzeni rekreacyjnej [Pogrzeba, Szada-Borzyszkowska 2021]. Punkt widokowy, boisko, trawiaste, ścieżki spacerowe, industrialny plac zabaw, tor saneczkowy czy też tor do jazdy na BMX, to tylko niektóre atrakcje, które zostały oddane do użytkowania mieszkańcom Rudy Śląskiej w końcu 2018 r. Tak przekształcona hałda, będzie bezpiecznym miejscem, idealnym do odpoczynku, znajdującym się w centrum miasta [Rostański 2021].

Ryc. 8. Wspomagana fitostabilizacja gleb

Źródło: opracowanie własne.

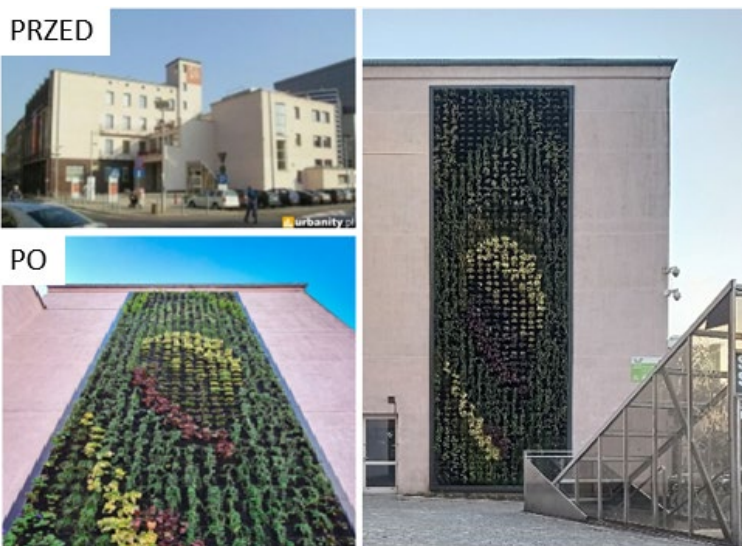
Fot. 1. Ogólny widok Góry Antonia w Rudzie Śląskiej przed i po rewitalizacji

Źródło: opracowanie własne.

Zielona miejska akupunktura w ograniczaniu efektu miejskiej wyspy ciepła – projekt SALUTE4CE

Wśród problemów miast związanych z brakiem zieleni, gęstą zabudową i brakiem „przewietrzania miasta” tworzą się obszary zwłaszcza w okresie lata, o ponadnormatywnych temperaturach, sięgających nawet do 60 stopni Celsjusza. Można też na obszarach trwale zabetonowanych obserwować zjawisko powierzchniowej miejskiej wyspy ciepła. Pojęcie „betonozy”, jako szczelnego pokrycia powierzchni miasta, weszło do dyskursu naukowego i politycznego ponad 10 lat temu. Miasta europejskie mają często problem ze znalezieniem dużych obszarów na zagospodarowanie ich zielenią. Często takie obszary są wykorzystywane na inne cele jako bardziej opłacalne (deweloperzy, inwestorzy oferują korzystne warunki, także podatkowe), więc władze miast decydują się na inne funkcje niż tereny zielone. Dotyczy to także terenów poprzemysłowych, które często mają czynną infrastrukturę (dojazd, media), więc są atrakcyjne dla realizacji funkcji gospodarczych. Z drugiej strony miasta są świadome potrzeby zapewnienia terenów zielonych dla realizacji kilku celów. Chodzi nie tylko o zapewnienie funkcji rekreacyjnych, walorów estetycznych, ale także o coraz bardziej rosnącą potrzebę rozwiązań w zakresie adaptacji do zmian klimatu. Tereny zielone oraz tzw. błękitna infrastruktura mają duże znaczenie we wzmacnianiu odporności miast na zmiany klimatu. Koncepcja miejskiej zielonej akupunktury polega na punktowym działaniu na tkance miejskiej przez wprowadzanie zieleni, aby uzyskać efekt poprawy estetyki, jakości życia, komfortu termicznego, a także wzmocnienia usług ekosystemowych na terenie miasta. Warunkiem uzyskania tego efektu jest duża liczba tych punktów, podobnie jak w medycznej akupunkturze. Zastosowanie koncepcji jest związane ze ścisłą współpracą z mieszkańcami od początku jej opracowywania, aby rozwinąć w nich odczucie współwłasności pomysłu i odpowiedzialności za opiekę nad tymi miejscami w przyszłości [Vojvodiková *et al.* 2022]. Idea miejskiej zielonej akupunktury została rozwinięta w ramach projektu SALUTE4CE finansowanego przez Program INTERREG dla Europy Środkowej. Powstała metoda wyboru miejsc i doboru rozwiązań, a także procedura włączania mieszkańców w tworzenie planu działań w procesie współprojektowania i współtworzenia. Należy zauważyć, że wprowadzanie zieleni w miastach nie jest niczym nowym ani innowacyjnym. Miejska zielona akupunktura prezentuje jednak metodyczne, kompleksowe podejście zmierzające do nasycenia obszaru miasta zielenią, w jak największym stopniu wykorzystując wszelkie dostępne skrawki przestrzeni. Innowacyjność tego podejścia przejawia się w postawieniu celu, jakim jest wypełnienie miasta zielenią z uczestnictwem mieszkańców poprzez wprowadzanie zieleni na podwórkach, ścianach budynków, tarasach czy balkonach w ramach programowego działania władzy miasta. Jest to jednocześnie istotny krok w kierunku realizacji ogólnoeuropejskiej polityki pod hasłem „Urban Greening Plan” stawiającej zazielenianie miast jako priorytetowe zadanie [Vojvodiková *et al.* 2022]. Przykładowe rozwiązania zielonej

ściany, rozszczelnienia drogi oraz zagospodarowania miejskiego podwórka w Chorzowie zrealizowanych ze środków projektu SATUTE4CE przedstawiono na fot. 2. W rozwiązaniach zielonej infrastruktury, która pomaga adaptować miasta do zmian klimatu wykorzystujących roślinność należy postawić wysokie wymagania zdolności adaptacyjnej roślinności i zdolności do aklimatyzacji do zmiennych i połączonych czynników stresogennych, jakie w miastach występują. Wysoka temperatura powietrza (susze letnie), i jego zanieczyszczenie (głównie w okresie grzewczym w zimie) oraz wahania wilgotności gleby i ograniczona ilość podłoża do uкорzenia się roślin, to tylko niektóre ze stresów miejskich, negatywnie wpływających na roślinność. W szczególności ekstremalne zjawiska pogodowe w okresie wegetacji, takie jak połączenie suszy i wysokich temperatur lub też nawałne deszcze i związana z tym erozja, mogą mieć szkodliwy wpływ na rośliny. Wymaga to poszukiwania i badania gatunków roślin, które są wystarczająco odporne, aby wytrzymać stresujące warunki przez wiele sezonów wegetacyjnych, zwłaszcza w przypadku ograniczonej objętości gleby, wysokich temperatur powietrza i niedostatku wody. Wybrane rośliny powinny mieć niskie zapotrzebowanie na nawozy i wodę oraz przyczyniać się do zwiększenia rodzimej miejskiej różnorodności biologicznej. Gatunki te muszą również wykazywać fizjologiczną tolerancję i aklimatyzację do zmiennych, połączonych czynników stresogennych oraz być odporne na czasowy brak wody oraz wysokie temperatury. Ponieważ zielone dachy i ściany są wykorzystywane do zagospodarowania wód opadowych, rośliny powinny charakteryzować się elastycznym wykorzystaniem wody, przy wysokim zużyciu wody w wilgotnej glebie, ale także być w stanie utrzymać turgor w warunkach jej niedoboru. Ważne także są aspekty ekonomiczne takich rozwiązań, aby nakłady pracy do stworzenia i utrzymania błękitno-zielonej infrastruktury było tanie i samowystarczalne.

Fot. 2. Realizacje zielonej akupunktury w Chorzowie

Źródło: opracowanie własne.

Samowystarczalny, inteligentny zielony moduł wspomagający adaptację miast do zmian klimatu – projekt Mod4GrIn

W ramach funduszy norweskich, w projekcie „Mod4GrIn – Self-sustainable, Smart Module for City Green Infrastructure in Climate Change Adaptation” w latach 2020–2024 nabywana jest wiedza dotycząca wykorzystania gatunków roślin pochodzących z muraw kserotermicznych i stworzenia samowystarczalnego inteligentnego zielonego modułu dla miast. Moduł w założeniach i ostatecznej demonstracji, która powstała w Polsce i Norwegii w 2023 r., składa się z zielonego dachu, zielonej ściany oraz roślinności na poziomie gruntu, zaprojektowanych dla budynków w przestrzeni miejskiej (fot. 3). W module wykorzystano rodzime gatunki roślin pochodzące z muraw kserotermicznych, odporne na stres środowiskowy. Moduł wyposażono w system obiegu wody oraz aparaturę monitorującą, skonfigurowaną na Internecie Rzeczy (IoT), a zasilanie modułu oparte jest na wykorzystaniu energii słonecznej (panele fotowoltaiczne). Oczywiście wybór roślin

oparty był na selekcji gatunków roślin z lokalnej flory, rosnących w warunkach siedliskowych podobnych do występujących na budynkach i w ich pobliżu, w której brano pod uwagę takie czynniki stresogenne, jak nasłonecznienie, temperatura, wilgotność podłoża i powietrza, dostępność składników pokarmowych oraz odporność roślin na te czynniki. Konieczne było również opracowanie i zbadanie podłoża glebowego, o parametrach zbliżonych do naturalnych gleb wapiennych, które stanowiłyby podłoże zastosowane na zielonej ścianie i dachu w implementacji *in situ*.

Fot. 3. Schemat koncepcyjny (a) oraz rzeczywista realizacja (b) samowystarczającego zielonego modułu w adaptacji miast do zmian klimatu – projekt Mod4Grin

Źródło: opracowanie własne.

W badaniach nad roślinami przydatnymi dla modułu dla miast zbadano reakcje fizjologiczne czterech gatunków roślin z muraw kserotermicznych, które mogą być wykorzystane przy konstrukcji zielonych ścian i dachów. Badane gatunki okazały się relatywnie odporne na stres pomimo różnych strategii ochrony aparatu fotosyntetycznego, zachowania równowagi wodnej i regeneracji po stresie

suszy. W badaniach wazonowych prowadzonych w warunkach kontrolowanych jednoznacznie wskazano, że spośród przebadanych gatunków roślin, na podstawie ich reakcji fizjologicznych, najbardziej odporne na suszę i wysokie temperatury, są: koniczyna pocięta (*Trifolium medium*), kostrzewa owcza (*Festuca ovina*), turzycza sina (*Carex flacca*), pięciornik rozłogowy (*Potentilla reptans*) [Krzyżak *et al.* 2023]. Uzyskane wyniki nie pozwoliły na jednoznaczną weryfikację hipotezy badawczej, która zakładała wyższą odporność na połączony stres suszy i wysokiej temperatury gatunków jednoliściennych w porównaniu z dwuliściennymi. Wybrane gatunki roślin są dobrze, ale zmiennie, przystosowane do stresów środowiskowych, takich jak susza i wysokie temperatury. Koniczyna pocięta i kostrzewa owcza okazały się gatunkami najbardziej odpornymi na suszę i stres związany z wysokimi temperaturami, z kolei gatunkami, które najgorzej reagowały na stres, były pięciornik rozłogowy i turzycza sina [Krzyżak *et al.* 2023]. Należy jednak podkreślić, że wszystkie cztery przebadane gatunki roślin mogą być wykorzystane do konstruowania zielonych ścian i dachów. Badanie reakcji fizjologicznej roślin na zmieniające się czynniki stresowe (brak wody, wysokie temperatury) może być wykorzystane w ocenie przydatności tych gatunków do konstruowania na zielonych dachach i ścianach. Moduł Mod4GrIn przetestowany został *in situ* w warunkach klimatu Polski i Norwegii, badania zaś pozwoliły na zrozumienie interakcji i sprzężeń zwrotnych między urbanizacją, procesami ekologicznymi i zmianami klimatu. Przeprowadzone w projekcie badania naukowe mają kluczowe znaczenie dla opracowania odpowiednich strategii, zorientowanych na rozwiązania dla wydajnych strategii ekosystemowych w zakresie adaptacji i łagodzenia zmiany klimatu oraz ochrony lokalnej różnorodności biologicznej. Wypracowany system może mieć zastosowanie do: (i) łagodzenia skutków zmian klimatu; (ii) przywracania funkcji ekosystemów zniszczonych podczas procesu urbanizacji, przez obniżenie efektu miejskiej wyspy ciepła (kształtowanie lokalnej temperatury i wilgotności powietrza), poprawę retencji wód opadowych, z jednoczesnym zapobieganiem nadmiernego spływu powierzchniowego; (iii) poprawy wydajności klimatyzacji powietrza w budynkach; oraz (iv) wspierania naturalnej różnorodności biologicznej w miastach [Krzyżak *et al.* 2023].

Podsumowanie

Miasta mogą dostosować się do zmian klimatycznych i poprawić jakość środowiska miejskiego przez wprowadzenie rozwiązań opartych na naturze. Rozwiązania te obejmują wprowadzenie niebiesko-zielonej infrastruktury w celu złagodzenia negatywnych skutków nadmiernej „betonozy”, zanieczyszczenia gleby, wód i powietrza, miejskiej wyspy ciepła, czy utraty bioróżnorodności i siedlisk naturalnych. Koncepcja miejskiej zielonej akupunktury, która strategicznie wpro-

wadza tereny zielone w celu poprawy estetyki, jakości życia i komfortu termicznego, odgrywa kluczową rolę w zwiększaniu odporności tkanki miejskiej na zmiany klimatyczne. Ponadto wykorzystanie rozwiązań, takich jak zielone dachy, ogrody deszczowe czy parki kieszonkowe, może przyczynić się do zmniejszenia wpływu zmian klimatycznych i emisji gazów cieplarnianych, zapewniając jednocześnie liczne korzyści, w tym wzmocnienie różnorodności biologicznej oraz podniesienie wartości ekonomicznych, środowiskowych, społecznych i estetycznych. Co więcej, zaangażowanie lokalnych społeczności w rozwój i utrzymanie terenów zielonych jest kluczowe dla pomyślnego wdrożenia rozwiązań opartych na naturze. Przy projektowaniu nowych rozwiązań opartych na naturze w środowisku miejskim istnieje konieczność bliskiej współpracy z mieszkańcami od wczesnych etapów planowania, aby wzbudzić poczucie własności i odpowiedzialności za te obszary w przyszłości.

Podziękowania

Rozdział przygotowano ze środków Programu Fundusze Norweskie na lata 2014–2021, za pośrednictwem Narodowego Centrum Badań i Rozwoju (numer umowy grantowej NOR/POLNOR/Mod4GrIn/0013/2019-00).

Rozdział 5

IKONICZNE OBIEKTY W MIASTACH AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ NA TLE ZMIAN ICH HIERARCHII

Wprowadzenie

Obserwacja procesów miejskich zachodzących w aglomeracji (konurbacji) górnośląskiej² prowadzi do wniosku, że dynamika tych procesów jest ciągle duża. Można ją obserwować i opisywać zmianami demograficznymi, ekonomicznymi czy przyrodniczymi. W odróżnieniu od aglomeracji jednoośrodkowych, w których dominacja głównego ośrodka oraz relacje pomiędzy pozostałymi miastami są stabilne w dłuższym czasie w przypadku aglomeracji górnośląskiej co kilkadziesiąt lat następują zmiany. Dobrym wskaźnikiem tych procesów mogą być zmiany w hierarchii miast. Fundamentalną pracę na ten temat przedstawił K. Gwosdz w 2004 r. opisując *Ewolucję rangi miejscowości w konurbacji przemysłowej. Przypadek Górnego Śląska*. Zastosowane tam metody geografii społeczno-ekonomicznej pozwalają z dużą dokładnością określić znaczenie miasta w różnych skalach przestrzennych. Stosowane są różne wskaźniki począwszy od najprostszych ilościowych, jak wielkość populacji czy budżetu (tab. 4) do złożonych podejść obejmujących elementy ilościowe i jakościowe.

Dyscyplina naukowa architektura i urbanistyka nie zajmuje się wyznaczaniem hierarchii miast, ale dysponuje aparatem pojęciowym i metodycznym, który może wspomóc lub potwierdzić hierarchię przez badanie takich zjawisk, jak występowanie obiektów architektonicznych lub zespołów urbanistycznych o określonym przeznaczeniu, skali czy też wyrazie architektonicznym. Jest oczywiste, że pew-

² Rozumienie pojęcia *aglomeracja górnośląska* przyjęto za Planem zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego [Plan 2016]. Zgodnie z nim opisywany zespół miast został zdefiniowany jako konurbacja, czyli aglomeracja wielośrodkowa składająca się z 23 miast. Wśród nich znajduje się stolica województwa śląskiego Katowice z populacją ok. 280 tys. oraz osiem miast ponad stutysięcznych: Sosnowiec, Zabrze, Gliwice, Bytom, Ruda Śląska, Tychy, Dąbrowa Górnicza i Chorzów. Powierzchnia aglomeracji wynosi ok. 2000 km² a liczba ludności to ok. 2,2 mln.

ne rodzaje obiektów np. teatry budowane są w miastach większych i bogatszych. Obiekty mieszkaniowe stanowią główną część zabudowy wszystkich miast, ale wieżowce mieszkalne spotykane są tylko w miastach największych, a więc różnicowanie skali takich obiektów pozostaje w relacji z hierarchią miast. We wszystkich miastach spotyka się obiekty biurowe, ale w miastach większych i największych tworzą one całe zespoły (np. parki biurowe), a niektóre z nich otrzymują wyszukaną formę architektoniczną stając się ikonami architektonicznymi. Zatem na podstawie obecności takich obiektów i czasu ich budowy można wnioskować o znaczeniu danego miasta oraz o zmianie tego znaczenia w czasie.

Tabela 4. Hierarchia miast w aglomeracji

Hierarchia wybranych miast aglomeracji górnośląskiej według liczby ludności (w tysiącach) i wielkości budżetu (w mln zł)				
Miasto	Ludność w 2023 r.	Maksymalna historyczna wielkość populacji	Budżet w 2023 r.	Budżet przypadający na mieszkańca (tys. zł)
Katowice	279	368	3066	10,9
Sosnowiec	189	259	1203	6,3
Zabrze	169	206	1193	7,0
Gliwice	168	223	1582	9,4
Bytom	149	240	1114	7,4
Ruda Śląska	135	171	1000	7,4
Tychy	116	191	970	8,3
Dąbrowa Górnicza	109	152	1045	9,5
Chorzów	105	157	801	7,6

Źródło: opracowanie autora na podstawie oficjalnych stron internetowych miast.

Rozpatrując hierarchię miast aglomeracji górnośląskiej oraz powstające w nich ikony architektoniczne należy przypomnieć złożone uwarunkowania wynikające ze zmieniającej się przynależności państwowej i administracyjnej. Przed 1918 r. Sosnowiec i Dąbrowa Górnicza znajdowały się w zaborze rosyjskim, a pozostałe rozpatrywane miasta były częścią Cesarstwa Niemieckiego. Przed I Wojną Światową pozycje Katowic, Bytomia i Gliwic były porównywalne. Warto zauważyć, że wszystkie te miasta miały niższą rangę administracyjną niż Opole, które było stolicą rejencji. Podział Górnego Śląska (1922) przyczynił się do podniesienia rangi administracyjnej Katowic, które stały się stolicą województwa ale można spekulować, czy jeśli po Plebiscycie Bytom przypadłby Polsce, to właśnie on stałby się stolicą województwa. Podział Śląska przyczynił się także do podniesienia rangi Zabrze, które właśnie w 1922 r. uzyskało prawa miejskie i weszło razem z Bytomiem i Gliwicami w skład tzw. Dreistadt (Trójmiasta) intensywnie rozwijanego przez administrację niemiecką. W okresie międzywojennym Katowice i Chorzów

należały do autonomicznego województwa śląskiego, Sosnowiec i Dąbrowa Górnicza do województwa kieleckiego a Bytom, Zabrze i Gliwice do rejencji opolskiej w granicach Niemiec. Po II Wojnie Światowej cała aglomeracja znalazła się w granicach Polski i dopiero od tego momentu możemy porównywać rozwój tych miast oraz zajmowane przez nie pozycje, ponieważ wyrównały się zewnętrzne uwarunkowania ich rozwoju, z wyjątkiem Katowic, które stały się stolicą kolejnych województw, śląsko-dąbrowskiego, katowickiego i śląskiego, w których znajdowała się zawsze aglomeracja górnośląska.

Zmiany hierarchii miast aglomeracji górnośląskiej w planach zagospodarowania przestrzennego po 1945 r.

Rozpatrywanie hierarchii miast aglomeracji górnośląskiej w ponadlokalnych planach zagospodarowania przestrzennego ograniczono do okresu, w którym wszystkie te miasta znalazły się w jednym państwie i w jednym województwie, czyli od 1945 r. Możliwe zatem było planowanie przestrzeni aglomeracji w systemie prawnym jednego państwa i według jednej metody.

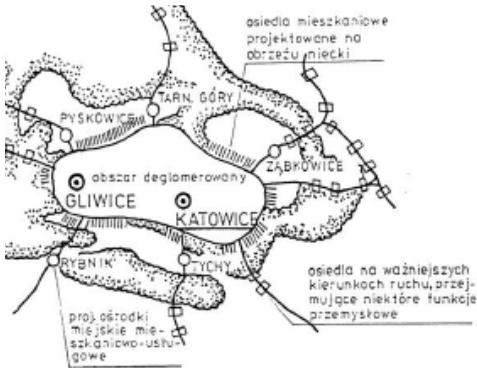
W kolejnych planach zagospodarowania przestrzennego³ tego obszaru (ryc. 9) przyjmowano różne hierarchie miast. Kryteria ich rangowania przyjęte w opisywanych dokumentach, tj. w regionalnych planach zagospodarowania przestrzennego nie są w nich jednoznacznie precyzowane, ale można przyjąć, że projektanci ustalając hierarchię brali pod uwagę liczbę ludności i rangę administracyjną. Z pewnością istotne w ocenie znaczenia poszczególnych miast miało też pełnienie przez nie określonych „funkcji społeczno-gospodarczych” [Śleszyński 2017: 569] czyli zakres oferowanych usług publicznych, liczba miejsc pracy, dojazdy do pracy i szkół, dochody budżetowe itd. Wskazując znaczenie poszczególnych miast uwzględniano też ich przyszły rozwój i relacje z otoczeniem, czyli przewidywano ich pozycję w horyzoncie czasowym danego planu.

W planie z 1953 r. wyróżniono dwa ośrodki o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym, Katowice i Gliwice. W planie z 1962 r. wskazano cztery ośrodki: Katowice, Gliwice, Bytom i Sosnowiec pełniące regionalne funkcje dla otaczających miast „ciążących” do nich. Ta hierarchia zmieniła się w planie z 1977 r. gdzie wyróżniono trzy miasta tworzące tzw. GKS: Gliwice – Katowice – Sosnowiec. Te miasta miały stanowić ośrodki kluczowe w trzech umownych obszarach Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego tzw. GOP Zachód, GOP Centrum i GOP

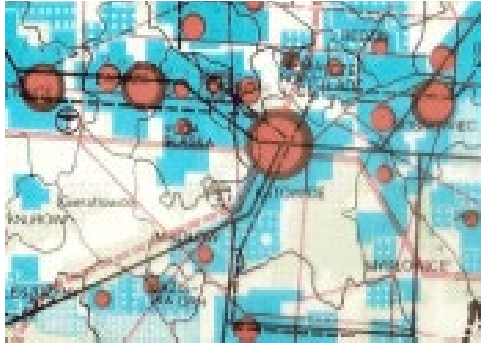
³ Prezentowane plany miały różny status (nie wszystkie były uchwalone) i obejmowały różne obszary, ale zawsze aglomerację górnośląską.

Aglomeracja górnośląska w planach i studiach regionalnych

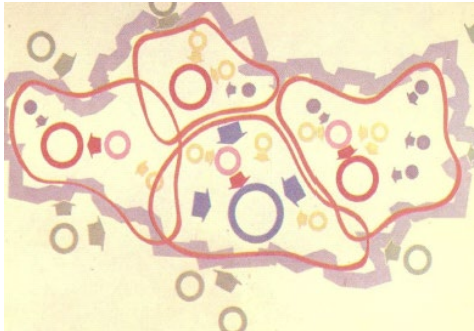
1953

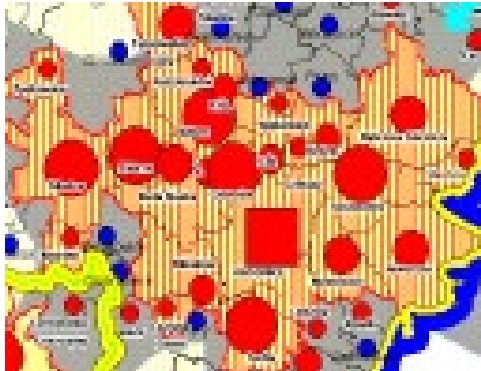
1981

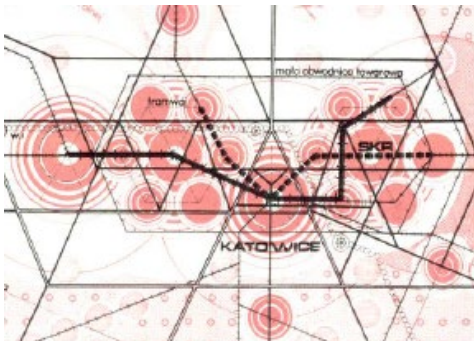
1962

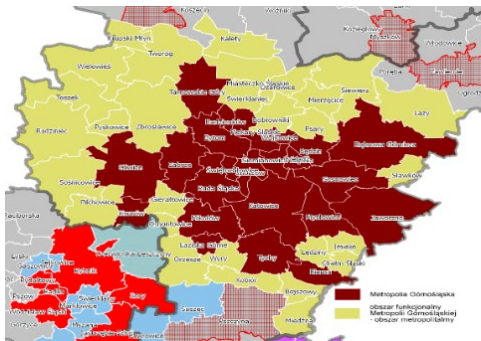
2004

1977

2016

Ryc. 9. Hierarchia miast aglomeracji górnośląskiej wyznaczona w regionalnych planach zagospodarowania przestrzennego

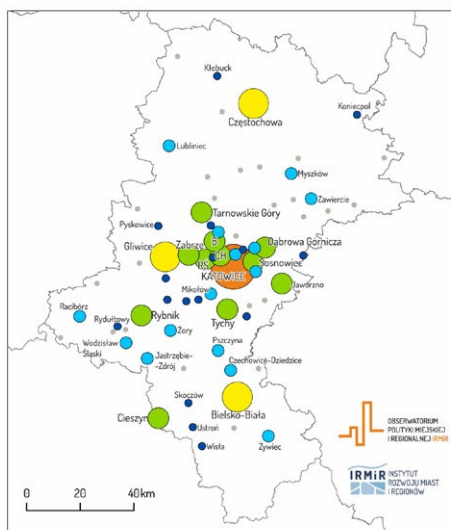
Źródło: opracowanie autora na podstawie dokumentów planistycznych.

Wschód. W planie z 1981 r. wskazano znowu cztery miasta, lecz Bytom stracił swoją pozycję na rzecz Zabrza. Ten plan sporządzono dla województwa katowickiego utworzonego w 1975 r. i obejmującego w zasadzie dwie aglomeracje: górnośląską i rybnicką oraz ich bezpośrednie otoczenie. W 2004 r. opracowano plan dla województwa śląskiego w granicach z 1999 r. i hierarchia miast aglomeracji diametralnie się zmieniła: w zespole miast o znaczeniu regionalnym pojawiły się Tychy i Chorzów tworząc razem z poprzednimi grupę siedmiu miast o znaczeniu ponadlokalnym. W kolejnym planie z 2016 r. nie wyróżniono już pojedynczych miast, ale całą aglomerację jako rdzeń miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego.

Hierarchia miast aglomeracji górnośląskiej w opracowaniu Instytutu Rozwoju Miast i Regionów

Opracowanie zostało wykonane w 2023 r. i obejmuje okres lat 1990–2020 [Sobala-Gwosdz *et al.* 2023]. Klasyfikacja miast oparta jest na podstawie wskaźnika ich „centralności” polegającego na pomiarze liczności rodzajów instytucji usługowych oraz powszechności ich występowania [Sobala-Gwosdz 2023: 8] i obejmuje VII rzędów (opis na ryc. 10)⁴. Wyróżniono Katowice jako stolicę metropolii ponadregionalnej oraz Gliwice jako „aglomerację regionalną”. Spośród pozostałych miast aglomeracji górnośląskiej jako „ośrodek regionalny” wskazano Zabrze, Bytom, Chorzów, Sosnowiec, Dąbrowę Górniczą, Tychy oraz Tarnowskie Góry, Rudę Śląską i Jaworzno. Te trzy ostatnie miasta nigdy nie były klasyfikowane w planach regionalnych zagospodarowania przestrzennego na tym samym poziomie hierarchii co pierwszych pięć.

⁴ Zwraca uwagę niska klasyfikacja Rybnika (138 000 mieszkańców) jako ośrodka subregionalnego. Rybnik jest głównym miastem aglomeracji rybnickiej i głównym miastem subregionu zachodniego województwa śląskiego. Podobnie głównym miastem subregionu południowego jest Bielsko-Biała, a subregionu północnego Częstochowa – ale oba miasta zakwalifikowane do rzędu aglomeracji regionalnych.

HIERARCHIA FUNKCJONALNA MIAST w województwie ŚLĄSKIM

Poziomy hierarchiczne polskich miast (2020 r.)

Rząd I		Metropolia ogólnokrajowa (-)
Rząd II		Metropolia ponadregionalna (1)
Rząd III		Aglomeracja regionalna (3)
Rząd IV		Ośrodek subregionalny (11)
Rząd V		Ośrodek ponadlokalny (15)
Rząd VI		Silny ośrodek lokalny (16)
Rząd VII		Ośrodek lokalny (25)

Źródło: Opracowanie OPMR IRMiR na podstawie Sobala-Gwosdz i in. 2023

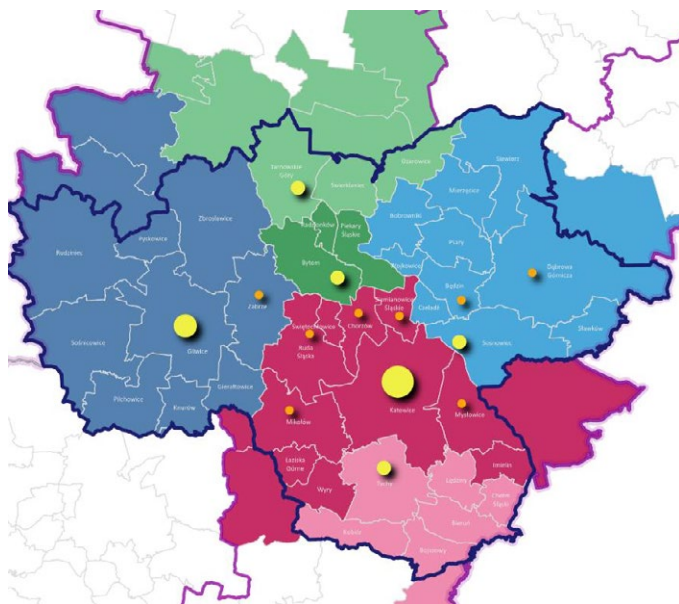
Ryc. 10. Hierarchia miast w województwie śląskim

Źródło: [Sobala-Gwosdz *et al.* 2023].

Hierarchia miast aglomeracji górnośląskiej w ramach Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii

W 2018 r. utworzono Górnośląsko-Zagłębiowską Metropolię obejmującą w przybliżeniu całą aglomerację górnośląską i jej otoczenie⁵. W 2022 r. Metropolia przyjęła swoją strategię rozwoju [Strategia... 2022] (ryc. 11). Zawarty w niej model funkcjonalno-przestrzenny wskazuje na rangę poszczególnych miast klasyfikując je w czterostopniowej skali. Nie jest zaskoczeniem pozycja Katowic jako największego miasta i stolicy województwa. Silną pozycję utrzymały też Gliwice. Istotne zmiany nastąpiły w pozycji ponad stutysięcznych Zabrze, Chorzowa, Rudy Śląskiej, Dąbrowy Górniczej, które zrównały się w hierarchii z Mikołowem (41 000 mieszkańców), Siemianowicami (67 000), Będzinem (57 000), Mysłowicami (70 000). Sześćdziesiąt tysięcy Tarnowskie Góry znacznie awansowały w hierarchii, ponieważ zakwalifikowano je do tego samego poziomu co położony w pobliżu 150-tysięczny Bytom.

⁵ W dokumencie nie uwzględniono Jaworzna, które choć zgodnie z Planem zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego [Plan... 2016] jest częścią aglomeracji górnośląskiej, to nie przystąpiło do Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

Ryc. 11. Hierarchia miast w strategii rozwoju Górnśląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.
Katowice – kluczowy ośrodek węzłowy; Gliwice – ważny ośrodek węzłowy; Tarnowskie Góry,
Bytom, Sosnowiec, Tychy – rozwojowe ośrodki węzłowe; Chorzów,
Dąbrowa Górnicza – ośrodki węzłowe

Źródło: [Strategia ... 2022].

Ikoniczne obiekty w miastach aglomeracji górnośląskiej

Ikona architektoniczna jest rozumiana jako rozpoznawalny, powszechnie znany, wyjątkowy obiekt budowlany wyróżniający się kształtem czy wielkością. B. Podhalański pisze, że są to ... *obiekty wysoce zaawansowane technologicznie, wprowadzające innowacyjne rozwiązania techniczne i wysoce indywidualne formy architektoniczne (...)* [Podhalański 2019: 6]. Są one często symbolami, mają jakieś istotne znaczenie dla danego miejsca lub grupy społecznej. Ikoniczne obiekty są przedmiotem opisów i rozważań zwłaszcza w fachowej literaturze architektoniczno-urbanistycznej, rzadziej natomiast w ujęciach zarządczych (miejskie strategie, programy, plany zagospodarowania przestrzennego). Zdarza się, że pojedynczy obiekt wzbudza dyskusję o zasięgu światowym nie tylko ze względu na swoje właściwości architektoniczne, ale też ze względu na oddziaływanie na rozwój miasta czy regionu. Jako przykład może posłużyć budynek filii Muzeum Guggenheima w Bilbao, którego oddziaływanie zostało nazwane „efektem Bilbao”. Co pewien czas w niektórych miastach podejmuje się dyskusje o przyjęciu określonej

polityki lokalizacji ikonicznych budynków wysokościowych. Znaną są sprzeczne opinie dotyczące budowy takich obiektów w Krakowie. W Warszawie przez dziesięciolecie prowadzono dyskusję o konieczności „zasłonięcia” Pałacu Kultury i Nauki oraz przyjęciu określonej polityki lokalizacji budynków wysokościowych [Gomółka 2022]. Temat ten podjął B. Podhalański twierdząc m.in., że *Ikoniczne formy architektoniczne są w wielkich metropoliach niezbędnymi elementami krajobrazu miejskiego, stając się niekiedy symbolami przestrzennymi lub graficznymi miejsc ich lokalizacji* [Podhalański 2019: 34].

W przypadku miast przemysłowych ikonicznymi obiektami mogą się stać także urządzenia czy budowle przemysłowe, takie jak wieże wyciągowe kopalń (Zabrze, Katowice, Świętochłowice), wielki piec hutniczy (Ruda Śląska), wieże ciśnień (Zabrze), elektrownia (Bytom Szombierki), cechownie kopalniane (Gliwice, Katowice), itp. Rozmieszczenie takich obiektów w aglomeracji górnośląskiej nie jest jednak związane z rangą miast lecz z uwarunkowaniami surowcowymi, technologicznymi lub transportowymi. Z kolei świątynie są najczęściej obiektami ikonicznymi, ale mają znaczenie lokalne, a ich rozmieszczenie związane jest z organizacją terytorialną kościołów i tylko kościoły katedralne mają rangę ponadlokalną. W wykazach (tab. 5) nie uwzględniono też pomników, które są z definicji ikoniczne, ale upamiętniają wydarzenia w miejscach rozrzuconych po całej aglomeracji, chociaż niektóre z nich np. Pomnik Powstańców Śląskich czy Pomnik Poległych Górników z kopalni „Wujek” w Katowicach mają znaczenie wykraczające poza aglomerację górnośląską. Definicji ikony architektonicznej nie wyczerpują też znakomite obiekty wysoko cenione przez ekspertów, lecz nieznanie szerokiej publiczności, takie jak sala koncertowa „Symfonia” Akademii Muzycznej czy budynki Wydziału Radia i Telewizji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Odpowiadając na pytanie, jak rozmieszczone są ikoniczne obiekty w miastach aglomeracji górnośląskiej należałoby założyć, że podobna ranga największych stutysięcznych miast przejawia się także w obecności w każdym z ww. ikonicznych obiektów architektoniczno-urbanistycznych (fot. 4). W przypadku konurbacji o genezie górniczej i przemysłowej znaczenie miast było zbliżone, co odróżnia taki zespół miejski od aglomeracji jednośrodkowej. W konurbacji katowickiej znajduje się osiem miast o populacji pomiędzy 100 a 200 tys. i jedno – Katowice z populacją nie przekraczającą 300 tys., a więc mniej niż dwukrotnie większe od następnego w hierarchii ludnościowej (tab. 4). Ich potencjał ludnościowy jest więc zbliżony, a przewaga Katowic w tym względzie nie jest bardzo istotna⁶. Do 1989 r. baza ekonomiczna tych miast była podobna. Natomiast po likwidacji znacznej części kopalń, hut i innych wielkich zakładów przemysłowych, czyli utracie podstawowej bazy ekonomicznej ich pozycja zaczęła się różnicować również w zakresie powstawania nowych wyróżniających się obiektów.

⁶ Jest to sytuacja zupełnie inna niż np. w aglomeracji krakowskiej gdzie największe miasto po Krakowie jest co najmniej dziesięć razy od niego mniejsze.

Okres po 1989 r.

Silesian Business Park w Katowicach

Hala widowiskowo-sportowa w Gliwicach

Okres 1945–1989

Wydział Nauk i Ziemi UŚI w Sosnowcu

Pałac Kultury Zagłębia w Dąbrowie Górniczej

Okres do 1945 r.

Poczta okręgowa w Zabrzu

Komunalna Kasa Oszczędności w Chorzowie

Fot. 4. Wybrane przykłady ikonicznych obiektów w miastach aglomeracji górnośląskiej

Źródło: opracowanie autora na podstawie portali internetowych miast.

Tabela 5. Ikoniczne obiekty w miastach Aglomeracji Górnośląskiej

Bytom	Chorzów	Dąbrowa Górnicza	Gliwice	Katowice	Sosnowiec	Zabrze
Ikoniczne obiekty w miastach Aglomeracji Górnośląskiej zbudowane przed 1945 r.						
				1939 Muzeum Śląskie		
				1934 Śląski Urząd Skarbowy („Drapacz Chmur”)		
			1939 Kanał Gliwicki	1934 Biblioteka Śląska		
			1935 maszt nadawczy radiostacji	1930 Śląskie Techniczne Zakłady Naukowe		
			1916 Lotnisko Gliwice-Trynek	1929 Gmach Sejmu Śląskiego		
1932 Muzeum Górnośląskie	1937 Komunalna Kasa Oszczędności (wieszowiec)		1906 poczta okręgowa	1926 Lotnisko Katowice-Muchowiec		
1929 dworzec kolejowy	1936 Dom Ludowy (Teatr Miejski)		1890 Teatr Victoria	1908 dworzec kolejowy		
1901 Teatr miejski (Opera Śląska)	1892 poczta okręgowa		1880 Palmiarnia Miejska	1907 Teatr miejski	1887 Teatr miejski (Teatr Zagłębia)	1911 poczta okręgowa
Ikoniczne obiekty w miastach Aglomeracji Górnośląskiej zbudowane w l. 1945–1989						
				1980–1990 wysokościowe budynki mieszkalne „Kukurydze”		
				1982, 1985 wieżowce biurowe „Stalexport”, „Wojewódzki”		
				1970–1978 wysokościowe budynki mieszkalne „Gwiazdy”, „Hapeerowiec”		
				1972 Budynek dworca (wyburzony)		

Bytom	Chorzów	Dąbrowa Górnicza	Gliwice	Katowice	Sosnowiec	Zabrze
				1971 Hala Widowisko- wo-Sportowa „Spodek”		
	1961 Ośrodek Postępu Technicznego (później Targi Katowickie)		1952 Operetka Śląska	1960–1971 zespół urbanistyczny alei Korfantego (w tym m.in. „Superjednostka”)	1982 Uniwersytet Śląski (Wydział Nauk o Ziemi)	1959 Dom Muzyki i Tańca
	1956 Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku ze Stadionem Śląskim	1958 Pałac Kultury Zagłębia	1945 Politechnika Śląska	1955 (data konsekracji) Katedra katolicka Chrystusa Króla	1966 Stadion (Pałac) zimowy	1948 Śląska Akademia Medyczna
Ikoniczne obiekty w miastach Aglomeracji Górnośląskiej zbudowane po 1989 r.						
				2004–2023 budynki wysokościowe Altus, K' TW, Atal, Global Office Park i in.		
				2019 Silesian Business Park (tzw. Tiramisu)		
				2017 Międzynarodowe Centrum Kongresowe		
				2015 Nowa Siedziba Muzeum Śląskiego		
				2014 Sala koncertowa Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia		
				2009 Sąd Okręgowy		
				2006 tunel Drogowej Trasy Średnicowej		
			2018 Hala Widowisko- wo-Sportowa Gliwice	2001 siedziba Banku Śląskiego		
			2016 tunel Drogowej Trasy Średnicowej	1998 Nowy gmach Biblioteki Śląskiej	2008 Hala wystawowo- -targowa „Expo Silesia” (zlikwidowana)	2007 Komplex obiektów turystyki poprzemysłowej

Źródło: opracowanie własne.

W dalszej części tekstu przedstawiono rozmieszczenie wybranych ikonicznych obiektów w kilku największych miastach aglomeracji, które w planach regionalnych, a także innych opracowaniach były umieszczane na tym samym lub zbliżonym poziomie hierarchii. Są to Gliwice, Bytom, Zabrze, Chorzów, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza i Katowice. Oczywiście Katowice odgrywające rolę stolicy województwa mają inną pozycję, ale jeszcze 100 lat temu nie była ona aż tak wyróżniająca. W opracowaniu nie uwzględniono dwóch miast stutysięcznych: Tychów i Rudy Śląskiej, ponieważ uzyskały one prawa miejskie już po II Wojnie Światowej odpowiednio w 1951 i 1959 r. i trudno byłoby je porównywać ze starszymi ośrodkami.

Powiązanie występowania ikonicznych obiektów ze zmianami hierarchii miast, w których się znajdują można prześledzić porównując liczbę takich inwestycji powstałych w pewnych okresach rozwoju aglomeracji. Tutaj przyjęto uproszczoną periodyzację: do 1945 r., czyli objęcia całej aglomeracji przez państwo polskie, do 1989 r. czyli przełomu ustrojowego i gospodarczego, po 1989 r.⁷

Wskazując ikoniczne obiekty architektoniczne wzięto pod uwagę następujące kategorie budynków i budowli: teatry, muzea i biblioteki, sale koncertowe, hale widowiskowo-sportowe, obiekty targowe i wystawowe, centra kongresowe, uczelnie wyższe o statusie uniwersytetu, budynki wysokościowe, w tym mieszkaniowe, parki biurowe, budynki administracji publicznej, w tym sądy, stadiony o pojemności powyżej 20 000 widzów, wielkie kompleksy urbanistyczne, obiekty infrastruktury komunikacyjnej np. lotniska, tunele drogowe, duże dworce kolejowe, porty.

Przedstawione w tab. 5 przykłady ikonicznych obiektów w poszczególnych miastach są wyborem autorskim, uporządkowanym według powyższej typologii i waloryzowanym zgodnie z eksperckim rozeznaniem architekta-urbanisty, mieszkańca aglomeracji⁸.

Podsumowanie i wnioski

⁷ Sposobów periodyzacji rozwoju aglomeracji górnośląskiej jest wiele [patrz np. Gwosdz 2004].

⁸ Spotykane w literaturze opisy i wykazy ikon architektonicznych znacznie się od siebie różnią, ponieważ powstają na podstawie ocen eksperckich. Obiekty znajdujące się w aglomeracji górnośląskiej opisywane są m.in.:

- na oficjalnej stronie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Sklasyfikowano je według sześciu kategorii: 1) zabytki, architektura współczesna, 2) dziedzictwo przemysłowe, 3) kultura, 4) sport i rekreacja, 5) atrakcje (inne), 6) szlaki kulturowe. Klasyfikacja oparta jest przede wszystkim na kryterium wartości kulturowej i zawiera głównie obiekty zabytkowe [<https://infogzm.metropoliagzm.pl/visitgzm-mapa/?category=zabytki-architektura-wspolczesna>].
- w pracy Irmy Koziny [Kozina 2023].
- w publikacji wyników organizowanego od 2000 r. Konkursu na Najlepszą Przestrzeń Publiczną Województwa Śląskiego, [<https://npp.slaskie.pl/content/historia-konkursu>].

Do 1945 r. ikoniczne obiekty architektoniczne powstawały we wszystkich badanych miastach. Wynikało to z ich wyrównanego potencjału ludnościowego i gospodarczego opierającego się na górnictwie i przemyśle. Widać jednak wpływ innych czynników zwłaszcza politycznych i administracyjnych. Więcej obiektów ikonicznych pojawia się w Katowicach – stolicy autonomicznego województwa śląskiego oraz Gliwicach i Bytomiu – głównych miastach aglomeracji pozostających po stronie niemieckiej.

Po 1945 r. takie obiekty nadal powstawały we wszystkich miastach, ponieważ ich potencjał ekonomiczny nie zmalał, a powiększył się potencjał ludnościowy. Znaczenie miała również polityka władz państwowych starających się „dowartościować” każde miasto przez lokalizowanie w nim instytucji o znaczeniu ponadlokalnym. Jednak w Katowicach powstało znacznie więcej ikon architektury. Wpłynęła na to pozycja stolicy województwa katowickiego, zarówno przed, jak i po 1975 r. (zmiana podziału administracyjnego kraju), a także istotny potencjał ekonomiczny.

Po 1989 r. dramatycznie zmalała liczba ikonicznych obiektów architektonicznych budowanych w analizowanych miastach z wyjątkiem Katowic. Wiąże się to z utratą ich dotychczasowej bazy ekonomicznej. Likwidacja kopalń, zakładów hutniczych, mechanicznych itd. spowodowała depopulację i zubożenie miast, które koncentrowały i nadal koncentrują się na inwestycjach z zakresu komunikacji, ochrony środowiska, modernizacji gospodarki komunalnej, usług publicznych itd. Wzrasta rola innych czynników rozwoju, takich jak status administracyjny, położenie geograficzne, jakość życia, w tym oferowanie usług ponadlokalnych. Niektóre duże miasta (ponad 100 tys. mieszkańców) dotychczas klasyfikowane jako ośrodki regionalne tracą swoją pozycję np. Bytom, Zabrze, Chorzów, Dąbrowa Górnicza. Natomiast sześćdziesięciotysięczne Tarnowskie Góry awansują w hierarchii zrównując się ze 150-tysięcznym Bytomiem.

Na tym tle Katowice wyróżniają się znaczną dynamiką w zakresie budowy ikonicznych obiektów. To niezbyt wielkie miasto⁹ realizuje inwestycje o skali przekraczającej ich potencjał ludnościowy i finansowy korzystając ze swojej lokalizacji i rangi administracyjnej. Część takich projektów stanowią budynki dla instytucji publicznych, ale należy zauważyć, że powstaje wiele budynków wznoszonych przez biznes. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że w Katowicach buduje się najwięcej budynków wysokościowych po Warszawie. Obecnie zrealizowanych jest ich 53, a w budowie jest 7. Zapewne duża liczba takich obiektów kształtuje wizerunek miasta jako ośrodka dynamicznego, nowoczesnego i bogatego. Z jednej strony jest to konieczność, bo przecież jest to miasto, które uzyskało prawa miejskie dopiero w 1865 r. z drugiej mniej lub bardziej świadome działania władz miejskich już od czasów międzywojennych. *Katowice są przykładem jednego z nielicznych miast, które kreują swój wizerunek na identyfikatorach przestrzennych, które nie*

⁹ Pod względem liczby mieszkańców Katowice mieszczą się poza pierwszą dziesiątką największych miast w Polsce.

są obiektami zabytkowymi, a które można nazwać dobrami kultury współczesnej [Gasidło *et al.* 2020: 119]. Zagospodarowanie Katowic przybiera więc cechy metropolitalne, mimo że nie są one wielkim miastem, podczas gdy przestrzeń innych miast aglomeracji staje się bardziej lokalna.

Jak wspomniano wyżej pozycję miasta można wyznaczyć stosując różne wskaźniki. Jednym z nich jest niewątpliwie ulokowanie w konkretnym mieście instytucji lub usług o znaczeniu ponadlokalnym. Wydaje się, że dodatkowym, mocnym potwierdzeniem pozycji miasta jest fakt budowy ikonicznej siedziby danej instytucji. Na przykład ustanowienie w Katowicach diecezji katolickiej w 1925 r. skutkowało wzniesieniem monumentalnego kościoła katedralnego pod wezwaniem Chrystusa Króla. Fakt ustanowienia diecezji w Gliwicach i Sosnowcu w 1992 r. nie wywołał takiego skutku. Biskupi w tych miastach obrali na kościoły katedralne istniejące już dawniej świątynie. Podobnie ustanowione w Gliwicach Sąd Okręgowy i Wojewódzki Sąd Administracyjny oraz Prokuratura Okręgowa znalazły siedziby w istniejących gmachach pochodzących z przełomu XIX i XX w. natomiast dla Prokuratury Okręgowej oraz Sądu Okręgowego w Katowicach wybudowano nowe ikoniczne obiekty.

Podsumowując rozważania na temat zależności liczby ikonicznych obiektów od pozycji danego miasta w hierarchii ośrodków aglomeracji górnośląskiej warto zadać pytanie o ewentualny wpływ powstania w 2018 r. Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii zarówno na zmiany w hierarchii, jak i rozmieszczenia wyróżniających się, ikonicznych obiektów na jej obszarze. Zapewne jest to pytanie przedwczesne gdyż Metropolia istnieje dopiero pięć lat ale warto obserwować, czy jej działanie wywoła jakieś skutki w tym zakresie.

CZĘŚĆ II.
OBECNOŚĆ MIAST GÓRNOŚLĄSKICH
W GLOBALNEJ GRZE CYWILIZACYJNEJ

*(THE PRESENCE OF UPPER SILESIA CITIES
IN THE GLOBAL CIVILIZATION GAME)*

Rozdział 1

GÓRNOŚLĄSKIE MIASTA W GRZE GLOBALNYCH SIECI I WYZWAŃ CYWILIZACYJNYCH – PERSPEKTYWA KULTUROWA

Wprowadzenie

Warstwę podstawową rozwoju każdego miasta stanowi jego przestrzeń urbanistyczna. Zostają w niej wyznaczone swoiste układy – osadniczy i strukturalny, zakorzenione w danym środowisku przyrodniczym oraz otoczeniu gospodarczym. Przyjmuje się, że układy urbanistyczny, środowiskowy i antropogeniczny miasta bywają trwalsze od kreowanych w jego strukturach wartości, znaczeń i idei czy ekspresji tożsamości społecznych jego mieszkańców [Czepczyński 2012: 8]. Jeśli jednak analizujemy miasto w perspektywie kulturowej, to użytkowe funkcje warstw jego infrastruktury postrzegamy zawsze poprzez ich symboliczne reprezentacje, które odnoszą się do kontekstu historycznego i cywilizacyjnych uwarunkowań. Polityki rozwoju miast są efektem zmian ustrojowych, dostępności kapitału i nowych technologii oraz presji środowiskowych. Zależą one także od aktywności różnych aktorów społecznych w użytkowaniu zasobów danej przestrzeni, waloryzowania dziedzictwa kulturowego i kreowania nowych wartości tkanki miejskiej, zwiększających jej atrakcyjność.

Polskie miasta podlegając wyzwaniom cywilizacyjnym, czerpią z nich kierunkowe idee rozwoju infrastruktury lokalnej i tworzą koncepcje rewaloryzacji przestrzeni urbanistycznych, które mają podnosić ich rynkową konkurencyjność oraz jakość życia mieszkańców. Wyzwania cywilizacyjne mają swoje źródła w przemianach społeczno-kulturowych, które rzutują na wyznaczanie nowych celów w zarządzaniu zasobami urbanistycznymi miast. Współcześnie kluczowym zagadnieniem analizy tych zmian jest podejmowanie nowych wizji polityk rozwojowych miast, w następstwie włączania się ich w sieci globalnej gospodarki i w europejskie programy transferu wartości społecznych oraz środowiskowych. Spójność

społeczna wymaga kreowania przestrzeni publicznych przyjaznych różnorodnym grupom użytkowników, profilowania zrównoważonych ekologicznie i inkluzyjnych strategii inwestycyjnych miast, wdrażania uzgadnianych społecznie rozwiązań infrastrukturalnych. Mają one także swój kontekst generacyjny i wiążą się z pogłębianiem współpracy kolejnych pokoleń mieszkańców miast, oraz rozbudową zasad partycypacyjnego zarządzania w projektach instytucji samorządowych.

Chcemy tutaj spojrzeć na realizację idei urbanistycznych w miastach naszego regionu nie tylko jako efektu współczesnych wyzwań cywilizacyjnych, implementacji unijnych wymogów zrównoważonego rozwoju i krajowych programów wsparcia dla rewitalizacji ich przemysłowych przestrzeni. Znajdujemy bowiem także nowe zasoby aktywności społecznej i czynniki tożsamościowe, które nadają tym procesom unikalną wartość kulturową. Budując na lokalnych i regionalnych wartościach kulturowych kreuje się atrakcyjność miast w sieciach rynkowej współpracy i komunikacji społecznej. To zasoby kulturowe miast, jako podstawa rozwoju kapitałów społecznych i transferu zasobów ludzkich stanowią dzisiaj o ich atrakcyjności i konkurencyjności.

Rozwój miast odwołuje się do wielu wartości klasycznych idei, lecz wymaga także dostosowania do oczekiwań zarówno własnych miejskich środowisk, jak też napływających z zewnątrz klientów, inwestorów czy użytkowników ich infrastruktury. Miasta nasycane są coraz intensywniej narzędziami monitorowania i regulacji aktywności uczestników przestrzeni miejskich, które stosują inteligentne sieci wirtualne i technologie *smart city*. Dostęp użytkowników przestrzeni miejskich do sieciowej komunikacji, stwarza nowe możliwości ich ewaluacji, a tym samym kreowania kulturowych reprezentacji i wizerunkowych atutów miast. Od dobrze zarządzanych miast oczekuje się dzisiaj dbałości o społeczną spójność, pielęgnowania tradycji i wspólnotowości; współczucia, i kołowości, służących odpowiedzialnemu planowaniu inwestycji; dostępu do zielonej urbanistyki, proekologicznej infrastruktury i niskoemisyjnej komunikacji [Rose 2019]. W jakim zakresie przybliżamy się w naszym regionie do wizji miast przyjaznych mieszkańcom i napływającym tu użytkownikom?

Postępy na tej drodze wymagały przejścia naszych miast przez kilka etapów w kreowaniu sprawnego instytucjonalnie i odpowiedzialnego społecznie zarządzania.

Wyzwania generacyjne dla polityk miejskich w procesie zmian społeczno-kulturowych

Z perspektywy historycznej opis transformacji miast naszego regionu w latach 90. XX w. musi uwzględnić skutki przejścia ich zasobów urbanistycznych i ludzkich od standardów socjalistycznego centralizmu do konkurencyjnej gospodarki

rynkowej. Wyzwania cywilizacyjne tamtego czasu, wymagały tworzenia mechanizmów samorządności lokalnej zdolnych do zarządzania kapitalizacją przestrzeni urbanistycznych i posocjalistycznych zasobów komunalnych. Miasta na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim w szczególnym stopniu doświadczały narastających konsekwencji bezrobocia, wynikających z prywatyzacji przedsiębiorstw i redukcji przemysłu ciężkiego oraz wydobywczego. Kryzys rynku pracy rzutował na intensywną reorganizację sieci transportowych i handlowych. Czas ten wymagał od polskich samorządów uruchomienia osłonowych polityk socjalnych, rewitalizacji starych dzielnic przemysłowych i tworzenia nowej infrastruktury, inwestowania w edukację. W szczególnym stopniu obciążało je wówczas narastające bezrobocie, procesy degradacji starych osiedli mieszkaniowych w efekcie „gettyzacji biedy”, kumulowania się wykluczeń i patologii społecznych. Okres tej transformacji z lat 90. owocował wieloma lokalnymi projektami rewitalizacyjnymi. Stosowane były najczęściej jako działania służące odnowie lokalnej przestrzeni urbanistycznej i ożywienia aktywności mieszkańców zdegradowanych obszarów, którym przywracano jakość zasobów lub nadawano nowe funkcje. W zrealizowanych projektach rewitalizacji znajdujemy wprowadzanie wielu uzupełniających się funkcji: handlowo-usługowo-rozrywkowych, edukacyjno-kulturalnych, gospodarczych i mieszkaniowych [Tyrybon, Ślęzak-Tazbir 2011: 170–175]. Sukcesy Katowic, Gliwic, Zabrze, Tychów, czy Bielska-Białej i innych miast w kreowaniu polityk lokalnych aktywizujących rynek pracy, wyznaczało budowanie sieci dróg, oferowanie uzbrojonych terenów inwestycyjnych dla dużych centrów usług i logistyki, służących również poprawie poziomu inkluzji społecznej, ożywianiu tożsamości lokalnych i regionalnych. Zadania rewitalizacyjne samorządów lokalnych wynikały nie tylko z przywrócenia im decyzyjnej samodzielności w planowaniu przestrzennym i odpowiedzialności finansowej władz gminnych. Wiązały się one także z kreowaniem przejrzystości struktur i procedur działania administracji, służących budowaniu zaufania i nakłaniania mieszkańców do współpracy, jako klientów urzędów i wybierających władze miast obywateli [Mańka-Szulik 2015: 172–173].

Generacja technokratycznych polityk samorządowych liderów

Reforma administracyjna kraju z 1998 r. zmieniła strukturę władz samorządowych, wzmocniła pozycję wybieralnych w bezpośrednich wyborach prezydentów, burmistrzów i wójtów gmin, oraz nowy terytorialny podział kraju. Zmniejszając liczbę województw i wprowadzając szczebel powiatowy, zmieniono nie tylko podział kompetencji władz samorządowych, instytucjonalne powiązania wielu miast i gmin, lecz także profile tożsamościowe ich społeczności [Kraś 2006: 298–299].

Zwiększyła ona znaczenie regionów i subregionów w definiowaniu priorytetów polityk rozwojowych. Dostosowała wdrażanie celowych programów przedakcesyjnych, oferujących wsparcie finansowe dla projektów służących zwiększaniu ich spójności społeczno-gospodarczej. Spełniła także istotne standardy europejskie, zapisane w Kartach Samorządu Lokalnego i Samorządu Regionalnego [Kociubiński 2013: 204]. Pierwszy etap przywracania demokratycznego ustroju samorządności lokalnej i kształtowania lokalnych polityk rewitalizacji, ukształtował nowe zdolności jednostek samorządowych, które wypracowały zasady konsultacji społecznych, korzystania z wiedzy specjalistycznych rad i zespołów eksperckich, a także z narzędzi promocji działań władz gminnych. [Mańka-Szulik 2015 : 174].

Drugi etap transformacji ustrojowo-gospodarczej kraju na progu nowego stulecia, podlegał orientacji polityk rozwojowych na wymogi akcesji Polski do Unii Europejskiej. Na poziomie samorządów pogłębiły się wyzwania wynikające z deindustrializacji gospodarki i kreowania nowych rozwiązań infrastrukturalnych. Wiele gminnych programów inwestycyjnych skierowanych zostało na komunikacyjną dostępność miast i płynność ruchu samochodowego, wzmacnianie sektora usług publicznych, rozbudowę kwalifikacji i elastyczność zasobów ludzkich. Ten etap zarządzania w naszym regionie okazał się szczególnie owocny dla kształtowania nowego wizerunku miast postindustrialnej generacji. Jego pokoleniową cechą było oparcie wizji rozwojowych miast na dużej samodzielności prezydentów i burmistrzów w kreowaniu polityk inwestycyjnych, oraz ukształtowaniu sprawnego aparatu administracyjnego w jednostkach samorządowych. Gminy ubiegające się o wsparcie własnych programów rewitalizacyjnych musiały dostosować się do wymagań Unii Europejskiej w zakresie zasad pozyskiwania i rozliczania funduszy. Samorządy powoływały wyspecjalizowane jednostki ds. projektów rewitalizacyjnych i pozyskiwania dotacji funduszy rozwojowych RPO czy ZPORR [Ciesiołka 2014: 112]. Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego zakładał odnowę centrów miast i zdegradowanych obszarów przemysłowych, powojkowych, starych dzielnic obciążonych skutkami eksploatacji górnictwa, oraz środowisk zagrożonych bezrobociem, biedą i przestępczością. Miasta aktywizowały liczne Lokalne Programy Rewitalizacyjne, czerpiąc środki z unijnych funduszy strukturalnych EFRR i EFS. Te projekty operacyjne wymagały wdrażania zasad spójności społecznej, przez wspieranie rozwoju kapitału ludzkiego i innowacyjnych projektów infrastrukturalnych (inkubatorów przedsiębiorczości, parków badawczo-rozwojowych, sieci informatycznych) spełniających wymogi równości, ochrony środowiska i polityki konkurencyjności w udzielaniu zamówień publicznych [Dorożyński 2007: 267]. W istocie aplikowanie o środki pomocowe i wiązanie ich z krajowymi oraz własnymi funduszami celowymi oznaczało nie tylko spełnianie licznych wymogów operacyjnych, ale także przyjęcie systemowego podejścia do odnowy miast [Heczko-Hyłowa 2009]. Etap ten charakteryzuje się przejściem od wybiórczych, punktowych projektów rewitalizacyjnych [Gill-Piątek, Grunt-Mejer 2017: 66] do tworzenia miejskich i regionalnych

strategii osiągania spójności społecznej, w powiązaniu z zasadami monitorowania skuteczności programów i zrealizowanych działań opisywanych przez wskaźniki projektowe [Ciesiołka 2014: 105]. *Na obszarze województwa śląskiego w okresie przedakcesyjnym i w pierwszym okresie programowania polityki spójności Unii Europejskiej, dostępnym dla Polski, rozpoczęto realizację ponad 7,5 tys. projektów współfinansowanych z funduszy unijnych, o przybliżonej wartości 14 mld złotych – co stanowiło środki o wartości 10,24 procent PKB naszego województwa – [Pietruszek-Kwarciak 2014: 188]. Autorka ta analizując efektywność kilkudziesięciu ukończonych projektów, realizowanych z funduszy PHARE wykazała, że w naszym województwie największe efekty uzyskały duże ośrodki miejskie, szczególnie wspierające restrukturyzację przedsiębiorstw oraz inwestowanie w szkolnictwo wyższe, edukację i kulturę. Natomiast na terenach gmin wiejskich większy udział w adsorpcji środków pomocowych miały fundusze krajowe związane z projektami administracji rządowej, a lokalne przedsiębiorstwa wykazywały najniższą skuteczność w uzyskiwaniu wsparcia ze środków europejskich [Pietruszek-Kwarciak 2014: 269]. Jak stwierdza się w tym opracowaniu ... chociaż nie wszystkie priorytety programu [Phare] definiowane przez Komisję Europejską przyniosły pożądane rezultaty i były pozytywnie odbierane przez beneficjentów. Umożliwił podjęcie wielu działań modernizacyjnych w gospodarce i odegrał istotną, pozytywną (nie znaczącą) rolę w procesie jej restrukturyzacji, niedostatecznie przełożył się jednak na działania innowacyjne (szczególnie w sektorze MSP). Phare i inne programy spójności oferowały rozwiązania modelowe (przez pomoc techniczną w definiowaniu celów projektowych, oraz bezpośrednie wsparcie operacyjne w ewaluacji wskaźników). Przyspieszały odrabianie zaległości rozwojowych w stosunku do najbardziej rozwiniętych krajów UE. Nie rozwiązały one jednak kwestii wypracowania systemowych narzędzi planowania urbanistycznego miast zapewniających działań w kierunku większej spójności społecznej. Umożliwiały jednak i przyspieszały odcinkową implementację nowych standardów działania na styku administracji publicznej, gospodarki i tworzącego się społeczeństwa obywatelskiego. Jakkolwiek nie zawsze proste przeniesienie sprawdzonych w innych warunkach modeli udawało się skutecznie wdrażać w Polsce. Przykładowo próby zaadaptowania praktyk wiążących partnerstwo publiczno-prywatne w realizowaniu samorządowych inwestycji, nawet po pokonaniu trudności legislacyjnych, napotkało na bariery kulturowe i korupcyjne obciążenia. Programy aktywizacji lokalnej jednoczyły środowiska miejskie wokół realizacji różnych projektów, jeśli interesariusze byli mobilizowani na okres czerpania z funduszy pomocowych, czemu sprzyjały wdrażające je stowarzyszenia lub fundacje. Jednak w ograniczonym zakresie utrwaliły one mechanizmy pobudzania inicjatyw obywatelskich i współdziałania mieszkańców z władzami gmin. Wykorzystanie strumieni finansowego wsparcia z projektów spójności dla wzmacniania zasobów kapitału ludzkiego i rewitalizacji infrastruktury dowodzą znaczenia pomocy zagranicznej dla odnowy naszych miast. Ale na tym etapie przyzwyczaił samorządowych decydentów i bene-*

ficjentów z sektora NGO do zewnętrznego finansowania, co wpłynęło na mentalne (i nie tylko) uzależnienie realizowanych koncepcji rozwoju od środków pomocowych [Pietruszek-Kwarciak 2014: 270].

Unijne środki, uzupełniano programami krajowymi i regionalnymi, co istotnie wpływało na dynamikę ich rozwoju w pierwszej dekadzie obecnego stulecia. W tym okresie samorządowe polityki rewitalizacji cechowała silna rywalizacja miast o przyciąganie zewnętrznego kapitału na obszary specjalnych stref ekonomicznych. Rywalizowano, pozycjonując inwestycyjną atrakcyjność udostępnianych terenów, różnicując rentę z gentryfikacji atrakcyjnych przestrzeni miejskich; udzielając przywilejów dla lokowania wielkopowierzchniowych centrów i dyskontowych sieci handlowych. Okazało się jednak konieczne i zgodne z potrzebami mieszkańców integrowanie polityk miast i gmin w zakresie regionalnego transportu publicznego, koordynowania wspólnej gospodarki wodnej i polityki energetyczno-emisyjnej. Wyrazem tych wyzwań było utworzenie związku miast Metropolii Silesia, przekształconej ustawą z 1 lipca 2017 r. w Górnośląsko-Zagłębiowską Metropolię (GZM) do której w 2018 r. przystąpiło 41 miast i gmin województwa śląskiego [<https://metropoliagzm.pl>]. Jednocześnie w Urzędzie Marszałkowskim wypracowano *Regionalną Politykę Rewitalizacji Województwa Śląskiego na lata 2020–2030*, która przeddefiniowała projekty rewitalizacyjne pod kątem wymagań zrównoważonego rozwoju, obejmujących zasady unijnych polityk na rzecz:

- partnerstwa i współpracy,
- subsydiarności,
- koncentracji terytorialnej i tematycznej,
- intensywności wsparcia,
- spójności,
- elastyczności,
- warunkowości,
- zrównoważonego rozwoju,
- zrównoważonego inwestowania,
- przezorności (ostrożności),
- prewencji [*Regionalna Polityka* 2020: 57–58].

Wzmacniano wizerunki górnośląskich miast pozyskując środki wsparcia dla innowacyjnych obszarów nauki i edukacji, budując nowe instytucje kultury, sztuki, areny rozrywki i sportu. Remontując stare dzielnice i kamienice w centrach podnoszono standardy cywilizacyjne tkanki miejskiej [Franta 2012: 290]. Równolegle postępowało silne rozlewanie się osadnictwa mieszkaniowego na peryferia miast, a wraz z suburbanizacją wchłanianie terenów zielonych w ich otoczeniu. Natężenie tych procesów urbanizacyjnych, wiązało się z negatywnymi ich następstwami dla stanu środowiska naturalnego, a także dla dobrostanu mieszkańców miast, obciążanych narastającym ruchem samochodowym, hałasem, zanieczyszczeniem powietrza, pogarszaniem się warunków życia w sąsiedztwie inwazyjnej ekologicznie infrastruktury.

Realizacja technokratycznych wizji rozwoju miast przez władze samorządowe, ulegające presji interesów deweloperskich i kapitałów budujących infrastrukturę wielkich sieci marketowych, zderza się coraz silniej z oczekiwaniami nowego pokolenia mieszkańców. Ich wyrazem stały się różne formy protestu wobec praktyk zawłaszczania przestrzeni publicznych i ograniczania obywatelskich inicjatyw dotyczących zmian w planowaniu przestrzennym czy kontroli następstw zamierzeń inwestycyjnych dla dobrostanu okolicznych mieszkańców i środowiska naturalnego.

Generacja „nowych” mieszczan i roszczeń ruchów miejskich

Ożywienie podmiotowości obywatelskiej wynikało z odradzania się lokalnej tożsamości mieszkańców i wzrostu społecznej świadomości kosztów dominującej wolnorynkowej polityki urbanistycznej samorządów miast. Z zasobów tych czerpać zaczęli aktywiści tzw. nowych ruchów miejskich. Są one opisywane w literaturze poprzez koncepcje zwrotu kulturowego, przechodzenia od mobilizacji jednostek do protestu, ku kreowaniu tożsamości kolektywnych identyfikacji i dyskursów o strategiach rozwiązywania konfliktów inwestorskich z uwzględnieniem sprawstwa partnerów społecznych, dążących do poprawy jakości życia oraz inkluzyjności przestrzeni miejskiej [Kowalewski 2016: 166–169]. Ruchy miejskie mobilizują zewnętrzne wsparcie dla grup mieszkańców, ze strony różnych alternatywnych środowisk i organizacji wolontariackich. Aktywizują otwarte kanały obywatelskiej komunikacji, stosując media społecznościowe i internetowe platformy dla budowania ponadlokalnych forów debaty o projektach władz i inwestorów. Legitymizują i artykułują niezadowolenie mieszkańców; wykazują ignorowanie przez samorządy alternatywnych koncepcji czy rozwiązań na wykorzystanie określonej przestrzeni [Kowalewski 2016: 303–304]. Krytyka miejskich procesów rewitalizacji, skupionych na podejściu fragmentarycznym, bazujących na pojedynczych projektach „remontowych”, bez całościowego planu, wynikała z deficytów publicznej debaty nad społecznymi problemami starych zespołów miejskich [Leszkowicz-Baczyński 2019: 93].

Upodmiotawianie się środowisk lokalnych oznacza brak akceptacji samorządowego *status quo* przez spontanicznych liderów różnych aktywności i inicjatyw miejskich. Liderzy protestu społecznego pobudzają środowiska lokalne do aktywności, przekazują wiarę w możliwość jakościowej zmiany, porównując polskie miasta z przestrzeniami i usługami publicznymi z zachodnich miast, bardzo przyjaznych użytkownikom. Kierując się tymi wzorami w 2011 r. powołano Kongres Ruchów Miejskich, który promuje Tezy o Mieście wyrażające sprzeciw wobec neoliberalnych tendencji zawłaszczania i gentyfikacji atrakcyjnych przestrzeni,

kosztem terenów zielonych i społeczności „słabszych” ekonomicznie czy społecznie; propagują wartość sprawiedliwości i międzymiastowej solidarności a nie rywalizacji w planowaniu rozwiązań urbanistycznych [Łuczak 2015: 163; Gill-Piątek, Grunt-Mejer 2017: 67–69].

Aktywiści tych ruchów miejskich to swoiste nowe pokolenie, które podejmuje debatę nad kreowaniem rozwiązań przyjaznych dla mieszkańców i wdrażających zasady zdrowego, proekologicznego stylu życia. P. Kubicki podkreśla brak kulturowego zakorzenienia w miejskości, większości przybyszów z wiejskich środowisk, zasiedlających miasta w okresie socjalistycznej urbanizacji. Dlatego dopiero *dziś tę miejskość muszą wynajdywać sami dla siebie, jako reprezentanci pokoleń wielkiego wyżu demograficznego z przełomu lat 70. i 80., które w ostatniej dekadzie wchodziło w dorosłe życie* [Kubicki 2016: 74]. To pokolenie „nowych mieszczan”, tworzących inteligenckie środowiska czterdziesto-pięćdziesięciolatków, funkcjonując jako liderzy organizacji pozarządowych, doświadczali barier kultury obywatelskiej w praktykach władz miejskich, oraz spadku efektywności działań formalnych instytucji w osiąganiu deklarowanych celów społecznych [Ozimek-Hanslik 2021: 256–257].

Ruchy miejskie tworzą sieci współpracy ponad podziałami regionalnymi czy politycznymi. Kształtują świadomość wartości miejskich wspólnot, proponują nowy język i narracje integrujące społeczności lokalne, legitymizują ich opór wobec inwestorskiego degradowania jakości i estetyki przestrzeni publicznych [Kubicki 2016: 76–78]. O sukcesach ich nowych narracji kulturowych świadczą nie tylko zmiany nomenklatury debat o mieście, lecz także precyzowanie celów dla polityk miejskich. Coraz wyraźniej sprzyjają one stylom życia i aktywnościom wspierającym zrównoważony rozwój przestrzeni; integrują ruch rowerowy i transport publiczny, kreują pro-ekologiczną architekturę [Łuczak 2015: 187–168]. Są to wciąż cele postulatywne, jednak usilnie podnoszone przez stowarzyszenia miejskie. Przykładowo Śląska Koalicja Rowerowa od 2013 r. promuje *standardy i wytyczne kształtowania infrastruktury rowerowej*, w miastach metropolii GZM, które stały się podstawą uchwały Zarządu Województwa Śląskiego UM w tej sprawie przyjętej w 2022 r. [<https://koalicja-rowerowa.pl/standardy-rowerowe/>]. W pierwszej dekadzie XXI w. wprowadzono do debaty o projektowaniu miast pojęcie „zielona infrastruktura”. Oznacza ono *konceptę ochrony ekosystemów i ich bioróżnorodności, wspieranie rozwoju lokalnego sprzyjającego zrównoważonemu gospodarowaniu zasobami wodnymi i przestrzenią, dla poprawy stanu zdrowia użytkowników przez dostępność terenów rekreacji i wspieranie praktyk zielonej ekonomii* [Janiszek 2015: 100–101]. Aktywiści ruchów miejskich kwestionują czysto ekonomiczne kryteria neoliberalnej polityki przestrzennej, wskazując na rolę kultury i jej dziedzictwa w mieście dla budowania tożsamości i zwiększania poziomu uczestnictwa mieszkańców w aktywnościach realizujących idee zdrowego stylu życia w warunkach zrównoważonego rozwoju [Łuczak 2015: 166–167].

To pokolenie nowych mieszczan zaktywizowało kapitał społeczny środowisk różnych interesariuszy, którzy przełamują stereotyp ”bierny mieszkaniec – aktywny urzędnik” [Kempf 2017: 104], podtrzymywany wielu gminach przez pokolenie autokratycznych liderów władz samorządowych.

Pokolenie mileniansów – indywidualizm miejski w sieciach cyfrowej komunikacji

Idee „zielonego ładu” i ograniczania konsumpcjonizmu przenikają silnie do praktyk społecznych młodszej miejskiej generacji, którą stanowi tzw. pokolenie mileniansów – osób urodzonych w latach 1980–1995. Jest to pokolenie odmienne w zakresie stylów komunikacji i konsumpcji, które w inny sposób funkcjonuje w przestrzeniach miasta [Kisiel 2016: 84–86]. O tej odmienności świadczą zachowania, takie jak: intensywne korzystanie z technologii sieciowych, elastyczność w dopasowywaniu się do zmian i aktywność w poszukiwaniu form rozwoju służących własnym zindywidualizowanym preferencjom. Środowiska millenialsów można opisywać ze względu na zanurzony w technologiach komunikacji styl życia. Według badaczy tego fenomenu wyraźną grupą trzydziestoparoletniej generacji są „wirtualni ludzie”, którzy swoje życie spędzają w VR (wirtualna rzeczywistość) i AR (rozszerzona rzeczywistość) i nie potrafią funkcjonować bez sieciowych technologii. Częściowo z tą grupą powiązani są miejscy „samotnicy”, czyli jednostki przytłoczone obecnymi wyzwaniem i wymuszonym kontaktem z ludźmi. Dlatego i oni uciekają do internetowej rzeczywistości, ale także unikają konsumpcyjnej rywalizacji. Kolejny styl życia w tym pokoleniu określony jest jako „eko-elita”. Są to osoby żyjące w harmonii ze środowiskiem i naturą, skłonni do przyjmowania trendów *less waste* lub *zero waste*, czyli styl życia preferujący zmniejszanie marnowania żywności i wytwarzanych odpadów. Dwie ostatnie grupy związane są z tendencją wielu mileniansów do preferowania wyższych aspiracji. „Superwykształceni” skupiają uwagę na nieprzerwanej nauce i ulepszaniu umiejętności, dystansując się od przeciążeń zarobkowania w imię kredytowanej konsumpcji, bo jako podlegający prekaryzacji „robotnicy” będą pracowali do końca życia [Labus *et al.* 2022]. Mileniansi nie chcą być menedżerami w korporacjach, bo są świadomi kosztów takich karier dla obciążenia stresem i jakości życia prywatnego [Arak 2018].

Mileniansi wykazują się nowymi dyspozycjami kulturowymi jako konsumenci miejskich przestrzeni. Wstępując na rynek pracy chętnie wybierają ścieżki zatrudnienia czasowego czy freelanserów, mimo że podlegają zarobkowym ograniczeniom. Użytkują małe mieszkania, traktując swoje niewielkie kawalerki czy pokoje,

jako świat prywatny, a nawet intymny. Natomiast jako miejsca spotkań preferują przestrzenie miejskie, kluby, kawiarnie, parki, bulwary czy ogrody, w których każdy ma równy status i prawo do spotykania się z innymi osobami [Tomala 2020]. Jednocześnie są pokoleniem otwartym na innowacje, świadomie określającym własne preferencje i asertywnie upominającym się o równość społeczną, o równe prawa płci czy wolności w ekspresji indywidualistycznych stylów życia. Są także dobrze zorientowani w globalnych trendach i wrażliwi na cywilizacyjne zagrożenia zmian klimatycznych dla środowiska i własnego zdrowia. Pandemia COVID-19 nie zwiększyła znacznie wśród młodych generacji poczucia stresu, ale skłania dużą część z nich do większej odpowiedzialności osobistej za redukovanie zanieczyszczeń oraz troski o jakość życia w swoim środowisku lokalnym [Raport Deloitte 2020]. Rozpowszechnienie technologii służących zdalnej pracy i edukacji *on-line* stanowi dla tego pokolenia dużą szansę na realizowanie swoich wartości, poza hierarchicznymi strukturami. Mileniansi po doświadczeniu dystansu społecznego i zagrożeń COVID-19 bardziej są skłonni kierować się wartościami prorodzinnymi, dbać o zdrowie i własny dobrostan, z umiarem orientując się na dobra pozamaterialne i solidarność społeczną. Cechuje ich bowiem z jednej strony osobista ostrożność i egocentryzm, ale także chęć konstruktywnego działania i podążania ku zmianom [Myszka-Strychalska 2022: 176].

W warunkach nasycenia przestrzeni miast technologiami usieciowionej komunikacji, to właśnie style życia millenialsów będą wymagać nowych rozwiązań funkcjonalnych oczekiwanych od *smart city*. Stanowiąc one będą także istotne wsparcie dla wstępujących w etap senioralny reprezentantów pokolenia postindustrialnej transformacji. Samorządy miast i gmin chętniej zagospodarowywały środowiska seniorów, które zyskują przewagę w populacjach kurczących się demograficznie miast. Jednak następuje także kulturowa przemiana w poziomie kompetencji i zasobów komunikacyjnych młodszej kohorty osób w wieku 60+, czyli na przedpolu starości. Umiejętności pracy zdalnej, korzystanie z Internetu i mediów społecznościowych staje się zestawem zasobów kulturowych, umożliwiającym tej części starzejącego się mieszczaństwa sięganie po nowe korzyści z rozwoju miejskiej infrastruktury. *Zmiany w aktywności konsumenckiej na rzecz galerii handlowych, redukcja korzystania z tradycyjnych usług oraz nowe modele spędzania czasu wolnego oddziałują na niekorzyść centrów miast* [Gajda et al. 2019: 89]. Aby ożywić ich przestrzenie samorządy kreują nowe zielone ulice i place, wolne od ruchu samochodowego, które skupiają oferty pubów, kawiarni, restauracji, pizzerii z otwartymi strefami konsumpcji przyciągając liczną młodą klientelę oraz grupy turystów.

Podsumowując omówione powyżej wyzwania, do rozwoju miast na kolejnym etapie kreowania ich strategii stwierdzić należy, że:

- polityki samorządowe muszą być powiązane z priorytetami i ofertami zgłaszanymi przez obywatelskie sieci „nowych mieszczan”,
- mają sprzyjać zrównoważonym stylom życia mileniansów i zabezpieczać jakość życia seniorów,

- muszą spełniać systemowe wymogi planowania niskoemisyjnych rozwiązań urbanistycznych, przyjaznych środowisku przyrodniczemu i zdrowiu mieszkańców.

Przejrzymy kluczowe obszary waloryzacji przestrzeni urbanistycznych pod kątem przejścia od zarządzania skupionego na klasycznych wzorcach miejskości, do praktyk kulturowych cechujących usieciowioną ofertę instytucji i wirtualnie koordynowane udostępnianie zasobów, dla potrzeb heterogenicznych zbiorowości inteligentnych użytkowników infrastruktury *smart city*.

Ikoniczne wzorce miejskości a nowe zasoby i tożsamości

Współczesne procesy rozwoju sfery wizualnej miast, aranżacje małej architektury i jej wirtualizacja, nadają różnym elementom przestrzeni publicznych i prywatnych symboliczne atrakcyjne formy, a nawet walory ikoniczne. Stanowią one ramy znaczeniowe przestrzeni miasta, porządkujące aktywności mieszkańców, regulujące wymianę wartości i realizację interesów oraz światopoglądowych wizji, dominujących w nim grup społecznych. To one zwykle kształtują swoistą kompozycję cech przestrzeni prywatnych i przestrzeni publicznej miasta, w które wpisane są władcze i administracyjne regulacje oraz interesy biznesowe firm. Mają one postulatywnie spełniać potrzeby i aspiracje mieszkańców, ale są transmitowane przez ambicje ośrodków władzy, przejmującej kontrolę nad historią lokalną oraz wizjami przyszłości, osadzanymi w preferowanych rozwiązaniach inwestycyjnych, infrastrukturalnych oraz komunikacyjnych. Każde miasto w swojej warstwie kulturowej stanowi dialektyczną i dialogiczną rzeczywistość, która jest konstruowana w postaci historycznie zmiennych obrazów oraz opowieści o jego tożsamościowych cechach, a także normatywnych ram, regulujących aktywności użytkowników jego przestrzeni. Konstrukty miejskie stanowią twory wyobraźni zbiorowej, które *stymulują zarówno struktury, wzory oraz koncepcje miasta i „miejśkości”, jak i przestrzeń codziennego życia* [Nieszczerzewska 2014: 32]

Klasyczne modele urbanistyczne wiązały wytwarzanie przestrzeni miejskich z zapewnianiem podstawowych funkcji użytkowych i reprezentacyjnych, które miały porządkować ład społeczny oraz symbolizować wartości żyjącej w ich granicach populacji. Ikonicznymi reprezentacjami zamożności i prestiżu były ratusz i rynek, jako plac centralny koncentrujący funkcje usługowe, powiązany również z katedrą czy kościołem eksponującym sferę sakralną. Przy rynku i dochodzących doń ulicach lokowano kamienice zamożnych mieszczańskich rodzin oraz instytucje związane z administracją, handlem, zdrowiem, kulturą czy siecią komunikacyjną. Urbanistyczne koncepcje miast zmieniają się dynamicznie pod

wpływem wyzwań społeczno-kulturowych i znaczenia ich zasobów dla struktur polityczno-gospodarczych. Analiza historycznych i współczesnych teorii miast wskazuje, że odczytując przestrzeń miast przez pryzmat kultury, dostrzec należy przede wszystkim jej wymiar komunikacyjny. Oznacza on proces interakcyjny wynikający z wchodzenia użytkowników miejskich budynków, placów, parków czy dróg w dialog z ich fizycznymi cechami, poprzez symboliczne, estetyczne, artystyczne, społeczne, oraz osobiste znaczenia, które funkcjonują w mentalności mieszkańców, jako elementy ich tożsamości i zakorzenienia w lokalnym środowisku [Gutowski 2006: 226–229]. Komunikacyjny wymiar przestrzeni miasta zawiera kody wartościowania zasobów jego przestrzeni, które mogą zachęcać ludzi do spotkań, do czerpania wrażeń z przebywania w niej i realizowania tam własnych życiowych wartości.

W nowoczesnych wizjach miast-ogrodów wykreowano wartości wypoczynkowe i rekreacyjne miejskich przestrzeni, podkreślając także ich walory środowiskowe oraz estetyczne. Wyznaczano w nich planowe powiązania komunikacyjne prywatnych stref rezydencjalnych i stref biznesowych oraz publicznych obszarów usługowo-rekreacyjnych. Wiele projektów rewitalizacyjnych, realizowanych przez władze samorządowe w latach 90. wpisywało takie wyobrażenia o atutach swoich miast w koncepcje odnowy dzielnic, fasad reprezentacyjnych budynków lub odtwarzania zdegradowanych centrów. Prowadziło to do licznych przykładów triumfu miejskiej „betonozy” eliminującej zieleni z odnawianych rynków i ich przebudowywanych do pełnienia reprezentacyjnych funkcji placów miejskich [Mencwel 2020]. Praktykami eliminowania skwerów i pasów zieleni dla uszczelniania nowych nawierzchni, aż w 80–90% zagrożone są historyczne centra miast. Doświadczenie negatywnych efektów tych samorządowych praktyk, kwestionowanych przez badaczy, ale i aktywistów miejskich, prowadzi do kształtowania nowej świadomości ekologicznej mieszkańców, projektantów i inwestorów [Januchta-Szostak 2020].

Refleksje o potrzebie bardziej kompleksowego podejścia do planowania rewitalizacji znalazły swoje odzwierciedlenie w realizacjach przestrzeni publicznych w pierwszej dekadzie naszego wieku. Efektami zmian w planowaniu odnowy miast w tym okresie stały się udane transformacje obszarów przemysłowych i starych dzielnic, kiedy władze lokalne *dostrzegły i doceniły walory drzemiące w układach urbanistycznych, w których przestrzeń publiczna ma integrujące znaczenie. Różni są oczywiście użytkownicy tej przestrzeni, jednakże jej zadaniem jest ich przyciągnięcie, zaciekawienie i obsługa. Nierzadko stanowią ją wartościowe, cenne i unikalne w skali europejskiej i światowej obiekty, będące elementami dziedzictwa kulturowego, którego nie można zniszczyć* [Piotrowska 2010: 228]. We współpracy z urbanistami i wykorzystując fundusze pomocowe wzorcowo zrewitalizowano katowicką dzielnicę Nikiszowiec. Tereny po kopalni Katowice przekształcono w atrakcyjną jakościowo i promieniującą wydarzeniami muzyki NOSPR, obiektami i zasobami Nowego Muzeum Śląskiego, wystawami, kongresami, konferencjami i wydarzeniami sportowymi – katowicką strefę kultury. Ożywiono Zabrze

przez ruch turystyczny do zabytkowej kopalni Guido, wraz z jej podziemną salą koncertowo-teatralną i kolejnymi obiektami Sztolni Królowa Luiza na Szlaku Zabytków Techniki. Gliwice, czerpiąc zasoby rozwojowe z sukcesów swej specjalnej strefy ekonomicznej i logistyczno-usługowej infrastruktury, rywalizują z Katowicami oraz Zabrzem zbudowały nowy stadion piłkarski i halę widowiskowo-sportową. Władze wielu miast wdrożyły projekty odnowy zabetonowanych rynków i placów, kreowania nowych obiektów miejskiej infrastruktury z uwzględnieniem zasad środowiskowej równowagi, ale przede wszystkim przyjaznych dla korzystających z nich osób. W latach 2002–2010 nagradzano w konkursie na najlepszą przestrzeń publiczną województwa śląskiego [<https://npp.slaskie.pl/content/npp-2000-2009>] za jakość rewitalizacji m.in. centrum Sosnowca, centrum i planty w Mikołowie, Zespół Szkół Wyższych w Rybniku, Śląski Zamek Sztuki i Przedsiębiorczości w Cieszynie; plac Mikołaja Kopernika w Lublińcu, Kompleks Muzealny w Tychach – Muzeum Piwowarstwa, katowicką galerię Silesia City Center na terenie byłej kopalni Gottwald, rynek w Toszku, Park Zdrojowy Zawodzie w Ustroniu, halę sportową i tereny rekreacyjne w Bieruniu, Centralę Biblioteki Miejskiej w Jaworznie, budynek i teren Teatru Rozrywki w Chorzowie, budynek Sądu Okręgowego w Katowicach, modernizację Placu Baczyńskiego w Tychach. W kolejnych latach nagradzano m.in. deptak nad Żylicą z trasami rowerowymi w Szczyrku, Halę Widowiskowo-Sportową w Jastrzębiu Zdroju; pływalnię Neptun w Gliwicach Sośnicy i Aquadrom w Rudzie Śląskiej, Park Tradycji Hutnictwa i Górnictwa w Siemianowicach Śląskich, Centrum Dziedzictwa Kulturowego na Zamku Piastowskim w Raciborzu, Park Sensoryczny w Rydułtowach, rozbudowę Ogrodu Botanicznego w Mikołowie, budynki Galeria Sztuki Współczesnej w Czeladzi, rewitalizację przestrzeni śródmiejskiej w Jaworznie, Stacja Biblioteka – rewitalizację zabytkowego budynku dworca kolejowego w Rudzie Śląskiej – Chebziu, Amfiteatr Muszelka w Parku im. Jacka Kuronia w Sosnowcu, żelazny szlak rowerowy w Jastrzębiu Zdroju. W zakresie szerokiej dostępności mieszkańców regionu do zbiorników wodnych i obszarów zielonych wyróżniają się kąpieliska i strefy rekreacyjne katowickich Trzech Stawów, tyskiego jeziora Paprocany, obszar Pogorii w Dąbrowie Górniczej, jezioro Pławniowice, jezioro Chechło-Nakło w okolicy Świerklańca i Tarnowskich Gór, jezioro Żywieckie czy inne lokalne ośrodki, Park Chopina w Gliwicach, Stawiki w Sosnowcu, kompleks Sosina w Jaworznie, zalew sztucznego jeziora w Rybniku.

Ikoniczne walory takich przestrzeni publicznych powinny oprócz bezpieczeństwa spełniać również potrzeby: komfortu (wygody), relaksu, aktywnego i pasywnego zaangażowania w interakcje, zachęcania do eksplorowania i odkrywania walorów danego miejsca [Bierwiazzonek 2016: 154–157]. W górnos Śląskich i zagłębiowskich miastach wyróżniły się architektoniczne adaptacje, wiążące stare obiekty z nowymi funkcjonalnościami o wysokim poziomie kulturowej użyteczności. Należą do nich w szczególności stopniu rozbudowa z nową salą koncertową Szkoły Muzycznej w Katowicach, prywatna Galeria Szyb Wilson po dawnej ko-

palni KWK Wieczorek aktywizująca Nikiszowiec, Tichauer Art Gallery tyskiego Stowarzyszenia Browar Obywatelski, a ostatnio także przykład prywatnego inwestowania w obiekty wysokiej kultury – budynek konferencyjny i sala koncertowa CAVATINA HALL w Bielsku-Białej. Dużą wartość dodaną uzyskano w długotrwałym procesie rewitalizacji Parku Śląskiego w Chorzowie. Prywatyzując zarządzanie dawnym lunaparkiem wypromowano Śląskie Wesołe Miasteczko Legendia, zbudowano nowe stacje i trakcje kolejki linowej Elka, odnowiono infrastrukturę i budynek Planetarium Śląskiego, unowocześniono tereny i obiekty w Ogrodzie Zoologicznym. Zbudowano nowy Stadion Śląski, z najwyższymi standardami dla obiektu lekkoatletycznego. W staraniach o odtworzenie użyteczności rekreacyjnej tego obszaru i stanu użytkowego jego historycznych obiektów duże zasługi mają działania stowarzyszeń Miłośników Parku Śląskiego i Nasz Park. Z ich inicjatywy do koncepcji rewitalizacyjnych włączono budowę nowych otwartych basenów na miejscu dawnego kąpieliska „Fala”, aktywiści parkowi monitorują realizację nowej infrastruktury kanału wodnego, odbudowę hali wystawowej Kapelusz, stref bioróżnorodności, odtwarzanie rzeźb i obiektów małej architektury parkowej, tras spacerowych i ścieżek rowerowych, rozbudowę systemu informacji przestrzennej i inne zadania korzystające ze środków pomocowych Programu Jessika, Interreg – UL2L i funduszy Urzędu Marszałkowskiego.

Kreowanie przestrzeni miejskich, służących potrzebom użytkowników je zbiorowości, zawsze odbywa się w określonym procesie zmian gospodarczych i standardów urbanistycznego rozwoju. W tym czasie, gdy polskie samorządy rewidowały punktowe wizje rewitalizacyjne, kreując nowe funkcjonalne przestrzenie, europejskie środowiska urbanistyczne tworzyły postmodernistyczne koncepcje miast ekologicznych, otwartych na zróżnicowaną kulturowo i aksjologicznie populację. Wyzwania rozwojowe dla śląskich miast wyznaczały procesy wymagające przekształcania ich poprzemysłowych struktur w sektory nowych usług i gospodarki zarządzającej wiedzą; dorównywania standardom małej zielonej architektury zachodnich miast, oraz niskoemisyjnych przestrzeni i zrównoważonego transportu. Tworzenie takich rozwiązań wspiera udział w sieciach wymiany praktyk biznesowych, kulturowych, logistycznych, pozwalający na podążanie za innowacjami technologiami miast inteligentnych [Szromik 2012: 81–83]. Od przestrzeni urbanistycznych miast wymaga się dziś uwzględniania nie tylko ich funkcjonalnej użyteczności, lecz także ochrony krajobrazowej i środowiskowej różnorodności. Konieczne jest projektowanie rozwiązań z uwzględnieniem śladu ekologicznego, śladu wodnego, czy śladu węglowego, ale także mówi się o śladzie przestrzennym, zakładającym zwiększanie ilości i jakości bioróżnorodnej zieleni dostępnej w przestrzeniach publicznych [Januchta-Szostak 2022]. „Koncepcja *eco-city* łączy w sobie próbę rozwiązania problemów z pogranicza wyboru odpowiednich technologii, przemian społecznej ekonomii, ekologii społecznej, ruchów ekologicznych i bioregionalizmu. Propaguje się ekologiczny styl życia miejskiego: rozwój niskoemisyjnej komunikacji, komunikację rowerową, ekologiczne budynki.

Podstawowe cele są jednak dalekosiężne – odbudowanie przestrzeni przyjaznych mieszkańcom i powrót do życia zgodnego z naturą [Gutowski 2006: 115].

Zmienność perspektyw waloryzacji miejskich przestrzeni wynika współcześnie z narastającą płynnością ich użytkowników. Postępuje proces starzenia się miejskich populacji i zmniejsza się udział generacji dzieci i młodzieży. Zarazem następuje odpływ na peryferia dużych miast i wiejskie tereny osadników, lokujących tam swoje nowe domy. Są oni jednak użytkownikami zasobów miast, pracując w nich, edukując swe dzieci czy korzystając z infrastruktury kulturalno-usługowej. Natomiast istotnym nowym komponentem są czasowi rezydenci, napływający do miast migranci, pracownicy czasowi, uczestnicy wymian szkoleniowych i edukacyjnych, a także turyści. Otwartość przepływu osób oraz dostępność różnych funkcji użytkowych sprawia, że dany obszar lub arena miejska zyskuje inne walory z punktu widzenia stałego mieszkania, osoby pracującej tam lub jego klienta, turysty, czy innego podróżnego. Dla każdego z nich ważne są różne walory urbanistyczne i komunikacyjne miasta, składające się na cały układ ciągów, łączących jego przestrzenie publiczne, instytucjonalne i prywatne [Piotrowska 2010: 225]. W praktyce ich użytkowania na ocenę jakości danych miejsc składają się: czystość, dostępność, atrakcyjność architektoniczna (związana także z elementami małej architektury), komfort korzystania z przestrzeni, inkluzyjność, vitalność, funkcjonalność, charakterystyczność (rozpoznawalność), dobre utrzymanie (elementów infrastrukturalnych), ilość zieleni i zanieczyszczeń oraz możliwość interakcji [Carmona 2008, za Bierwiazczonek 2016: 65].

Dla podejmowania wskazywanych wyzwań cywilizacyjnych dzisiejszych miast problemem nie jest brak wiedzy władz samorządowych o przydatności modelowych koncepcji urbanistycznych. Idee kreatywnych przestrzeni miejskich, jako wehikułów ich rozwoju są dyskutowane i czytelnie opracowane w wielu publikacjach (Klasik *et al.* 2019). Ważne prace polskich autorów rozwijają idee klasy kreatywnej R. Floridy, dyskutowane w literaturze zachodniej o cechach miast kreatywnych już dekadę wcześniej [Brandford 2004]. Analizy możliwości rozwoju kreatywnej gospodarki i otwartych kulturowo przestrzeni w śląskich miastach podejmowali A. Klasik [2008, 2011] i F. Kuźnik [2008], M. Rogowska [2013], B. Namyślak [2013], M. Pięta-Kanurska [2017]. A. Klasik z zespołem [2018] analizował powiązania rozwoju kreatywnej gospodarki z infrastrukturą miast inteligentnych i systemami zarządzania przestrzennego *smart city*. Efektem wdrażania rozwiązań sprzyjających kreatywnej gospodarce w mieście jest *realne podnoszenie jakości w wielu dziedzinach środowiska miejskiego, m.in. tworzenie się nowoczesnej, innowacyjnej gospodarki opartej na małych i średnich przedsiębiorcach, sprzyjanie rozwojowi startupów, podejmowanie działań rewitalizacyjnych zniszczonych dzielnic miejskich, podtrzymywanie dziedzictwa kulturowego i architektonicznego miasta, realizowanie inicjatyw mających na celu promocję lokalnych artystów, twórców oraz sprzyjanie integracji społecznej grup marginalizowanych* [Pięta-Kanurska 2017: 189].

Jak wskazuje A. Klasik wehikuły kreatywnego rozwoju *łączą świat wirtualny ze światem rzeczywistym. Pojawiają się one w miastach i zespołach miejskich o znacznej randze, cechujących się: wysokim kapitałem kreatywnym twórców i środowisk twórczych, grup kreatywnych profesjonalistów skupionych w ekspansywnych firmach i instytucjach oraz inicjatywnością zorganizowanych grup i ruchów obywatelskich* [Klasik 2018: 17].

A. Majer analizuje czynniki odrodzenia polskich miast poprzez inicjatywy umożliwiające włączanie się ich struktur i społeczności w działania z zakresu ekonomii kultury zwanych przemysłem kreatywnym [Majer 2014: 110–119]. *Miasta wytwarzają produkty: turystyczny, społeczny czy ekologiczny, które również wymagają dostosowania do potrzeb klientów miasta oraz powinny być odpowiednio promowane. Miasta rywalizują ze sobą o: klientów, mieszkańców, inwestorów i turystów poprzez przedstawianie atrakcyjnych ofert mieszkaniowych, wypoczynkowych czy też inwestycyjnych* [Zawada, Kuriata 2015: 149].

Władze polskich miast zauważyły potencjał biznesowy związany z kreatywnością sektora kultury i sztuki. W latach 2013–2019 podjęto wysiłki budowania wizerunków Katowic miasta muzyki, Wrocławia czy Krakowa jako miast literatury, Łodzi miasta filmu – wpisując się w Sieć Miast Kreatywnych UNESCO [<https://www.polska.travel/poznajcie-polskie-miasta-kreatywne-unesco/> <https://en.unesco.org/creative-cities/home>]. Sięganie po ikoniczne zasoby kulturowe tych dużych miast stanowi przykład udanych strategii promocyjno-wizerunkowych.

Jak wynika z tych analiz kluczem do aktywizacji kulturowej kreatywności jest uruchomienie energii pluralistycznych środowisk społecznych, dysponujących wiedzą i zainteresowanych wymianą wartości z zewnętrznym otoczeniem. Tworzenie nowej energii dla odrodzenia atrakcyjności i vitalności naszych miast wymaga ich obecności w sieciach wirtualnej komunikacji. Jej następstwem staje się wzrost otwartości mieszkańców na absorpcję kulturowych innowacji i tolerancji na odmienność wzorców [Stawasz 2016: 361], wnoszonych do przestrzeni miejskich przez migrujących z zewnątrz rezydentów czy turystów.

Zatem wyzwanie, jakim jest przejście do rozwoju cechującego miasta inteligentne – korzystające z rozbudowy usług w kreatywnych sektorach gospodarki, nauki, kultury, rozrywki – oznacza konieczność sprzężenia aktywności twórczej wielu miejskich środowisk z wrażliwym na ich potrzeby zarządzaniem sektorem publicznym. Cywilizacyjnym wymogiem jest nie tylko obywatelskie zaangażowanie w wyborach lokalnych, ale też środowiskowa aktywność mieszkańców, ich chęć uczestnictwa w wydarzeniach, projektach, spotkaniach, koncertach oferowanych przez różne miasta. Wchodząc w te sieci mieszkańcy czerpią energię z kreowanych inicjatyw i aktywności. Inspirując się innymi tworzą nowe wartości ekonomiczne, lecz także budują kapitał społeczny i kreują zasoby kulturowe swych tożsamości.

Dobrze nastrojone, kreatywne miasto *staje się dla mieszkańców przestrzenią, która dostarcza możliwości i ofertę pozwalającą na realizację własnych zamierzeń. Przestrzenią, którą mogą odkrywać i doświadczać, obserwować, jak zmienia się na*

ich oczach, co pozwala im tę zmianę objąć, poczuć się jej świadkiem [Janas 2020: 89]. W takich miejscach powstają prace i wydarzenia, które są efektami procesu kumulacji efektów społecznego rozwoju wskaźnikami kreatywności mieszkańców naszego regionu. Regionalne warstwy klasy kreatywnej wnoszą istotny wkład w odkrywanie wartości miejsc w których żyjemy, ukazują nam ich ukryte historie i opisują w nowy sposób złożoność naszych losów. Tworzą nową jakość lokalnych i regionalnych tożsamości. Powstają dzieła znakomitej nowej architektury i adaptacje przestrzeni użytkowych, które wyróżniają się wrażliwością na industrialną historię, ale także kulturowe dziedzictwo Katowic, Zabrze, Gliwic czy Bielska-Białej. Znaczenie tych osiągnięć promieniuje także cenionymi realizacjami w Polsce i za granicą takich projektantów, jak: Konior Studio, KWK Promes Roberta Koniecznego, cenione zespoły architektów: Medusa Group, An Archi Group, pracowni Czora & Czora. Jednocześnie toczą się liczne debaty wokół katowickiej urbanistyki i cech regionalnej architektury w publikacjach historyków sztuki (E. Chojcka, Ir.Kozina, J. Gorzelik) oraz architektów (A. Syska, A. Twardoch, A. Labus, T. Konior). Efekty kształcenia wrażliwego na wartości kulturowe na Wydziałach Architektury Politechniki Śląskiej i ASP w Katowicach, oraz rozwoju zawodowej świadomości i twórczych kompetencji środowiska, potwierdzają internetowe fora opisujące przykłady projektów wskazujących „jak ślascy architekci urządzają Polskę” [<https://culture.pl/pl/artukul/slascy-architekci-urządzaja-polske>; <https://architekturabetonowa.pl/aktualnosci/1153/slaska-szkola-architektury/>].

Klasa kreatywna w naszym regionie czerpie nową energię ze specyfiki historii i pluralizmu tożsamości społecznych. Kultura Górnego Śląska zyskuje na wielu polach z twórczej aktywności literatów i publicystów kontynuujących dorobek Janoscha, St. Ligonía, H. Wańka, A. Łysko, I. Villqista, K. Kutza, M. Smolorza. Inteligentów z pokolenia nowych mieszczan reprezentują uznawane za ikoniczne dla pogłębiania wiedzy o śląskiej historii i tożsamości dzieła Sz. Twardocha, W. Kuczoła, S. Waszut. Także całe serie dzieł literatury popularnej, jak np. R. Ostaszewskiego, M. Majcher, M. Matyszcak, A. Kańtoch, M. Fox, W. Chmielorza, w tym książek pisanych w gwarowym języku śląskim M. Melona, P. Bienia. Literatura śląska (Cholonek, Pięta strona świata, Drach, Pokora, Byk) trafia na deski teatrów i znajduje nowe wybitne realizacje w Teatrze Korez, Teatrze Śląskim, w Teatrze Zagłębia i w innych salach w Polsce czy za granicą, poprzez spektakle i monodramy (takie jak G. Bułki Mionujom mnie Hanka) promują kulturowe zasoby naszego regionu. Również naukowe i filozoficzne rozważania mogą być przekazywane w regionalnej „godce”, czego dowodzą książki Z. Kadłubka, przekłady klasyków literatury od M. Syniawy, G. Kulika, M. Szołtyska i prace językoznawców z Uniwersytetu Śląskiego na czele z J. Tambor. Nowym nurtem są książki poświęcone refleksji o złożonej historii społecznej miast naszego regionu, czy zagospodarowywania poniemieckich terenów na Ziemiach Zachodnich i Północnych, w narracjach łączących dziennikarską ciekawość z opisywaniem wielowarstwowej kulturowej gleby, z jakiej wyrastają współczesne tożsamości ich

mieszkańców. Szczególną uwagą cieszą się książki „Kajś. Opowieść o Górnym Śląsku” (wydana także w tłumaczeniu na język gwarowy) i „Odrzania” Z. Rokity. W tym nurcie znajdujemy też ważne publikacje A. Dziwit-Meller, D. Brauntsch oraz prace promujące refleksje złożoności lokalnych historii dla losów jednostek i znaczeniu aktywności różnych środowiska dla rozwoju miast (A. Malinowskiej „Od Katowic idzie słońce”, B. Szmatloch „Sekrety Katowic”, J. Kachela „Sekrety Bielska-Białej”, K. Iwanickiego „Familoiki. Śląskie mikrokosmosy”). Twórczość artystyczna i prace publicystów poświęcone tradycjom i losom społeczności miasta, wzmacniają tożsamościowe identyfikacje u ich odbiorców, sprzyjając odkrywaniu w subiektywnych obrazach i wizerunkach pełniejszej idei miasta jako wartości kulturowej [Kaczmarek 2010].

Wirtualna przestrzeń jako artefakt atrakcyjności miast czy gra cywilizacyjna?

Media społecznościowe i fora wirtualne pełne są materiałów debatujących o oryginalności losów i kulturowym dziedzictwie poprzednich pokoleń, zakorzenionych w historii śląskich, cieszyńskich, zagłębiowskich czy bielsko-żywieckich miejscowości. Spory pomiędzy napływowymi polskimi i autochtonicznymi interpretacjami tych tradycji; polityczne dążenia regionalnych autonomistów oraz orędowników etnicznej odrębności narodowości śląskiej stworzyły bodźce do wielu przedsięwzięć wzbogacających ich życie społeczne i obywatelską świadomość. Górnślaskość, jako zestaw tradycyjnych wartości (rodzinnosc, pracowitość, religijność, porządek, życzliwość, szacunek dla tradycji [Swadźba 2012] oraz przemysłowe i symboliczne artefakty regionalnej kultury, zyskują na rozpoznawalności oraz prestiżu. Przyciągają do czerpania z bogactwa śląskiej kuchni, muzyki, humoru i zasobów infrastruktury rekreacyjno-wypoczynkowej, z innowacyjnego rynku pracy oraz otwartych na wymianę studentów uczelni wyższych i dostępnych finansowo mieszkań, coraz liczniejsze kręgi nowych rezydentów, migrantów, a także turystów.

Jak wskazuje A. Konior pojawianie się coraz liczniejszych grup turystów sprzyja usieciowieniu regionalnych wartości, czy szerokiemu promowaniu unikalności przemysłowego dziedzictwa. Znakomitym tego przykładem jest rosnąca popularność Nikiszowca, muzeów górnictwa, jak Sztolnia Czarnego Pstrąga, Kopalnia Guido, zamków w Pszczynie, Mszanie, Cieszynie czy unikanych Bielska-Białej, Gliwic, Rybnika czy innym mniejszych miast. Zachęcanie do aktywnej turystyki i rekreacji zyskuje coraz szerszą obecność w marketingu internetowym. Śląska informacja turystyczna zamieszcza liczne filmy promujące miasta regionu na por-

talu – [www.slaskie.travel.pl]. Miasta również zamawiają realizację filmów prezentujących ich odnowione atrakcyjne przestrzenie. Wiele z nich to jednak oficjalne wideo pocztówki, pozbawione emocjonalnego przekazu (np. Katowice z drona. Lecę w miasto wiosna 2022 – [https://www.youtube.com/watch?v=V661Y4LK-4FU], Katowice On Air – [https://www.youtube.com/watch?v=sMxvrTeamK0], podobnie Gliwice czy Zabrze [https://www.youtube.com/watch?v=7LcplE4vf-Kw], [https://www.youtube.com/watch?v=IYIksee5Cas oraz inne śląskie miasta promujące się nagraniami z dronów przez portal travel.memories].

Władze lokalne prezentują także walory swoich miast na anglojęzycznych portalach jak np. [www.videoturysta.eu. Gliwice, Rudy, Cieszyn, Pszczyna] – [https://videoturysta.eu/sphider/search.php?query=Gliwice&search=1], [https://videoturysta.eu/pl/rudy-wielkie.html], [https://videoturysta.eu/cieszyn.html], [https://videoturysta.eu/nysa.html, https://videoturysta.eu/pszczyna-castle-interiors.html].

Ciekawsze są materiały z żywą narracją miłośników atrakcyjnych miejsc (przykładem film o walorach Pszczyny – https://www.youtube.com/watch?v=1PQpo-6eZUiU], a szczególnie z portalu The Writing Traveler film *Pszczyna: My Polish friends told me to go here* [https://www.youtube.com/watch?v=Z8brKnoQZac]. Takie osobiste przekazy jako narracje opisujące wrażenia z miejsc odwiedzanych przez podróżników mają także znacznie większy zasięg i trafiają do odbiorców poszukujących dla siebie rekomendacji. Kreatywne działania twórców z generacji mileniansów, będących relacjami ze spacerów z rekomendacjami dla miejscowych walorów, trafiają także do obiegu na rynek materiałów Virtual Reality, realizowanych w jakości wideo 4K, 8K, czy panoramy 180 lub 360 stopni. Aktywni w mediach społecznościowych blogerzy/vlogerzy publikując subskrybowane internetowe przewodniki i reportaże podróżnicze *stają się przewodnikami-amatorami, posiadając niejednokrotnie większą wiedzę o historii miejsca niż piloci zorganizowanych wycieczek.*

Znaczenie turystów w miejskiej grze cywilizacyjnej polega na uświadomieniu mieszkańcom wartości miejsca ich zamieszkania, choć w większości wypadków odwiedzający nie są świadomi roli, jaką odgrywają [Konior 2021: 247] dla marketingu danego miejsca. Przykłady takiej nie zamawianej przez samorządy prezentacji śląskich miast i instytucji kultury w sieci wirtualnej można by mnożyć, także na portalach społecznościowych X, Facebook czy Meta VR. Skupiają one często wielotysięczne grupy miłośników i sympatyków różnych miejsc (np. na Fb grupy *Cieszyn robi wrażenie* – 7,9 tys. członków; *Bielsko-Biała miasto tworzą ludzie* – 84 tys.; *W KATOWICACH.eu* – 56 tys. *Zabrze tu&teraz* – 7,8 tys. *Tychy w obiektywie* – 8,1 tys., *Nysa w obiektywie* – 1,9 tys. obserwujących) i służą również wymianie informacji o problemach lokalnych czy wyborach konsumenckich.

Atrakcyjność turystyczną danego miejsca stanowi obecnie jeden ze wskaźników sukcesu miast i regionów w grze rynkowej. Podnoszenie rynkowej atrakcyjności nie mierzy się już dzisiaj jedynie zdolnością miast do pozyskiwania kapitałów od deweloperów i funduszy inwestycyjnych. Niezbędne jest uzgadnianie planów in-

westycyjnych ze społecznymi reprezentacjami mieszkańców, którzy powinni zyskiwać na jakości projektów zagospodarowania przestrzeni i przyciąganiu do miast nowych mieszkańców oraz turystów [Zawada, Kuriata 2015 :148–149] Ważne jest także uzgadnianie projektów służących zmniejszeniu niekorzystnego oddziaływania miast na środowisko przyrodnicze, a szczególnie na jakość powietrza. Kwestię tę podkreślają założenia programowe *Agendy 2030 UNAP ONZ Polska dla Zrównoważonego Rozwoju* [Agenda 2030: 4]. Wsparcie dla ruchu prosumenckiego stanowi jedną z płaszczyzn takiej polityki, a jej wagę podkreśla choćby sukces inwestowania przez mieszkańców wielu miast i gmin w instalacje fotowoltaiczne [Molenda 2024].

Usieciowienie komunikacji społecznej stanowi współczesny znak czasu. Zdolność liderów oraz środowisk samorządowych do zakorzeniania swoich wizji rozwoju miast i gmin w przestrzeni wirtualnej stanowi jeden z aspektów atrakcyjności i konkurencyjności ofert *smart city*. O rosnącym znaczeniu wirtualnej komunikacji dla władz miejskich świadczą praktyki komentowania wydażeń i pozyskiwania opinii na forach społecznościowych. Dobre tego przykłady stanowią fora Facebooka: *Arkadiusz Chęciński* – Prezydent Sosnowca, *Michał Pierończyk* – Prezydent Miasta Ruda Śląska, *Dariusz Wójtowicz* – Prezydent Mysłowic, *Kordian Kolbierz* Burmistrz Nysy; *Gabriela Staszewicz* – Burmistrz Cieszyna, *Żogała Leszek* Wójt Gminy Gierałtówice, *Prezydent Anna Hetman* z Jastrzębia Zdroju, *Małgorzata Mańka-Szulik* Prezydent Zabrze, *Marcin Krupa* – Prezydent Katowic, *Mariusz Wołosz* – Prezydent Bytomia. Instytut Badań Internetu i Mediów Społecznościowych (IBIMS) w 2021 r. analizując 142 facebookowe profile burmistrzów i 88 profili prezydentów miast w rankingu najlepszych wymienił Sosnowiec, Mysłowice, Cieszyn, Czeladź, a do najsłabszych zaliczył Żory – patrz Serwis Samorządowy PAP z 25.01.2022 [<https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/ranking-najbardziej-wplywowych-prezydentow-i-burmistrzow-miast-w-internecie-w>]. Za swoją aktywność i wysoką jakość publikowanych w Internecie postów prezydent Arkadiusz Chęciński znalazł się na w trójce najbardziej wpływowych samorządowców w 2022 r. [<https://www.miasta.pl/aktualnosci/najbardziej-wplywowi-samorzadowcy-w-internecie-w-2022-roku>].

Problemy nowego modelu zarządzania rozwojem miast związane z wykorzystaniem narzędzi *smart city* wynikają z wąskiego pojmowania ich jako technik sieciowego monitoringu przestrzeni, w celu gromadzenia danych i kontroli aktywności użytkowników dróg, pojazdów czy obiektów publicznych. To czysto technokratyczne rozumienie korzyści z cyfryzacji przestrzeni miejskich przechodzi już do etapu komunikowania się ze społecznościami mieszkańców, traktowanymi jako inteligentni partnerzy czy też *smart* prosumenci, którzy są włączani w procesy konsultacyjne i ewaluacyjne planów wdrażania zrównoważonego transportu, e-mobilności, zielonej infrastruktury i energetyki, niskoemisyjnego ogrzewania mieszkań, narzędzi zdalnej pracy i edukacji. To właśnie łączenia dostępu do no-

wych technologii ze zdolnością władz samorządowych do kreowania partycypacyjnego zarządzania publicznego, decyduje o jakości życia różnych społeczności w inteligentnym środowisku miejskim [Firszt, Jabłoński 2023: 54–55].

Implementacja do miejskich przestrzeni technologii wirtualnego sieciowania różnorodnych usług jest dynamicznie postępującym procesem. Od aplikacji obsługujących zdalne płatności (Blik, PayPal), transport osób i wynajem pojazdów (Google Map, Waze, Yanosik, Uber, Bolt, rowery miejskie, e-humajnologi, e-samochody, automaty parkowania i zakupu biletów komunikacji), aplikacje dostaw jedzenia (Glovo, UberEats, Pyszne.pl) wynajmu lokali (Booking.com, Airbnb), przez narzędzia pracy zdalnej i przestrzenie co-workingu. Logistykę dostaw z platform wirtualnych zmieniły sieci paczkomatów, a stosowanie regulacji potoków ruchu samochodowego i parkowania usprawnia cyfrowe sterowanie światel.

Stosowanie technologii QR i cyfrowej wizualizacji w przestrzeniach wystawowych, muzealnych czy w edukacji, ułatwia obieg informacji, a stosowanie technologii cyfrowej wizualizacji i *metaverse* kreują rynek biznesowy związany z cyfrową rozrywką i sportem gamingowym. Włączanie miast w przestrzeń wirtualnego biznesu nie jest już dzisiaj czymś pobocznym, lecz stanowi szeroki sektor praktyk kreujących nowe wartości dodane. Katowice znalazły w tym inspirujący efekt wynikający z organizowania cyklu turniejów Intel Extream Masters – gromadzących tysiące fanów Counter-Strike: Global Offensive oraz StarCraft II – pozyskując z funduszy Unii Europejskiej środki na stworzenie habu gamingowo-technologicznego w obiektach dawnej KWK „Wieczorek” [<https://www.wkatowicach.eu/informacje/w-katowicach?tag=egaming%20katowice>].

Praktyki biznesowego i konsumenckiego sieciowania miejskich przestrzeni wskazują, że rozszerzenie ich zasobów o przestrzeń wirtualną nie tylko udostępnia je i promuje jako atuty, lecz także wpływa na mapowanie aktywności oraz rozszerzanie tożsamości użytkowników. Cyfrowy dostęp do danej przestrzeni ułatwia kreowanie więzi i identyfikację potrzeb oraz sposobów jej użytkowania, stanowi zwrótnie wartościowe narzędzie budowania marketingu marek miejskich.

Wnioski

Wdrażanie w polskich miastach nowych priorytetów zarządzania przyjaznego środowisku wymaga nie tylko wykorzystania inteligentnych technologii wiedzy i wirtualnych sieci *smart city*, lecz także partycypacji mieszkańców w kreowaniu stosowanych rozwiązań.

Miasta naszego regionu mają unikalne infrastrukturalne zasoby, które cechuje przenikanie się obszarów zurbanizowanych z przestrzeniami cennymi przyrodniczo i łatwo dostępnymi rekreacyjnie dla mieszkańców. Przeciążenie centów miast ruchem samochodowym wymaga uspokojenia na rzecz dostępności transportu

zbiorowego i sieci rowerowych. Wymogi powiązania potrzeb zrównoważonego transportu z kulturą e-mobilności jest jednym z kluczowych obszarów negocjowania jakości polityk rozwojowych miast i kultury partycypacji w korzystaniu z wiedzy interesariuszy stowarzyszonych w ruchach miejskich.

Mieszkańcy miast naszego regionu stopniowo przewyżają deficyty wiedzy i wartościowania dostępności innowacyjnych rozwiązań właśnie dzięki mobilności i edukacji. Marzenia o lepszym zorganizowaniu przestrzeni publicznych i sieci usługowych kreują doświadczenia porównawcze ze spotkań z infrastrukturą dobrze nastrojonych miast w krajach Europy, które licznie odwiedzają milionowi pasażerowie korzystający z Lotnisk Katowice-Pyrzowice, Kraków-Balice oraz stopniowo rozbudowywanych międzynarodowych połączeń kolejowych i auto-karowych. Duże znaczenie w warunkach komunikacyjnej otwartości ma rosnąca świadomość mieszkańców własnych regionalnych tożsamości i patriotyzm lokalny, co sprzyja kreowaniu i udostępnianiu wartości kulturowych w globalnej i wirtualnej przestrzeni.

Zachowanie konkurencyjności śląskich miast wśród innowacyjnych miast w Polsce i Europie wymaga nie tylko wzmożonego transferu sieciowych technologii i programów wspierania dużych inwestorów. Miasta inteligentne i przyjazne to takie, które niezależnie od swej skali urbanistycznej i ekonomicznej zasobności, tworzą warunki do korzystania z nowoczesnych rozwiązań infrastrukturalnych różnym środowiskom mieszkańców, wśród których mogą twórczo realizować się pluralistyczne tożsamości kulturowe, społeczne, językowe i pokoleniowe. Samorządy dbając o dobrostan mieszkańców i rezydentów, jako klientów i interesariuszy, jednocześnie czynią ich partnerami w komunikacji i obywatelskim dialogu. Służyć on powinien partycypacyjnemu kreowaniu strategii rozwoju infrastruktury miejskiej, zwiększającej walory zachowania zdrowia i ekologicznego bezpieczeństwa nie tylko obecnym użytkownikom, lecz również kolejnym pokoleniom.

Rozdział 2

GÓRNOŚLĄSKIE MIASTA W GLOBALNEJ GRZE CYWILIZACYJNEJ

Wprowadzenie

Ośrodki miejskie tworzące konurbację górnośląską (aglomerację górnośląską, katowicką, Górnośląski Okręg Przemysłowy, GZM itd.) przeszły w swoim rozwoju dosyć typową dla europejskich okręgów surowcowych opartych na wydobywaniu węgla kamiennego ścieżkę zmian ekonomicznych, demograficznych, społeczno-kulturowych, środowiskowych i polityczno-administracyjnych, których efektem jest skomplikowana, wieloośrodkowa struktura zagospodarowania przestrzennego. Poszczególne miasta tego obszaru, jakkolwiek ważne pod względem (m.in.) potencjału ludnościowego, nie mają charakteru metropolitalnego (z wyjątkiem Katowic, które w swoim rozwoju wiele z funkcji metropolitalnych uzyskały).

Sformalizowanie funkcjonowania układów metropolitalnych w Polsce jest przedmiotem burzliwej dyskusji, zarówno naukowej, jak i politycznej oraz społecznej co najmniej od czasu przełomu i początków transformacji ustrojowej państwa. Problemu nie rozwiązano na etapie reformy administracyjnej 1998 r., natomiast w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju (KPZK), podjętej w 2003 r. wskazano metropolie jako terytorialne jednostki planistyczne. Wyodrębniono w niej dziewięć obszarów metropolitalnych (śląski, warszawski, krakowski, poznański, trójmiejski, wrocławski, łódzki, bydgosko-toruński i szczeciński), ale dopiero w 2015 r. pojawiły się pierwsze propozycje legislacyjne, w których proponowano rozwiązania formalne prowadzące do wyłonienia organizmów metropolitalnych¹⁰ [Czakon, Jarczewski 2023]. Formułuje się radykalne opinie, że GZM powinien zostać zastąpiony ustawowym połączeniem 18 miast rdzenia górnośląsko-zagłębiowskiego obszaru metropolitalnego w gminę, będącą miastem na prawach powiatu metropolitalnego. Powinna ona podlegać przepisom ogólnym dotyczącym gminnych i powiatowych jednostek samorządu terytorialnego. Zwraca-

¹⁰ Propozycje wskazania i wyznaczenia jednostek metropolitalnych, jakkolwiek dyskutowane, nie zostały wdrożone (do połowy 2024 r.).

ca się także uwagę, że formuła związku, o relatywnie wąskich kompetencjach, jest nieskutecznym narzędziem integracji polityk publicznych i konsolidacji zasobów konurbacji. W konsekwencji GZM nie spełnia kluczowych oczekiwań związanych z funkcjonowaniem policentrycznej struktury miejskiej i procesami metropolizacyjnymi w województwie śląskim [Pietrzykowski 2024].

Wielu badaczy formułuje również oceny wskazujące, że czynnikami decydującymi o miejscu zamieszkania powinny być podatki i opłaty lokalne oraz jakość życia [Kogut-Jaworska 2008; Starosta 2016; Dziemianowicz 2023]. Różnica w odczuwalnej jakości życia decyduje o strukturalnym konflikcie pomiędzy miastem centralnym a podmiejskimi gminami, dodatkowo wzmacnianym przez przesunięcia inwestycji związanych z masowym handlem i usługami do zewnętrznych stref układu metropolitalnego, gdzie nie występują ograniczenia lokalizacyjne typu *brownfields* [Twardzik, Heffner 2013]. Te kierunki zmian są – przynajmniej częściowo, skutkiem przesuwania się lepiej sytuowanych mieszkańców miasta do strefy suburbanizacji, w której realizacja funkcji mieszkaniowych również wykorzystuje brak tego typu przeszkód. Natomiast większość funkcji związanych z pracą, szeroko rozumianymi usługami, zaopatrzeniem i kulturą lokuje się w mieście centralnym. Jednak zobowiązania podatkowe są realizowane tam, gdzie mieszkają użytkownicy miasta centralnego, tym samym nie ponoszą kosztów korzystania z jego usług publicznych. W efekcie samorządy miast centralnych usiłują odzyskać wydawane „nadmiarowo” środki, natomiast gminy w strefie suburbanizacji nie widzą konieczności partycypowania w tych wydatkach (np. transport podmiejski, szkoły publiczne) [Gawłowski 2010]. W wielośrodkowym układzie metropolitalnym sytuacja jest bardziej skomplikowana, bowiem poszczególne jej części (ośrodki miejskie) w różnym stopniu odczuwają skutki ekonomiczne odpływu mieszkańców na obszary podmiejskie [Blaży 2008, Majorek 2017; Spórna 2018], a w podejściu *urban resiliencie* tego typu policentryczne układy charakteryzują się znacznym potencjałem możliwości rozwojowych [Drobnia, Plac 2015; Runge 2023].

W najprostszym ujęciu „metropolizacja” oznacza tendencję do skupiania potencjału w dużych miastach i ich regionach funkcjonalnych. Wielkomiejskie układy osadnicze, w procesie rozwoju stają się obszarami koncentracji ludności, zainwestowania produkcyjnego, usługowo-handlowego oraz węzłami infrastrukturalnymi, a także strefami przewag społeczno-gospodarczych, kapitału, wiedzy i innowacji. Dodatkowo, koncentrujące zasoby metropolie, odgrywają również ważną rolę w ich wielokierunkowym transferze. Z tych względów, metropolizacyjny kierunek rozwoju układów miejskich jest niezwykle istotny, zarówno z punktu widzenia polityki regionalnej, jak i międzynarodowej, ma także znaczenie dla polityki lokalnej [Zuzańska-Żyśko 2017]. Jakkolwiek metropolizacja jest często łączona z pojęciem globalizacji, z ponadnarodowymi powiązaniami, w tym o politycznym prymacie struktur metropolitalnych nad państwowymi, to samo funkcjonowanie układów metropolitalnych jest przedmiotem ciągłego zainteresowania krajowej i regionalnej polityki miejskiej [Czakon, Jarczewski 2023].

W rozdziale podjęto próbę wskazania przestrzennych i lokalizacyjnych warunkowań procesu metropolizacji głównych miast w woj. śląskim. Sformułowano hipotezę, że miasta woj. śląskiego, w tym skupione w aglomeracji górnośląskiej (GZM), intensywnie rozwijają się w strefach zewnętrznych, również poza obszarem aglomeracji (przepływy ludności), wykorzystując korzyści lokalizacyjne terenów otwartych (strefy specjalne, inwestycje deweloperskie). Duża część tych procesów wiąże się z intensywnym przesunięciem funkcji mieszkaniowej na otaczające obszary wiejskie, a w wielu gminach wiejskich suburbanizacja przyjmuje formę *urban sprawl* w szybkim tempie zmniejszając zasięg terenów otwartych [Heffner 2005; Maliszewski 2020]. Nowi mieszkańcy tych terenów wskazują, że największą ich wadą jest niedostępność komunikacji publicznej, brak oferty handlowej, duże straty czasu na dojazdy do pracy, szkoły i do sklepu [Twardzik, Halać 2017]. Zwraca także uwagę na nieatrakcyjny i niekonkurencyjny, w stosunku do poszczególnych centrów miejskich układu policentrycznego, charakter przestrzeni publicznych w ich strefach peryferyjnych [Lorbiecki 2023].

Natomiast centra większych miast intensyfikują swoje funkcje miejskie w kierunku wielofunkcyjności, ale równolegle, ich lokalne otoczenie traci dotychczasowe funkcje (przemysłowe, magazynowe, mieszkaniowe), często wchodząc w proces morfologicznej i użytkowej degradacji układów zabudowy oraz utraty społeczno-gospodarczych walorów (nieużytki, puste przestrzenie miejskie). W wyniku tych procesów policentryczna struktura metropolii staje się coraz bardziej spolaryzowana, ale i coraz bardziej nieuporządkowana. Taki kierunek rozwoju i zagospodarowania przestrzeni miejskiej nie sprzyja procesom metropolizacji, utrudnia procesy integracyjne i włączanie się w globalną grę cywilizacyjną [por. np. Heffner, Polko 2006; Gwosdz, Sobala-Gwosdz 2012; Krzysztofik *et al.* 2012; Wich 2014; Zuzańska-Żyśko 2014; Majorek, Janiszek 2018; Runge A. *et al.* 2018].

Metropolitalny charakter aglomeracji mono- i policentrycznych

Agglomeracje miejskie o charakterze dominującym, co najmniej w skali układów regionalnych, z populacją łączną, przekraczającą 0,5 mln mieszkańców – w miarę upływu czasu nabierają metropolitalnego charakteru [Zuzańska-Żyśko 2016]. Wykształceniu się układu metropolitalnego sprzyja duży potencjał ludnościowy, jakkolwiek struktury osadnicze o cechach metropolii mogą być różnej wielkości, ale musi w nich występować czynnik wyraźnej przewagi (zwykle wyrażonej liczbą mieszkańców) zurbanizowanego i ukształtowanego centrum nad pozostałymi elementami układu [Smętkowski *et al.* 2008; Heffner 2023]. Charakterystyczną cechą dużych aglomeracji miejskich (układów metropolitalnych) są silne we-

wewnętrzne powiązania (mocniejsze niż z obszarami zewnętrznymi) oraz mniejsze lub większe zewnętrzne relacje, sprzężenia i zależności z analogicznymi ośrodkami w sferze gospodarczej, społeczno-politycznej i kulturalnej w układach krajowych i międzynarodowych. Utrwalony zasięg związków społeczno-kulturowych i gospodarczych aglomeracji miejskiej staje się podstawą do wyodrębnienia układu regionalnego. Aglomeracje miejskie, które wykształciły sieć wzajemnych powiązań, umożliwiających wyodrębnienie szerszego układu o charakterze regionu, gdzie ich oddziaływanie jest większe niż innych, sąsiadujących układów aglomeracyjnych – można nazwać strukturami metropolitalnymi [Heffner, Gibas 2014; Dyszy, Zuzańska-Żyśko 2020]. Wykształcona strefa bezpośrednich, wzajemnych i wielokierunkowych powiązań funkcjonalnych, infrastrukturalnych i społeczno-gospodarczych takiej struktury jest obszarem metropolitalnym.

Metropolie w systemie sieci osadniczej regionu

W regionalnych systemach sieci osadniczej dużego znaczenia nabierają relacje między wielkością ośrodków miejskich a ich funkcjami i pozycją w układach terytorialnych, wyznaczając nie tylko charakter tych powiązań, ale również ich siłę. Relacje pomiędzy ośrodkami miejskimi, zarówno w systemach krajowych, jak i regionalnych mają naturę hierarchiczną i w dużym stopniu zależą od stopnia rozwoju i zasięgu oddziaływania funkcji centralnych. Ośrodki miejskie, w których występuje więcej centralnych funkcji, znajdują się na wyższych poziomach hierarchii regionalnego lub krajowego (również międzynarodowego) systemu osadniczego.

W aglomeracjach policentrycznych, łączny potencjał ludnościowy kilku ośrodków składa się na wagę demograficzną, gospodarczą i społeczną całego układu. Natomiast szeroki, sumaryczny zakres oddziaływania handlu i usług ma charakter, w znacznym stopniu, rozproszony. Jako obszar metropolitalny uznaje się silnie zurbanizowany układ osadniczy, o dużym stopniu funkcjonalnej integracji społecznej, gospodarczej i przestrzennej, zdominowany przez jeden silny ośrodek wzrostu. Poza terenami zurbanizowanymi, obejmuje również strefy niezbędne do funkcjonowania jego podsystemów infrastrukturalnych – w tym komunikacyjnych oraz usługowych, a także przestrzenie, które stanowią, z punktu widzenia przyrodniczego, jego bezpośrednie zaplecze ekologiczne przeznaczone na cele rekreacyjne, żywicielskie i klimatyczne. Region metropolitalny to obszar zurbanizowany, na którym w ośrodku centralnym mieszka co najmniej 500 tys. osób (przy czym liczba mieszkańców samego centrum nie ma w tym przypadku znaczenia kluczowego). W wielu krajach jako metropolie traktuje się aglomeracje miejskie z ośrodkami centralnymi liczącymi 100 tys. i 200 tys., a nawet 1 mln mieszkańców. W Polsce, jako ośrodki metropolitalne uznaje się Warszawę (1 714, 2 tys. mieszkańców), Łódź (800,1), Kraków (738,2), Trójmiasto (Gdańsk-Gdy-

nia-Sopot – łącznie – 753,0), Wrocław (637,0), Poznań (576,9) i Katowice (GZM, Górnośląski zespół osadniczy – Podregion centralny śląski: m.in. Gliwice, Zabrze, Bytom, Ruda Śl., Chorzów, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza – 2117,0).

W obszarach metropolitalnych równolegle zachodzą procesy integracyjne i dezintegracyjne, przy czym z reguły przewagę mają te pierwsze. Integracja rozumiana jako skoordynowane zwiększanie potencjału i usprawnianie funkcjonowania elementów (jednostek terytorialnych, struktur organizacyjnych, gospodarczych, społeczno-kulturowych, infrastruktury i in.) składających się na metropolię, to rezultat świadomych działań władz odpowiedzialnych za rozwój określonych obszarów. Integracja układu metropolitalnego jest rezultatem współpracy między jednostkami, których wspólne powiązania stwarzają taką możliwość. Współpraca oparta na osiągnięciu obustronnych korzyści wzmacnia istniejące relacje, tworzy także nowe. Postępujący rozwój obszaru metropolitalnego komplikuje jego strukturę, a otoczenie przejmuje niektóre funkcje miasta centralnego, tworząc obszar zintegrowany funkcjonalnie, administracyjnie i społecznie. Między jednostkami obszaru zachodzą różnego rodzaju związki społeczno-kulturalne, ekonomiczne oraz przestrzenne, wśród których można wyróżnić te powiązania i procesy, które podnoszą poziom integracji w układzie metropolitalnym.

Do zaistnienia i zainicjowania powiązań integrujących konieczna jest różnica potencjałów między jednostkami odznaczającymi się różną bazą ekonomiczną i odmienną specjalizacją. Ważne są także funkcjonujące połączenia infrastrukturalne, które umożliwiają przepływy ludzi, towarów i usług, kapitału i informacji. Relacje integrujące dotyczą również sfery pozamaterialnej, czyli funkcji, instytucji oraz procesów społecznych.

Procesy polaryzacji i integracji w aglomeracji policentrycznej

Według klasycznej teorii polaryzacyjnej ośrodek (obszar) metropolitalny spełnia funkcję bieguna wzrostu oddziałującego wielopłaszczyznowo na otoczenie. Siła polaryzacji ośrodka metropolitalnego związana jest z koncentracją potencjału demograficznego, produkcyjnego i usługowego. Natomiast zdolność otoczenia do poddawania się siłom polaryzacyjnym determinowana jest jego poziomem zurbanizowania i charakterem struktury gospodarczej. Spośród ważnych relacji zachodzących między ośrodkiem (obszarem) metropolitalnym a jego otoczeniem wskazać należy polaryzację strukturalną.

Polaryzacja strukturalna w układach metropolitalnych polega na wzajemnym przejmowaniu (absorpcji) charakterystycznych cech strukturalnych, tj. z jednej strony ośrodka (obszaru metropolitalnego przez otoczenie – np. przesunięcie

funkcji mieszkaniowej), a z drugiej – specyfiki otoczenia przez ośrodek – obszar metropolitalny (koncentracja funkcji społeczno-kulturowych w ośrodku metropolitalnym, przejmowanie funkcji obsługi w sektorze publicznym). Można wskazać cztery zakresy wzajemnych relacji (polaryzacji strukturalnej) między ośrodkiem metropolitalnym a otoczeniem: demograficzny, urbanizacyjny (koncentracji przestrzennej ludności), struktury funkcjonalnej oraz rynku pracy. W kategoriach jakości i spójności struktury metropolitalnej ośrodków metropolitalnych w Polsce (zob. tab. 6), policentryczny układ GZM (Śląski Obszar Metropolitalny) jest najslabszy, chociaż dysponuje największym potencjałem demograficznym.

Tabela 6. Miary podobieństwa cech strukturalnych wybranych ośrodków metropolitalnych

Lp.	Ośrodek (obszar metropolitalny)	Odległości globalne
1	Śląski obszar metropolitalny (GZM)	0,2724
2	Wrocław	0,3393
3	Łódź	0,4085
4	Gdańsk – Gdynia – Sopot	0,4346
5	Poznań	0,4644
6	Kraków	0,4682
7	Warszawa	0,5087

Źródło: [Smętkowski 2007].

W procesie rozwoju i kształtowania się obszarów metropolitalnych istotne znaczenie mają czynniki integrujące, zarówno w sferze ich struktury społeczno-gospodarczej, jak i zróżnicowanej funkcjonalnie przestrzeni. Co charakterystyczne, te same procesy społeczno-gospodarcze, kulturalne i administracyjno-polityczne mogą prowadzić do wzajemnego uzależnienia, łączenia i wiązania się jednostek osadniczych (terytorialnych) w spójne systemy społeczno-przestrzenne, jak i dezintegrować układy przestrzenne.

Integracja metropolii może odbywać się w trzech układach: hierarchicznym, biegunowym i sieciowym. Układ hierarchiczny ma charakter pionowych powiązań między ośrodkiem większym, zwykle również silniejszym pod względem gospodarczym i społeczno-politycznym a mniejszymi miastami i jednostkami terytorialnymi, tworzy się w ten sposób hierarchiczny system jednostek osadniczych (miast). Układ biegunowy – powiązania metropolii z otaczającymi jednostkami przybierają kształt promienisty, wszystkie miasta w otoczeniu metropolii są bezpośrednio z nią (z jej centrum) powiązane. Natomiast układ sieciowy powstaje z licznych powiązań poziomych między wszystkimi ośrodkami tworzącymi metropolię i jej otoczenie.

Współdziałanie miast Katowickiego Zespołu Metropolitalnego (GZM) jako czynnik integracji aglomeracji policentrycznej

Ośrodki miejskie tworzące układ metropolitalny w woj. śląskim łączy sieć powiązań horyzontalnych i wertykalnych (hierarchicznych), które rozwinęły się i funkcjonują pomiędzy jednostkami tworzącymi strukturę aglomeracji policentrycznej. Powiązania horyzontalne obejmują z jednej strony wewnętrzne oddziaływania i przepływy w jej miastach i gminach, z drugiej, powiązania mają charakter międzygminny w układzie obszaru metropolitalnego i dotyczą przede wszystkim sfery funkcjonalnej i instytucjonalnej. Powiązania wertykalne to związki i oddziaływania oraz aktywności i działalności pomiędzy składowymi aglomeracji policentrycznej a jej ośrodkiem centralnym. Ten typ relacji w układzie wieloośrodkowym ma decydujące znaczenie dla jej spójności oraz komplementarności działań prowadzonych na obszarze metropolitalnym. Od charakteru powiązań wertykalnych zależy harmonijny i trwały rozwój całego układu metropolitalnego.

Związki wewnętrzne obszaru metropolitalnego można ująć w dwóch kategoriach powiązań:

- współpracy pomiędzy centrum układu metropolitalnego (Katowice) i pozostałymi miastami oraz gminami (układ wertykalny),
- współdziałania pomiędzy miastami i gminami aglomeracji katowickiej (Katowickiego Zespołu Metropolitalnego) z wyłączeniem centrum (układ horyzontalny).

O pozycji miast i gmin obszaru metropolitalnego w układzie aglomeracji policentrycznej, obok bazy ekonomicznej, decyduje złożony zespół wielu czynników natury relacyjnej, jak i o charakterze indywidualnym. Wśród korzyści gospodarczych związanych ze wzrostem powiązań funkcjonalnych w obszarze metropolitalnym wskazuje się zwykle na kwestie:

- wzrostu spójności terytorialnej, który powinien przynieść korzyści skali w związku ze wzrostem wielkości rynków zaopatrzenia i zbytu przedsiębiorstw,
- lepszych powiązań funkcjonalnych, które mogą umożliwić specjalizację ośrodków wzrostu na obszarze metropolitalnym i tym samym zwiększyć komplementarność układu, co powinno przynieść korzyści wynikające z większej dywersyfikacji gospodarki,
- współpracy między władzami lokalnymi i lepszej integracji działań, co powinno zwiększyć wydajność realizowanych przedsięwzięć.

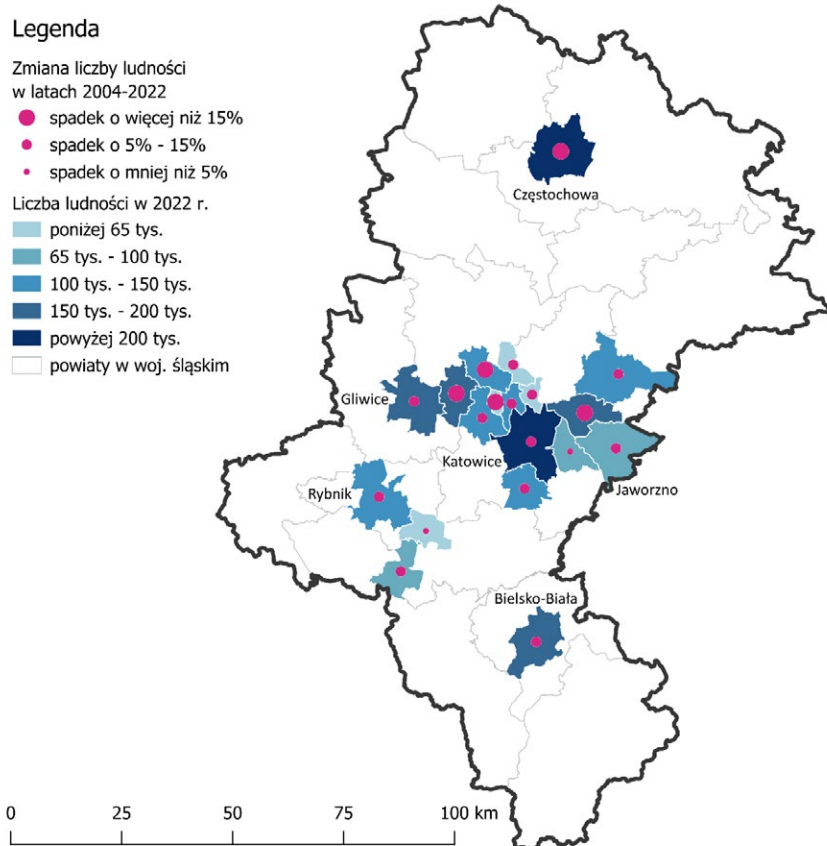
W wymiarze morfologicznym, związanym z zagospodarowaniem przestrzennym obszaru metropolitalnego, rozszerzenie zasięgu oddziaływania ośrodka centralnego skutkuje wzrostem dostępności gruntów pod zabudowę mieszkaniową oraz dla działalności gospodarczej [Majorek 2019] co, przy zachowaniu zasady skoncentrowanej dyspersji i jednoczesnym rozwoju sieci komunikacji zbiorowej (przede wszystkim kolejowej), nie powinno negatywnie oddziaływać na środowisko naturalne [Radek 2018; Sobol 2019; Janik 2023]. Powstanie policentrycznego układu osadniczego i pomocniczych ośrodków wzrostu gospodarczego w obszarze metropolitalnym może prowadzić do wzmocnienia procesów rozprzestrzeniania się rozwoju, ale równolegle ograniczyć negatywne procesy wymywania zasobów z dalszego otoczenia regionalnego do metropolii, a zwłaszcza do jej centrum, co powinno ograniczyć m.in. problemy z zatrudnieniem. Wygenerowanie ułatwień i udogodnień w dojazdach do pracy, a także ułatwienia w przekształceniach strukturalnych w otoczeniu regionalnym metropolii, stwarzają dogodną alternatywę dla zatrudnienia w rolnictwie i w jego otoczeniu.

W efekcie, w dobrze zarządzanych obszarach metropolitalnych może nastąpić zarówno wzrost liczby ludności i podniesienie poziomu rozwoju gospodarczego, jak i poprawa dostępności i jakości usług publicznych przy znaczącym ograniczeniu negatywnego oddziaływania na środowisko naturalne [por. Halama, Majorek 2022], co w rezultacie powinno sprzyjać ich zrównoważonemu i trwałemu rozwojowi.

Metropolia i regionalne ośrodki miejskie w województwie śląskim

Zarówno najnowsze dane, jak i te, pochodzące z początku lat 2000. (GUS) pokazują, że wszystkie większe miasta woj. śląskiego, w tym ośrodki tworzące Górnośląsko-Zagłębiowską Metropolię (GZM), wyludniają się. W Bytomiu, spadek liczby mieszkańców (w okresie 2004–2022) przekroczył 20%, a w Zabrze, Sosnowcu i Świętochłowicach zbliżył się do tej wielkości (tab. 7). Depopulacyjny charakter zmian ludnościowych w ośrodkach miejskich woj. śląskiego, w tym również w GZM, jest istotną składową problemów ze skutecznym konkurowaniem z układami metropolitalnymi Warszawy, Krakowa czy Wrocławia, a złożoność przyczyn skutkuje trudnościami w ich rozwiązaniu w krótkim okresie [por. Krzysztofik *et al.* 2012; Krzysztofik, Szmytkie 2018; Gibas, Majorek 2020]. Jednak z pewnością te trudności są powiązane z równoległym zapewnieniem usług publicznych odpowiedniego poziomu dla całego policentrycznego układu, przy specyfice funkcjonowania rozproszonego rynku pracy i problemach związanych z koordynacją nieczytelnego rozkładu przestrzennego podstawowych usług publicznych, handlu, rozrywki, instytucji kultury i uczelni wyższych, a także kwestii środowiskowych.

Formalnie, Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia (GZM) działa od 1 stycznia 2018 r. Tworzy ją 41 jednostek terytorialnych (w tym 26 miast), które łącznie zajmują prawie 1523 km². Na obszarze metropolii mieszka ponad 2,1 mln osób (2022 r.), co stanowi 46,6% populacji województwa śląskiego i 11,4% ogółu ludności miejskiej w Polsce (stan na 2017 r.). Największym miastem są Katowice (280 tys. mieszkańców [2022 r.]), najmniejszym – Sławków (ok. 7 tys. mieszkańców). Prawie 94% ludności całej GZM mieszka w miastach (gminach miejskich i miejskich częściach dwóch gmin miejsko-wiejskich), w tym w 6 miastach zagłębiowskich i 20 górnośląskich. Miasta metropolii zajmują 12,4% powierzchni województwa śląskiego oraz 10,8% powierzchni wszystkich polskich miast. Trzy spośród nich należą do grupy miast o największym obszarze administracyjnym w Polsce (Dąbrowa Górnicza (189 km²), Katowice (165 km²) i Gliwice (134 km²), [Runge, Kłosowski 2011; Czornik, Gibas 2020].

Ryc. 12. Zmiana liczby ludności w latach 2004–2022
w miastach na prawach powiatu w woj. śląskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Tabela 7. Zmiany liczby ludności w latach 2004–2022

Lp.	Nazwa	Liczba ludności		Udział liczby ludności w 2022 r., w stosunku do 2004 r. (w %)
		2004	2022	
1	Katowice	319 904	280 190	87,59
2	Częstochowa	248 032	208 282	83,97
3	Sosnowiec	228 192	189 178	82,90
4	Gliwice	200 361	171 023	85,36
5	Bielsko-Biała	176 987	166 765	94,22
6	Zabrze	192 546	155 430	80,72
7	Bytom	189 535	149 576	78,92
8	Rybnik	141 755	131 744	92,94
9	Ruda Śląska	147 403	131 532	89,23
10	Tychy	131 547	123 105	93,58
11	Dąbrowa Górnicza	130 789	114 765	87,75
12	Chorzów	115 241	101 914	88,44
13	Jaworzno	96 476	87 552	90,75
14	Jastrzębie-Zdrój	96 009	83 139	86,60
15	Mysłowice	75 259	71 643	95,20
16	Siemianowice Śląskie	73 155	63 892	87,34
17	Żory	62 964	61 817	98,18
18	Piekary Śląskie	59 984	52 137	86,92
19	Świętochłowice	55 660	45 795	82,28

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

GZM, na tle ugruntowanych europejskich obszarów metropolitalnych, jest jednostką typu administracyjnego o względnie niewielkiej populacji oraz zawężonym zakresie kompetencji. Struktura ta wpisuje się jednak w cztery najpowszechniejsze, rdzeniowe obszary współpracy samorządowej: polityki gospodarczej, planowania przestrzennego, transportu publicznego i marketingu terytorialnego. W ocenie niektórych badaczy i z perspektywy funkcjonowania metropolii, ograniczenie obszarów jej kompetencji i integracji do planowania przestrzennego, polityki gospodarczej, transportu publicznego i marketingu terytorialnego stanowi potencjalną przeszkodę na drodze do rozwoju regionu [Czakon, Jarczewski 2023]. Istotne znaczenie dla układu regionalnego woj. śląskiego mają bowiem również aglomeracje Częstochowy (208 tys. mieszkańców), Rybnika (132 tys.) i Bielska-Białej (167 tys.), przy czym każda z nich ma zupełnie odmienny charakter, zarówno ze względu na strukturę przestrzenną, jak i potencjał rozwojowy [Spórna, Kurpanik 2013]. Jednak również te ośrodki charakteryzują się znacznym spadkiem liczby

ludności, największym – ponad 16% w latach 2004–2022 – Częstochowa. (tab. 7), mniejszym Bielsko-Biała i Rybnik. Warto też zaznaczyć, że wszystkie miasta na prawach powiatu w woj. śląskim wyludniają się znacznie szybciej niż średnio w kraju (średni spadek liczby ludności w latach 2004–2022 wyniósł ok. 8%), tylko w Żorach i Mysłowicach spadek był mniejszy [por. Cieślak *et al.* 2024].

Charakterystyczne cechy zagospodarowania przestrzennego GZM

Miasta centralnej części woj. śląskiego, wchodzące w skład GZM, tworzą szczególny obszar zurbanizowany, o wielu cechach wynikających z położenia w okręgu przemysłowym, który dynamicznie rozwinął się na zasobach węgla kamiennego, rud cynku i ołowiu oraz hutnictwie stali, jeszcze w XIX w. w strefie zmieniających się granic państwowych, styku rozmaitych wpływów gospodarczych, społecznych i polityczno-kulturowych oraz skomplikowanej struktury etnicznej. Najważniejszym wyróżnikiem miast, w kontekście stosunkowo niedawno powstałej GZM jest jedność organizacyjna, umożliwiającą realizację projektów dużej skali, mających na celu nie tylko podniesienie jakości życia i poprawę warunków prowadzenia działalności gospodarczej na jej obszarze, ale i podejmowanie ambitnych wyzwań rozwojowych [Krzysztofik 2007; Czornik, Gibas 2020].

Jeśli chodzi o formalną genezę miast GZM, to 9 miast posiada średniowieczne prawa miejskie, a ich powstanie wiąże się z zaletami obronnymi miejsca lokacji (np. Będzin, Bytom), przebiegiem szlaków handlowych (np. Czeladź, Gliwice, Mysłowice) oraz wydobywaniem kruszców – rud srebra i ołowiu (Bytom, Sławków). Kolejne 6 miast uzyskało prawa miejskie w XIX i XX w. do wybuchu II wojny światowej, jako skutek rozwoju przemysłu i związanego z tym masowego napływu siły roboczej i nowych mieszkańców do ciągle wiejskich gmin tego obszaru (Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Katowice, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec i Zabrze). Natomiast 10 miast uzyskało status miasta już po II wojnie światowej, w okresie gospodarki socjalistycznej, gdy znaczenie i prestiż wielu silnie uprzemysłowionych miejscowości starano się podnieść poprzez przekształcenie dotychczasowych wsi lub osiedli w jednostki terytorialne o statusie miast (m.in. Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Radzionków, Tychy) [por. Czornik, Gibas 2020; Runge 2023].

Historia gospodarcza miast górnos Śląskich i zagłębiowskich ostatnich dwóch wieków związana jest przede wszystkim z działalnością przedsiębiorstw górniczych. Kopalnie węgla kamiennego funkcjonowały na obszarach 22 miast GZM, a co najmniej od XIII w. istniało na terenach kilku z nich górnictwo kruszcowe, które stworzyło podwaliny pod dziewiętnastowieczną działalność wydobywczą we wzorcach kulturowych i orientacji zawodowej lokalnych społeczności [Gwosdz *et al.* 2021]. Działal-

ności przemysłowe częściej niż w innych miejscach Polski przyciągały pracowników spoza regionu, a także odrywały miejscową ludność od zajęć rolniczych, przyczyniając się do wzrostu jej zamożności oraz powstawania szczególnej zabudowy.

Na górnolśląskich i zagłębiowskich rozłogach wiejskich inwestorzy budowali rozległe kompleksy przemysłowe, często otaczane gęstą zabudową mieszkaniową [Gwosdz 2004]. Od końca XIX w. powstawały także duże osiedla robotnicze, będące jednym z symboli śląskiej architektury (np. Nikiszowiec i Giszowiec w Katowicach, Rokitnica w Zabrze). Skutki tych aktywności widoczne są do dziś i przejawiają się przede wszystkim w:

- dużej koncentracji budynków przemysłowych (obecnie głównie poprzemysłowych) w centrach miast (np. w Chorzowie, Katowicach, Bytomiu),
- charakterystycznej, przedwojennej zabudowie mieszkaniowej w bezpośrednim sąsiedztwie dużych zakładów (np. dzielnica Bobrek w Bytomiu) [por. Sulimowska-Ociepka 2016],
- wielkich post-socjalistycznych osiedlach mieszkalnych, budowanych masowo, aby przyciągnąć pracowników i specjalistów z innych regionów kraju do pracy w przemyśle (np. osiedle Zagórze w Sosnowcu, osiedle Sikornik w Gliwicach, osiedle Tysiąclecia w Katowicach),
- nagromadzeniu urządzeń infrastruktury technicznej, w tym komunikacyjnej (kolejowej), która umożliwiając wywóz węgla i innych produktów przemysłowych, była warunkiem sukcesu gospodarczego regionu (np. największa w Polsce kolejowa stacja rozrządowa w Tarnowskich Górach, Kanał Gliwicki),
- dużej liczbie budynków infrastruktury społecznej, w tym szpitali, szkół, boisk i stadionów, obiektów działalności kulturalnej i rekreacyjnej, kiedyś współfinansowanych przez zakłady przemysłowe (np. Szpital Górniczy w Sosnowcu, którego inwestorem była KWK Sosnowiec, Górnolśląskie Centrum Rehabilitacji *Repty* w Tarnowskich Górach) [Czornik, Gibas 2020].

Wiele, spośród wymienionych grup obiektów przedstawia dużą wartość historyczną, pomimo częstego, dużego stopnia zdewastowania i zużycia. W kategoriach budowania atrakcyjności turystycznej, wzmacniania symboliki regionalnej i postindustrialnej oraz charakterystycznych cech dla składowych wizerunku układu metropolitalnego, duża część tych obiektów może zostać twórczo wykorzystana, chociaż są w tym zakresie zróżnicowane opinie [por. np. Czakon 2015].

Zagospodarowanie przestrzenne miast GZM cechuje intensywność wykorzystania terenu oraz łatwo dostrzegalna w wielu miejscach charakterystyczna zabudowa przemysłowa, związana głównie z zanikającym górnictwem węgla kamiennego i restrukturyzowanym hutnictwem. Zmieniający się profil gospodarczy i aktualne potrzeby osadnicze wpływają jednak na powstawanie nowych budynków i budowli, innych w swych formach i funkcjach. Badania wykazały występowanie odmienności zabudowy miast GZM w porównaniu do miast województwa śląskiego i innych miast Polski, w szczególności zaś duży udział budynków przemysłowych w całości zagospodarowania. Potwierdza to ich dotychczasową i deklarowaną

orientację przemysłową, widoczną również w często występującym sąsiedztwie budynków mieszkalnych i przemysłowych [Matuszko *et al.* 2022]. Stwierdzono także znaczne nagromadzenie budynków dwu- i wielorodzinnych, wynikające z dużej gęstości zaludnienia miast GZM, będącej rezultatem dużej liczby przedsiębiorstw i popytu na pracę [Czornik, Gibas 2020].

Podsumowanie – miasta nowej generacji – dla kogo?

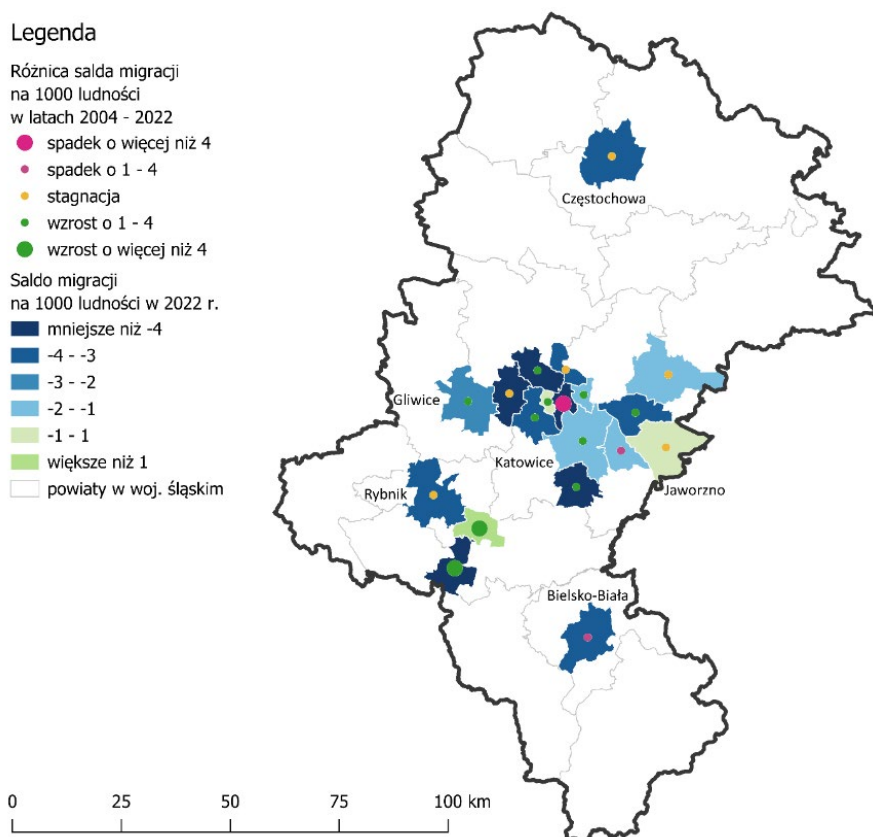
Najnowsze dane GUS (2023) pokazują, że Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia się wyludnia (ryc. 13), szczególnie dotyczy to centralnej części układu konurbacyjnego. Ośrodki metropolitalne o charakterze monocentrycznym są w mniejszym stopniu dotknięte ubytkiem potencjału ludnościowego, w związku z tym problemy z konkurowaniem z układami metropolitalnymi Warszawy, Krakowa czy Wrocławia są w policentrycznej metropolii Katowic (GZM) większe i bardziej złożone [Heffner 2007; Raźniak 2007]. Z pewnością są one powiązane ze zróżnicowanymi przestrzennie i rozproszonymi usługami publicznymi odpowiedniego poziomu, specyfiką zdekoncentrowanego rynku pracy, usług, handlu, rozrywki i uczelni wyższych.

Od dłuższego czasu występuje dosyć wyraźne dążenie do przekształcenia – w bliżej nieokreślonej przyszłości, układu GZM w jedną strukturę formalną (jednostkę administracyjną). Jednak większość przedstawicieli samorządów miejskich podchodzi do takiej koncepcji bardzo sceptycznie¹¹. Czy miasta i ich mieszkańcy chcą i potrzebują zmiany w kierunku monocentrycznej metropolii? Jeśli przedstawiciele samorządów miejskich formułują konkretne opinie na ten temat, to zdanie mieszkańców i użytkowników w tej kwestii nie jest rozpoznane.

Niektórzy badacze uważają, że wielki, zintegrowany ośrodek miejski, stwarza o wiele lepsze warunki do wytwarzania się atmosfery twórczego, swobodnego *melting-pot*, niż zbiorowisko małych miasteczek, nawet najbardziej uroczych [Pietrzykowski 2024]. Struktura konurbacji – zróżnicowana wewnętrznie ze względu na genezę – daje szansę na znacznie bardziej zrównoważony rozwój niż typowa jednośrodkowa metropolia [Twardoch, Bradecki 2017]. W świetle sprzecznych opinii powstanie „Wielkich Katowic”, jako przyszłość Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, jest mocno wątpliwe, jakkolwiek podtrzymywanie takiego trendu z pewnością skutkuje wieloma korzystnymi zarówno dla mieszkańców, jak i szerzej dla użytkowników korzystających z łącznych zasobów miast tworzących GZM inicjatywami i działaniami integrującymi różne dziedziny funkcjonowania całego układu.

¹¹ Na pytanie: GZM jednym miastem? Prezydent Sosnowca (Arkadiusz Chęciński) odpowiada: *Nie, nie wyobrażam sobie tego.*

Metropolia (GZM) – jako cała struktura osadnicza potrzebuje metropolitalnej polityki mieszkaniowej [Bradecki *et al.* 2015; Twardoch 2015]. Polityka mieszkaniowa obejmująca całą strukturę może mieć korzystny wpływ na jakość życia w Metropolii. Jak się wydaje, głównym problemem jest wypracowanie sposobu równoważenia miejsca zamieszkania (i innych funkcji) w ramach całej konurbacji. W latach 2008–2022 istotny wzrost liczby budynków mieszkalnych nastąpił tylko w trzech miastach tworzących GZM – Rudzie Śląskiej, Tychach i Mysłowicach (ryc. 13).

Ryc. 13. Zmiany w saldzie migracji na 1000 ludności w latach 2004–2022

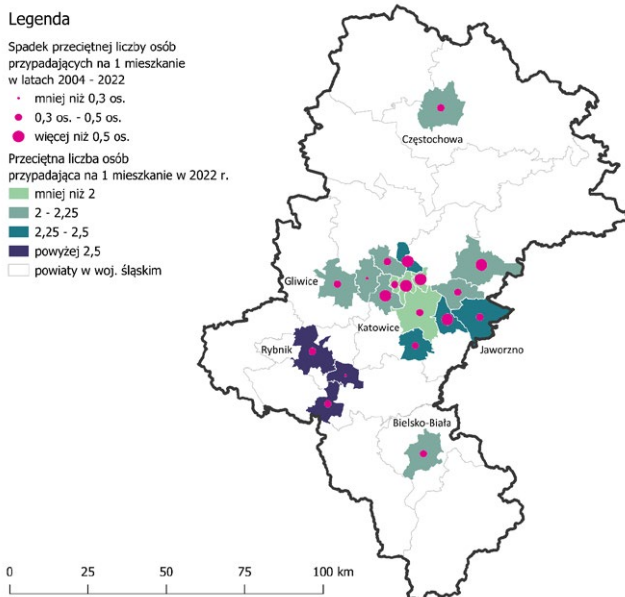
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Niekorzystnie prezentują się trendy demograficzne, które nie są kompensowane ruchem migracyjnym – zwłaszcza w miastach metropolitalnego rdzenia [Dysz 2017; Czakon, Jarczewski 2023]. Tylko jedno miasto na prawach powiatu w woj. śląskim ma dodatnie saldo migracji w 2022 r. (Żory, zob. tab. 8). Na tle średniego salda migracji (na 1000 ludności) dla miast na prawach powiatu w Polsce, którego wartość spadła o 0,5, w większości miast tej samej klasy w woj. śląskim odpływ migracyjny zmniejszył się, jednak nadal jest dominującym trendem (tab. 9).

Tabela 8. Kierunki wymeldowań oraz saldo migracji w latach 2004–2022

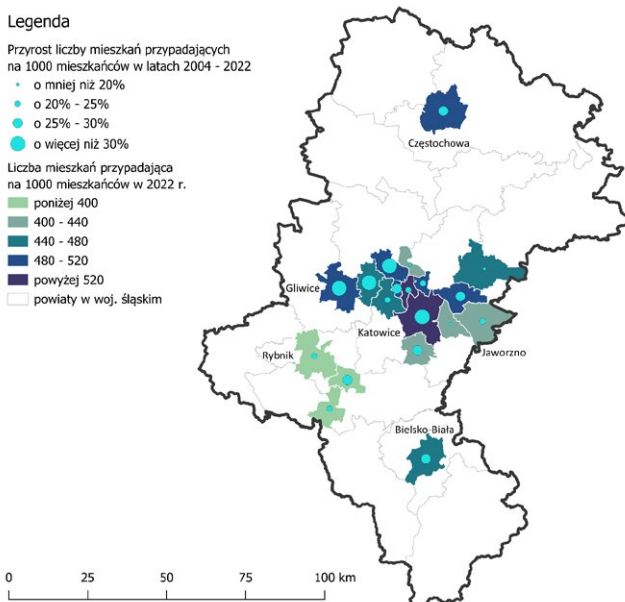
Ip.	Nazwa	2004				2022				2004–2022				
		kierunek wymeldowań (w %)			saldo migracji na 1000 ludności	kierunek wymeldowań (w %)			saldo migracji na 1000 ludności	kierunek wymeldowań (w %)				
		do miast	na wieś	za granicę		do miast	na wieś	za granicę		do miast	na wieś	za granicę		
1	Bielsko-Biała	30,9	62,6	6,4	-2	30,9	65,3	3,8	-3,1	-3,1	0,0	2,7	-2,7	-1,1
2	Bytom	58,1	23,7	18,2	-6,1	68,3	30,0	1,8	-4,4	-4,4	10,1	6,3	-16,4	1,7
3	Chorzów	69,0	13,7	17,3	0	76,1	20,4	3,6	-4,6	-4,6	7,1	6,7	-13,8	-4,6
4	Częstochowa	36,3	61,2	2,6	-3,1	37,8	60,4	1,8	-3,5	-3,5	1,5	-0,8	-0,8	-0,4
5	Dąbrowa Górnicza	70,8	27,7	1,5	-2,6	66,3	31,7	2,1	-1,8	-1,8	-4,5	3,9	0,6	0,8
6	Gliwice	52,9	29,7	17,4	-3,4	52,7	40,1	7,2	-2	-2	-0,3	10,5	-10,2	1,4
7	Jastrzębie-Zdrój	45,9	47,6	6,5	-9,4	43,5	47,4	9,0	-4,6	-4,6	-2,4	-0,1	2,5	4,8
8	Jaworzno	58,0	31,8	10,2	-0,8	60,8	31,7	7,5	-0,8	-0,8	2,8	-0,1	-2,7	0
9	Katowice	73,2	18,9	7,9	-3,4	73,6	23,2	3,2	-1,7	-1,7	0,4	4,3	-4,7	1,7
10	Mysłowice	78,2	18,4	3,3	-0,8	72,1	22,4	5,5	-1,9	-1,9	-6,1	4,0	2,1	-1,1
11	Piekary Śląskie	52,4	27,3	20,2	-3,3	58,1	29,2	12,7	-3,2	-3,2	5,7	1,9	-7,6	0,1
12	Ruda Śląska	56,4	16,7	26,9	-4,8	63,1	22,4	14,5	-3,2	-3,2	6,7	5,7	-12,4	1,6
13	Rybnik	45,8	42,6	11,7	-3,9	49,8	43,7	6,6	-3,8	-3,8	4,0	1,1	-5,1	0,1
14	Siemianowice Śl.	75,6	15,3	9,1	-2,9	66,6	29,5	3,9	-1,3	-1,3	-9,0	14,1	-5,2	1,6
15	Sosnowiec	76,2	21,3	2,5	-4,7	68,3	28,9	2,8	-3,4	-3,4	-7,9	7,6	0,3	1,3
16	Świętochłowice	72,0	14,3	13,7	-3,3	75,5	21,6	3,0	-0,2	-0,2	3,4	7,3	-10,7	3,1
17	Tychy	55,3	37,2	7,5	-5,8	51,5	46,4	2,0	-4,4	-4,4	-3,8	9,3	-5,5	1,4
18	Zabrze	53,5	22,4	24,1	-4,2	61,8	32,3	5,9	-4	-4	8,3	9,9	-18,2	0,2
19	Żory	49,7	46,6	3,7	-8,2	53,6	44,1	2,3	1,7	1,7	4,0	-2,5	-1,4	9,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Ryc. 14. Przeciętna liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie (wielkość gospodarstw domowych) w latach 2004–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Ryc. 15. Liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców w latach 2004–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Tabela 9. Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie w latach 2004–2022; liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców w latach 2004–2022 oraz liczba budynków mieszkalnych 2008–2022

Ip.	Nazwa	Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie			Liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców				Liczba budynków mieszkalnych		
		2004	2022	zmiana w latach 2004–2022 (różnica)	2004	2022	zmiana w latach 2004–2022 (w %)	2008	2022	zmiana w latach 2008–2022 (w %)	
1	Bielsko-Biała	2,80	2,19	-0,61	357,6	456,9	127,77%	18 899	23 186	122,68%	
2	Bytom	2,62	2,02	-0,60	381,3	496,0	130,08%	8 339	9 062	108,67%	
3	Chorzów	2,29	1,87	-0,42	435,8	533,4	122,40%	4 230	4 944	116,88%	
4	Częstochowa	2,63	2,06	-0,57	379,9	486,3	128,01%	22 821	25 586	112,12%	
5	Dąbrowa Górnicza	2,62	2,22	-0,40	381,2	450,9	118,28%	12 098	14 129	116,79%	
6	Gliwice	2,70	2,07	-0,63	369,8	483,7	130,80%	12 936	15 380	118,89%	
7	Jastrzębie-Zdrój	3,13	2,53	-0,60	319,3	395,9	123,99%	6 266	7 843	125,17%	
8	Jaworzno	2,91	2,38	-0,53	343,5	420,2	122,33%	11 668	13 701	117,42%	
9	Katowice	2,41	1,79	-0,62	414,8	557,9	134,50%	17 508	20 616	117,75%	
10	Mysłowice	2,80	2,36	-0,44	357,6	424,6	118,74%	6 913	9 120	131,93%	
11	Piekary Śląskie	2,58	2,28	-0,30	387,7	438,2	113,03%	5 528	6 056	109,55%	
12	Ruda Śląska	2,62	2,16	-0,46	381,4	463,4	121,50%	7 278	9 934	136,49%	
13	Rybnik	3,06	2,51	-0,55	326,7	398,6	122,01%	18 038	21 346	118,34%	
14	Siemianowice Śl.	2,45	2,00	-0,45	408,5	500,3	122,47%	2 838	3 664	129,11%	
15	Sosnowiec	2,52	2,01	-0,51	397,0	498,0	125,44%	11 672	13 169	112,83%	
16	Świętochłowice	2,54	1,97	-0,57	393,4	507,2	128,93%	2 004	2 498	124,65%	
17	Tychy	2,90	2,31	-0,59	3 45,3	432,4	125,22%	7 016	9 781	139,41%	
18	Zabrze	2,87	2,17	-0,70	348,9	459,8	131,79%	9 664	11 121	115,08%	
19	Żory	3,40	2,67	-0,73	294,4	374,0	127,04%	4 997	7 534	150,77%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Najmniejsze spadki w liczbie osób przypadających na mieszkanie nastąpiły w „starych” ośrodkach miejskich w fazie zaawansowanej deindustrializacji (Piekary, Dąbrowa Górnicza, Chorzów, Mysłowice, Ruda Śląska), natomiast największe w „nowych” (Żory) i w zachodniej części policentrycznego układu (Zabrze, Gliwice, por. tab. 10). Najwięcej mieszkań w relacji do liczby mieszkańców przybyło w Katowicach (prawie 35% w latach 2004–2022), co wyraźnie wskazuje na dużą (w kategoriach układu metropolitalnego) atrakcyjność ośrodka centralnego, ale tylko nieco niższe są wartości dla ośrodków w zachodniej części konurbacji (Zabrze, Gliwice) oraz dla Bytomia (zmiana wskaźnika wynika głównie ze znacznego spadku liczby ludności miasta).

Legenda

Wzrost liczby budynków mieszkalnych
w latach 2008–2022

o mniej niż 10%

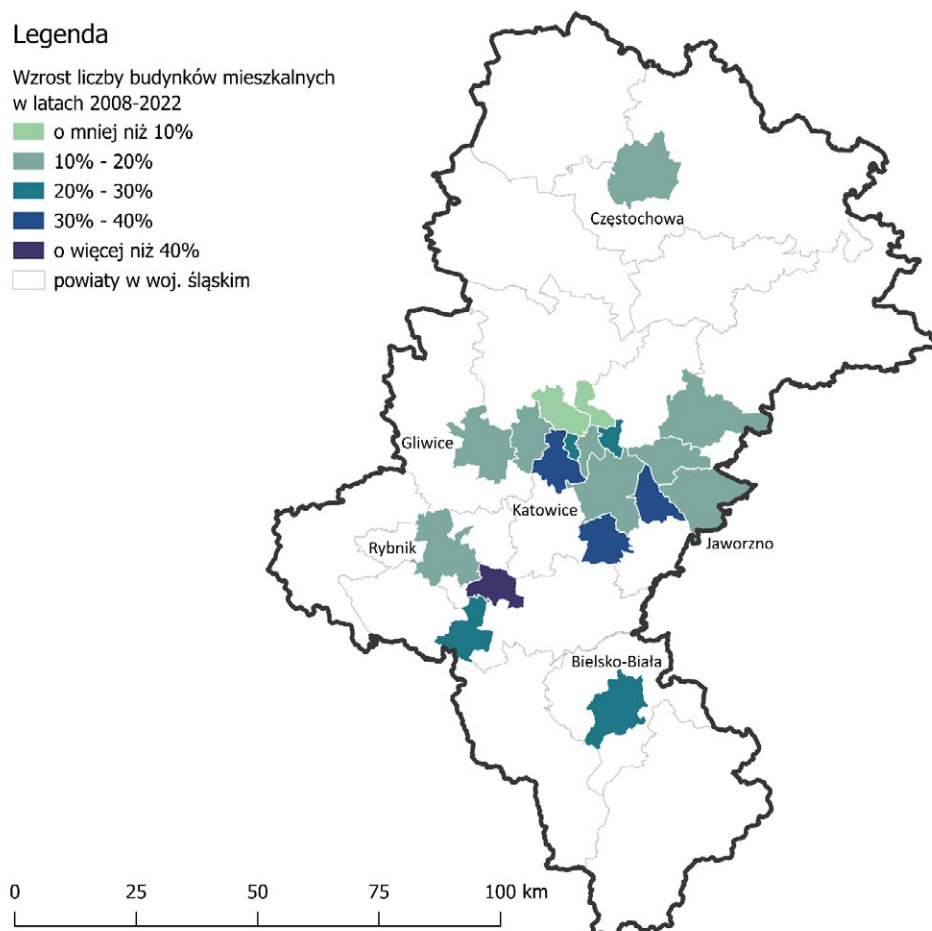
10% - 20%

20% - 30%

30% - 40%

o więcej niż 40%

powiaty w woj. śląskim

Ryc. 16. Wzrost liczby budynków mieszkalnych w latach 2008–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych.

Tabela 10. Udział liczby budynków mieszkalnych jednorodzinnych i wielorodzinnych w latach 2017 i 2023 w wybranych miastach (w %)¹²

Budynki	Katowice		Gliwice		Tychy		Dąbrowa Górnicza	
	2017	2023	2017	2023	2017	2023	2017	2023
jednorodzinne	66,20	67,58	64,06	66,20	88,24	89,51	90,46	91,65
wielorodzinne	33,80	32,42	35,94	33,80	11,76	10,49	9,54	8,35

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego.

We wszystkich miastach układu metropolitalnego nastąpił wzrost liczby budynków mieszkalnych – zarówno w zabudowie wielo-, jak i przede wszystkim jednorodzinnej, wzrosła także liczba mieszkań. Przyrost liczby budynków jest jednak relatywnie słaby – dla miast na prawach powiatu w Polsce, przeciętny wzrost w latach 2008–2022 wyniósł prawie 22% i tylko w Żorach, Tychach, Rudzie Śl., Mysłowicach i Siemianowicach Śl. był wyższy (por. tab. 10). Natomiast w centrum zespołu miast (Bytom, Piekary) oraz w Sosnowcu i Częstochowie był zdecydowanie niższy (poniżej 10% w latach 2008–2022). Może to być symptom niższej atrakcyjności tych ośrodków dla funkcji mieszkaniowej w skali całego układu miast, a także postępującej dekapitalizacji istniejącego zasobu zabudowy (ryc. 16). W głównych ośrodkach miejskich rośnie udział budynków w zabudowie jednorodzinnej (por. tab. 10) i to niezależnie od poziomu wyjściowego (Gliwice: 64,1 do 66,2; Dąbrowa Górnicza: 90,5 do 91,6). Oznacza to generalnie, poprawę sytuacji mieszkaniowej (zmniejszyła się liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie), a w konsekwencji lepsze warunki życia mieszkańców. Wewnętrzne zróżnicowanie sytuacji w tym zakresie pozostaje jednak bardzo duże, co potwierdza tezę o niskim lub inicjalnym poziomie zaawansowania procesów integracyjnych w układzie metropolitalnym związanym z Katowicami.

Metropolia Katowicka – miasto nowych pokoleń?

W ujęciu administracyjnym zespół miast tworzących układ metropolitalny funkcjonuje jak zbiór indywidualnych jednostek terytorialnych, w swoim działaniu skupionych na szeroko rozumianych lokalnych inicjatywach i problemach. W efekcie ośrodki miejskie GZM konkurują praktycznie na wszystkich polach, a ich działanie, poza potencjałem ludnościowym, nawet się nie sumuje. Przyjmując

¹² Oznaczenia w bazie BDOT10k:

- zabudowa jednorodzinna: budynki mieszkalne jednorodzinne (BUBD01) oraz budynki o dwóch mieszkaniach (BUBD02);
- zabudowa wielorodzinna: zabudowa o trzech i więcej mieszkaniach (BUBD03) oraz budynki zbiorowego zamieszkania (BUBD04).

formułę metropolii (GZM, albo lepiej, w sensie wizerunkowym i promocyjnym – Katowice) jest duże prawdopodobieństwo osiągnięcia efektu sprzężenia zwrotnego (*spill-over*) z licznymi korzyściami. Ustawowe zadania metropolii interpretowane są zawężająco, w wyniku czego odbywająca się w jej granicach współpraca przede wszystkim skupiona jest na temacie transportu publicznego, który nie budzi większych kontrowersji¹³. Miasta konurbacji nie wykorzystują również w pełni możliwości, jakie pojawiają się w związku z uwalnianiem licznych powierzchni przemysłowych, pokomunikacyjnych i nieużytków miejskich. Wolne, często puste przestrzenie śródmiejskie, niejednokrotnie wymagające mniejszej lub większej sanacji dotychczasowej zdekapitalizowanej zabudowy, stwarzają warunki do jej zintensyfikowania i odnowy (szczególnie przez nową zabudowę mieszkaniową i mieszkaniowo-usługową) w kierunku zwartych układów zabudowy w kilkucentrach policentrycznej metropolii [Sylwestrzak 2009; Mierzejewska 2015; Ogrodnik 2015; Zakrzewska-Półtorak 2017]. Wzmocniony i bardziej czytelny wyraźny układ wielośrodkowy, z łatwiejszą i bardziej wydajną obsługą komunikacyjną mógłby z powodzeniem konkurować z metropoliami monocentrycznymi. Poszczególne elementy układu policentrycznego mogą tworzyć lokalne struktury typu miasta piętnastominutowego, stając się bardziej atrakcyjnymi i tańszymi w użytkowaniu alternatywami dla rozległych suburbiów otaczających monocentryczne ośrodki metropolitalne [Khavarian-Garmsir *et al.* 2023]. Niestety, przykłady lokalizacji zabudowy wielorodzinnej z Katowic, Gliwic, Tychów i Dąbrowy Górniczej¹⁴, wskazują na rozproszenie nowych inwestycji tego typu, często w strefach znacznie oddalonych od centrum. Z kolei zabudowa niska, jednorodzinna, również rozproszona tworzy rozległe obszary oddalonych od centrum, luźnych skupień budynków. Ich oddalenie od poszczególnych obszarów centralnych miast tworzących policentryczną metropolię nie poprawia i nie porządkuje funkcjonowania całej struktury (por. ryc. 17–20).

Pogłębiają się również dysproporcje między gminami członkowskimi GZM w zakresie ponoszonych kosztów związanych z funkcjonowaniem metropolii. Miasta o charakterze centralnym są bardziej obciążone utrzymaniem instytucji, dróg czy szkół. Jednocześnie te, które najmocniej partycypują w kosztach, nie mają w ramach GZM większego głosu decyzyjnego, ze względu na stosowanie zasady dwóch większości (liczba gmin oraz liczba mieszkańców) w przyjmowaniu uchwał Zgromadzenia GZM [Pietrzykowski 2024]. Dodatkowo, obszar GZM nie pokrywa się z granicami powiatów. Część gmin należących do trzech powiatów (tarnogórskiego, gliwickiego, tyskiego) znajduje się w GZM, a część nie. To

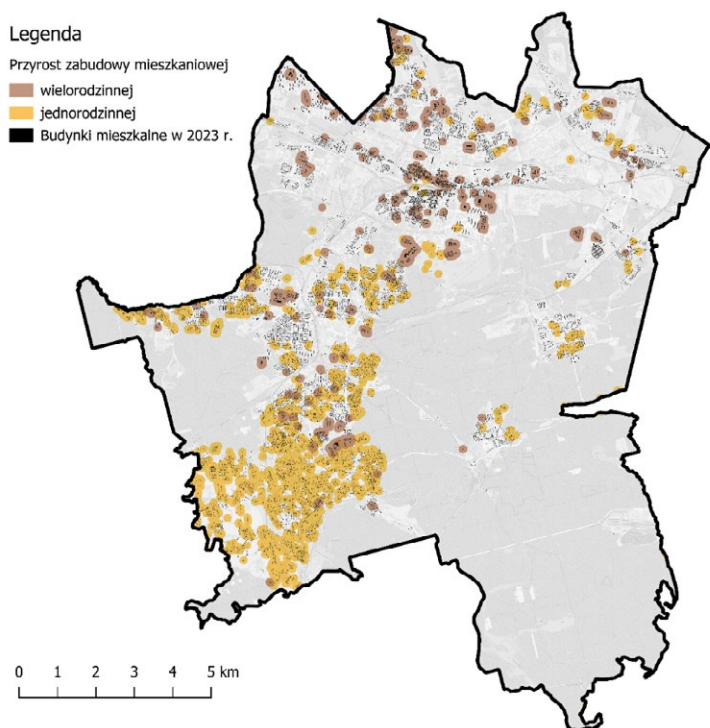
¹³ Przewodniczący GZM K. Karolczak uważa, że jedno miasto lub powiat metropolitalny (wcześniejsza koncepcja) może poprawić m.in. dostęp do usług publicznych: *Musimy tworzyć dużą tkankę, by się podzielić tym, co jest do zrobienia, a nie żeby każde miasto próbowało pełny pakiet usług przedstawić na swoim terenie, bo to często nie jest możliwe.*

¹⁴ Można założyć, że w pozostałych miastach układu policentrycznego, a także w aglomeracjach Częstochowy, Rybnika i Bielska-Białej, sytuacja wygląda bardzo podobnie.

utrudnia, a właściwie uniemożliwia dobrowolne przekazywanie kompetencji tych powiatów do GZM.

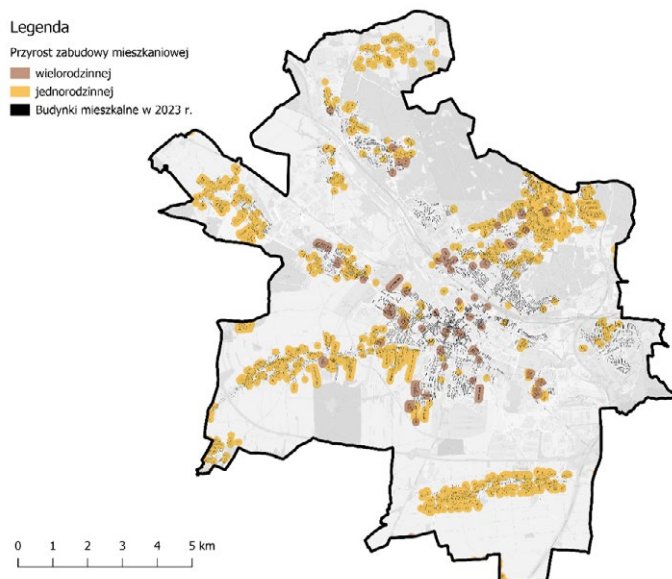
Konieczność sprostania wymogom ustawy względem populacji GZM może rodzić wątpliwości co do granic metropolii [por. Krzysztofik *et al.* 2011, Czerliński *et al.* 2022]. Kluczowy wymóg, dotyczący minimalnej liczby mieszkańców układu metropolitalnego (co najmniej 2 mln osób), został narzucony w powołującej ją ustawie. Wobec nieprzystąpienia Jaworzna (87 tys. mieszkańców) do GZM, utworzenie struktury spełniającej te warunki wymagało formalnego przyłączenia wielu mniejszych gmin i miast.

Dodatkowe problemy generuje równoległe funkcjonowanie struktur Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) i GZM. Różnią się zasięgiem, co wstrzymało przejście kontroli nad katowickim ZIT przez GZM. W konsekwencji związek metropolitalny nie uczestniczy w procesie dysponowania funduszami europejskimi. Urząd Marszałkowski, dysponując środkami pomocowymi z Regionalnego Programu Operacyjnego, realizuje swoją strategię rozwojową, w tym także na obszarze GZM, co może utrudniać przynajmniej część działań mających na celu zintegrowany rozwój metropolii.

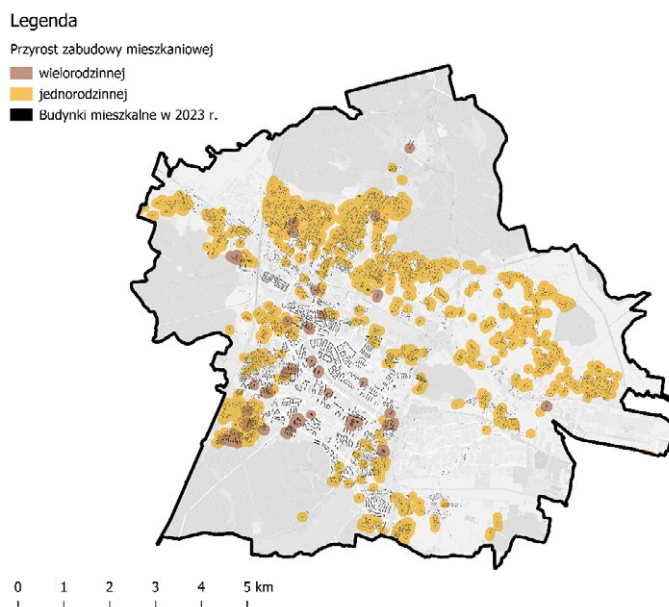
Ryc. 17. Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Katowicach

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego [Majorek-Gdula 2023].

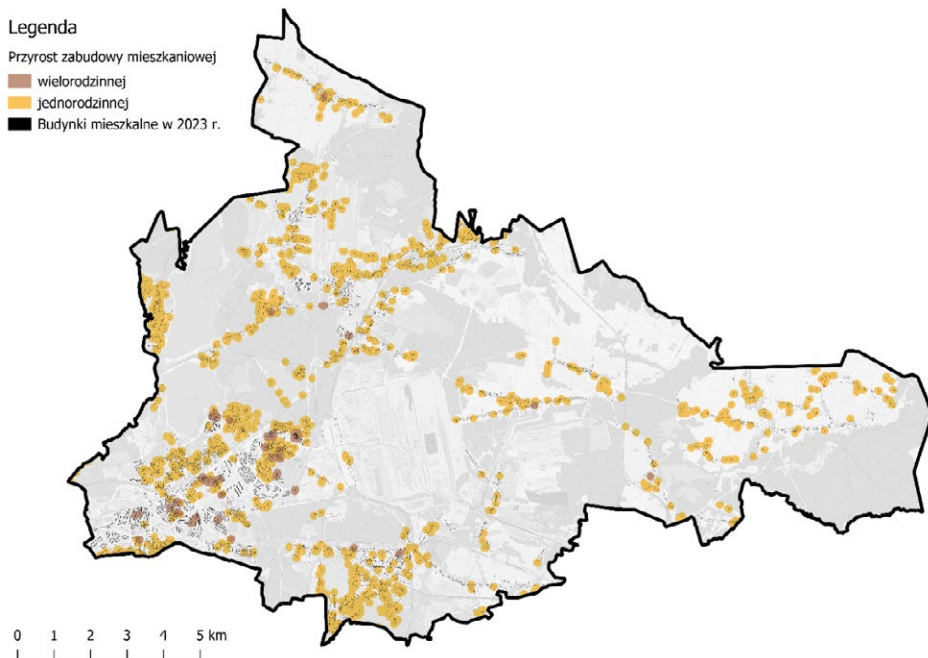
Ryc. 18. Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Gliwicach

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego [Majorek-Gdula 2023].

Ryc. 19. Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Tychach

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego [Majorek-Gdula 2023].

Ryc. 20. Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Dąbrowie Górniczej

Źródło: opracowano na podstawie materiałów państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego [Majorek-Gdula 2023].

Ciągle aktualny jest **problem z wizerunkiem i marką Metropolii** (także regionu), która wymaga istotnego wzmocnienia. Ciągłe niewystarczająca jest międzynarodowa widoczność i rozpoznawalność GZM. Liczne, atrakcyjne obiekty i rozwiązania urbanistyczne, a także rozproszone imprezy o ponadregionalnym i międzynarodowym charakterze, nie dają zewnętrznych zmian wizerunkowych, głównie ze względu na ich zdekoncentrowanie w kilkunastu lokalnych ośrodkach, gdzie stają się jednostkowymi wydarzeniami o lokalnej skali oddziaływania. Pomimo licznych działań poprawiających ogólny stan środowiska przyrodniczego, „Śląsk” ciągle kojarzy się przede wszystkim z kopalniami, problemami społecznymi, smogiem. Do świadomości społecznej nie przedostaje się fakt, że jest to jeden z najbardziej zielonych regionów w Polsce [Dubiel 2018]. **Nowe inicjatywy mogą zmienić wizerunek policentrycznej Metropolii:** Szczyt Klimatyczny ONZ w sprawie Zmian Klimatu COP24 (2018), Światowe Forum Miejskie (2022), Miasto Nauki w Katowicach i wiele innych aktywizują i łączą uczelnie wyższe regionu, a organizowanie dużych imprez o krajowym i międzynarodowym wymiarze staje się swojego rodzaju wizytówką Katowic i całej Metropolii [Zużńska-Żyśko 2024]. W tym kontekście kontynuacja budowania intelektualnego zaplecza rozwoju Metropolii, tak aby środowisko naukowe (lokalne i zewnętrzne) uczestniczyło w wytyczaniu ścieżek rozwoju gospodarczego GZM, należy do priorytetowych celów zmian.

Rozdział 3

ECO-SMART CITY

JAKO MIASTO NOWEJ GENERACJI

Wprowadzenie

Koncepcja *eco-smart city* łączy dwa podejścia będące fundamentem rozwoju współczesnych obszarów zurbanizowanych: miasta ekologicznego i technologicznego. *Eco-smart city* to miasto nowej generacji. To miasto zielone oraz takie, którego rozwój przebiega w sposób zrównoważony i inkluzywny. Jednocześnie jest to miasto, które wykorzystuje inteligentne rozwiązania (ang. *smart*), które sprzyjają energooszczędnemu i efektywnemu wykorzystaniu zasobów środowiska w celu zapewnienia wysokiej jakości życia mieszkańcom miasta.

Miasto ekologiczne to koncepcja, która koncentruje się na zrównoważonym rozwoju poprzez minimalizację zużycia energii i zmniejszenie oddziaływania na środowisko. Strategie i rozwiązania miasta ekologicznego mają na celu zapewnienie pozytywnych efektów, zwłaszcza przez ograniczenie zużycia zasobów energetycznych i środowiskowych [Bibri 2020].

Natomiast koncepcja miasta inteligentnego (ang. *smart city*) to model miasta oparty na wykorzystaniu sieci informacyjnych w celu efektywnego zarządzania miastem na różnych skalach, od gospodarstw domowych po systemy miejskie. *Smart city* to miasto, w którym inwestuje się w technologię ICT w celu poprawy jakości życia mieszkańców i środowiska [Pięta-Kanurska 2017; Brzeziński 2022].

Model *smart city* może być zbieżny z założeniami ekologicznymi, wspierając cele zrównoważonego rozwoju. Ekologiczna wizja promowana przez Unię Europejską zakłada społeczeństwo niskoemisyjne, zieloną gospodarkę oraz odporne ekosystemy. Model miasta ekologicznego może być traktowany jako model nadrzędny, wykorzystujący elementy innych modeli, w tym zdobycze technologiczne oparte na ideach *smart city* [Matusik 2017].

Współczesne miasta zmierzają do przyjęcia bardziej zrównoważonych modeli rozwoju, które integrują idee *smart city* i miasta ekologicznego w celu minimalizacji negatywnego wpływu na środowisko oraz poprawy efektywności energetycznej [Matusik 2017; Bibri 2020; Szarek-Iwaniuk, Senetra 2020]. Tworzenie takich

eco-smart cities staje się nie tylko wyborem, ale koniecznością w obliczu wzrastających wyzwań związanych z degradacją środowiska i zmianami klimatycznymi. Przykładowo model miasta ekologicznego szwedzkiego Sztokholmu, „Eco-City District of Stockholm Royal Seaport”, wykorzystuje technologie zielonej energii i rozwiązania oparte na danych (ang. *data*) jako kluczowe strategie i rozwiązania dla osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju. Poprzez wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, inteligentnych systemów zarządzania siecią energetyczną technologii zorientowanych na dane, jak również pasywnych domów solarnych miasto to zmierza do obniżenia zużycia energii i zmniejszenia poziomu zanieczyszczenia środowiska [Bibri 2020].

W strategiach rozwoju *eco-smart cities* należy wyróżnić trzy główne trendy. Pierwszym z nich jest dążenie miast do osiągnięcia neutralności klimatycznej. Drugi trend wiąże się z wprowadzaniem inteligentnych rozwiązań w usługach miejskich. Trzeci natomiast dotyczy tworzenia inkluzyjności miejskiej przez budowanie świadomych ekologicznie społeczności miejskich (ang. *smart communities*) zaangażowanych w procesy rozwoju miasta. Celem rozdziału jest scharakteryzowanie powyższych trendów występujących w miastach, które realizują w swoich strategiach rozwoju koncepcję *eco-smart city*.

Neutralność klimatyczna miast

Pierwszym trendem charakterystycznym dla realizacji koncepcji *eco-smart city* jako miasta nowej generacji jest dążenie do osiągnięcia neutralności klimatycznej [Cote 2011]. Zmiany klimatyczne to jedno z największych wyzwań XXI w. Należy zauważyć, że procesy rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów zurbanizowanych pochłaniają ogromne ilości energii elektrycznej. Pomimo że miasta zajmują zaledwie 2% powierzchni globu, zużywają ponad dwie trzecie światowej energii i odpowiadają aż za 70% emisji gazów cieplarnianych spowodowanych przez człowieka, głównie poprzez zużycie paliw kopalnych w budynkach i transporcie [UN-Habitat: *World Cities Report* 2020].

Zużycie energii jest czynnikiem, który w największym stopniu przyczynia się do emisji dwutlenku węgla, będącego główną przyczyną zmian klimatycznych. Miasta w różnych regionach świata wykazują różną dystrybucję końcowego zużycia energii w zależności od ich wielkości i etapu rozwoju gospodarczego. Najbardziej rozwinięte miasta świata najwięcej energii zużywają do ogrzewania i oświetlenia budynków mieszkalnych i komercyjnych. Na drugim miejscu pod względem zużycia energii w tych miastach jest transport, a na trzecim – przemysł. Na początku 2000 r. zużycie energii w budynkach mieszkalnych i komercyjnych stanowiło więcej niż połowę całego zużycia energii w miastach, takich jak Londyn, Bolonia czy Tokio. Podczas, gdy transport zużywał od 25 do 38% energii. Przemysł zużywał mniej niż

10% energii w miastach, takich jak Berlin i Tokio, ponieważ gospodarka tych miast opiera się głównie na usługach. Co interesujące, transport jest największym konsumentem energii w miastach, takich jak Meksyk, Hongkong i Kapsztad, dopiero na drugim miejscu jest zużycie energii w budynkach mieszkalnych i komercyjnych. Natomiast w megamiastach, takich jak Pekin, Szanghaj czy Kalkuta, przemysł zużywa ponad 50% całkowitego zużycia energii, co odzwierciedla szybki wzrost gospodarek Chin i Indii, podczas gdy w dużych miastach krajów, których gospodarki rosną wolniej, transport zużywa ponad połowę całkowitej zużywanej energii. Niektóre gałęzie przemysłu w chińskich miastach są żarłocznymi konsumentami energii. Na przykład sektor przemysłowy w Szanghaju zużywa aż 80% energii, w porównaniu do 10% zużywanej przez transport [State of the World's Cities 2008/9].

Konsekwencją nadmiernej emisji gazów cieplarnianych są niekorzystne zmiany klimatyczne, przejawiające się m.in. w narastającej liczbie ekstremalnych zjawisk pogodowych (m.in. ulewy, nawałnice) oraz okresy bardzo wysokich temperatur wcześniej nie występujące, które sprzyjają tworzeniu się zagrażających zdrowiu i życiu mieszkańców miast, tzw. miejskich wysp ciepła, gdzie w upalne dni temperatura powierzchni utwardzonej sięga 50 stopni Celsjusza.

W celu przeciwdziałania tej niekorzystnej klimatycznie sytuacji miasta dążą do obniżania zużycia energii, stosowania efektywnych energetycznie rozwiązań oraz dynamicznego rozwoju ekologicznych, odnawialnych źródeł energii, które będą zdecydowanie bardziej przyjazne dla środowiska i klimatu [Nazarov *et al.* 2021; Kinelski *et al.* 2022a].

Ponadto uważa się, że zieleń powinna stać się integralną i ważną częścią obszarów zurbanizowanych. Współczesnym trendem w miastach jest upowszechnianie „zielonej infrastruktury” i „zielonej architektury”, umożliwiających zwiększanie powierzchni biologicznie czynnej i terenów zielonych oraz wykorzystania procesów naturalnych i usług ekosystemowych w gospodarowaniu wodą. Zielona (lub też niebiesko-zielona) infrastruktura jest planowana i wykorzystywana w celu: łagodzenia skutków zmiany klimatu, absorpcji dwutlenku węgla, poprawy jakości powietrza [Pięta-Kanurska 2023].

Niebiesko-zieloną infrastrukturę tworzą tereny zielone oraz nieodłącznie z nimi związana sieć wodna. Miejskie tereny zielone obejmują m.in.: lasy miejskie, parki spacerowo-wypoczynkowe, tereny zieleni osiedlowej, tereny otwarte, ogrody, zieleń uliczna, a także drzewa oraz co interesujące ściany budynków i dachy, na których rośnie zieleń. Niebieska część tej infrastruktury uwzględnia komponenty wodne, takie jak rzeki, mokradła, a także systemy małej retencji [Ying *et al.* 2022].

Efektywność działania zielonej infrastruktury opiera się na zasadzie kształtowania i ochrony środowiska, jak również świadomego włączania jej w procesy planowania przestrzennego miasta. Dobrze prosperująca zielona infrastruktura ma kluczowe znaczenie dla rezyliencji miasta, zrównoważania gospodarki wodnej, poprawy klimatu, ograniczania stężeń dwutlenku węgla, itp. Korzyści wynikające z zielonej infrastruktury dla miasta są liczne i zróżnicowane. Między innymi,

zielona infrastruktura może poprawić atrakcyjność miasta dla mieszkańców i turystów, wpłynąć pozytywnie na jakość życia i zdrowie mieszkańców, zwiększyć różnorodność biologiczną, wspierać rolnictwo miejskie, przyczynić się do zrównoważonego rozwoju miasta przez redukcję emisji gazów cieplarnianych, zarządzać efektywniej wodą i energią, zmniejszyć wysokie temperatury w mieście oraz zredukować odbicie ciepłe, a także zmniejszyć ślad węglowy i tłumić hałas [Garcia-Lamarca *et al.* 2021].

Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi dla 12 największych miast Polski w latach 2005–2021, zauważa się konieczność inwestycji w rozwój zielonej infrastruktury, która przyczyniać się będzie do odporności miasta na zmiany klimatyczne. Inwestycje w rozwój zielonej infrastruktury powinny być priorytetem w strategiach rozwoju, aby uczynić miasta bardziej biofilnymi. Działania takie są zgodne z trendami obserwowanymi w najbardziej zielonych miastach Europy i na świecie [Pięta-Kanurska 2023].

Inteligentne usługi miejskie

Drugi trend w rozwoju miast ściśle związany jest z stosowaniem inteligentnych rozwiązań w przestrzeni miasta. *Smart city* to miasto technologiczne, czyli takie, w którym stosuje się technologie ICT w usługach miejskich. Zastosowane w usługach publicznych technologie mają na celu podnoszenie ich efektywności oraz dostępności.

Dbając o efektywność energetyczną, a także ekonomiczną, w wielu miastach stosuje się inteligentne sterowanie oświetleniem ulic, parków, przestrzeni publicznych. Coraz powszechniejszym stosowanym przez miasta rozwiązaniem *smart* jest również inteligentne sterowanie ruchem ulicznym, gdzie stale monitorowane jest jego natężenie i zgodnie z jego poziomem wydłuża się lub skraca czas zmiany świateł sygnalizacji świetlnej, usprawniając w ten sposób płynność ruchu. Wśród rozwiązań *smart* w miastach europejskich funkcjonują smart parkingi, w których w czasie rzeczywistym można uzyskać informacje na smartfonie dotyczącą wolnego miejsca parkingowego w mieście, unikając w ten sposób niepotrzebnych strat czasu i paliwa na jego poszukiwania, czego efektem jest oszczędność czasu oraz mniejsze zanieczyszczenie powietrza, które wynikałoby z dodatkowych przejazdów [Pięta-Kanurska 2019; Kinski *et al.* 2022].

Ponadto w wielu miastach europejskich powszechnie stosuje się rozwiązania *smart* w celu podnoszenia jakości funkcjonowania transportu publicznego, dzięki czemu mieszkańcy miast chętniej z niego korzystają. Wiedeń jest przykładem miasta, które w międzynarodowych rankingach dotyczących jakości życia stale zajmuje najwyższe lokaty [Mercer 2023]. Miasto to realizuje koncepcję *smart city* w perspektywie do 2050 r., m.in. w dziedzinie mobilności i transportu publicznego, jak i podnoszenia efektywności energetycznej. Można zauważyć, że podobną

ścieżkę rozwoju realizują takie miasta, jak Kopenhaga [*Copenhagen Smart City Strategy* 2016], Amsterdam, Barcelona, Sztokholm oraz Londyn [Angelidou 2016].

Inteligentne usługi miejskie w Polsce są rozwijane w miastach, takich jak Gdańsk, Kraków, Łódź, Wrocław, Poznań oraz Warszawa. Wiele innowacyjnych rozwiązań inteligentnych zostało wdrożonych, takich jak systemy *on-line* umożliwiające obywatelom interweniowanie w sytuacjach awaryjnych, projekty typu *living lab*, inteligentne systemy transportu, parkingowe i *car-sharing* oraz systemy rowerów miejskich. Ponadto Polskie Forum Smart City stanowi miejsce promocji działań inteligentnych w miastach, umożliwiającą nawiązanie współpracy między polską elitą miejską a ekspertami światowymi w dziedzinie biznesu i technologii [Masik *et al.* 2021].

Gdańsk i Gdynia także angażują się w implementację inteligentnych rozwiązań miejskich, takich jak systemy mobilne, systemy zarządzania nieruchomościami, usługi administracji publicznej dla mieszkańców czy systemy informacji geoprzestrzennej. Strony internetowe Gdańska i Wrocławia aktywnie promują projekty związane z inteligentnymi i zielonymi rozwiązaniami miejskimi, co ma na celu zwiększenie atrakcyjności miast w oczach inwestorów i pracowników sektora wiedzy [Masik *et al.* 2021].

Należy podkreślić, że istotnym elementem idei miasta inteligentnego jest dobrze przemyślana i właściwie wdrożona inteligentna infrastruktura miejska. Rozwiązania składające się na holistyczną koncepcję *smart city* mają pozytywny wpływ na zwiększenie efektywności inwestycji miejskich oraz promocję zrównoważonego rozwoju miasta. Wdrażane w coraz większej liczbie polskich miast systemy Smart IoT obejmują różnorodne usługi podstawowe dostępne dla każdego mieszkańca, takie jak kontrola sposobu dostarczania wody, energooszczędne oświetlenie LED, systemy rowerów miejskich, monitorowanie i zarządzanie miejscami parkingowymi czy gospodarka odpadami [Makiela *et al.* 2022].

Podejście takie wymaga skoordynowanych działań władz miejskich oraz współpracy z dostawcami inteligentnych systemów posiadającymi odpowiednią wiedzę, doświadczenie i technologie [*ibidem*].

Smart społeczności miejskie

Trzecim głównym trendem wyróżnianym w strategiach *eco-smart city* jest tworzenie miast inkluzywnych, w których zarządzanie rozwojem opiera się na ścisłej współpracy władz miejskich z mieszkańcami miast przez szeroko zakrojoną partycypację społeczną.

Trend ten jest odpowiedzią na pogłębiające się nierówności ekonomiczno-społeczne. Wiele organizacji międzynarodowych, takich jak Unia Europejska, OECD, Azjatycki Bank Rozwoju (ADB), a także UNDP przyjęło koncepcję rozwoju in-

kluczowego jako nadrzędnego celu swoich działań. Zgodnie z definicją OECD rozwój inkluzyjny jest to wzrost ekonomiczny, który stwarza możliwości rozwoju dla wszystkich segmentów populacji oraz dystrybuje dywidendy wzrastającego dobrobytu, zarówno wyrażone w pieniądzu, jak i w niematerialnych korzyściach, sprawiedliwie dla całego społeczeństwa (ang. *fairly accross society*). Podejście to opiera się na trzech podstawowych założeniach. Po pierwsze, wielowymiarowości (ang. *multidimensionality*), która zawiera takie wskaźniki dobrobytu, jak: PKB *per capita* oraz inne wskaźniki charakteryzujące poziom dobrobytu (ang. *well-being*), tj. miejsca pracy, umiejętności, edukację, stan zdrowia, środowisko, partycypację społeczną oraz kapitał relacyjny (*social connections*). Drugim założeniem jest podkreślenie znaczenia dystrybucji oznaczającej, że wszyscy ludzie mają wkład w proces rozwoju i korzystają z jego rezultatów. Po trzecie, w rozwoju inkluzyjnym istotną rolę przypisuje się działaniom politycznym, które powinny być skierowane na działania prorozwojowe [Pięta-Kanurska 2019].

Początkowo idea *smart city* oparta była głównie na rozwoju technologii informatycznych i telekomunikacyjnych w usługach miejskich. N. Komninos zdefiniował trzy etapy rozwoju miasta inteligentnego: *smart city 1,0*, *smart city 2,0* i *smart city 3,0*. [Kinelski *et al.* 2022]. Jednak z czasem nastąpiła ewolucja takiego podejścia. Obecnie wskazuje się koncepcję *smart city 4.0*, w której coraz większą wagę przykładą się do rozwoju świadomych społeczności miejskich (ang. *community*), zaangażowanych w rozwój osiedli, w których żyją, a nawet w szerzej zakrojone sprawy miasta. Obecnie uznaje się, że same technologie nie wystarczą do osiągnięcia wysokiego poziomu życia w mieście i przeciwdziałania dysproporcjom, konieczne są inwestycje w kapitał ludzki [Calzada, Cobo 2015].

Smart city 4.0 reprezentuje najnowszą i najbardziej zaawansowaną generację inteligentnych miast. W tej wersji to obywatele odgrywają kluczową rolę w rozwoju miejskim, świadomie wybierając uczestnictwo w procesie budowy nowoczesnych miast, polegając na nowoczesnych narzędziach partycypacji społecznej i kreatywności. W miastach inteligentnych 4.0, przestrzeń miejska jest tworzona dla użytkowników i z ich zaangażowaniem.

Miasta 4.0, takie jak Aarhus, Barcelona czy Singapur, są zaawansowane zarówno pod względem wdrażania celów zrównoważonego rozwoju ONZ, jak i efektywnej implementacji technologii cyfrowych i danych. Miasta 4.0 mają na celu zapewnienie współistnienia i kompatybilności funkcji wpływających na jakość życia obywateli oraz interesariuszy. Ważne są m.in. takie zagadnienia, jak mobilność, ochrona zdrowia czy zarządzanie wodą, które wpływają na poprawę jakości życia. Jednym z głównych wyzwań stojących przed lokalnymi władzami jest rozwijanie miasta poprzez aktywne zaangażowanie obywateli, co stanowi punkt wyjścia do budowy *smart city 4.0* [Makiela *et al.* 2022].

W szczególności inicjatywy społeczne mają kluczowe znaczenie dla rozwoju *smart city 4.0*. Mając na uwadze współpracę między obywatelami a władzami lokalnymi warto wskazać na jedną z propozycji przykładowych inicjatyw spo-

lecznych. Human Smart Cities to międzynarodowa inicjatywa, która współtworzy inteligentne miasta z udziałem mieszkańców. W ramach konkursu, obywatele mogą zgłaszać projekty dotyczące rozwijania inteligentnych rozwiązań w swoim otoczeniu, co przyczynia się do wspólnego kształtowania przyszłości miast [Oliveira 2015; Szarek-Iwaniuk, Senetra 2020].

Human Smart Cities są innowacyjnymi ekosystemami miejskimi charakteryzującymi się powszechnym wykorzystaniem technologii w zarządzaniu zasobami miejskimi. Model ten pozwala na poprawę efektywności ekonomicznej, politycznej oraz społeczno-kulturowej miasta poprzez wykorzystanie infrastruktury sieciowej. Jednak rozwiązania oparte na technologii stanowią jedynie jeden z wielu zasobów planowania miejskiego, które mają na celu poprawę zrównoważonego rozwoju ekonomicznego, społecznego oraz środowiskowego miasta. Istotą miast inteligentnych 4.0 powinno być stworzenie miejsc, w których ludzie chcą żyć i pracować, przez pełne wykorzystanie ich potencjału i kreatywności. Dlatego też, ludzkie inteligentne miasta (*human smart cities*) to nowa generacja miast inteligentnych, które łączą infrastrukturę technologiczną z czynnikami miękkimi, takimi jak zaangażowanie społeczne, autonomia obywatelska oraz interakcje międzyludzkie w środowiskach fizycznych i wirtualnych [Eleutheriou, Macedo 2017].

Ten nowy kierunek rozwoju miast inteligentnych, nazwany drugą generacją, koncentruje się na elementach ludzkich jako najważniejszym wymiarze, nazywanym ludzkimi inteligentnymi miastami. W tych miastach społeczność jako całość bierze udział w transformacji środowiska miejskiego w ekosystem innowacji, poprzez interakcję, współpracę oraz współprojektowanie. Pojęcie ludzkich inteligentnych miast (ang. *human cities*) nie przeczy tradycyjnemu conceptowi miast inteligentnych, lecz proponuje ich rozwój w większej zgodności z interesami i rzeczywistymi potrzebami mieszkańców [*ibidem*].

Powyższy trend akcentuje rosnącą rolę ludzi w rozwoju miast inteligentnych oraz konieczność uwzględnienia wymiaru ludzkiego w procesie urbanizacji. Wskazuje się, że technologia powinna być narzędziem ułatwiającym połączenia, zaangażowanie obywateli i współpracę z władzami, równoważąc technologiczne innowacje z miękkimi aspektami, takimi jak dialog społeczny, budowa wspólnej wizji, autonomizacja obywateli i interakcje między rządem a obywatelami.

Koncepcja ludzkich inteligentnych miast jakkolwiek by to brzmiało w polskim tłumaczeniu, uwydatnia znaczenie harmonijnego rozwoju, w którym czynniki technologiczne idą w parze z potrzebami i aspiracjami społeczności lokalnej. Dążenie do stworzenia miast inteligentnych powinno więc uwzględniać głos obywateli oraz integrować ich potrzeby, by zapewnić zrównoważony rozwój i poprawę jakości życia w mieście. Współpraca obywateli i władz lokalnych oraz aktywny udział w inicjatywach społecznych ma kluczowe znaczenie dla budowy *smart city* 4.0, będącej integralną częścią zrównoważonego rozwoju miast.

Podsumowanie

Zgodnie z powyższymi analizami można wskazać następujące wnioski w kontekście kształtowania się *eco-smart city* jako miasta nowej generacji:

1. Koncepcja *eco-smart city* stanowi obecnie fundament kształtowania miasta nowej generacji oraz kluczowy element w dążeniu do zrównoważonego, inteligentnego i partycypacyjnego rozwoju miast.
2. Koncepcja *eco-smart city*, oparta na zaawansowanych technologiach informacyjno-komunikacyjnych oraz ekoinnowacjach, staje się coraz bardziej popularna zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej.
3. Priorytetowymi obszarami rozwoju miast z perspektywy *eco-smart city* są m.in. czysta energia, inteligentna i zrównoważona infrastruktura miejska, mobilność, niebiesko-zielona infrastruktura oraz *smart* społeczność miejska.
4. Miasta w Polsce stopniowo adaptują strategię *eco-smart city*, dążąc do osiągnięcia celów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych.
5. Istnieje rosnące zainteresowanie współuczestnictwem społecznym oraz digitalizacją w dostarczaniu usług, co wpływa na rozwój miast inteligentnych.
6. Polskie miasta rozwijają wiele innowacyjnych projektów w obszarach, takich jak energie odnawialne, zarządzanie transportem, e-usługi, systemy inteligentnej mobilności czy rowerowe, co pozytywnie wpływa na atrakcyjność miast oraz jakość życia ich mieszkańców.
7. Choć miasta w Polsce jeszcze nie osiągnęły zaawansowanego poziomu miast, takich jak Aarhus, Barcelona, Singapur czy Sztokholm w kwestii inteligencji miejskiej, to istnieją działania mające na celu zwiększenie zaangażowania obywateli i poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej i ekologicznej.

Wnioski z przeprowadzonych rozważań wskazują, że koncepcja *eco-smart city* w Polsce musi integrować innowacyjne rozwiązania technologiczne ze zrównoważonym rozwojem, partycypacją społeczną oraz dbałością o środowisko naturalne, aby stworzyć nową generację miast sprzyjających ludziom oraz zapewniających lepsze warunki życia, większe bezpieczeństwo i zdrowie mieszkańców.

CZĘŚĆ III.
OD NOWEJ WIELOKULTUROWOŚCI
DO NOWEJ TOŻSAMOŚCI
MIAST GÓRNOŚLĄSKICH

*(FROM NEW MULTICULTURALISM
TO A NEW IDENTITY
OF UPPER SILESIAN CITIES)*

Rozdział 1

OD WIELOKULTUROWOŚCI DO NOWEJ TOŻSAMOŚCI W ZŁOŻONYM UKŁADZIE OSADNICZYM

Wprowadzenie

Wieloaspektowość, jak i interdyscyplinarność problematyki tożsamości charakteryzowana w kontekście zjawiska wielokulturowości występującej ze zróżnicowanym natężeniem w różnych skalach przestrzennych stanowi istotny przedmiot dociekań naukowych [Czakon *et al.* 2012; Bierwiazzonek 2013; Arciszewska 2023]. Antropologia, etnologia, geografia społeczna, historia, kulturoznawstwo, nauki polityczne socjologia, to tylko część dyscyplin podejmujących zarówno teoretyczne, jak i empiryczne studia nad przyczynami, przebiegiem, zmiennością w czasie i w przestrzeni oraz konsekwencjami wielokulturowości. Spotykamy próby zdefiniowania zakresu tej tematyki jako odrębnej dyscypliny [np. socjologia tożsamości – Paleczny 2008; socjologia wielokulturowości – Sadowski 2011; geografia tożsamości – Mitchell 2004]. Wśród prób nawiązania do pojęć pokrewnych znajdujemy chociażby: pracę Szlachty [2022] na temat różnych wymiarów wielokulturowości; analizujące relacje między tożsamością a globalizacją [Dymnicka, Starosta 2018]; związki kulturowości miejsca z międzykulturowością relacji społecznych [Nikitorowicz *et al.* 2014]; podejmujące związek między tożsamością miasta a tożsamością miejsca [m.in. Kisiel 2017; Pawlikowska-Musiewicz *et al.* 2018]; identyfikujące antropologiczne i socjologiczne konteksty współczesnej tożsamości [Czakon *et al.* 2012]; dotyczące europejskiego modelu formującej się wielokulturowości [Taras 2013], czy też kształtowania się tożsamości w obszarach pogranicza [Nikitorowicz 1995]. Niezmiernie istotne jest także postrzeganie indywidualnej tożsamości w społeczeństwie wielokulturowym [m.in. Pucek 2004; Grzonka 2010; Ruman 2014; Żyłkiewicz-Płońska, Namiotko 2018]. Z kolei małomiasteczkowa skala społeczności pozwala na wnikliwą identyfikację obrazu jej tożsamości lokalnej [Odoj 2007]. Równie zróżnicowane są publikacje zagraniczne. Bardzo obszerny jest nurt badań nad wpływem migracji na kształtowanie

się tożsamości w różnych kontekstach terytorialnych (m.in. Green, Staerkle 2013; Prinz, Siegel 2019; Verkuyten *et al.* 2019). Na szczególną uwagę zasługuje obszerna publikacja J. Sardinha [2009] charakteryzująca wpływ imigrantów z różnych krajów europejskich na kształtowanie się tożsamości społeczeństwa portugalskiego. Podobnie – o zachowaniu tożsamości w społeczeństwie wielokulturowym Kanady – pisali Carpentier i Sablonniere [2013], jak i Szczepański i Śliz [2018a]. Strukturalnemu zróżnicowaniu wielokulturowemu w społeczeństwach wybranych krajów uwagę poświęcili m.in. Parekh [2005], Kaasa *et al.* [2014]. Zwraca się także uwagę na wielokulturowość jako dynamiczny czynnik gospodarki w miastach portowych [Parisi, Egel 2020], na trendy i paradoksy przechodzenia od wielokulturowości do post-kulturowości [Gozdecka *et al.* 2014], identyfikacje wielokulturowości na rynkach pracy [Yih-Teen Lee, Nana Yaa 2023], czy też w szerokim ujęciu badanie wpływu migracji na zróżnicowania społeczne [Graeme 2005].

Jeśli przyjąć, że wielokulturowość oznacza nie tylko obecność różnych grup narodowo-etnicznych, czy wyznaniowych, ale także strukturę powiązań i relacji między nimi [Szczepański, Śliz 2018b], to tym samym tożsamość identyfikujemy jako związek emocjonalny człowieka (grupy społecznej) z danym miejscem, inną grupą społeczną, ideą lub systemem wartości [A. Runge, J. Runge 2008: 334]. Obydwa te pojęcia – wielokulturowość i tożsamość – są ze sobą powiązane, zwłaszcza w obszarach dynamicznych przeobrażeń społeczno-gospodarczych. Imigranci przybywający ze swoich stron rodzinnych do rozwijających się miast i regionów miejskich przywozili swoje wzorce kulturowe, które stanowiły istotny element nowo kreowanej przestrzenno-strukturalnej mozaiki tożsamości lokalnych [Szczepański, Śliz 2011], często z konfliktem w tle [Rusek 2015]. Ten swoisty kolaż tożsamościowy [Pucek 2004] uwidaczniał się zwłaszcza od drugiej połowy XIX stulecia po okres międzywojenny XX w., jednocześnie wraz z kreowaniem państw narodowych w Europie, jak i postępującymi procesami wieloaspektowej urbanizacji państw europejskich [Cybula, Majcherkiewicz 2005]. Jednym z takich obszarów był Górny Śląsk, a w jego obrębie pogranicze śląsko-małopolskie (konurbacja katowicka). W dotychczasowym piśmiennictwie m.in. zwrócono uwagę na specyficzne cechy kształtowania się wielokulturowości w tradycyjnym regionie gospodarczym województwa śląskiego [Runge J., Runge A. 2023], jak i rolę granic państwowych w kształtowaniu tożsamości regionalnej tego obszaru [Nowosielska-Sobel 2015; Woźniczka 2016; Kijonka 2017; Nowak 2018; Szczepański, Śliz 2018a].

W większości przypadków dominującymi perspektywami badawczymi są ujęcia antropologiczne, etnologiczne, historyczno-socjologiczne, rzadziej psychologiczne lub geograficzne. Dlatego też celem rozdziału jest próba zarysowania geograficzno-przestrzennego spojrzenia na proces przechodzenia od wielokulturowości w stronę nowej tożsamości w złożonym układzie osadniczym.

Kontekst wewnątrzmiejski

Nie ulega wątpliwości, że wielokulturowość ma wymiar przestrzenno-strukturalny (skalarno-wektorowy). Kiedyś wielokulturowość definiowano wyłącznie w wymiarze narodowo-etnicznym i wyznaniowym, współcześnie znacznie szerzej, uwzględniając różnicowania demograficzno-społeczne (m.in. płeć, wiek, wykształcenie, rodzaj aktywności zawodowej). Aktywność i preferencje społeczno-kulturowe, sytuują się w określonym fragmencie przestrzeni (wymiar skalarny), kształtując jednocześnie wewnątrzgrupowe, jak i zewnętrzne powiązania i więzi strukturalne (wymiar wektorowy). Miejsce w przestrzeni zajmujemy wraz z momentem urodzenia, zaś kształtowanie powiązań i więzi rozpoczynamy od gospodarstwa domowego, w którym jesteśmy obecni wraz z przyjściem na świat. Wraz z wiekiem zaczynamy kształtować naszą tożsamość terytorialną (przywiązanie do miejsc), jak i tożsamość w ogóle (do innych osób, grup społecznych, idei, systemu wartości, itp.). Tożsamość terytorialna zaczyna się zwykle od przywiązania do domu, mieszkania w którym przebywamy, do otoczenia, do najbliższej dobrze znanej okolicy. Wielokulturowość w obszarze, do którego jesteśmy przywiązani emocjonalnie jest wypadkową obecności w gospodarstwie domowym dzieci, młodzieży, rodziców, uczących się, o różnicowanym osiągniętym wykształceniu, aktywności społeczno-zawodowej, czy też różnicowanych co do sprawności intelektualnej i zdrowotnej seniorów. Każda z nich funkcjonuje w innych przestrzeniach fizycznych danej lub innych miejscowości, dojeżdżając do nich do pracy, nauki, itp. Różnicowania kulturowe w obrębie własnego gospodarstwa domowego mogą wynikać także z odmiennych preferencji kulturowych (co czytamy? jakiej muzyki słuchamy? na jakie koncerty chodzimy? jakie filmy oglądamy/na jakie tematy prowadzimy dyskusje w gronie znajomych, przyjaciół? itp.). Tym samym mamy tu do czynienia z wielokulturowością zakorzenioną w obrębie rodziny, gospodarstwa domowego, przyjaciół.

Przechodzenie od wielokulturowości do nowej tożsamości w przypadku wewnątrzmiejskiej perspektywy gospodarstwa domowego stanowi zazwyczaj pochodną wchodzenia do rodziny nowego członka (małżeństwo) lub nawiązywania nowych kontaktów wraz z edukacją szkolną (szkoła podstawowa). Ze względu na rejonizację edukacji, szkoła podstawowa zlokalizowana jest zazwyczaj blisko miejsca zamieszkania. Ze szkołą średnią – a zwłaszcza wyższą – jest inaczej. Pobieranie w nich edukacji/studiów wymaga na ogół dalszych terytorialnych przemieszczeń (środkami komunikacji), a tym samym znacznego poszerzania powiązań i relacji międzykulturowych. Spectrum różnicowań społeczno-kulturowych rodzin uczniów szkół średnich/wyższych bywa w wielu przypadkach większe niż rodzin szkół podstawowych. Z kolei wejście do rodziny nowego członka jako pochodna zawarcia związku małżeńskiego oznacza także kontakt międzykulturowy obu rodzin. Świadome/nieświadome „ścieranie się” wzorców kulturowych rozpo-

czynające się ceremonią ślubną nie jest jednoznaczne z tworzeniem się złożonej struktury międzykulturowej powiązań i relacji rodzin pani młodej i pana młodego. Niektóre z nich występują jedynie w ramach ceremonii ślubnej, później ograniczone są praktycznie do węższej struktury powiązań i relacji. Ma to znaczenie w przypadku obecności na weselu krewnych zamieszkałych daleko poza miejscem ceremonii, którzy ze względu na zamieszkiwanie w innych regionach kraju albo za granicą, mogą przybyć jedynie okazjonalnie.

Kontekst miejski

Przyjmując, że miasto to względnie zharmonizowana struktura trzech składowych, tj. struktury funkcjonalnej, struktury przestrzennej oraz społeczno-kulturowej, to zwykle czynnikiem miastotwórczym jest działalność gospodarcza, determinująca wielkość i kierunki zmian pozostałych dwóch elementów. Pochodnymi intensyfikacji rozwoju gospodarczego są na ogół rozwój rynku pracy (dojazdy do pracy, migracje stałe) oraz w sprzyjających warunkach rozwój terytorialny miasta drogą inkorporacji obszarów otaczających.

Obydwa te procesy sprzyjają pojawianiu się – wraz z kolejnymi okresami wzrostu gospodarczego – kolejnych fal imigrantów z bliższego i dalszego otoczenia miasta, przynoszących jednocześnie określone wzorce kulturowe. Badania struktur przestrzenno-społecznych miasta, jak i jego morfologii, pozwalają zidentyfikować w przestrzeni miejskiej etapy pojawiania się osadnictwa, a tym samym kreowania kolejnych względnie podobnych struktur społeczno-kulturowych. W miastach socjalistycznych wyróżnikiem względnej jednorodności była demograficzna młodość, wysoki poziom aktywności zawodowej na nieodległych rynkach pracy, duży odsetek dzieci i młodzieży (Dąbrowa Górnicza, Jastrzębie Zdrój, Tychy – lata 50.–70. XX w.). W przypadku starych ośrodków miejskich także uwidaczniają się w przestrzeni określone etapy kształtowania struktur społeczno-przestrzennych. Przykładowo, w Chorzowie widoczna jest sekwencja rozwoju od Chorzowa Starego przez Chorzów I (Śródmieście), po Chorzów Batory; w Katowicach – z jednej strony od dzielnicy śródmiejskiej (XIX w.) w kierunku południowym wzdłuż ulicy Kościuszki po Brynów, Ligotę i Podlesie, zaś z drugiej strony od Rynku na północ po Wełnowiec. W latach powojennych notowano także zachodni kierunek rozwoju miasta, w stronę Chorzowa (Osiedle Tysiąclecia). Tuż powojenna intensyfikacja rozwoju gospodarczego – zwłaszcza górnictwa i hutnictwa – wymagała lokalizacji nowych osiedli mieszkaniowych w dużej mierze dla imigrantów zarówno z innych obszarów województwa, jak i z innych regionów kraju. Lokalizacje tych osiedli „deformowały” dotychczasową strukturę przestrzenno-społeczną wielu miejscowości złożonych układów osadniczych województwa śląskiego. Z jednej strony różnice kulturowe ujawniały się na styku dotychczas istniejących społeczności

kulturowych ze zbiorowościami (imigrantami) nowo powstających osiedli blokowych, zaś z drugiej strony w obrębie tych ostatnich mniej lub bardziej, szybciej lub wolniej formowały się powiązania społeczno-kulturowe między mieszkańcami tych osiedli. Tym samym w okresie powojennym w miastach nie tylko województwa śląskiego mieliśmy do czynienia z kilkoma typami tożsamościowymi przestrzeni społeczno-kulturowej:

- Typ pierwszy – typ zastanych zbiorowości/społeczności kulturowych, których przodkowie osiedli zamieszkiwali od dawna daną przestrzeń, zaś odsetek imigrantów – zwłaszcza powojennych – jest niewielki (incydentalny). Zachowanych tożsamości kulturowych należy szukać nie tylko w najstarszych przestrzeniach mieszkaniowych miasta, ale także wśród tych późniejszych, gdzie obrót migracyjny był znikomy. Przestrzenie te niekoniecznie cechują się miejscową tożsamością. Przypadki, takie jak: emigracja zarobkowa młodych, śmierć współmałżonka/współmałżonki, brak zrozumienia wśród sąsiadów powodują, że aktywna/kreatywna niegdyś społeczność redukuje się do postaci zbiorowości (np. mieszkańcy Chorzowa Starego).
- Typ drugi – zbiorowość/społeczność poddana procesowi rewitalizacji kulturowej (wielokulturowej). Marginalnej dotąd grupie mieszkańców zaczyna od pewnego momentu towarzyszyć sąsiadująca tuż obok inna kulturowo grupa społeczna lub więcej grup. Dawniej przykładem były chociażby społeczności żydowskie, romskie, osób wyznania prawosławnego, czy też ewangelicko-augsburskiego. Współcześnie przykładem takiego sąsiedztwa może być lokalizacja akademików pobliskiej uczelni wyższej – w tym także dla studentów zagranicznych – tuż obok osiedla mieszkaniowego, pochodzącego jeszcze z okresu międzywojennego (np. dzielnica Pogoń w Sosnowcu).
- Typ trzeci – recesja, a następnie pojawienie się nowego wymiaru wielokulturowości, a w wielu przypadkach także nowej tożsamości lokalnej. Miejscowości śląskie z dużymi odsetkami ludności polskiej, które po I wojnie światowej pozostały po niemieckiej stronie granicy, doświadczyły po 1945 r. radykalnych zmian geopolitycznych skutkujących wyjazdami Niemców i jednocześnie napływem imigrantów z głębi ziem polskich, w tym z dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. Podobnie w miastach Zagłębia Dąbrowskiego – zwłaszcza w Będzinie – po hitlerowskiej eksterminacji ludności żydowskiej w latach powojennych nastąpiła wymiana mieszkańców. W miejsce nieobecnej już społeczności żydowskiej pojawili się nowi mieszkańcy nie tylko z bliskich i dalszych odległości. Podjęcie decyzji o budowie na początku lat 70. XX w. Huty Katowice spowodowało 55-tysięczny napływ pracowników do realizacji tej inwestycji. Około 26,0 tys. z nich pozostało już na stałe jako mieszkańcy Dąbrowy Górniczej i miast sąsiednich [Runge 1996].
- Typ czwarty – kształtowanie od podstaw wielokulturowości, a następnie nowej tożsamości miejskiej. Z tym typem mamy do czynienia w sytuacji kre-

owania miast satelitarnych na „surowym korzeniu”, czy też w formie nowego miasta tuż obok lub w niewielkiej odległości od starego ośrodka. W przypadku województwa śląskiego z takim typem mamy do czynienia w przypadku Dąbrowy Górniczej, Jastrzębia Zdroju i Tychów. W każdej z tych trzech miejscowości do 1945 r. obecna była mniejsza lub większa społeczność lokalna związana z określoną działalnością gospodarczą (Dąbrowa Górnicza – górnictwo, hutnictwo; Jastrzębie Zdrój – uzdrowisko; Tychy – rolnictwo, przetwórstwo rolne, przemysł drzewny). Powojenna intensyfikacja uprzemysłowienia doprowadziła odpowiednio do: istotnego wzmocnienia hutnictwa żelaza (Dąbrowa Górnicza), odejścia od funkcji uzdrowiskowej na rzecz górnictwa węglowego (Jastrzębie Zdrój), czy też przekształcenia się ośrodka satelitarnego o funkcji mieszkaniowej w ośrodek przemysłu samochodowego (Tychy). W każdym z tych trzech ośrodków można mówić o bipolarnej strukturze przestrzennej i społeczno-kulturowej miasta. Obok dotychczasowej historycznej części miasta powstało nowe, związane z nowymi funkcjami gospodarczymi (nowe przestrzenie przemysłowe – nowe tereny mieszkaniowe). Różnica między Dąbrówą Górniczą i Jastrzębiem Zdrojem a Tychami jest jedynie taka, że w przypadku Tychów wyjściowa koncepcja urbanistyczna K. i H. Wejchertów okazała się inna od dzisiejszego obrazu miasta. Ponadto wielokulturowość Dąbrowy Górniczej zainicjowana została jeszcze w XVIII i XIX stuleciu, gdy wraz z odkryciem bogatych zasobów węgla kamiennego rozpoczął się rozwój górnictwa, a wraz z nim napływ migracyjny do nowo powstających kopalń i wraz z nim formowanie się kolonii i osiedli przyfabrycznych, później samego miasta. W przypadku Jastrzębia Zdroju najbardziej spektakularny rozwój rynku pracy, a wraz z nim osiedli blokowych, miał miejsce w latach 70. XX w. Z kolei w Tychach odnotowano dwie fale imigrantów kreujących wielokulturowy obraz tego miasta. Pierwsza z tych fal pojawiła się w latach 50. i w pierwszej połowie lat 60., gdy kreowano Nowe Tychy jako miasto satelitarne konurbacji katowickiej. Imigranci pochodzili wówczas z sąsiednich i nieco dalej położonych miejscowości (zasięg regionalny). Druga, znacznie większa fala migracyjna pojawiła się w dekadzie lat 70. XX w. wraz z lokalizacją FSM. Imigranci rekrutowali się wówczas ze wszystkich województw kraju (zasięg krajowy). Tym samym przechodzenie od wielokulturowości do nowej tożsamości miało tutaj postać nakładających się na siebie procesów integracji społecznej – tej szybszej, w obrębie relatywnie niedużego terytorium pierwszych osiedli nowotyskich A, B i C, zaś później tej drugiej, rozległej terytorialnie, z wyraźnym opóźnieniem w czasie w miarę powstawania kolejnych osiedli o zabudowie wielokondygnacyjnej, co istotnie różnicowało proces integracji społeczno-kulturowej, jak i „rozmywało” go strukturalnie i terytorialnie [Runge 2023]. W tym ostatnim przypadku istotne znaczenie w kreowaniu tyskiej tożsamości miały miejsca i placówki oświaty, kultury, nowo powstające po

latach obiekty sakralne, obiekty i tereny rekreacyjne (Paprocany). Ponieważ ostatnie z realizowanych w realnym socjalizmie to osiedla z niewielką liczbą kondygnacji, dlatego proces integracji społeczno-kulturowej i wykształcania się miejscowej tożsamości terytorialnej przebiegał tutaj szybciej, aniżeli w sąsiednich, ale wcześniej oddanych do użytku wielokondygnacyjnych blokach mieszkaniowych. Tym samym, ze względu na zmienność struktur społeczno-kulturowych przybywających w różnych okresach czasu do Tychów, jak i sytuujących się terytorialnie w różnych typach budownictwa mieszkaniowego, rzutującego na intensyfikację procesu wykształcania się nowej tożsamości, możemy w przypadku Tychów mówić o specyficznym strukturalno-przestrzennym „przekładaniu tożsamościowym”, który z biegiem lat zacierał swoje wewnętrzne różnicowania [Runge 2023].

Kontekst złożonego układu osadniczego

Rozpatrywanie procesu przechodzenia od wielokulturowości do nowej tożsamości w złożonym układzie osadniczym nie jest zadaniem prostym. Już na wstępie pojawiają się wątpliwości, czy adekwatne jest traktowanie złożonego układu osadniczego w kategoriach regionu wielokulturowego, czy też dozwolone jest mówienie o tożsamości regionalnej? Niezależnie od faktu rozróżniania złożonych układów osadniczych typu aglomeracyjnego lub konurbacyjnego, każda z nich cechuje się określonym stopniem integracji/dezintegracji społeczno-kulturowej, wynikającej z faktu terytorialnego usytuowania względem granic/barier naturalnych (fizycznogeograficznych), antropogenicznych (związanych z działalnością gospodarczą człowieka), historycznych (dawne podziały na krainy historyczne), czy też administracyjnych (zmieniające się w czasie podziały na województwa, powiaty, gminy) – [Nikitorowicz 1995; Woźniczka 2016; Kijonka 2017]. Granice te podlegają zmianom w czasie, prowadząc do wzmocnienia, osłabiania lub eliminacji określonych różnicowań kulturowych drogą polityczno-administracyjną (np. wysiedlenia, zmiany w przebiegu granic eliminujące dotychczasowe różnicowania kulturowe), czy też poprzez konflikty zbrojne, prowadzące często do eksterminacji wielokulturowości.

Obok zewnętrznej nieostrości/zmienności granic wielokulturowości złożonego układu osadniczego obecna jest także nieostrość/zmienność wewnętrzna. Oznacza ona nie tylko fakt międzyośrodkowego różnicowania wielokulturowości, jak i tożsamości lokalnej, ale także regionalnej. Skala terytorialna złożonego układu osadniczego powoduje trudności w kształtowaniu regionalnych więzi emocjonalnych. Pojawia się pytanie: jak daleko one sięgają? czy to jest tożsamość z konurbacją katowicką? województwem śląskim? Górnym Śląskiem? Śląskiem jako całością? A co z tożsamością Śląska Cieszyńskiego? Ziemi Rybnickiej? Zagłębia Dąbrowskiego? Wobec historycznej złożoności przemian styku wschodniej części Śląska

i zachodniej Małopolski mamy tu do czynienia ze zbiorem tożsamości subregionalnych, które na dodatek – w wyniku powojennych migracji wewnętrznych – zachodzą na siebie terytorialnie. Tożsamość śląska może bowiem ujawniać się wśród mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego, będących imigrantami zza Przemszy i Brynicy. Może być także odwrotnie. Co więcej, ze względu na napływ migracyjny z innych obszarów Polski spotykamy tu tożsamości świętokrzyskie, lubelskie, małopolskie, podkarpackie, itp.

Niezależnie od skali terytorialnej złożonego układu osadniczego, na kształtowanie się tożsamości tego obszaru wpływ wywarła i nadal wywiera jego policentryczność zewnętrzna wraz z policentrycznością wewnętrzną. O ile ta pierwsza (policentryczność zewnętrzna) oznacza, że złożony układ osadniczy kreowany jest przez zbiór względnie równoważnych sobie ośrodków społeczno-gospodarczych, o tyle tę drugą (policentryczność wewnętrzną) utożsamiamy z procesem tworzenia poszczególnych miejscowości drogą inkorporacji wsi, kolonii i osiedli przemysłowych, a nawet miast, w większe jednostki administracyjne, tj. obecne miasta. Przyczyną tego procesu była burzliwa industrializacja rejestrowana od drugiej połowy XVIII po XX w., przekształcająca typowo wiejski krajobraz rdzenia dzisiejszej konurbacji katowickiej w przemysłowe centrum tego obszaru. Najbardziej skrajnym przypadkiem tej policentryczności było Zabrze, które jeszcze na początku XX w. odgrywało rolę największej europejskiej wsi skupiającej ok. 55,0 tys. mieszkańców. Blisko 50 osad, reprezentujących różne typy funkcjonalne, przekształciło się w 1922 r. w miasto (prawa miejskie), przy czym do dzisiaj w wielu miejscach widoczne są morfologiczne pozostałości dawnej nieciągłości osadniczej. Przejawy miejscowego domknięcia tożsamościowego rejestrujemy zwłaszcza na północy (Mikulczyce), czy na południu miasta (Pawłów), a sprzyjało temu względne odosobnienie terytorialne osad funkcjonujących w pewnym oddaleniu od obecnego centrum miasta [Barciak 2022]. Istotne znaczenie miał tutaj także fakt obecności po sąsiedzku granicy polsko-niemieckiej w międzywojniu, jak i przebieg linii kolejowej między Gliwicami a Katowicami, dzielącej miasto na kilka części.

Innym przykładem miasta z wyraźną historyczną policentrycznością jest Sosnowiec. Uzyskanie przez niego w 1902 r. praw miejskich oznaczało włączenie w jeden organizm administracyjny 7 byłych miast (różne okresy istnienia) oraz 2 osad miejskich. Realizowane tutaj w latach powojennych inwestycje gospodarcze niwelowały różnego typu różnice między nimi, podobnie jak lokalizacje osiedli mieszkaniowych w miejscach dawnych osad (Środula, Zagórze), jednak niektóre przejawy lokalnych tożsamości kulturowych przetrwały (np. Kazimierz Górniczy, Klimontów, Miłowice).

Zasygnalizowane tutaj jedynie uwarunkowania tożsamości złożonego układu osadniczego analizowane w kontekście skali terytorialnej, czy też policentryczności zewnętrznej i wewnętrznej, nie wyczerpują trudności problemu identyfikacji tej tożsamości. Mówienie o nowej tożsamości, wynikającej z dotychczasowych, historycznych przekształceń społeczno-gospodarczych i kulturowych złożonego

układu osadniczego prowadzi bowiem do trudnej kwestii – kto? w jakiej formie? dlaczego? ma kreować nową tożsamość? Jeśli rozpatrujemy dualny podział mieszkańców złożonego układu osadniczego na autochtonów i imigrantów, to w obu przypadkach fakt obecności w tym obszarze może mieć perspektywę długiego, średniego i krótkiego trwania [Braudel 1992a,b,c]. Zakorzenie i tożsamość w tym układzie osadniczym może sięgać wielu pokoleń, kilku pokoleń lub jednego pokolenia. Podobnie jest w przypadku imigrantów – mamy do czynienia z osobami/gospodarstwami domowymi, które przybyły wiele lat temu, ale zachowały rodzimą tożsamość, przybyłymi w latach realizacji wielkich inwestycji gospodarczych lat 70. i 80. XX w. zachowując jednocześnie tożsamość miejscowości/regionów urodzenia, czy też przybyłych na fali transformacji ustrojowo-gospodarczej i ostatnich lat za pracą w nowoczesnych korporacjach, instytucjach regionalnych, zajmując określone miejsce w obrębie tzw. klasy metropolitalnej. Część z nich traktuje złożony układ osadniczy jako swego rodzaju poligon do zebrania praktycznych doświadczeń, by móc później je ewentualnie wykorzystać w pracy w innych regionach lub poza granicami kraju. Z kolei dla innych pobyt/praca/nauka w takim układzie osadniczym pozwala wrócić z szerszym spektrum tożsamości w strony ojczyste. Niezależnie od okresu zamieszkiwania, sytuacji rodzinnej (*pnioki*, *krzoki*, *ptoki*) mamy tutaj zróżnicowane tożsamości miejscowe wśród członków rodzin.

Podsumowanie

Czy w tej sytuacji możliwa jest zewnętrzna kreacja tożsamości w kontekście całego złożonego układu osadniczego? Pierwszym warunkiem jest historyczna jedność w zakresie przynależności państwowo-administracyjnej i narodowo-etnicznej. Zmieniała się sytuacja geopolityczna, a wraz z nią przebieg granic administracyjnych. Modyfikacji ulegała przestrzeń społeczno-kulturowa [Runge 2023]. Wystarczy wymienić aglomerację Bielska-Białej, bliskie sąsiedztwo granicy zaborów w przypadku Częstochowy, Trójmiasto, Warszawę podzieloną granicami państwowymi oraz rzeką, układ osadniczy Bydgoszcz – Toruń, czy też sąsiedztwo przez granicę państwową aglomeracji ostrawsko-karwińskiej i konurbacji rybnickiej. Podobnie jest w przypadku Śląska Cieszyńskiego, usytuowanego okraciem przez Olzę, z dwoma miastami wiodącymi Cieszynem i Czeskim Cieszynem. Zatem jak w tych warunkach kształtować tożsamość mieszkańców? Czy odwoływać się do dawno minionych okresów historycznej świetności społeczno-gospodarczej i kulturowej, czy też do współczesności? W przypadku konurbacji katowickiej z jednej strony mamy tożsamość śląską? górnośląską? zaś z drugiej strony zagłębiowską? zachodnio-małopolską? Czy zmieniająca się po 1989 r. rzeczywistość ustrojowo-gospodarcza może być przesłanką kreowania nowej tożsamości opartej

na wizji prężnego, proeuropejskiego regionu społeczno-gospodarczego i kulturowego? Odpowiednie zapisy w tym względzie powinny być zawarte z jednej strony w strategii rozwoju województwa śląskiego, zaś z drugiej w dokumentach strategii metropolii śląsko-zagłębiowskiej. Tak się składa, że w obu tych dokumentach brak jest próby nakreślenia problematyki kształtowania tożsamości regionalnej. Autorzy skoncentrowali się na formułowaniu strategii rozwoju gospodarczego i powiązanych z nim przemian ludnościowych. Z kolei niektóre organizacje, stowarzyszenia, itp. identyfikują tożsamość w kontekście dążeń części społeczności regionu do autonomii tego obszaru (Ruch Autonomii Śląska).

Z wielu podejmowanych badań nad tożsamością regionalną w obszarze byłego, jak i obecnego województwa katowickiego/śląskiego wynika, że tożsamość ta postrzegana jest na osobistym poczuciu przynależności do ojczyzny prywatnej, lokalnej [m.in. Ossowski 1967; Bierwiazzonek 2013]. Jak zauważa Bierwiazzonek [2013: 17]: *...tożsamość [...] na poziomie regionalnym może być budowana na podstawie wybranych miejsc, punktów na regionalnej mapie, dzięki którym może, ale nie musi zachodzić identyfikacja z całym regionem...* I dalej [ibidem: 26] *... W przypadku województwa śląskiego i jego mieszkańców (szczególnie grupy autochtonicznej oraz tych, którzy się w województwie zakorzenili) tożsamość regionalna ma charakter tożsamości kulturowej w znaczeniu identyfikacji z Śląskiem (rozumianym kulturowo i terytorialnie, choć bez wyznaczania konkretnych granic) [...] Wydaje się, że na taką sytuację wpływały liczne zmiany administracyjne, instytucjonalne przypisywanie śląskości do różnych obszarów (niejednokrotnie niemających wiele wspólnego z kulturą i historią Śląska albo odwrotnie – przypisywanie innych określeń ziemiom śląskim). Takie zmiany, często niezrozumiałe dla zwykłych mieszkańców, powodują oparcie tożsamości na znanym i bezpiecznym świecie lokalnym. Najczęściej wskazywanymi lokalnymi miejscami i obiektami związanymi z tożsamością regionalną są: Pałac w Pszczynie, Park Kultury w Chorzowie, Park w Świerklańcu, Kopalnia i Sztolnia Czarnego Pstręga w Tarnowskich Górach, Hala Widowiskowo-Sportowa Spodek w Katowicach, Śląski Ogród Zoologiczny i Wesole Miasteczko w Parku Kultury w Chorzowie, Bazylika NMP w Piekarach Śląskich czy też Palmiarnia i Radiostacja w Gliwicach.*

Rozdział 2

IMIGRACJA JAKO FUNDAMENT KSZTAŁTOWANIA WIELOKULTUROWOŚCI MIAST I REGIONÓW – WSPÓŁCZESNE TRENDY W POLSCE

Wprowadzenie

Wielokulturowość jest zjawiskiem znanym, a przez część badaczy uznanym także za trwałe w zmieniającym się czasie i układach przestrzennych [Śliz, Szczepański 2011; Savidan 2012; Lewowicki 2015]. Jak podkreśla Arciszewska [2023] obecnie obserwujemy wzmożone zainteresowanie wielokulturowością na gruncie naukowym oraz politycznym, co jest spowodowane procesem globalizacji i ruchami migracyjnymi, które stają się coraz silniejsze.

Choć zjawisko wielokulturowości jest znane od czasu starożytności [Śliz, Szczepański 2011: 7], to pojęcia tego użyto po raz pierwszy w akcie zapewniającym równość bez względu na pochodzenie, wyznawane wartości, tradycję, który został przyjęty w Kanadzie w 1972 r. [Kubiszyn 2007: 25]. Od tego czasu znaczenie tego terminu ewoluowało. Jest ono stosowane przez badaczy różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, a także polityków, co powoduje, że mimo że jest definiowane w podobny sposób, to jednak rozpatrywane są różne jego wymiary i aspekty.

Etimologia pojęcia wielokulturowość odwołuje się do połączenia dwóch słów: „wielość” (łac. *multitudo*) i „kultura” (łac. *cultus agri*, co dosłownie oznacza uprawę roli) [Śliz 2017: 7]. W prostym rozumieniu oznacza zatem wielość kultur w określonej przestrzeni. Postrzegana jest także jako *zbiór zasad i procesów realizacji współżycia społecznego w warunkach realizacji pluralizmu etnicznego i kulturowego, nastawionych przy tym na optymalizację stosunków społecznych przez wyrównywanie praw i szans uczestnictwa, co pozwala na niwelowanie napięć i konfliktów* [Mamzer 2003: 33].

Różnorodność kulturowa wielu obszarów jest uwarunkowana nie tylko długą, często wielowątkową genezą, ale także wynika ze współczesnych procesów globalnych i lokalnych. Wielokulturowość przyjmuje zdaniem Palecznego [2003],

różne postaci i wymiary, w tym właśnie lokalny i globalny. Trudniej jest ją ukształtować w wymiarze lokalnym, gdyż w takich wspólnotach częściej zachowuje się kulturową odrębność, jako wyraz wyjątkowej wspólnoty. Natomiast społeczność globalna jest silnie zróżnicowana kulturowo, a dominującym wzorcem relacji jest i staje się w coraz większym stopniu model wielokulturowości. Złożoność wielokulturowości powoduje, że jest ona rozpatrywana w trzech ujęciach: podmiotowym, pojęciowo-znaczeniowym i genealogiczno-ekologicznym [Tomczyk 2021]. W pierwszym z wymienionych ujęć odnosi się do grup tworzących społeczności wielokulturowe: etnicznych i narodowych, lecz także pozaetnicznych, mniejszościowych, generujących własną, odrębną kulturę. Ujęcie pojęciowo-znaczeniowe dotyczy natomiast rozumienia pojęć i znaczeń, które są używane w jej opisach oraz wskazują perspektywy patrzenia na fenomen wielokulturowości jako zjawiska empirycznego, ideologię, czy świadomość społeczną. Ostatnie z ujęć wskazuje, że można typizować wielokulturowość ze względu na miejsce jej występowania, dynamikę, przypisywany jej status.

W tym opracowaniu zastosowane będzie pojęcie podmiotowe, które wskazuje na istnienie na jednym obszarze grup społecznych o różnej kulturze. Jedną z przyczyn takiej sytuacji są migracje, a w szczególności imigracje. Jak podkreśla Wojakowski [2021] we współczesnych polskich realiach wielokulturowość wynika w dużym stopniu z pojawienia się nowych grup kulturowych, związanych z migracją zarobkową, a w średniookresowej perspektywie należy spodziewać się stałego dopływu imigrantów. Tymczasem wielokulturowość wynikająca z imigracji jest traktowana przez opinię społeczną jako problem, a nie zasób, co pokazują badania Dolińskiej i Makaro [2019]. Autorki wskazują, że obecność i funkcjonowanie imigrantów w mieście¹⁵ obniża społeczne uznanie dla wykreowanego wizerunku wielokulturowości, a zatem wielokulturowość jako zjawisko jest uznawane za atut, natomiast imigranci tworzący tę wielokulturowość postrzegani są negatywnie, a przynajmniej jako obcy i nierozumiani. Postrzeganie to jest wzajemnie sprzeczne, dlatego też istotne jest poznawanie i wyjaśnianie tego zjawiska na gruncie naukowym i praktycznym w rozwoju miast i regionów.

W prowadzonych rozważaniach przyjęto, że regiony (województwa), a przede wszystkim miasta w Polsce stają się wielokulturowe, na co ma wpływ napływ migracyjny. Założenie to koresponduje z tezą przedstawioną przez Dolińską i Makaro [2019: 106], z której wynika, że wielokulturowość zachodzi głównie na arenie dużych miast z powodu obecności i aktywności w ich przestrzeni zarówno przedstawicieli mniejszości, jak i coraz liczniej przybywających obcokrajowców. Celem opracowania jest określenie zmian ilościowych i strukturalnych imigrantów przybywających do województw i miast Polski, a także wskazanie potencjalnego jej oddziaływania na kształtowanie i wykorzystanie wielokulturowości, którą uznaje się za ważną przesłankę kreowania polityki rozwoju miast.

¹⁵ Konkretnym obiektem badawczym był Wrocław.

Identyfikację tendencji w zakresie imigracji do regionów i miast w Polsce przeprowadzono dla lat 2006–2022. Wybór tego okresu odzwierciedla współczesne procesy migracyjne odnoszące się do aktualnych potrzeb i wyzwań rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego. Część badań przedstawiono w krótszym horyzoncie czasu, ze względu na dostępność danych ilościowych opisujących poszczególne zjawiska i procesy. W przypadku badań nad imigracją do miast przyjęto lata 2016–2022, a w odniesieniu do charakterystyk następczych wobec imigracji (np. obywatelstwo, kraj urodzenia osób zamieszkujących w Polsce itd.) okres, w którym przeprowadzany był spis powszechny, (2011 r. i 2021 r.), gdyż na ten temat dostarczał najbardziej aktualnych i dokładnych danych statystycznych. Zatem głównymi zasobami danych były bazy danych Głównego Urzędu Statystycznego, przede wszystkim BDL – Bank Danych Lokalnych [<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>] , Baza Demografia [<https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia>] i Narodowy Spis Powszechny 2021 [<https://spis.gov.pl/>]. Na podstawie zgromadzonych danych przeprowadzono analizy statystyczne z zakresu statystyki opisowej, wykorzystując wskaźniki stanu, struktury, natężenia i dynamiki badanych zjawisk i procesów. Jako obiekty badań przyjęto województwa i miasta na prawach powiatu w Polsce. Układ regionalny obrazuje zidentyfikowane trendy w zgeneralizowany sposób, ale jednocześnie jest najszerzej opisany danymi ilościowymi. Natomiast wybrana grupa miast stanowi wiarygodny zbiór ośrodków miejskich, gdyż zawiera 66 miast o różnej wielkości, położonych w różnych regionach kraju, a przede wszystkim skupia niemal połowę ogółu imigrantów przebywających w Polsce.

Wielokulturowość jako zjawisko w wymiarze społecznym i przestrzennym

Wielokulturowe miasta i regiony zaczęły się dynamicznie kształtować wraz z początkiem procesu urbanizacji [Szczepański, Śliz 2011] i wzrostem ich atrakcyjności osiedleńczej. Współcześnie miasta koncentrują ok. 60% ludności na świecie, 56% w Polsce, co wynika z rosnących ciężarów migracyjnych. Z tego względu różnorodność kulturowa w miastach jest najwyraźniej dostrzegana, głównie w ośrodkach nowoczesnych, w tym tzw. światowych (*global cities*). Uznaje się jednak, że najstarszym i udokumentowanym przejawem miejskiej wielokulturowości był Rzym [Suchocka 2018], którego różnorodność kształtowała się już w czasach starożytnych. Rzym, podobnie jak inne włoskie miasta są postrzegane jako kolebki obywatelskiego humanizmu, które stanowiły wspólnoty różnych klas i warstw społecznych oparte na zgodzie i respektowaniu interesów publicznych. Mottem funkcjonowania społecznego tych miast było dobro wspólne, chociaż

istniały wyraźne podziały społeczne wpływające w naturalny sposób na realne konflikty interesów między arystokracją, szlachtą i ludem. Jednak, jak podkreślają Szczepański i Śliz [2011: 50] *miasta i ich mieszkańcy wychodzili naprzeciw tym sprzecznościom, przyjmując je jako naturalny produkt społecznego zróżnicowania*. Obecnie zjawisko wielokulturowości stanowi specyfikę miast, które funkcjonują w jej warunkach w harmonii. Koresponduje to także z tzw. miejskim stylem życia, który wyraża się poprzez heterogeniczność społeczno-kulturową, ruchliwość wertykalną i horyzontalną, wielość i różnorodność grup społecznych, mnogość kontaktów społecznych, głównie w sferze życia publicznego, anonimowość, ale także zanik więzi sąsiedzkich, które przypisane są jako cecha fundamentalna społecznościom wiejskim [Golka 2010: 141]. Każde miasto jest więc i było w jakimś stopniu kulturowo zróżnicowane. Jak zauważa Kisiel [2017] współcześnie wraz ze wzrostem liczby wielkich miast zmieniała się skala tego zjawiska. Zwiększyła się różnorodność kulturowa, gdyż w sąsiedztwie żyją przedstawiciele różnych kultur i cywilizacji. Jednocześnie, ze względu na powszechność migracji istniejące podziały między grupami różnych kultur stały się mniej jednoznaczne. Istnieją zarówno zamknięte kulturowo osiedla, czy dzielnice (tzw. getta miejskie), jak też, i to coraz częściej, rejony o swobodnej mieszance kulturowej, zamieszkiwane przez różnorodną społeczność tworzącą nową harmonijną całość. Takie miasta nie stają się jednorodne, są złożone z przeciwieństw, które jednak nie wytwarzają sztywnego podziału na odrębne homogeniczne dzielnice. Należy dążyć, aby odmienności kulturowe stawały się czynnikiem, a nie barierą rozwoju miast i regionów. Biorąc pod uwagę przejawy wielokulturowości w miastach, wynikające z procesu jej kształtowania i oddziaływania na funkcjonowanie sfery społeczno-gospodarczej i przestrzennej, można wskazać dwa wymiary miejskiej wielokulturowości, tj. [Mucha 1999: 14–15]:

- etniczny – widoczny w przestrzeni jako skupienie wielu mniejszości narodowych i etnicznych,
- nieetniczny – uzewnętrzniony wielością kulturowych symboli, takich jak restauracje z orientalną kuchnią, spektakle, festiwale (tworzy to zróżnicowaną ikonosferę miast).

Zatem wielokulturowość miast zawiera się w różnorodności cech kulturowych i społecznych oraz fizycznych, w postaci zachowanej architektury. Obecność tych cech świadczy o tym, że każda kultura pozostawia swoje unikalne i specyficzne cechy, takie jak choćby system wartości, styl myślenia, szczególne postrzeganie świata, sposób planowania i realizowania zadań, postawy wobec pracy i innych form aktywności, postawy konsumpcyjne zarówno dóbr materialnych, jak też niematerialnych, sposób ubierania, zaspokajania potrzeb intelektualnych, kulturalnych czy estetycznych, a także aktywności w życiu społeczno-politycznym i kształtowaniu relacji społecznych.

Współczesna wielokulturowość powoduje, że obszary stają się bardziej złożone kulturowo, a przede wszystkim stają się istotnym wyzwaniem do ich rozwoju,

w tym zarówno dla władz miejskich i regionalnych, jak i mieszkańców. Jako wyzwanie dla polityk miejskich i regionalnych należy uznać tworzenie wielokulturowości w formie spontanicznego procesu, który powinien być wspierany przez decyzje podejmowane na poziomie instytucjonalnym. Zdaniem Kisiela [2017: 14] *wielokulturowość wymaga świadomego działania ze strony uczestników przestrzeni miejskiej, wymaga dostosowania do nowej (a czasami nawet kontrowersyjnej) dla nich sytuacji*. Potrzeba ta wynika także z faktu, że wielokulturowość rodzi pozytywne i negatywne skutki. Zwraca na to uwagę Kantor [2006], twierdząc, że wielokulturowość to nie tylko harmonia, ale też konflikt. Harmonia występuje, gdy zachodzi współpraca na rzecz realizacji wspólnych celów, bez konieczności akceptacji innej kulturowo grupy, co uwarunkowane jest rozwiniętą tolerancją i akceptacją odmienności. Opozycyjny wariant, dotyczy konfliktu wynikającego z bojaźni przed innością lub jej niezrozumienia, a nawet nieakceptowania. Może się on uzewnętrzniać brakiem współpracy, a nawet używaniem siły względem grup o innej kulturze. W dużych, światowych miastach dostrzegany jest podział osób różnych kultur na dwie przeciwstawne grupy społeczno-zawodowe, tzw. elitę metropolitalną i ludzi zbędnych, wypchniętych na peryferie *global city*, gdyż nie dysponują pożądanymi we współczesnym świecie kwalifikacjami i profesjonalizmem [Castells 2007]. Obecność elity wynika z przepływów międzynarodowych, ale powoduje ujednolicanie form i stylów życia miejskiego. To dla tej grupy migrantów tworzone są przestrzenne formy i style życia, które są niemal identyczne w różnych regionach świata (np. wystrój hoteli, oferta restauracyjna, moda, sposób spędzania wolnego czasu). Zatem uznaje się, że elity nie tyle rozwijają wielokulturowość, co ją ograniczają przez wprowadzanie względnej jednorodności w wymiarach niematerialnych i materialnych sfery kulturowej. W odróżnieniu od tej grupy są ludzie biedni, którzy osiedlają się w przestrzeni dla nich dostępnej, często niezagospodarowanej. Wówczas tworzą ją według znanych sobie reguł i wzorców stając się przynależnymi do tych miejsc. Tę grupę Bauman określa mianem włóczędzy, gdyż nigdy z własnej woli nie opuszczają oni miejsca, ale są do tego zmuszani. Nie uczestniczą w życiu ośrodka miejskiego, gdyż nie dysponują niezbędnymi do tego zasobami. Natomiast przez przywiązanie do miejsca wprowadzają na nim nową, znaną sobie a nie otoczeniu kulturę. Takie przestrzenie, które wzmacniają wielokulturowy obraz miast, to dzisiaj przede wszystkim *getta* i *gated communities*, które nie są uznawane za pozytywne zjawisko w rozwoju miast i regionów, opisane przeciwstawne przypadki następstw wielokulturowości – życie w harmonii i gettoizacja – zdaniem Kantora [2006] nie są powszechne, a występują dość rzadko. Najczęściej w wielokulturowym mieście prowadzona jest ostrożna kooperacja, której uzasadnieniem jest po prostu wspólny interes stanowiący fundament kształtowania wielokulturowej społeczności miejskiej. Dzięki swego rodzaju interwencjonizmowi w kształtowaniu miast wielokulturowych powinny one dążyć do teoretycznego wzorca takiego miasta. Można go zaprezentować jako miasto, które jest strukturalnie, organizacyjnie oraz świadomościowo przygotowa-

ne do życia w nim (zamieszkiwania, uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym) wielokulturowego społeczeństwa. W takim mieście powinna utrzymywać się wśród jego mieszkańców świadomość zróżnicowania kulturowego, pełna jego akceptacja i docenianie jego wartości, racjonalne zarządzanie zróżnicowaniem kulturowym, w tym także uwzględnianie go w praktyce życia zbiorowego w celu wykorzystywania do powiększania kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego mieszkańców [Sadowski 2013].

Migracje jako przesłanka kreowania wielokulturowości

Jedną z przyczyn wielokulturowości jest mobilność społeczna, która jest zjawiskiem powszechnym w zróżnicowanej przestrzeni i zmieniającym się czasie. Historycznymi jej czynnikami były wędrówki ludów, a także związane z nimi procesy kolonizacji i osadnictwa, niewolnictwo, natomiast współcześnie są to migracje zarobkowe, ucieczki z rejonów ogarniętych konfliktami (uchodźcy), wypędzenia i czystki etniczne. Ponadto wpływ na obraz i skalę wielokulturowości wywierają: aktywizacja lokalnych separatyzmów, polityka wobec odrębności kulturowej, przepływ usług, towarów, informacji, a w konsekwencji też ludzi. Ważną rolę miały procesy industrializacji, które uruchomiły masowe ruchy migracyjne w poszukiwaniu zatrudnienia, przede wszystkim ze wsi do miast oraz z rejonów mało uprzemysłowionych do takich, w których rozwój przemysłu i towarzyszący mu rozwój usług stwarzał większe szanse na poprawę warunków życia. Czynnikiem, który niewątpliwie zintensyfikował procesy migracyjne jest otwarty globalny rynek pracy, a także uwolnienie kapitału od powiązania z konkretnym miejscem. Jak stwierdza Kałuża-Kopias [2014] bezsprzecznie bodźce ekonomiczne, wśród których znajdują się czynniki związane z sytuacją na rynku pracy, także determinują ruch wędrowną ludności. Pod tym względem ośrodkami imigracyjnymi stają się miasta, a ich ranga w sieci osadniczej i poziom rozwoju gospodarczego są bezpośrednio powiązane z atrakcyjnością imigracyjną.

Badania wskazują także, że wielokulturowość oparta na zróżnicowaniu etniczno-kulturowym jest tym większa, im intensywniejszy jest proces osadnictwa. Napływ nowych mieszkańców może bowiem zachodzić w formie gwałtownej i masowej lub stopniowej i sukcesywnej. W pierwszym przypadku z reguły imigranci nie ulegają pełnej integracji i asymilacji, natomiast gdy imigracja przebiega spokojniej, np. w postaci napływu pojedynczych osób czy rodzin ich integracja jest głębsza i szybsza. To masowy napływ imigrantów determinuje większe problemy, a im większe różnice kulturowe istnieją między tubylcami a imigrantami stają się one ostrzejsze [Hryniewicz 2011].

Imigrację jako zjawisko mające wpływ na wielokulturowość miast i regionów omawiano już w pracach naukowych, zwracając uwagę na zjawisko społeczne [Mathews 2005; Śliz, Szczepański 2011; Śliz 2017], udział imigrantów w rynku pracy [Matkowska 2012; Jarecki 2017; Kubiciel-Lodzińska *et al.* 2023], politykę państwa i jednostek samorządowych w zarządzaniu wielokulturowością [Hryniewicz 2011; Solga 2015; Gońda, Klaus 2018; Okólski, Wach 2020], rolę instytucji publicznych i organizacji pozarządowych [Pawlak 2018; Łodziński, Nowicka 2021], a także problemy metodyczne badań statystycznych [Szafranek, Mołodowicz 2021].

Współcześnie, wraz z napływającymi na terytorium Polski uchodźcami i imigrantami, przede wszystkim z Europy Wschodniej może zachodzić proces nowej dywersyfikacji ludności oraz kształtowania nowej wielokulturowości i skutków z niej wynikających dla życia społecznego i gospodarczego. W badaniach empirycznych, przedstawionych w kolejnej części opracowania omówione zostaną trendy dotyczące imigracji jako przesłanki do kształtowania wielokulturowości w Polsce.

Imigranci w układzie regionalnym Polski

Napływ migracyjny w Polsce od 2006 do 2022 r. wzrósł z poziomu 10 802 imigrantów o 44,2% osiągając 15 572 osób przybyłych na stałe z zagranicy. Dynamika napływu w kolejnych latach nie była jednakowa, miała charakter wahadłowy osiągając największy przyrost liczby imigrantów już na początku tego okresu, w 2008 r. względem 2006 r. (zmiana o 41,4%). W latach 2008–2015 rokrocznie zmniejszała się liczba imigrantów, natomiast od 2016 r. wzrastała.

Imigranci i emigranci w zagranicznym ruchu migracyjnym decydują o ostatecznym bilansie migracji zagranicznych w danym obszarze. Nadwyżka liczby imigrantów wskazuje na dodatnie saldo migracji zagranicznych. Oznacza to, że w danym obszarze zamieszkało więcej osób pochodzących z innego kraju, niż z niego wyjechało za granicę. W układzie regionalnym Polski obserwowana była zmienność tego zjawiska zarówno w czasie, jak i przestrzeni (tab. 11). Współczynnik salda migracji zagranicznych w Polsce przyjmuje systematycznie wartości dodatnie od 2016 r., natomiast w kilku województwach był już odnotowywany we wcześniejszych latach. Pod tym względem wyróżnia się województwo mazowieckie, w którym z wyjątkiem 2006 i 2014 r. saldo migracji zagranicznych było dodatnie. Momentem przełomowym dla Polski, kiedy wyraźnie wzrosła liczba imigrantów, a zarazem zwiększył się zasięg ich występowania w kraju był 2016 r. Wówczas, w 11 województwach zarejestrowano większy napływ niż odpływ migracyjny w ruchu zagranicznym. Od tego czasu sytuacja kształtuje się podobnie, a nieznaczne odstępstwa od ówczesnego stanu wystąpiły w 2022 r., kiedy zmniejszyła się liczba imigrantów w relacji do emigrantów w województwach

dolnośląskim, pomorskim, kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim. Tylko dwa województwa: opolskie i śląskie w całym badanym okresie charakteryzowały się mniejszą liczbą imigrantów niż emigrantów zagranicznych. Niemniej jednak niemal wszystkie województwa, z wyłączeniem opolskiego, charakteryzowały się stałym wzrostem liczby imigrantów po 2006 r. (tab. 12).

Tabela 11. Saldo migracji zagranicznych na 1000 mieszkańców w województwach Polski w latach 2006–2022

Województwo	Współczynnik migracji zagranicznych w latach:								
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Polska	-0,95	-0,39	-0,05	-0,17	-0,41	0,04	0,09	0,12	0,05
Dolnośląskie	-1,40	-0,59	-0,07	-0,27	-0,64	0,05	0,18	0,19	-0,04
Kujawsko-Pomorskie	-0,95	-0,30	-0,11	-0,23	-0,53	0,05	0,04	0,05	-0,04
Lubelskie	-0,66	-0,15	-0,02	-0,07	-0,30	0,18	0,21	0,17	0,09
Lubuskie	-1,06	-0,46	0,00	-0,18	-0,65	-0,09	-0,01	0,13	0,09
Łódzkie	-0,44	-0,14	-0,01	-0,07	-0,14	0,11	0,12	0,06	0,03
Małopolskie	-0,62	-0,17	0,22	0,07	-0,19	0,09	0,20	0,17	0,16
Mazowieckie	-0,16	0,06	0,13	0,09	-0,01	0,33	0,37	0,32	0,35
Opolskie	-3,80	-2,80	-1,10	-1,72	-1,57	-0,65	-0,59	-0,39	-0,51
Podkarpackie	-0,99	-0,37	0,02	0,00	-0,14	0,19	0,18	0,13	0,07
Podlaskie	-0,71	-0,22	0,08	-0,05	-0,28	0,23	0,23	0,33	0,33
Pomorskie	-1,49	-0,38	-0,04	-0,21	-0,47	0,02	0,06	0,11	-0,05
Śląskie	-1,82	-0,91	-0,38	-0,56	-0,77	-0,25	-0,18	-0,04	-0,15
Świętokrzyskie	-0,54	-0,25	0,02	0,04	-0,08	0,18	0,14	0,11	0,03
Warmińsko-Mazurskie	-1,35	-0,52	0,01	-0,12	-0,54	-0,19	-0,07	0,02	-0,14
Wielkopolskie	-0,56	-0,26	-0,13	-0,21	-0,38	0,02	0,05	0,08	0,04
Zachodniopomorskie	-0,28	-0,16	0,10	0,12	-0,85	-0,22	-0,04	0,09	0,04

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp 04.02.2024].

Największą dynamikę pod tym względem odnotowano w województwach wielkopolskim i lubelskim, gdzie wzrost liczby imigrantów w 2022 r. w stosunku do 2006 r. był ponad 2,5-krotny, natomiast podwoiła się liczba imigrantów w mazowieckim. W pozostałych regionach liczba imigrantów zwiększyła się od 6,7% (dolnośląskie) do 73,8% (lubuskie). Jak już podkreślono, tylko w województwie opolskim odnotowano w tym czasie spadek liczby imigrantów, sięgający nieco ponad 40%. Rozpatrując dynamikę zmian liczby imigrantów w kolejnych, przyjętych do badania latach, dostrzega się wahania w przebiegu tego zjawiska. Wskaźniki dynamiki liczone w ujęciu łańcuchowym (rok do roku) wskazują na gwałtowność zmiany w napływie imigrantów w 2016 r., kiedy po nieznacznych spadkach w poprzed-

nich latach odnotowano zdecydowany wzrost liczby imigrantów w 8 regionach. Jak się wydaje proces napływu imigrantów trwał, gdyż w 2018 r. obserwowany był już w 13 regionach. Ponownie gwałtowny napływ imigrantów odnotowano w 2022 r., kiedy wzrósł we wszystkich województwach poza dolnośląskim. Przy obserwowanym ciągłym napływie imigrantów do Polski, falowość tego przebiegu można wiązać z sytuacją geopolityczną, a w szczególności konfliktem zbrojnym w Ukrainie. Po pierwszym ataku Rosji na Ukrainę w 2014 r. zwiększył się napływ migrantów odnotowywany do 2018 r., a powtórzeniu uległ po 2020 r., kiedy działaniami wojennymi objęta została już cała Ukraina. W efekcie obserwowanego napływu imigrantów zwiększyło się ich natężenie w różnych regionach (tab. 13, ryc. 21 a–d.). Jako miernik natężenia imigrantów w układzie przestrzennym i czasowym wskazano liczbę imigrantów w relacji do 10 000 mieszkańców.

Tabela 12. Zmiana liczby imigrantów zagranicznych w województwach Polski w latach 2006–2022 (%)

Województwo	Zmiana liczby imigrantów (okres poprzedni = 100%)								Zmiana liczby imigrantów w 2022 r. względem 2006 r.
	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	
Polska	141,4	99,8	95,7	84,6	109,3	114,7	85,8	117,4	144,2
Dolnośląskie	151,2	102,4	87,6	78,4	99,8	127,8	85,1	92,5	106,7
Kujawsko-Pomorskie	148,5	89,5	90,9	89,3	127,9	96,9	87,7	120,3	140,9
Lubelskie	194,1	80,3	83,4	84,9	217,8	113,6	87,9	107,6	258,1
Lubuskie	120,9	107,1	98,2	78,6	83,0	116,8	98,3	120,5	114,9
Łódzkie	150,3	109,4	88,7	130,7	100,8	102,6	69,6	126,5	173,8
Małopolskie	151,2	112,0	93,1	83,6	91,5	126,3	90,4	122,8	169,3
Mazowieckie	102,3	92,0	106,9	96,4	162,8	114,2	88,0	129,4	205,2
Opolskie	107,0	81,7	77,3	105,3	61,3	125,4	97,1	112,2	59,6
Podkarpackie	143,5	88,1	103,6	77,3	139,2	87,9	90,0	112,1	125,2
Podlaskie	104,1	127,1	89,6	65,3	179,0	113,2	86,4	114,0	154,6
Pomorskie	170,2	101,3	99,4	81,8	95,3	113,9	77,7	119,3	140,7
Śląskie	174,9	94,2	93,4	78,1	80,1	118,9	79,6	120,8	110,2
Świętokrzyskie	155,1	98,2	107,6	97,7	110,7	86,4	81,0	105,6	131,0
Warmińsko-Mazurskie	136,4	130,8	93,6	81,9	75,1	128,7	80,0	108,3	114,7
Wielkopolskie	159,6	102,8	107,6	77,5	149,0	111,6	91,7	128,3	267,5
Zachodniopomorskie	118,6	102,5	114,6	81,6	93,9	134,8	84,5	116,8	141,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp 04.02.2024].

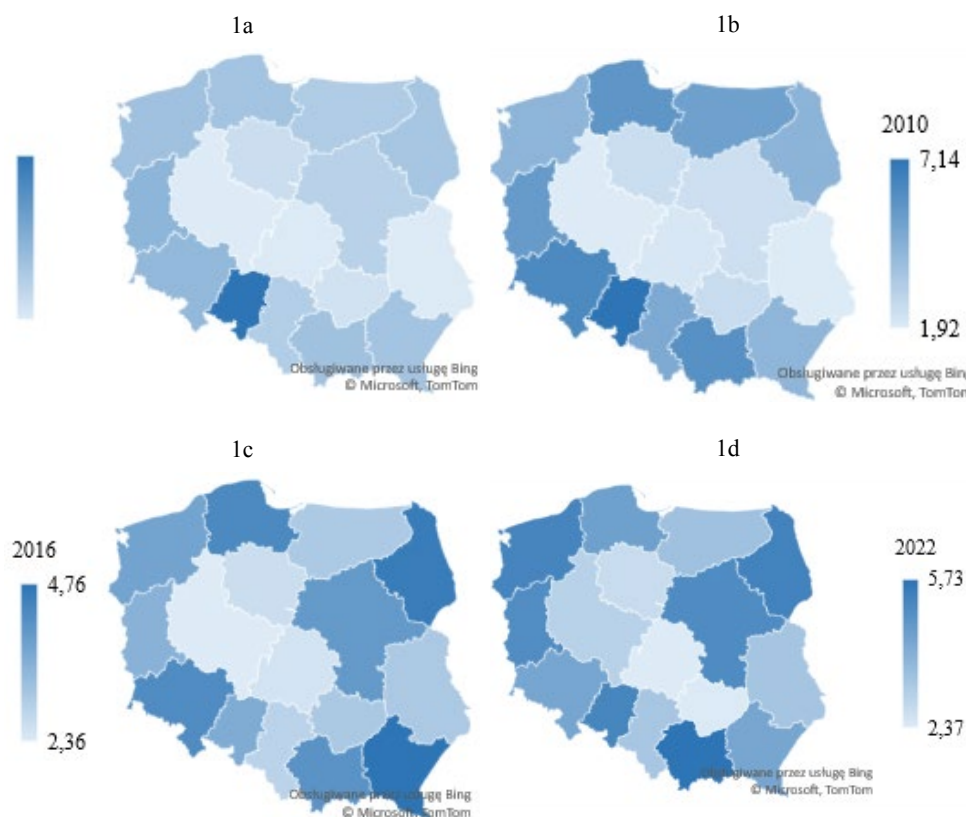
Tabela 13. Natężenie liczby imigrantów zagranicznych
w województwach Polski w latach 2006–2022 (%)

Województwo	Imigranci na 10 000 mieszkańców w latach:								
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Polska	2,83	4,01	3,96	3,78	3,20	3,51	4,03	3,48	4,12
Dolnośląskie	4,06	6,16	6,21	5,45	4,28	4,28	5,48	4,65	4,33
Kujawsko-Pomorskie	1,92	2,84	2,51	2,28	2,04	2,62	2,55	2,28	2,78
Lubelskie	1,24	2,42	1,93	1,62	1,39	3,04	3,48	3,15	3,44
Lubuskie	4,26	5,15	5,44	5,35	4,21	3,51	4,11	4,13	5,04
Łódzkie	1,26	1,91	2,10	1,87	2,47	2,51	2,59	1,84	2,37
Małopolskie	3,55	5,34	5,89	5,46	4,55	4,14	5,20	4,66	5,73
Mazowieckie	2,63	2,68	2,43	2,59	2,48	4,01	4,54	3,91	5,07
Opolskie	7,98	8,61	7,14	5,55	5,90	3,65	4,60	4,61	5,25
Podkarpackie	3,42	4,90	4,26	4,41	3,41	4,76	4,18	3,82	4,32
Podlaskie	3,29	3,44	4,33	3,90	2,56	4,60	5,23	4,62	5,33
Pomorskie	3,41	5,77	5,70	5,62	4,57	4,33	4,89	3,76	4,49
Śląskie	2,88	5,06	4,78	4,48	3,52	2,84	3,40	2,78	3,41
Świętokrzyskie	1,69	2,63	2,57	2,78	2,74	3,06	2,67	2,23	2,40
Warmińsko-Mazurskie	2,96	4,04	5,19	4,87	4,01	3,03	3,92	3,23	3,55
Wielkopolskie	1,19	1,89	1,92	2,05	1,59	2,36	2,62	2,40	3,09
Zachodniopomorskie	3,59	4,26	4,29	4,92	4,03	3,80	5,14	4,45	5,26

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp 04.02.2024].

W Polsce po 2006 r. do 2022 r. natężenie liczby imigrantów niemal się podwoiło, wzrosło bowiem z 2,83 do 4,12 migranta na 10 000 mieszkańców. W układzie regionalnym to zjawisko nie znalazło potwierdzenia tylko w przypadku województwa opolskiego. Spośród pozostałych województw, największy wzrost natężenia imigrantów odnotowano w mazowieckim, lubelskim i podlaskim. Ponadprzeciętny, wobec sytuacji w kraju, wzrost natężenia charakteryzował także województwa wielkopolskie i zachodniopomorskie. Rozkład geograficzny wskazuje, że są to obszary o bliskiej dostępności czasowej dla imigrantów zarówno z za wschodniej, jak i zachodniej granicy. Rozpatrując zmianę natężenia imigrantów w ujęciu przestrzennym zauważa się wzrastające natężenie w większości regionów przygranicznych, przy czym do 2010 r. największy przyrost wystąpił w województwach wzdłuż granicy zachodniej, północnej i południowej, a w 2016 r. i później wzrosło w województwach Polski Wschodniej. Najmniejsze natężenie imigrantów

utrzymuje się w centralnej części kraju. Ostatecznie, w 2022 r. największe natężenie imigrantów obserwowane było w województwach: małopolskim, podlaskim, zachodniopomorskim, opolskim i mazowieckim. Można wnioskować, że wynika ono nie tylko z realnego napływu imigrantów, lecz także ze spadku liczby mieszkańców w części z tych obszarów (np. w opolskim przy zmniejszającej się liczbie imigrantów zagranicznych wzrosło ich natężenie).

Ryc. 21. Natężenie liczby imigrantów zagranicznych w województwach Polski w latach 2006 (1a), 2010 (1b), 2016 (1c) i 2022 (1d)

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL] i bazy Demografia [www.stat.gov.pl/Demografia, dostęp 04.02.2024].

Z punktu widzenia wielokulturowości ważnym zagadnieniem są kierunki napływu imigrantów (tab. 14.). W Polsce w całym badanym okresie najwięcej imigrantów pochodziło z krajów europejskich.

W 2022 r. stanowili oni niemal 89% ogółu zameldowanych imigrantów. Zarówno ich liczba istotnie wzrosła (167%), jak też zwiększył się odsetek w strukturze imigrantów ze względu na kontynent pochodzenia. W każdym w województw

Tabela 14. Imigranci zagraniczni w województwach Polski ze względu na kontynent pochodzenia w 2022 r.
– stan i dynamika zmiany liczby względem 2006 r. (%)

Województwo	Europa		Azja		Ameryka Pn. i Śr.		Ameryka Południowa		Afryka		Oceania	
	liczba	przyrost	liczba	przyrost	liczba	przyrost	liczba	przyrost	liczba	przyrost	liczba	przyrost
Polska	13 825	167,2	763	196,6	701	38,3	70	26,8	163	130,4	40	26,8
Dolnośląskie	1 115	118,9	50	142,9	52	32,9	6	30,0	17	113,3	6	30,0
Kujawsko-Pomorskie	522	150,4	15	100,0	10	34,5	2	100,0	7	350,0	2	100,0
Lubelskie	653	329,8	19	475,0	12	19,4	3	200,0	5	125,0	4	200,0
Lubuskie	475	128,4	14	100,0	4	11,4	0	0,0	1	33,3	0	0,0
Łódzkie	488	202,5	35	194,4	28	53,8	1	60,0	7	100,0	3	60,0
Małopolskie	1 733	256,7	68	226,7	130	30,9	17	21,7	12	133,3	5	21,7
Mazowieckie	2 267	255,3	345	237,9	115	44,6	21	33,3	39	95,1	7	33,3
Opolskie	473	60,1	6	54,5	13	56,5	3	0,0	0	0,0	0	0,0
Podkarpackie	768	178,6	5	41,7	119	45,6	3	0,0	3	75,0	0	0,0
Podlaskie	539	248,4	15	187,5	53	32,5	0	0,0	2	200,0	0	0,0
Pomorskie	967	155,5	41	186,4	37	42,0	3	0,0	10	200,0	0	0,0
Śląskie	1 345	113,0	58	187,1	42	45,2	2	50,0	28	254,5	6	50,0
Świętokrzyskie	257	158,6	8	100,0	13	31,7	0	100,0	2	200,0	2	100,0
Warmińsko-Mazurskie	455	132,3	1	20,0	23	38,3	2	20,0	2	28,6	1	20,0
Wielkopolskie	972	281,7	52	577,8	29	82,9	5	42,9	16	266,7	3	42,9
Zachodniopomorskie	796	154,3	31	147,6	21	42,0	2	8,3	12	200,0	1	8,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp 04.02.2024].

Polski odnotowano wzrost zarówno liczby imigrantów europejskich, jak też ich udziału w strukturze imigrantów. Najwięcej Europejczyków w strukturze imigrantów w danym województwie odnotowano w lubuskim, opolskim oraz kujawsko-pomorskim i lubelskim. Z kolei najmniejszy ich udział, choć bardzo wysoki, widoczny był w województwie mazowieckim (81,1%). Odsetki imigrantów o niskim udziale, ale zaznaczającym się w strukturze kierunków migracji, dotyczyły także pochodzących z Ameryki Północnej i Środkowej oraz Azji. W przypadku zameldowań z Ameryki Północnej i Środkowej liczba imigrantów znacznie się zmniejszyła, osiągając zarówno w Polsce, jak i we wszystkich regionach poziom niższy niż notowany w 2006 r. Imigranci pochodzący z tego kontynentu koncentrują się przede wszystkim w województwach: mazowieckim, małopolskim i podkarpackim, w których łącznie zamieszkuje ponad połowa tej populacji. Odwrotna sytuacja dotyczy imigrantów z Azji, których liczba nie jest duża, ale zwiększyła się w kraju niemal dwukrotnie, a w przypadku takich województw, jak wielkopolskie, lubelskie, a także mazowieckie i małopolskie wzrosła kilkukrotnie. Miejsce koncentracji imigrantów z Azji stanowią przede wszystkim województwo mazowieckie (45% ogółu imigrantów z Azji), a także małopolskie i śląskie. Znaczne wartości przyrostu odnotowano w zakresie liczby imigrantów przybyłych z pozostałych kontynentów, niemniej jednak wartości ogólne pozostają na tyle niskie, że imigranci ci nie stanowią ważnej grupy w strukturze ze względu na kierunek pochodzenia. Wśród zameldowanych na stałe z Afryki dostrzega się koncentrację w województwach: mazowieckim, śląskim, dolnośląskim, wielkopolskim oraz zachodniopomorskim i małopolskim. W przypadku imigrantów z Ameryki Południowej skupienia stanowią województwa mazowieckie i małopolskie. Szczegółowa analiza struktury imigrantów w poszczególnych województwach wskazuje, że najbardziej zróżnicowanym imigracyjnie jest województwo mazowieckie, a ponadto podkarpackie (znaczny udział imigrantów z Ameryki Północnej i Środkowej). Pozostałe województwa mają bardzo słabo zróżnicowaną strukturę ze względu na kierunek migracji. Wyróżniają się nieco większym zróżnicowaniem te województwa, w których zlokalizowane są największe miasta Polski oraz ważne ośrodki akademickie. Stanowią one ofertę miejsc pracy, jak i kształcenia dla osób zameldowanych z zagranicy.

Imigranci w miastach na prawach powiatu w Polsce

Ze względu na wysoką atrakcyjność osiedleńczą miast, szczególnie istotna jest analiza napływu migracyjnego do tych ośrodków, gdyż jej skala kreuje wielokulturowość miast. W latach 2016–2022 największy udział imigrantów zameldowa-

nych w Polsce zamieszkiwał miasta, przy czym należy zauważyć, że zmniejszał się on wraz z upływem czasu (tab. 15).

Tabela 15. Imigranci zagraniczni na pobyt stały w miastach w Polsce w latach 2016–2022

Wyszczególnienie	Lata			
	2016	2018	2020	2022
Liczba imigrantów zagranicznych na pobyt stały w miastach ogółem	9 169	10 699	8 778	10 407
Liczba imigrantów zagranicznych na pobyt stały w miastach na prawach powiatu	5 830	6 919	5 667	7 013
Udział imigrantów zagranicznych w miastach ogółem w populacji imigrantów zagranicznych w kraju (%)	68,0	69,2	66,2	66,8
Udział imigrantów zagranicznych w miastach na prawach powiatu w populacji imigrantów zagranicznych w kraju (%)	43,3	44,8	42,7	45,0
Udział imigrantów zagranicznych w miastach na prawach powiatu w populacji imigrantów zagranicznych w miastach Polski (%)	63,6	64,7	64,6	67,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL]
i bazy Demografia [www.stat.gov.pl/Demografia, dostęp 04.02.2024].

Z kolei, statystycznie co 1,5 imigrant zameldowany w mieście w Polsce zamieszkiwał jedno z miast na prawach powiatu. Łącznie 66 miast na prawach powiatu było miejscem zamieszkania ok. 2/3 wszystkich imigrantów przebywających w ośrodkach miejskich w kraju. Stanowiły one ważne miejsca koncentracji imigrantów, gdyż niemal połowa ogółu imigrantów w kraju osiedlała się w miastach na prawach powiatu (w tym także wojewódzkich).

W zbiorze rozpatrywanych miast w 2022 r. największy udział imigrantów charakteryzował Warszawę, w której mieszkał niemal co dziesiąty imigrant przebywający w kraju. Proces skupiania się imigrantów w stolicy kraju zachodził systematycznie, a znacznie się pogłębił po 2014 r., w którym wówczas mieszkało 5,5% imigrantów. Niemal dwukrotnie mniejszy odsetek imigrantów odnotowano w 2022 r. w Krakowie, który skupiał 5,2% ogółu imigrantów przebywających w kraju, a kolejne ośrodki to Wrocław (2,5%), Gdańsk (2,2%) i Poznań (2,1%). Wymienione miasta wraz ze Szczecinem i Białymstokiem (po 1,9%) koncentrowały ponad 25% ogółu imigrantów mieszkających w kraju. Rozkład przestrzenny miejsc zamieszkiwania imigrantów wskazuje więc na duży stopień koncentracji, oparty na największych ośrodkach w kraju oraz miastach węzłowych dostępnych w przestrzeni międzynarodowej położonych najbliżej zachodniej i wschodniej granicy kraju.

W badanych latach wzrost liczby imigrantów nie zachodził jednak w sposób podobny w poszczególnych ośrodkach. W okresie 2006–2022 spośród zbioru 66

jednostek, w 23 zmniejszyła się liczba imigrantów. Największym ubytkiem ich liczby (o 66 osób) wyróżnił się Wrocław, przy czym skala ubytku względem roku początkowego nie była duża, bo wyniosła 14%. W tym czasie znacznie większym względnym ubytkiem liczby imigrantów charakteryzował się Tarnobrzeg (79%), Suwałki i Włocławek (po 65%), Ostrołęka (62%), a także Tarnów (49%) i Płock (45%). W największym stopniu wzrosła liczba imigrantów w Warszawie (o 691 osób), co stanowiło 81% więcej niż w 2006 r. w tym mieście. Istotne przyrosty liczby imigrantów odnotowano w Krakowie (o 381 osób), Poznaniu (211), Białymstoku (169), Lublinie (155), Łodzi (113) i Katowicach (109). W grupie tych miast wartości te przełożyły się na dynamikę przyrostu mieszczącą się w przedziale od 258% w Lublinie do 87% w Łodzi. Natomiast w całym zbiorze rozpatrywanych miast największy względny wzrost liczby imigrantów odnotowano w Białej Podlaskiej (429%, o 30 osób) i Zamościu (383%, o 23 osoby).

Największy odsetek imigrantów zamieszkujących w miastach na prawach powiatu w 2022 r. koncentrował się w Warszawie (22,1%), a następnie w Krakowie (11,5%) (tab. 16). W każdym z tych miast wzrósł omawiany odsetek po 2006 r., przy czym w Warszawie był to przyrost stały, a w Krakowie wahadłowy (najniższy udział w 2016 r. wyniósł 6,7%). W okresie 2006–2016 większy udział imigrantów niż w Krakowie odnotowywano we Wrocławiu, w którym w szczytowym okresie, tj. w 2010 r., mieszkało 11,6% ogółu imigrantów zamieszkujących w miastach powiatowych. Była to wówczas największa koncentracja imigrantów w zbiorze badanych miast. Poza wymienionymi ośrodkami, ważnymi miejscami koncentracji imigrantów były także Gdańsk, Poznań, Białystok i Łódź, a zatem największe miasta Polski. Jednocześnie należy zauważyć, że w 2022 r. było 47 miast, których łączny udział imigrantów wynosił 20,8%, a w każdym z tych miast odsetek był mniejszy niż 1%. Omawiany rozkład przestrzenny liczby imigrantów w zbiorze badanych miast wskazuje na silną ich koncentrację przestrzenną, z dużym stopniem dysproporcji. Co piąty imigrant mieszkał w Warszawie i co piąty w jednym z 47 innych miast. Zjawisko to nieznacznie się nasiliło po 2006 r., gdyż wówczas ośrodków, które koncentrowały poniżej 1% imigrantów było 41, a łącznie mieszkało w nich 20,2% przedstawicieli tej populacji. Szczególnym pod tym względem był 2020 r., kiedy łącznie w 18 miastach, z których każde skupiało co najmniej 1% imigrantów, mieszkało 76,7% ogółu imigrantów przebywających w miastach na prawach powiatu. Nie zaobserwowano wówczas istotnego przyrostu odsetka imigrantów w miastach największych, lecz był on obserwowany w takich miastach, jak Białystok, Lublin, Kielce, Rzeszów i innych, zlokalizowanych głównie we wschodniej części kraju. Można założyć, że wynikało to z napływu imigrantów i uchodźców z Ukrainy, na skutek toczącej się tam wojny.

Tabela 16. Odsetek imigrantów zagranicznych na pobyt stały w miastach na prawach powiatu w ogóle imigrantów mieszkających w tych miastach w latach 2006–2022 (%)

	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
1 Warszawa	17,5	Warszawa	12,0	Warszawa	12,3	Warszawa	20,5	Warszawa	21,9
2 Wrocław	9,3	Wrocław	11,5	Wrocław	10,6	Wrocław	8,9	Kraków	10,6
3 Kraków	8,7	Gdańsk	8,0	Kraków	9,9	Kraków	6,9	Wrocław	7,1
4 Gdańsk	6,4	Kraków	7,2	Gdańsk	6,0	Gdańsk	4,2	Szczecin	4,4
5 Szczecin	5,0	Bielsko-Biała	3,6	Gdynia	4,4	Poznań	4,1	Gdańsk	4,1
6 Łódź	2,6	Gliwice	2,9	Gdynia	4,1	Poznań	3,9	Poznań	4,2
7 Białystok	2,4	Łódź	2,8	Białystok	3,2	Szczecin	3,7	Szczecin	4,1
8 Bielsko-Biała	2,2	Szczecin	2,8	Gliwice	2,9	Gliwice	2,8	Gliwice	3,5
9 Poznań	2,2	Gdynia	2,2	Łódź	2,5	Łódź	2,5	Łódź	3,1
10 Katowice	1,9	Poznań	1,8	Szczecin	2,6	Gliwice	2,4	Katowice	2,9
11 Bydgoszcz	1,9	Rybnik	1,8	Rybnik	1,8	Szczecin	2,4	Katowice	2,2
12 Gorzów Wlk.	1,8	Katowice	1,8	Katowice	2,1	Kielce	1,9	Bydgoszcz	1,8
13 Gdynia	1,7	Tarnów	1,7	Tarnów	1,7	Tarnów	1,7	Tarnów	1,6
14 Tarnów	1,6	Białystok	1,7	Katowice	1,8	Bydgoszcz	1,9	Bydgoszcz	1,5
15 Opole	1,6	Wrocław	1,7	Wrocław	1,7	Gliwice	1,7	Kielce	1,4
16 Kielce	1,6	Bydgoszcz	1,7	Bydgoszcz	1,7	Opole	1,2	Opole	1,3
17 Gliwice	1,4	Żory	1,7	Rybnik	1,7	Gliwice	1,1	Gliwice	1,1

	2006		2008		2010		2012		2014		2016		2018		2020		2022	
18	Toruń	1,3	Zielona Góra	1,3	Tarnów	1,6	Katowice	1,7	Kalisz	1,5	Bielsko-Biała	1,4	Kalisz	1,1	Legnica	1,0	Kielce	1,1
19	Olsztyn	1,3	Kielce	1,3	Bydgoszcz	1,4	Kalisz	1,7	Koszalin	1,5	Kalisz	1,2	Zielona Góra	1,1				
20	Świnoujście	1,3	Olsztyn	1,3	Przemysł	1,2	Rybnik	1,5	Kielce	1,3	Katowice	1,2	Kielce	1,0				
21	Lublin	1,2	Koszalin	1,2	Żory	1,0	Słupsk	1,3	Rybnik	1,3	Toruń	1,1	Sopot	1,0				
22	Grudziądz	1,2	Częstochowa	1,2	Koszalin	1,0	Kielce	1,1	Gorzów Wlk.	1,2	Nowy Sącz	1,0	Słupsk	0,9				
23	Koszalin	1,2	Świnoujście	1,1			Bydgoszcz	1,1	Ostrołęka	1,1	Słupsk	1,0	Tarnów	0,9				
24	Rybnik	1,2	Zabrze	1,1			Żory	1,0					Bytom	0,8				
25	Zielona Góra	1,1	Grudziądz	1,1	Toruń	1,0	Olsztyn	0,8										
26	Tarnobrzeg	1,0	Lublin	1,0														
27			Gorzów Wlk.	1,0														
28			Chelm	1,0														
29			Przemysł	1,0														
30			Tychy	1,0														
Pozostałe miasta		20,2	18,4		23,2	20,3		21,7	20,4	17,7	23,4	20,8						

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp: 29.01.2024].

Ścieżki przyrostu liczby imigrantów w miastach

Analiza natężenia imigracji w miastach na prawach powiatu wskazuje, że w większości miast (46) nastąpił wzrost liczby imigrantów w relacji do 10 000 mieszkańców (tab. 17). Największy odnotowano w Białymstoku, a istotne przyrosty wystąpiły także w Białej Podlaskiej i Sopocie (o ponad 5 imigrantów na 10 000 mieszkańców). Zauważa się także, że w miastach, w których udział imigrantów jest największy wśród badanych miast z reguły odnotowano wysokie ich natężenie, a dodatkowo jego wzrost. Ośrodkami, które mimo nieznacznego spadku natężenia imigrantów utrzymały wysokie ich natężenie są Świnoujście i Wrocław, natomiast ciekawa sytuacja dotyczy Opola, w którym mimo zmniejszającej się liczby imigrantów dość znacznie wzrosło ich natężenie w stosunku do liczby mieszkańców.

Tabela 17. Natężenie imigrantów na pobyt stały w miastach na prawach powiatu w Polsce w latach 2006–2022

Nazwa miasta	Liczba imigrantów na 10 000 mieszkańców w latach:								
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Sopot	8,3	10,0	8,2	11,0	8,5	12,2	18,6	6,6	13,3
Świnoujście	15,9	16,9	9,2	9,4	3,6	6,3	9,5	8,4	11,7
Kraków	5,6	6,1	7,7	7,4	7,2	5,2	9,2	7,5	10,1
Białystok	4,0	3,7	10,2	6,9	3,4	7,2	8,0	8,1	9,8
Opole	6,2	4,0	3,9	4,8	4,3	2,4	6,4	5,0	8,9
Zielona Góra	4,7	7,2	10,6	10,5	11,4	6,5	5,3	5,1	8,7
Warszawa	5,0	4,5	4,4	4,5	3,9	6,8	8,0	6,7	8,3
Szczecin	6,0	4,3	4,3	3,7	5,1	3,9	7,2	6,2	7,6
Katowice	3,0	3,6	3,8	3,6	3,8	2,3	4,8	4,7	7,2
Gdańsk	6,9	11,1	9,6	8,9	7,2	5,3	6,0	4,3	7,1
Biała Podlaska	1,2	3,5	2,6	1,0	0,7	7,9	3,3	6,1	6,8
Kalisz	1,9	3,6	3,7	10,3	8,1	6,9	7,5	4,8	6,5
Lublin	1,7	1,9	0,9	1,2	0,7	6,6	6,9	6,2	6,5
Słupsk	3,3	2,9	4,4	8,5	9,5	6,2	7,1	3,9	6,0
Poznań	1,9	2,0	2,2	2,3	1,9	4,4	4,8	4,2	5,9
Wrocław	7,2	11,6	12,3	10,4	9,3	8,1	8,6	6,0	5,8
Gliwice	3,6	9,4	10,4	8,3	8,4	5,4	4,2	2,9	5,4
Koszalin	5,5	7,4	6,0	11,4	7,6	4,8	4,4	3,0	5,4
Rzeszów	2,4	2,5	1,8	2,6	1,6	4,5	6,0	6,3	5,2
Zamość	0,9	2,7	3,8	3,7	1,1	1,5	3,6	3,3	4,9

Nazwa miasta	Liczba imigrantów na 10 000 mieszkańców w latach:								
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Siemianowice Śląskie	3,3	3,7	3,1	2,9	2,3	1,6	3,3	2,0	4,9
Nowy Sącz	3,2	2,8	3,3	4,3	2,9	7,0	5,0	4,8	4,8
Bielsko-Biała	6,2	13,0	12,2	10,7	6,9	4,7	6,7	3,3	4,8
Legnica	2,7	4,4	2,7	2,3	2,7	3,3	5,0	5,9	4,7
Chorzów	3,4	4,6	3,9	4,0	3,5	2,0	2,6	3,2	4,7
Gorzów Wielkopolski	7,0	5,1	9,2	9,5	5,5	3,6	3,8	3,4	4,5
Bydgoszcz	2,6	3,0	2,6	1,9	2,4	3,1	3,6	2,9	4,5
Jelenia Góra	4,6	5,4	6,8	5,8	3,6	3,6	5,4	4,3	4,4
Kielce	3,8	3,9	3,1	3,6	3,7	5,7	3,4	3,7	4,2
Elbląg	1,4	1,4	2,4	1,9	1,9	2,4	3,6	3,8	4,1
Grudziądz	6,0	6,8	4,8	2,8	3,4	5,1	5,1	2,8	4,1
Przemyśl	1,3	9,6	12,8	3,3	2,4	7,4	4,6	3,2	4,0
Mysłowice	2,8	4,8	8,3	6,4	5,7	2,8	4,2	3,6	4,0
Piekary Śląskie	3,0	5,9	7,6	6,3	6,9	3,6	5,6	3,4	4,0
Gdynia	3,4	5,5	11,2	11,3	7,7	4,8	6,7	4,1	4,0
Tarnów	6,9	9,6	9,6	9,9	4,7	3,5	5,5	5,0	3,9
Żory	4,0	17,6	10,8	10,6	6,6	3,1	5,4	4,2	3,9
Jastrzębie-Zdrój	3,3	5,7	6,2	5,3	3,1	3,6	3,8	2,2	3,8
Łódź	1,7	2,4	2,6	2,2	3,1	2,9	3,5	2,8	3,7
Toruń	3,1	2,6	3,1	3,2	2,1	3,1	2,5	2,1	3,6
Tychy	2,8	4,7	4,2	3,5	3,1	3,8	3,4	3,8	3,5
Wałbrzych					2,5	1,8	2,6	2,8	3,4
Olsztyn	3,7	4,6	3,1	3,3	2,9	3,1	3,2	1,9	3,3
Chełm	3,2	9,5	5,3	3,5	2,5	2,2	2,6	3,9	3,3
Konin	1,4	1,6	1,1	1,5	1,8	1,6	1,8	1,3	3,1
Jaworzno	2,6	4,2	4,0	4,2	3,8	2,1	1,9	2,0	3,0
Rybnik	4,1	8,0	7,9	6,8	5,0	2,8	2,9	2,6	3,0
Bytom	1,7	2,9	3,0	2,7	2,8	1,9	3,4	2,9	2,9
Ruda Śląska	1,8	4,1	3,7	3,4	2,0	1,4	1,5	2,2	2,9
Łomża	4,3	6,0	3,5	5,9	4,3	3,0	4,0	2,5	2,8
Piotrków Trybunalski	1,1	1,8	3,5	6,0	5,3	2,4	3,1	2,7	2,8
Suwałki	6,6	5,5	4,3	4,5	2,6	3,0	3,4	3,9	2,3
Dąbrowa Górnicza	1,5	2,5	3,6	3,2	2,3	2,8	3,4	2,5	2,3
Tarnobrzeg	9,4	5,0	4,5	4,1	1,3	3,6	2,6	2,0	2,3

Nazwa miasta	Liczba imigrantów na 10 000 mieszkańców w latach:								
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Krosno	2,1	3,4	1,5	1,9	1,3	3,2	1,7	1,8	2,3
Ostrołęka	4,9	2,4	2,8	1,7	11,2	1,9	2,7	1,0	2,1
Zabrze	2,3	3,6	3,3	1,8	1,8	1,7	1,8	2,6	1,9
Leszno	1,6	2,2	5,1	4,5	3,4	2,5	3,0	3,7	1,8
Sosnowiec	0,8	2,1	1,7	1,5	1,8	1,2	1,9	1,7	1,8
Częstochowa	1,7	3,2	5,0	7,8	5,7	4,9	5,5	2,3	1,8
Radom	1,1	1,1	1,1	1,2	1,4	5,4	2,4	1,7	1,8
Skierniewice	1,2	2,2	7,8	4,3	5,3	9,1	2,9	0,9	1,8
Świętochłowice	2,0	5,7	3,6	4,2	3,1	2,4	2,6	1,3	1,5
Płock	2,4	2,4	1,7	1,4	1,6	2,0	1,8	1,1	1,5
Siedlce	1,7	5,8	1,2	2,6	2,2	2,7	3,0	2,4	1,3
Włocławek	3,1	9,3	10,0	10,2	8,3	2,3	2,3	2,0	1,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy GUS BDL, [www.stat.gov.pl/BDL, dostęp: 29.01.2024].

Przejawy zróżnicowania społeczeństwa polskiego wskutek imigracji w świetle spisów powszechnych

Liczba ludności w Polsce odnotowana podczas spisu powszechnego w 2021 r. w porównaniu do odnotowanej w czasie poprzedniego spisu w 2011 r. uległa zmniejszeniu z poziomu 38511854 do 38036118, tj. o 1,2%. W układzie regionalnym największy ubytek ludności miał miejsce w województwach: świętokrzyskim (o 6,6%) oraz opolskim (o 6,1%). Województwami, które powiększyły stan zaludnienia były tylko mazowieckie (o 4,7%), pomorskie (o 3,6%), małopolskie (o 2,8%) i wielkopolskie (1,7%).

Analiza zmian stanu zaludnienia w obszarach miejskich w Polsce wskazuje na podobne tendencje. Liczba ludności miejskiej zmniejszyła się w dziesięcioleciu 2011–2021 o 2,8%, co skutkowało także spadkiem wskaźnika urbanizacji kraju do poziomu 59,8%. Największy ubytek ludności miejskiej odnotowany został w województwach: łódzkim (o 7,8%), śląskim (o 6,9%), świętokrzyskim (o 6,7%) oraz kujawsko-pomorskim (o 6,6%). Zaludnienie miast zwiększyło się w tym okresie tylko w dwóch województwach, mazowieckim (o 5,4%) i małopolskim (o 0,4%).

W 2021 r. łączna liczba imigrantów przebywających w Polsce wyniosła 1 433 779, co stanowiło 3,8% ogółu ludności zamieszkującej Polskę. Jednak większość stanowiły osoby przebywające krótkotrwale, do 12 miesięcy, których udział stanowił

78,4%. Wśród ogółu imigrantów przeważali mężczyźni, stanowiąc 62,4% tej populacji. Największy udział wśród imigrantów przebywających czasowo stanowili Ukraińcy (63,9%), a kolejne grupy imigrantów były znacznie mniej liczne, stanowiąc 4,1% w przypadku Białorusinów, 2,0% Mołdawian i 1,6% Gruzinów. Powyżej 1% wśród ogółu imigrantów czasowych stanowiły osoby pochodzące z Rosji, Indii i Niemiec. Około 12% populacji tworzyły osoby pochodzące z 25 innych krajów, w tym 15 europejskich, a niemal 13% osoby o nieustalonym kraju pochodzenia.

Wśród ogółu mieszkańców Polski będących w wieku co najmniej 13 lat w 2021 r. było 2% ludności urodzonej za granicą. Największy ich udział przypadł na województwa: dolnośląskie (13,9%), mazowieckie (13,5%), małopolskie (8,0%) i śląskie (7,9%), które łącznie skupiały 41,2% ogółu tej populacji w kraju. Biorąc pod uwagę deklarowany kraj urodzenia, to w Polsce w 2021 r. najwięcej osób wskazywało jako miejsce urodzenia Ukrainę, Wielką Brytanię i Niemcy, dla ponad 3% nie ustalono kraju urodzenia. Struktura wykształcenia ludności urodzonej za granicą kształtuje się korzystnie, gdyż ponad połowa tej populacji deklaruje wykształcenie co najmniej średnie, tj. odpowiednio: średnie (31,1%) i wyższe (25,%). W odniesieniu do poszczególnych krajów urodzenia dostrzega się silne zróżnicowanie deklarowanego poziomu wykształcenia. Największe udziały osób posiadających wyższe lub średnie wykształcenie zostały wskazane przez mieszkańców deklarujących urodzenie w: Gruzji (83,6%), Indiach (83,8%), Kazachstanie (80,6%), Armenii (80,5%) i Wietnamie (79,9%). Z kolei najmniejszą część wśród urodzonych za granicą i posiadających wykształcenie co najmniej średnie stanowią urodzeni w Irlandii (4,5%), Wielkiej Brytanii (19,5%), Bośni i Hercegowinie (25,6%) i Norwegii (29,4%). Spośród krajów, które wskazywane były najczęściej jako miejsce urodzenia najkorzystniejszą strukturą wykształcenia ludności wyróżnia się Ukraina (63,6%), a najmniej korzystną Wielka Brytania, skąd tylko 18,5% urodzonych zadeklarowało wykształcenie wyższe lub średnie.

W 2021 r. w Polsce obywatelstwo inne niż polskie wskazało 0,29% ludności. Największą ich część stanowiły osoby deklarujące obywatelstwo Ukrainy (47,8%), Białorusi (16,6%), Rosji (4,37%), Niemiec (3,17%) oraz Wietnamu (2,5%). Powyżej 1% mieszkańców wskazujących obywatelstwo inne niż polskie podało: Wielką Brytanię, Włochy i Bułgarię. Największa część spośród osób z obywatelstwem niepolskim deklarowała posiadanie wykształcenia wyższego (43,6%), a wraz z osobami o wykształceniu średnim stanowiły 82,8%. Powyżej tego udziału, co najmniej 9 na 10 mieszkańców z obywatelstwem niepolskim wyższym lub średnim wykształceniem charakteryzowali się mieszkańcy będący obywatelami: Wielkiej Brytanii, Francji, Hiszpanii, Nigerii i Portugalii. Z kolei najmniejszy udział (60%) ta grupa ludności stanowiła wśród obywateli Bułgarii. Wśród najliczniej przebywających w Polsce obywateli z niepolskim obywatelstwem, czyli Ukraińców i Białorusinów struktura wykształcenia była korzystna. W przypadku osób deklarujących obywatelstwo ukraińskie było 39,2% z wykształceniem wyższym i 43,4 % ze średnim, natomiast wśród Białorusinów odpowiednio 51,1% i 35,8%.

Oznacza to, że w grupie osób kształtujących wielokulturowość we współczesnej Polsce jest przede wszystkim społeczność wykształcona, mająca szansę na podjęcie aktywności zawodowej na rynku pracy. Jest to powiązane ze strukturą wieku osób o obywatelstwie innym niż polskie. W grupie wieku 20–59 lat kobiety i mężczyźni łącznie stanowili 74,8% ogółu osób deklarujących niepolskie obywatelstwo. Było to o 1,8 p. proc. więcej niż w 2011 r. Największy udział w tej grupie stanowiły osoby w wieku 30–39 lat (23,6%), a kolejno 20–29 lat (20,1%). Na uwagę zasługuje fakt, że w układzie grup wieku ekonomicznego większą część stanowiły osoby w wieku przedprodukcyjnym (15,2%) niż poprodukcyjnym (10,0%) co oznacza prawidłowe relacje wielkościowe w kontekście rozwoju demograficznego i oddziaływania na rynek pracy.

Zakończenie

Wielokulturowość miast i regionów jest zjawiskiem powszechnym kształtowanym w długim procesie historycznym, który dynamizowany i modyfikowany jest współczesnymi procesami globalnymi oraz uwarunkowaniami lokalnymi. Przyjmuje się, że fundamentem wielokulturowości są migracje, które polegają na przemieszczaniu ludności w przestrzeni geograficznej i przenoszenie wraz z nimi ukształtowanych cech oraz postaw kulturowych, etnicznych i innych społecznych. Przemieszczenia ludności powodują różnicowanie przestrzeni pod względem kulturowym, w krótkim lub długim okresie, natomiast skupienie określonej grupy etnicznej czy kulturowej w jednym obszarze na stałe wpływa na trwałe wytworzenie wielokulturowości. Można zatem uznać, że to imigranci stają się źródłem nowych postaw i wzorców kulturowych i ewentualnych inspiracji dla miejscowej ludności w zakresie ich zachowań, kształtowania relacji międzyludzkich, prowadzonej działalności gospodarczej i stosowania form architektonicznych. Obecność imigrantów jest więc ważnym zagadnieniem w kontekście prowadzonej polityki rozwoju miast i regionów.

Przeprowadzone badania wskazują, że wielokulturowość ulega stałemu kształtowaniu we współczesnej Polsce zarówno w ujęciu regionalnym, jak też miejscowym. Wyraża się wzrastającą grupą imigrantów zamieszkujących w różnych obszarach kraju. Jest to proces przebiegający dość spokojnie, choć ze względu na uwarunkowania geopolityczne powodował okresowe zdynamizowanie napływu migracyjnego wywołując masowość i gwałtowność zjawiska. To te sytuacje mogą być najtrudniejsze w kreowaniu wielokulturowości, gdyż w najmniejszym stopniu zachodzi wówczas integracja imigrantów z ludnością miejscową. Dlatego wymagają one roztropnego podejścia w procesie zarządzania takim strumieniem migracyjnym. Badania wskazały jednak, że w regionach i miastach Polski strumienie imigracji pochodzą z obszarów bliskich kulturowo, przede wszystkim

z krajów europejskich. Widać to zarówno w napływie migracyjnym rozpatrywanym według kierunków, jak i ukształtowanej struktury mniejszości narodowych żyjących w Polsce. Wydaje się, że ten dominujący europejski kierunek napływu migracyjnego w ostatnich latach jeszcze bardziej się umocnił. Wzrósł udział imigrantów pochodzących zza wschodniej granicy, przede wszystkim z Ukrainy. Jest to konsekwencją wojny toczącej się w tym kraju, ale też ukształtowanych relacji w sferze gospodarczej i społecznej i między tymi krajami. Imigranci pochodzący z innych kontynentów stanowią nieduży odsetek napływających do Polski, dlatego ich obecność nie generuje dużej intensywności zmian kulturowych w przestrzeni miast i regionów. Struktura wieku i wykształcenia imigrantów (obcokrajowców) mieszkających w Polsce jest korzystna z punktu widzenia potrzeb rynku pracy, przy czym charakterystyczne jest to, że obcokrajowcy z wyższym wykształceniem pochodzą często z krajów o niższym poziomie rozwoju gospodarczego, a z niższym z bardziej rozwiniętych. Ważnym wnioskiem wynikającym z przeprowadzonych badań jest stwierdzenie, że głównymi celami lokalizacyjnymi dla imigrantów w Polsce są miasta. Zjawisko to jest utrwalone historycznie, a w ostatnich latach się nasiliło, wskazując na wzrost koncentracji imigrantów w największych miastach Polski, w tym także tych, które stanowią ośrodki węzłowe we wschodniej i zachodniej części kraju. Rozpatrując lokalizację migrantów spoza Europy, także można wnioskować, że osiedlają się w największych miastach, gdyż ich największe skupienia są w tych regionach, których miastami stołecznymi są te ośrodki. Miasta stają się więc coraz bardziej wielokulturowe, co stanowi ich specyfikę.

Proces wzrostu wielokulturowości wymaga zarówno od władz państwa, regionów i miast, a także ich mieszkańców zrozumienia, że staje się ona ważnym czynnikiem rozwoju stwarzającym przede wszystkim szansę. Jednocześnie trzeba mieć na uwadze, że wielokulturowość w przestrzeni Polski musi być monitorowana i zarządzana, aby nie spowodowała konfliktów i innych niepożądanych konsekwencji. Ważne jest więc, aby i władze i społeczności, nauczyły się tę wielość kultur szanować i harmonizować na rzecz wspierania rozwoju społeczno-gospodarczego.

Rozdział 3

PROBLEMY POSTRZEGANIA MATERIALNEGO DZIEDZICTWA PRZEMYSŁOWEGO GMIN NA PRZYKŁADZIE KATOWIC I OSTRAWY – REFLEKSJE Z BADAŃ

Wprowadzenie

W kształtowaniu nowoczesnych miast pożądane wydaje się nie tylko wykorzystanie najnowszych technologii w trosce o zapewnienie odpowiedniej jakości życia mieszkańców, lecz też dbanie o postrzegany wizerunek i tożsamość gminy miejskiej. Nie dziwi więc, że problematyka ta jest przedmiotem zainteresowania wielu specjalistów i autorów funkcjonujących w ramach wieloletniego projektu badawczo-eksperymentalnego pod nazwą *Colloquium Miejskie. Przyszłość śląskich miast*¹⁶. Nie wystarczają bowiem same celowe zabiegi władz miast podejmowane dla kreowania strategicznych wizji rozwoju miejskich gmin, lecz potrzebne jest też wsparcie specjalistów z wielu dziedzin, jak również, trudna do przecenienia, społeczna aprobatą dla realizacji zaplanowanych działań przez, szeroko rozumianych, mieszkańców i interesariuszy. To wiąże się z procesem balansowania między ciągłością tożsamości gmin a ich zmianami, które powinny podążać za wyzwaniem przyszłości. Napięcia między problemem ciągłości i zmiany dość dobrze widać w refleksjach nad przeszłością i przyszłością dotyczącą Śląska, w tym w słowach K. Gasidło [Bartoszek *et al.* 2020: 99], który sugestywnie zauważył, że: ... *cała GZM i poszczególne miasta nie mogą się zdecydować, czy ciągle podkreślać swój przemysłowy charakter w nawiązaniu do przeszłości i wynikających z niej stereotypów (górnictwo) czy podkreślać inne, współczesne aspekty (Katowice Miasto Ogrodów).*

W niniejszych rozważaniach do analizy postrzegania zmian i materialnego dziedzictwa przemysłowego wybrano Katowice i Ostrawę, bo są to miasta o podobnej

¹⁶ Wśród prac związanych z tym projektem, w kontekście prezentowanych rozważań, warto zwrócić uwagę zwłaszcza na takie opracowania monograficzne, jak: Bartoszek *et al.* [2020]; Heffner *et al.* [2022].

górnictwo-hutniczej genezie. Oba miasta przechodziły podobny rozwój przemysłowy, a potem wyzwania transformacji i odchodzenia od węgla i stali. Można powiedzieć, że oba przeżywały swój rozkwit w podobnym okresie i stały się ... *dominującymi centrami przemysłowymi i swoistymi symbolami rozwoju państw* [Barciak 2020: 7]. Z tych powodów skoncentrowano się tutaj na postrzeganiu materialnych obiektów przemysłowych w Ostrawie i Katowicach, przy czym zdecydowano się na przyjrzenie się postawom wobec materialnego dziedzictwa przez studiującą w tych miastach młodzież. Opinie studiującej młodzieży wydają się szczególnie ciekawe, kiedy ująć je jako wyraz poglądów pokolenia Z [zob. Messyasz 2021] oraz podejścia do industrialnej turystyki.

Industrialna turystyka jako moda i świadome działanie

Turystyka industrialna jest relatywnie nowym obszarem aktywności i spędzania wolnego czasu. Podobnie, jak jej badanie i charakterystyka naukowa, która nie jest jeszcze zbyt obszerna, bo można powiedzieć, że z założenia wiąże się ona z rozwojem technologicznym oraz z zanikaniem pewnych aktywności zawodowych i typów działalności gospodarczej człowieka. Kategoryzacje turystyki industrialnej można więc wiązać z przemianami technologicznymi branż gospodarczych (np. motoryzacji, górnictwa, hutnictwa czy włókiennictwa itd.), ale też z regionami, w jakich te typy aktywności gospodarczej miały miejsce. Co więcej, turystyka industrialna może obejmować nadal funkcjonujące obiekty przemysłowe lub te, które obecnie nie są już użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, a więc stanowią obiekty poprzemysłowe określane też mianem dziedzictwa przemysłowego. Warto zastanowić się więc, co może przyczyniać się do rozwoju turystyki przemysłowej i zainteresowania dziedzictwem przemysłowym. Z pewnością bowiem wyraz tego zainteresowania nie jest tylko spontaniczny, lecz też stymulowany przez organizacje zajmujące się jej propagowaniem i traktujące ją jako formę rekreacji oraz edukacji połączonej z kształtowaniem wiedzy o tradycjach regionu. To wsparcie dla europejskiego dziedzictwa przemysłowego można zatem powiązać z działaniami Unii Europejskiej, która przyczyniła się do powołania inicjatywy o nazwie European Route of Industrial Heritage (ERIH)¹⁷. Projekt ERIH promuje europejskie dziedzictwo przemysłowe, w tym tworząc takie wydarzenia, jak „ExtraSchicht – Noc Dziedzictwa Przemysłowego” w Zagłębiu Ruhry w Niemczech czy jak, znana na Śląsku, „Industriada”. Takie inicjatywy

¹⁷ Zob. [<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-route-of-industrial-heritage>; dostęp 14.02. 2024].

instytucjonalne przyczyniają się do popularyzacji turystyki industrialnej oraz do docenienia roli samych obiektów przemysłowych we wspieraniu tożsamości i różnorodności europejskich regionów. Można również powiedzieć, że turystyka industrialna nie musi kojarzyć się tylko z przemysłowymi regionami Niemiec i Wielkiej Brytanii. Obecnie bowiem coraz częściej można ją łączyć z przyciąganiem ogromu turystów na Śląsk oraz z docenianiem specyficznych walorów tego zrewitalizowanego regionu. To wiąże się też z rozwijającą się inicjatywą Szlaku Zabytków Techniki i jego sposobem promowania przez Industriadę, czyli przez najbardziej znany w Polsce i drugi największy w Europie festiwal dziedzictwa przemysłowego¹⁸. Industriada, podobnie jak Szlak Zabytków Techniki, to nie tylko możliwość poznania, nie tak przecież odległej, przeszłości, lecz też sposób dla integrowania mieszkańców regionu, generowania widowisk teatralnych, muzycznych i tworzenia podstaw do handlu turystycznymi gadżetami. Sam Szlak Zabytków Techniki to inicjatywa, która ciągle się rozwija, bo w jej skład wchodzi obecnie ponad 40 obiektów, w tym nie tylko te związane z górnictwem i hutnictwem, jak w Katowicach Osiedle Giszowiec, Osiedle Nikiszowiec czy Galeria Szyb Wilson. W skład szlaku wchodzi też bowiem mniej znane zabytki, jak Muzeum Chleba w Radzionkowie czy oddalone przestrzennie od Katowic, choć cieszący się dobrą renomą Browar Obywatelski w Tychach lub Muzeum Browaru w Żywcu. Przy okazji widać zróżnicowanie tych obiektów, które mają różną formę własności i są wyrazem zarówno obiektów nadal użytkowanych zgodnie ze swoim pierwotnym przeznaczeniem (jak osiedla nadal zamieszkanе) lub mających już inny charakter, w tym często muzealny. Na uwagę zasługuje dawna Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido”, której zrewitalizowane podziemia dostosowano do ruchu turystycznego i obecnie należą one do unikatowych w Europie obiektów, bo ciągle można tutaj zjechać oryginalną szolą oraz dosłownie poczuć, jak kiedyś pracowali górnicy. Podobnie, obiekt doceniany w Europie, a ostatnio też wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, stanowi tarnogórska kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku wraz z jej systemem gospodarowania wodą. Dodatkowo z każdym z tych obiektów powiązane są eventy, konferencje, spotkania, koncerty czy wystawy. Można zatem powiedzieć, że jak dotąd przyszłość śląskich miast jest wiązana z docenianiem ich przemysłowej przeszłości. Industrialną turystykę można zatem interpretować zarówno jako rodzaj modnego działania o dość spontanicznym charakterze, jak i można widzieć kryjącą się za tym świadomie kreowaną politykę przez instytucjonalne działania na rzecz poszerzenia świadomości przemysłowej specyfiki regionów.

¹⁸ Zob. [<https://industriada.pl/>; dostęp 14.02. 2024].

Metoda i zakres badań

Odpowiedzi na pytanie dotyczące postrzegania materialnego dziedzictwa przemysłowego w Katowicach i Ostrawie najlepiej zdaje się służyć odwołanie się do badań socjologicznych, w tym ilościowych i jakościowych [zob. Sztompka 2005; Creswell 2013], jak czyni to wielu autorów badań restrukturyzacji regionów przemysłowych w Europie i zagospodarowywania ich przestrzeni [zob. Wódz *et al.* 2013]. Tego typu badania, choć dotyczące tylko dwóch miast, zostały też przeprowadzone w związku z projektem badawczym pt. „Architektura industrialna jako nośnik pamięci w kontekście wyzwań i możliwości drugiego życia obiektów przemysłowych Katowic i Ostrawy w percepcji społecznej. Studium porównawcze”¹⁹. Projekt ten był rozpoczęty w 2023 r. na podstawie socjologicznych badań ilościowych przeprowadzonych wśród studiujących nauki społeczne w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach i w Uniwersytecie Ostrawskim w Republice Czeskiej. Dodatkowo rozpoczęto badania jakościowe wiążące się z wykorzystaniem metod jakościowych w postaci analizy materiałów zastanych, w tym dotyczących obserwacji terenowych i analiz oficjalnych stron internetowych. W ramach badań ilościowych przeprowadzono badania ankietowe metodą audytoryjną [zob. Babbie 2003] wśród studentów nauk społecznych Uniwersytetu Ostrawskiego i Uniwersytetu Śląskiego. Zarówno w Polsce, jak i w Republice Czeskiej byli to dzienni studenci nauk społecznych na pierwszym poziomie studiów, choć reprezentujący pierwszy, drugi lub trzeci rok. Dobór próby badawczej miał więc charakter celowy i badań nie można uogólniać na całość studiujących w obu ośrodkach akademickich. Pomimo tego celowego doboru próby badawczej badania dają pewną wstępną odpowiedź dotyczącą podejścia do waloryzacji obiektów industrialnych w obu miastach oraz ich znajomości. Ogółem w badaniach ankietowych przeprowadzonych w 2023 r. wzięło udział 124 studentów, w tym 63 z polskiego uniwersytetu oraz 61 studentów z czeskiego ośrodka uniwersyteckiego. Ze względu na porównawczy charakter analiz wyniki badań przeprowadzonych wśród katowickich i ostrawskich studentów będą prezentowane oddzielnie. W zakresie płci respondentów z obu uniwersytetów przeważały kobiety, bo w Katowicach było to 49 studentek (tj. 78 % ogółu polskich respondentów) w stosunku do 14 mężczyzn (tj. 22% ogółu), a w Ostrawie analogiczne proporcje wynosiły 51 (84% ogółu czeskich respondentów) do 10 studentów – mężczyzn (tj. 16% ogółu). Wydziały, na których przeprowadzono badania na obu uniwersytetach są sfeminizowane, więc ten rozkład płci respondentów nie budzi zdziwienia.

Jeśli chodzi o wiek, to wśród polskich studentów 29 osób (tj. 46% polskich respondentów) miało nie więcej niż 21 lat, a 34 osoby (tj. 54%) miały więcej

¹⁹ Projekt jest prowadzony w Instytucie Socjologii UŚ przez Sławomirę Kamińską-Berezowską przy współpracy z Uniwersytetem Ostrawskim w osobie Nicole Horákovéj.

lat, przy czym dwóch najstarszych respondentów miało 27 lat. Wśród czeskich studentów zdecydowana większość, bo aż 54 osoby (tj. 89%) miały 21 lat lub mniej, a tylko 7 (tj. 11%) respondentów było starszych, w tym najstarsza osoba miała 26 lat. W tym sensie polscy i czescy badani reprezentują pokolenie Z, a więc to, któremu od urodzenia towarzyszył powszechnie dostępny Internet. Te nowe technologiczne możliwości towarzyszące socjalizacji respondentów mogą wpływać na ich sposób postrzegania ery industrializmu w kontekście ich stosunku do rynku pracy. Na wysokie kompetencje pokolenia Z dotyczące obsługi komputerów i przetwarzania wirtualnych informacji wskazują też badania przeprowadzane w województwie śląskim i kierowane przez R. Mustera [2020]. Tym bardziej ciekawy jest stosunek przedstawicieli tego pokolenia wobec obiektów industrialnych, w tym kopalń i hut, w których często pracowali członkowie ich własnych rodzin.

Obiekty architektury industrialnej w oczach polskich i czeskich studentów

Przykłady architektury industrialnej w Polsce i w Republice Czeskiej wiążą się bardzo istotnie z Katowicami oraz Ostrawą. Szczególnie ciekawe w Katowicach są obiekty zrewitalizowanej architektury industrialnej, do których można zaliczyć katowicką Strefę Kultury. Strefa ta mieści się na terenie po dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice” (tj. dawnej, powstałej w 1823 r., kopalni „Ferdynand”), o czym sugestywnie przypomina wznoszący się szyb kopalniany, z którego można zobaczyć panoramę miasta. Świadectwem górniczego charakteru strefy jest też zrewitalizowany dawny budynek maszynowni (i zaadaptowana jego powierzchnia na restaurację) oraz zrewitalizowany magazyn odzieży (a obecnie jest to siedziba Centrum Scenografii Polskiej). Charakterystyczne dla tej części Strefy Kultury są też szklane budynki Muzeum Śląskiego. Można zastanawiać się, na ile to te budynki [zob. fot. 5] będą odbierane jako ikony miasta i będą odgrywać podobnie symboliczną rolę, jak ta spełniana przez Halę Widowiskowo-Sportową „Spodek”. Warto też podkreślić, że w przewodnikach po tej katowickiej strefie są wymieniane, obok zrewitalizowanych i nowych budynków Muzeum Śląskiego, trzy inne główne budowle, a więc – „Spodek” (sąsiadujący z Rondem Sztuki), Międzynarodowe Centrum Kongresowe oraz Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia. Można zauważyć, że całość strefy wpisuje się w przykład przekształceń starych obiektów industrialnych oraz łączenia ich z nowymi budynkami, a to składa się na nowy wizerunek miasta, którego potrzebę budowania dostrzeżono także w strategiach rozwoju kulturalnego Katowic [Klasik *et al.* 2011]. Zgodnie z zamierzeniami Strefa Kultury ma niejako materialnie opowiadać o przejściu od ery przemysłowej do postprzemysłowej. Ma to być strefa otwarta na wyzwania

nowoczesności, w tym te o charakterze artystycznym, kulturalnym, naukowym, sportowym, muzycznym i biznesowym. Jest zatem bardzo interesujące, czy faktycznie to pozytywne nastawienie jest odczuwane przez ankietowanych studentów.

Pierwsze pytanie związane z przeprowadzonymi badaniami dotyczyło kluczowej kwestii dla analizowanej problematyki, a więc tego czy zdaniem respondentów w ogóle warto starać się troszczyć o tworzenie architektury postindustrialnej mającej chronić i wspierać przemysłowe budowle typowe dla dawnej gospodarki regionu. Wśród polskich respondentów odpowiedzi aprobujące ochronę architektury industrialnej zdecydowanie przeważały, bo 38 osób (60%) wyraziło opinię, że zdecydowanie warto, 15 osób (24 %) wybrało odpowiedź raczej tak, a 10 osób (16%) nie miało jednoznacznej opinii w tym zakresie. W odpowiedziach czeskich studentów także dominowały opinie przychylne architekturze postindustrialnej, bo 32 osoby (53%) odpowiedziało, że raczej warto tworzyć tego typu obiekty, 19 osób (31 %) odpowiedziało, że zdecydowanie warto, 8 respondentów (13%) wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”, a 2 osoby (3%) uznało, że raczej nie warto chronić architektury industrialnej.

Ankietowanym studentom z polskiej i czeskiej uczelni zdecydowano się też dość prowokacyjnie, zadać wprost pytanie dotyczące wyburzania starych obiektów industrialnych. Pytanie to przybrało postać ustosunkowania się do stwierdzenia – „Stare obiekty industrialne należy po prostu wyburzyć, bo tworzenie architektury postindustrialnej jest pozbawione sensu”. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przytoczono w tab. 18.

Tabela 18. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei wyburzania starych obiektów industrialnych

Czy zgadzasz się z twierdzeniem: „Stare obiekty industrialne należy po prostu wyburzyć, bo tworzenie architektury postindustrialnej jest pozbawione sensu”	Studenci UŚ (N=63)		Studenci UO (N=61)	
Zdecydowanie tak	–	–	2	3%
Raczej tak	3	5%	–	–
Trudno powiedzieć	9	14%	3	5%
Raczej nie	14	22%	29	48%
Zdecydowanie nie	37	59%	27	44%
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Jak wynika z tab. 18 zdecydowana większość respondentów, bo łącznie aż 92% (56) respondentów z Republiki Czeskiej i 81% (51) studentów z Polski, była raczej lub zdecydowanie przeciwna tej idei. Zdecydowanymi zwolennikami tak radykalnego kroku było tylko 3% (2) czeskich respondentów oraz 5% (3) respondentów z Katowic, bo uznali oni, że raczej przemysłowe obiekty należy wybu-

rzać. Więcej osób, które nie miały jednoznacznego zdania w tej kwestii to byli polscy respondenci, dokładnie 14% (tj. 9), a wśród czeskich ankietowanych było to 5% (tj. 3) odpowiedzi.

Inne stwierdzenie wobec którego mieli się ustosunkować respondenci brzmiało następująco: „Stare obiekty industrialne warto poddać renowacji i przeznaczyć na cele, które pozwolą im na „drugie życie” związane z architekturą postindustrialną”. Wyniki odpowiedzi na to pytanie przedstawia tab. 19.

Tabela 19. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei renowacji starych obiektów industrialnych

Czy zgadzasz się z twierdzeniem: „Stare obiekty industrialne warto poddać renowacji i przeznaczyć na cele, które pozwolą im na ‘drugie życie’ związane z architekturą postindustrialną”	Studenci UŚ (N=63)		Studenci UO (N=61)	
Zdecydowanie tak	38	60%	28	46%
Raczej tak	17	27%	25	41%
Trudno powiedzieć	6	10%	6	10%
Raczej nie	2	3%	2	3%
Zdecydowanie nie	–	–	–	–
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Jak wskazuje tab. 19 zdecydowana większość ankietowanych katowickich studentów zgadzała się z potrzebą renowacji starych obiektów industrialnych, bo w różnym stopniu uznało tak aż 87% (55), a tylko 3% (2) miało opinię przeciwną, przy czym 10% (tj. 6) trudno było zająć jednoznaczne stanowisko w tej kwestii. Jeśli chodzi o czeskich studentów, to ich przekonania były podobne, bo także 87% (53) biorących udział w badaniach było pozytywnie ustosunkowanych wobec objęcia ochroną renowacyjną obiektów przemysłowych, przy czym odmiennego zdania było, podobnie jak w przypadku badań w Polsce, 3% (2) respondentów, a 10% (6) nie miało wyrobionej jednoznacznej opinii w tym zakresie.

W tym kontekście ciekawą kwestią było, czy respondenci byli kiedykolwiek w jakimś obiekcie architektury industrialnej, który został zaadaptowany do „nowego życia” współcześnie. Odpowiedzi ankietowanych wskazują, że większość polskich respondentów, bo 87% (55) było w tego typu obiektach, a tylko 13% (8) nie było. Podobnie czescy ankietowani, z których obecność w obiektach typu postindustrialnego zadeklarowało 85% (52) respondentów, a tylko 15% (9) odpowiedziało przeciwnie. Warto zaznaczyć, że w Ostrawie do najbardziej znanych przykładów zrewitalizowanej architektury industrialnej należą tereny po kompleksie górniczo-hutniczym w Vítkovicach, bo to one ściągają największe rzesze osób zainteresowanych turystyką industrialną w Ostrawie. Można powiedzieć, że to ten obszar ma ambicje analogiczne do tych, co katowicka Strefa Kultury, bo współ-

cześniej w tej zrewitalizowanej części mieszczą się centra naukowo-techniczne adresowane dla dzieci i młodzieży, ośrodki hotelowe i gastronomiczne, oraz sale widowiskowo-koncertowe. Jako swoistą ikonę tego obszaru można uznać wieżę Bolt Tower, czyli górującą nad otoczeniem terenu huty „Witkowice” [zob. fot. 6]. Na zrewitalizowaną Bolt Tower można obecnie wjechać windą dla podziwiania panoramy Ostrawy, jak też dla skorzystania z mieszczącej się w niej kawiarni.

Obserwacje uczestniczące związane z analizą praktyk turystyki industrialnej pozwalają stwierdzić, że powodzeniem cieszą się też jeszcze inne obszary poddane rewitalizacji, w tym zwłaszcza dwa, a więc teren i budynki po dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Michał” oraz obszar o nazwie „Lanek Park”, który obejmuje spuściznę dotyczącą Kopalni „Anselm”. Warto zaznaczyć, że w przypadku KWK „Michał” udało się ją dosłownie „zatrzymać w biegu”, w tym sensie, że jej muzealne życie rozpoczęło się wraz z zakończeniem jej faktycznego gospodarczego funkcjonowania. Faktem jest też wynajmowanie jej pomieszczeń dla robienia uroczystości ślubnych czy stałe funkcjonowanie w niej popularnej restauracji. Utrzymanie stanu technicznego tych budynków wymaga jednak ciągłej troski, nakładów finansowych i odpowiadającej temu strategicznej polityki władz, a to jest nadal przedmiotem dyskusji [zob. Barciak 2020]. Podobnie wiele wyzwań stoi przed terenem Landek Parku, który jest oficjalnie internetowo prezentowany jako największe obszarem muzeum górnictwa w Republice Czeskiej, choć współcześnie ma też aspiracje, aby skupiać uwagę nie tylko na industrialnej historii regionu, lecz też funkcjonować jako sfera sportu, relaksu i kempingu. W tym kontekście warto przywołać internetowy slogan reklamowy – „Kto pominął Lanek, pominął Ostrawę”²⁰.

Krótko prezentując wyniki ilościowych badań socjologicznych warto jeszcze zwrócić uwagę na opinie respondentów w zakresie pożądanых celów wykorzystywania architektury postindustrialnej. Opinie respondentów w tym zakresie przedstawia tab. 20.

Trzy główne cele, na które, zdaniem ankietowanych studentów z Uniwersytetu Śląskiego, należy przede wszystkim wykorzystywać obiekty architektury postindustrialnej dotyczą: zaspokojenia potrzeb kulturalno-oświatowych (55 wskazań), celów o charakterze edukacyjnym (47 odpowiedzi), jak też zaspokojenia potrzeb komercyjnych i usługowych (29 odpowiedzi). Pytani o to samo czeszy studenci odpowiedzieli bardzo podobnie, bo dla nich także priorytetem było zaspokojenie potrzeb kulturalno-oświatowych (na co wskazało 61 respondentów) oraz przeznaczenie tych obiektów na zadania typu edukacyjnego (44 odpowiedzi), ale trzecim wyborem studiujących na Uniwersytecie Ostrawskim były cele sportowe (9 odpowiedzi). Ogólnie jednak, w całościowym charakterze odpowiedzi dotyczących preferowanych funkcji obiektów postindustrialnych, można zobaczyć istotną zbieżność studenckich opinii. Warto też podkreślić, że w pytaniu można było wybrać dowolną liczbę odpowiedzi, więc nie sumują się one do stu, a do-

²⁰ [<https://www.dolnivitkovice.cz/pl/lanek-park/>; dostęp 16.09. 2023].

datkowo wiele celów nie wyklucza się wzajemnie, i tak też, przykładowo, hala Gongu w Ostrawie, podobnie jak szyb Wilson w Katowicach, może być obiektem wykorzystywanym do organizacji zarówno wydarzeń kulturalno-oświatowych, sportowych, edukacyjnych czy komercyjnych. Jednak w przypadku części obiektów, w tym zwłaszcza przy realizacji potrzeb mieszkaniowych czy komercyjnych potrzebny jest konkretny wybór przeznaczenia i funkcji budynku. W tym kontekście jeszcze raz warto wrócić do przeobrażeń i aspiracji całości miast i ich wizji postindustrialnych terenów, a także podkreślić wagę ekologicznej strony miejskiego życia.

Tabela 20. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące pożądaných celów wykorzystywania obiektów architektury postindustrialnej

Na jakie cele, Pana/Pani zdaniem, należy przede wszystkim wykorzystywać obiekty architektury postindustrialnej?	Studenci UŚ (N=63)	Studenci UO (N=61)
na zaspokojenie potrzeb kulturalno-oświatowych (np. na muzea, sale teatralne)	55	61
na cele o charakterze edukacyjnym (np. ośrodki szkoleniowe, centra edukacyjne)	47	44
na cele sportowe (np. centra wspinaczkowe, kluby sportowe)	16	12
na potrzeby komercyjne i usługowe (np. centra handlowe, bary, restauracje)	29	9
dla zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych (adaptacji na cele mieszkalne, w tym zarówno o charakterze hoteli, jak i mieszkań indywidualnych)	11	11
na inne cele, jakie?	2	2

Źródło: badania własne.

W aspekcie terenów postindustrialnych obu analizowanych gmin, jak się wydaje, warto również zwrócić uwagę na koncepcję „czwartej przyrody”, która budzi zresztą skojarzenia z czwartą rewolucją przemysłową. Wprowadzone przez berlińskiego badacza I. Kowarika oraz spopularyzowane w Polsce przez K. Jakubowskiego [2019] pojęcie „czwartej przyrody” jest, w sposób naturalny, powiązane z poprzedzającymi etapami rozwoju świata przyrody. W podejściu tym występuje więc odwołanie do „pierwszej przyrody”, czyli naturalnego krajobrazu symbolizowanego przez puszcze, których nie dotknęła ręka człowieka, chociaż współcześnie w Polsce są to już raczej pojedyncze wiekowe drzewa lub objęte ochroną rezerwaty. Bardziej dostępna jest za to nadal tzw. druga przyroda, a więc ta związana z aktywnością rolniczą człowieka i mająca postać pól uprawnych, gospodarczych lasów lub łąk. Wzrasta też znaczenie „przyrody trzeciej”, która w miastach wyraża się w parkach miejskich, zadbanych trawnikach czy pojedynczych krzewach, systematycznie przycinanych drzewach, przydomowych ogródkach lub kwietnikach.

Ciągle nie zdobyła sobie za to powszechnej akceptacji „przyroda 4.0” wiążąca się z terenami określanymi jako nieużytki, które często występują właśnie na obszarach poprzemysłowych, czego sugestywnym przykładem w Ostrawie jest część nadal niemal niezagospodarowanego terenu Landek Parku oraz zalesionego wzgórza Landek. Część tego obszaru stanowi już zadbaną „przyrodę 3.0”, co wyraża się w pielęgnowanych alejkach, krzewach oraz w obdarzanych troską i uważnie przycinanych trawnikach. Można jednak też wyróżnić drugą część tego terenu, która nadal samoistnie rozwija się i adaptuje do zmian stanowiąc obszar zróżnicowanych zbiorowisk roślinnych, które bez ludzkiego wsparcia walczą o swój wzrost. Problemem, który w tym kontekście wymaga badań jest społeczny odbiór „czwartej przyrody” i jej pozytywna lub negatywna waloryzacja. Wstępnie jednak można już zauważyć, że troska o materialne dziedzictwo przemysłowe gmin nie musi być sprzeczna z ochroną zielonego ładu miast, a procesy dezindustrializacji mogą się łączyć zarówno ze staraniami o ochronę dziedzictwa przemysłowego, jak i o ich ład ekologiczny.

Uwagi końcowe

Fakt, że przestrzenie miejskie tworzą ludzie dla ludzi może wydawać się banalnym, a jednak ciągle zasługuje on na odpowiednie akcentowanie. Z tej też perspektywy cenna wydaje się analiza opinii młodzieży akademickiej w zakresie postrzegania obiektów architektury industrialnej i materialnego dziedzictwa przemysłowego miast. Na podstawie przedstawionej tutaj analizy i badań socjologicznych należy dostrzec funkcjonowanie pozytywnych postaw młodych respondentów wobec materialnego dziedzictwa industrialnego oraz znaczny stopień przychylności związany z wykorzystywaniem dawnych obiektów industrialnych dla kreowania nowej tożsamości regionalnej. W tym sensie przejściu ku przyszłości świata postindustrialnego oraz kolejnej, właśnie się odbywającej, rewolucji 4.0 może towarzyszyć pamięć i wiedza o industrialnej przeszłości, czyli niejako ciągłość i zmiana dają się w pewnych zakresach pogodzić. Można więc powiedzieć, że wyniki przeprowadzonych badań, choć nie są reprezentatywne, to dają pewien wgląd w obraz postrzegania materialnego dziedzictwa przemysłowego przez akademickich przedstawicieli pokolenia Z oraz w ich nastawienie wobec industrialnej przeszłości, a to warto też potraktować jako impuls do dalszej refleksji dotyczącej przyszłości obu miast.

Fot. 5. Charakterystyczne szklane ściany Muzeum Śląskiego przy zrewitalizowanych budynkach kopalni „Katowice”

Źródło: badania własne, fot. S. Kamińska-Berezowska.

Fot. 6. Wieża widokowa oraz kawiarnia w Bolt Tower na terenie huty „Witkowice”

Źródło: badania własne, fot. S. Kamińska-Berezowska.

CZĘŚĆ IV.
KSZTAŁTOWANIE MIAST
NOWEJ GENERACJI Z ELEMENTAMI
PROJEKTOWANIA STRATEGICZNEGO

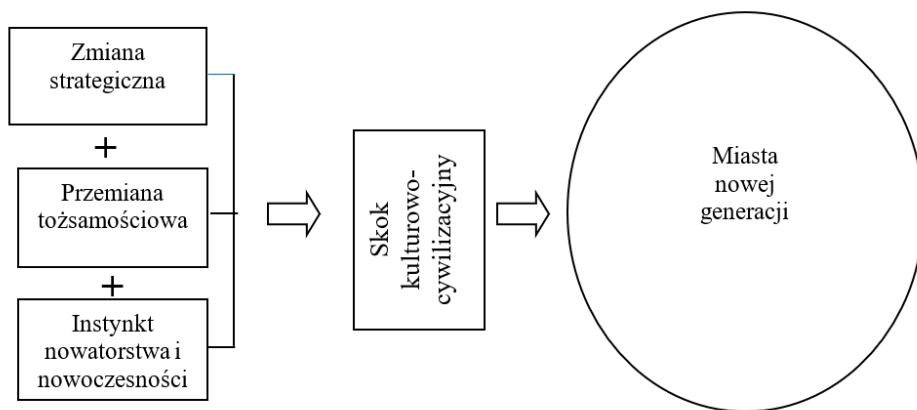
*(SHAPING NEW-GENERATION CITIES
WITH ELEMENTS OF STRATEGIC DESIGNING)*

Rozdział 1

KSZTAŁTOWANIE MIAST NOWEJ GENERACJI. WIELORAKIE PERSPEKTYWY

Koncept miast nowej generacji

Miasta nowej generacji pojmujemy jako miasta, w których dokonują się od dłuższego czasu zmiany strukturalne prowadzące w sumie do zmiany strategicznej. W tradycyjnym podłożu kulturowym tych miast rozpoczyna się równolegle proces przemiany tożsamościowej. Koncentracja na zmianie strategicznej i przemianach tożsamościowych w ramach konceptu miasta nowej generacji wymaga od przywództwa i managementu miejskiego po pierwsze, wypracowania nowego, przywódczego stylu zarządzania, a po drugie, sposobów komunikowania się z interesariuszami wewnętrznymi i zewnętrznymi sceny miejskiej. Trzecim składnikiem konceptu miast nowej generacji jest instynkt nowatorstwa i nowoczesności.

Ryc. 22. Koncept miast nowej generacji. Autorska propozycja

Źródło: opracowanie własne.

W warunkach polskich zmiana strategiczna dotyczyła dużych miast podlegających przyspieszonym zmianom strukturalnym w gospodarce. Zmiany te były związane z restauracją gospodarki rynkowej i transformacją ustrojową w warunkach globalizacji. Transformacji ustrojowej i gospodarczej podlegały wszystkie polskie regiony miejskie, począwszy od ich ośrodków stołecznych. Współcześnie polskie regiony miejskie i ich metropolie dążą do stawania się obszarami trwałego i zrównoważonego rozwoju, dostosowanego do zmian klimatu oraz nowych czynników rozwojowych związanych z inteligencją i kreatywnością.

Nowe trendy rozwojowe uruchomiły przemianę tradycyjnego podłoża kulturowego zwłaszcza miast o przemysłowym rodowodzie. Trendy te uświadomiły miejscowym elitom intelektualnym oraz kręgom przywódczym i gremiom menadżerskim miast konieczność zaangażowania się w przemiany tożsamościowe będące procesem długiego trwania. Przy okazji pojawiła się kwestia dziedzictwa kulturowego jako potencjału rozwojowego obszarów miejskich w relacji z nowymi grupami miejscowego biznesu. Treścią przemiany tożsamościowej jest wyłanianie się nowych wzorców zachowań i nowych kompetencji. Wyłanianie się liderów politycznych, biznesowych oraz elit opiniotwórczych traktujemy jako warunek niezbędny dokonywania skoku kulturowo-cywilizacyjnego.

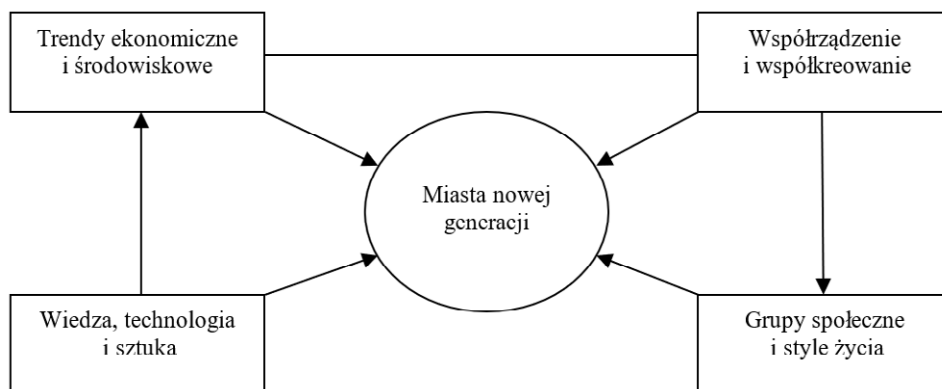
Miasta posiadające instynkt nowatorstwa i nowoczesności wykazują się zdolnością do działania w sposób odpowiadający nowym czasom. Dysponują zdolnością odkrywania nowych idei i wyzwań przyszłości. Miasta nowej generacji posiadają zdolność dostrzegania i mobilizacji potencjału tkwiącego w ich aktywach i atutach oraz dotrzymywania kroku najnowszym osiągnięciom i rozwiązaniom naukowym, technologicznym, artystycznym i biznesowo-zarządczym, które nie sie otoczenie konkurencyjne. Pozwala im to na utrzymywanie i/lub wzmacnianie ich przewagi w relacjach z miastami podobnej wielkości i rangi. Miasta te w procesie zmiany strategicznej i przemiany tożsamościowej kontrolują progowy poziom odporności na zjawiska szokowo-wstrząsowe w perspektywie punktów zwrotnych i przełomów. W naszym ujęciu miasta nowej generacji są miastami skoku kulturowo-cywilizacyjnego znaczącego przechodzenie na nową ścieżkę rozwoju.

Miasta nowej generacji – cztery perspektywy ich kształtowania

Kształtowanie miast nowej generacji widzimy w czterech kluczowych perspektywach. Są to:

- miasto inteligentne i kreatywne (wiedza, technologia i sztuka)
- miasto w procesie przemian (trendy ekonomiczne i środowiskowe)

- miasto kreujące się (współrządzenie i współkreowanie)
- miasto nowych pokoleń (grupy społeczne i style życia).

Ryc. 23. Kształtowanie miast nowej generacji. Wielorakie perspektywy

Źródło: opracowanie własne.

Perspektywa miasta inteligentnego i kreatywnego znajduje swoje potwierdzenie w światowych osiągnięciach *city science*. Miasto inteligentne często jest określane jako *smart city*. Zależność między pojęciami *smart city* a *intelligent city* jest jednak różnie przez poszczególnych autorów definiowana [Holland 2008; Komninos 2012: 155–156; Deakin 2014; Ochojski 2022]. Obecnie eksplorowana jest koncepcja trzeciej generacji *smart city*. Istnieje wiele projektów wdrażających różne dziedziny *smart city*. Taką dziedziną jest gospodarka miasta [Baron, Kuźnik 2017]. Istnieją także projekty całych nowych miast inteligentnych (*smart*) w aspekcie zastosowania nowych technologii informacyjno- komunikacyjnych [Hoon Han,, Hawken 2018]. Podobnie jest z koncepcją miast kreatywnych ściśle związanych z branżami przemysłów kreatywnych. Szerzej, miasta kreatywne łączą się z nową koncepcją gospodarki określanej mianem gospodarki kreatywnej. Na początku trzeciej dekady XXI w. nastąpiła już swoista reasumpcja gospodarki kreatywnej oraz miast i regionów kreatywnych [Klasik 2018]. Miasta inteligentne i kreatywne wykorzystują przełomowe innowacje technologiczne związane głównie z ICT. Dysponują kapitałem intelektualnym i kreatywnym do tworzenia zdigitalizowanych struktur miejskich (*smart*) oraz struktur miejskich opartych na łańcuchach wartości generowanych własnością intelektualną powstałą w świecie kultury i sztuki oraz rozwoju technologicznego [Klasik *et al.* 2023: 75–78]. Dziedziną, która stała się swoistym laboratorium przekształcania miasta i budowania nowych inteligentnych struktur miejskich jest nowa energetyka miasta skojarzona z jego gospodarką cyrkularną [*The Next-generation...* 2022] Miasta inteligentne i kreatywne są miastami otwartymi na wykorzystanie sztucznej inteligencji do radzenia sobie z kluczowymi wyzwaniami i problemami miejskimi [Martel 2021].

Perspektywa miasta w procesie przemian wiąże się bezpośrednio z procesem transformacji gospodarczej, w tym energetycznej oraz rewolucji technologicznej (cyfrowej) i transformacji zielonej. Perspektywa przemian w silnym stopniu związana jest z postindustrialnymi, wysoko zurbanizowanymi obszarami miejskimi [Archer 2013: 174–176]. Punktem ciężkości dla miast w procesie przemian są przekształcenia kulturowe, środowiskowe i strukturalne. Mówimy o miastach w procesie przemian ujmowanych w aspekcie miasta jako dobra wspólnego, miasta z jego potencjałem rozwojowym, w tym kulturowym i przyrodniczym oraz miastach podlegających transformacji strukturalnej. Miasto jako dobro wspólne ująć można w aspekcie kulturowych wzorców kształtowania wspólnot terytorialnych i miejskiej terytorialności. Z kolei, potencjał kulturowy i przyrodniczy stanowi podstawę do myślenia o rozwoju w kategoriach zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego miasta. Transformacja strukturalna dokonuje się w formie przemiany struktury aktywności ekonomicznych, aktywności i zachowań społecznych oraz przemiany stylów życia wraz z istotnymi przekształceniami układów urbanistycznych. Miasta w procesie przemian weszły na ścieżkę przemian strukturalnych, której kontynuacja zależy w silnym stopniu od pojawiających się nowych wyzwań strategicznych generowanych przez relacje z otoczeniem globalnym. Udana z etapu na etap przekształcenia strukturalne i zmiana strategiczna przyspiesza dokonujący się skok kulturowo-cywilizacyjny i przemianę tożsamościową. Miasta w procesie przemian to miasta otwierające perspektywę myślenia długoterminowego [*Miasta w procesie przemian* 2018].

Miasta kreujące się są kamieniem milowym dla miast w procesie przemian. Stawanie się miast, miastami kreującymi się oznacza uruchamianie w ich przestrzeni szerzej pojmowanej dynamiki terytorialnej (dynamiki miejskiej w ujęciu wewnątrz i międzymiejskim).

Oznacza także spontaniczne pojawianie się w przestrzeni miejskiej obszarów prospektywnych generujących przestrzenie nieznające granic administracyjnych i podnoszących rangę miasta w otoczeniu. Miasta znajdujące się na ścieżce stawania się miastami kreującymi się uruchamiają nowe otwarcie kulturowo-cywilizacyjne bazujące na jego aktywach i atutach.

Miasta stające się miastami kreującymi się pozwalają wejść na ścieżkę trwałości procesów rozwojowych w perspektywie długoterminowej poprzez obecność w przestrzeni miejskiej twórczości, innowacyjności i przedsiębiorczości. Perspektywa miasta kreującego się zrodziła się w kontekście zdecentralizowanego, endogennego rozwoju terytorialnego oraz miejskiego *governance*. Podkreśla ona znaczenie przywództwa i społeczności lokalnych jako filarów rządzenia i zarządzania miastem, współrządzenia i współkreowania przyszłości i rozwoju miast. W ramach tej koncepcji istotną rolę odgrywają cztery mechanizmy: koordynacji, kooperacji, zaangażowania i zakorzeniania. Rozstrzygające znaczenie dla jej wdrożenia mają kreatywne i innowacyjne projekty generowane inicjatywami przywództwa i społeczności lokalnych [*Miasta kreujące się* 2023].

Perspektywa miasta nowych pokoleń ukazuje miasto nowej generacji jako miasto zdolne do recepcji i efektywnego wykorzystania talentów i zdolności twórczych ludzi nowego pokolenia. Zwrot „nowe pokolenie” oznacza nową falę kreatywności i twórczych kompetencji pozwalających skutecznie odpowiadać na wyzwania przyszłości. Nowe pokolenie symbolizuje syndrom młodości, gdyż to w młodych ludziach tkwi głównie kreatywność i chęć poszukiwania nowych rozwiązań [Twenge 2024]. W tym duchu mówi się czasami o potrójnym fokusie na ludzi młodych – na młodych naukowców, młodych przedsiębiorców i menadżerów oraz młodych influencerów [Cities of the Future 2018]. Młodzi, pracujący w zespołach zróżnicowanych wiekowo, mają stawać się liderami zmian. W ten sposób miasto nowych pokoleń zapewnia ciągłość międzypokoleniową w warunkach tworzenia się nowej miejskości w perspektywie długoterminowej. Miasto nowych pokoleń jawi się jako miara sukcesu ukierunkowanych inteligentnie i kreatywnie przekształceń prowadzonych autonomicznie, według własnych strategii rozumiejących wymagania/wyzwania otoczenia. Gdy sukces przemian jest już zauważalny miasto staje się dostępne i wysoce atrakcyjne dla nowych pokoleń ludzi (młodych), którzy są w stanie utrwalić nową ścieżkę jego rozwoju. Perspektywa miasta nowych pokoleń pozwala w sposób ukierunkowany spojrzeć na miasta inteligentne i kreatywne oraz miasta kreujące się. Bez własnego, przywódczego stylu zarządzania, co traktujemy jako istotny wyróżnik miasta kreującego się, trudno jest otwierać się na kreatywność młodych. Miasta inteligentne i kreatywne, głównie w wydaniu *smart cities* 3.0, stają się stopniowo miastami nowych pokoleń, gdyż wymagają intensywnego usieciowienia i współdziałania wielu zespołów, cyfryzacji opartej na zdecentralizowanej technologii *blockchain* (tokenizacji) oraz powszechnego stosowania sztucznej inteligencji [Margossian 2018]. Tutaj duch nowatorstwa i nowoczesności zdecydowanie faworyzuje ludzi młodych.

Eksploracja miast śląskich nowej generacji. Wyzwania, model i cele

Dociekania w przedmiocie miast nowej generacji oraz określenie perspektyw ich kształtowania domaga się egzemplifikacji. Posiadana wiedza i znajomość strategicznych orientacji rozwojowych miast śląskich skłania nas do podjęcia eksperymentu, którego przedmiotem jest projektowanie strategiczne miast nowej generacji.

Eksplorując przyszłość miast śląskich nowej generacji w wymiarze aglomeracyjnymi metropolitalnym zmierzamy do stworzenia ramy koncepcyjno-metodologicznej projektowania strategicznego zawierającej:

- wyzwania strategiczne, przed którymi stoją miasta śląskie dążące do stawania się miastami nowej generacji,

- stworzenie modelu ich kształtowania posługując się zamysłem porównywania relacji par wyzwań strategicznych przynależnych zawsze do dwóch różnych perspektyw,
- podjęcie próby wyznaczenia celów strategicznych miast nowej generacji jako reakcji na wyzwania dzięki odsłonięciu modelu kształtowania miast nowej generacji charakterystycznego dla miast śląskich.

Idąc tropem podanych trzech kroków podejścia za ramę koncepcyjno-metodologiczną, w tym projektowania miast śląskich nowej generacji, można przyjąć propozycję zawartą na ryc. 24.

Miasta śląskie nowej generacji z formułą „wyzwania – perspektywy – cele strategiczne” stanowią centralny element proponowanej ramy koncepcyjno-metodologicznej. Z kolei, następny jej moduł tworzą spięte klamrą podmioty i aktorzy sceny miejskiej oraz metody i narzędzia strategicznej polityki miejskiej. W ten sposób przywództwo i *management* miejski posługując się miejskim *governance* układa swoją komunikację i współpracę ze społecznościami miejskimi (eksponując pokolenie dorosłych ludzi młodych) oraz z grupami interesu i kapitału posługując się przy tym *foresight*’em strategicznym sprzęgniętym ze strategicznym *design*’em w procesie tworzenia się miast śląskich nowej generacji.

Ryc. 24. Kształtowanie miast śląskich nowej generacji. Propozycja autorska

Źródło: opracowanie własne.

Tak zarysowaną ramę koncepcyjno-metodologiczną użyteczną w zastosowaniu do projektowania strategicznego miast śląskich nowej generacji należy uznać za przedsięwzięcie wielokrotnie złożone. Jego realizacja wymaga partnerstwa i współdziałania podmiotów i aktorów sceny miejskiej, ale także doświadczenia w dziedzinie prowadzenia systematycznych studiów prospektywnych z udziałem społeczności miejskich i środowisk biznesowo-kapitałowych.

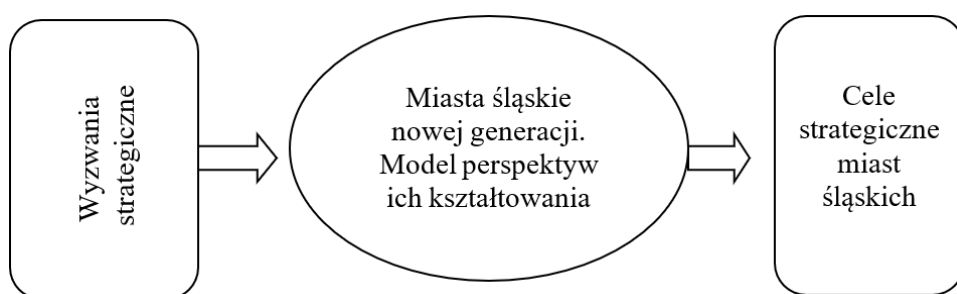
Koalicyjno-aliansowe podejście do tworzenia w procesie projektowania strategicznego nowatorskich i modernizacyjnych projektów miast śląskich stwarza możliwość dokonania skoku kulturowo-cywilizacyjnego, którego końcowym efektem

będą miasta śląskie nowej generacji. Przedstawiona propozycja koncepcyjno-metodologiczna zasługuje na przemyślenie i podjęcia jej przez elity polityczne i biznesowe oraz środowiska intelektualne i społeczności obywatelskie miast złożonego układu aglomeracyjno-konurbacyjnego regionu śląskiego.

Wyzwania strategiczne śląskich miast w kontekście perspektyw kształtujących miasta nowej generacji

Koncept wyzwań strategicznych jest współcześnie kluczowym elementem miejskich studiów *foresightowych*, zarządzania strategicznego rozwojem miejskim i miejskiego *designu* strategicznego. Wyzwania strategiczne są obok wyzwań intelektualnych wyzwaniami przyszłości miast i regionów miejskich. Są one tym, co warto podjąć i/lub czemu trzeba sprostać w horyzoncie następnych pokoleń i nowych rezydentów. Wyzwania strategiczne [Klasik 2002: 36–39; Klasik, Kuźnik 2017] definiuje się jako:

- stany nierównowagi strukturalnej występujące w miastach, obszarach zurbanizowanych i regionach miejskich,
- presje i wymuszenia, przed którymi stoją terytoria, na które wywiera coraz większy wpływ otoczenie narodowe i międzynarodowe (europejskie i globalne),
- wybory i decyzje podejmowane przez władze samorządowe, które kształtują przyszłość, rozwój i przestrzeń obszarów zurbanizowanych (w tym o industrialnym rodowodzie), kierując się wyznawanym systemem wartości.

Ryc. 25. Koncepcja strategicznego *designu* w formule: wyzwania – model perspektyw – cele

Źródło: opracowanie własne.

Odkrywanie i rozpoznawanie wyzwań strategicznych miast śląskich wymaga zastosowania myślenia i podejścia dywergencyjnego. Jest to myślenie kreatywne i strategiczne zrywające zależność rozwoju terytoriów od dotychczasowej ścieżki [Bilton 2007: 2–6]. Podejście dywergencyjne oznacza eksplorację nowych ścieżek

rozwojowych. Oznacza ono także wychodzenie poza utarte schematy oraz wymaga odrzucenia utartych opinii i poglądów co do przyszłych kierunków i tkanki aktywności miast i regionów.

Podejmowanie i radzenie sobie z wyzwaniami strategicznymi przez przywództwo i *management* miejski odkrywają i otwierają nowe możliwości eksploracji i kształtowania miast śląskich nowej generacji w partnerstwie i współdziałaniu z interesariuszami scen miejskich. Wpływ przywództwa i *managementu* na kształtowanie śląskich miast nowej generacji zależy od opanowania i dyspozycji do uprawiania przywódczo-kolaboratywnego stylu miejskiego *governance* z wykorzystaniem procedur dialogowo-deliberacyjnych w relacjach z elitami intelektualnymi, eksperckimi i opiniotwórczymi, z grupami interesu i kapitału z dbałością o spójność różnych systemów wartości.

W procesie kształtowania miast nowej generacji wysoką i nie do przecenienia rolę przypisuje się nowym pokoleniom ludzi młodych, dojrzałych i nowych rezydentów z migracji i drenażu talentów. Chodzi współcześnie o śląskie pokolenie ludzi młodych, dojrzałych – pokolenie „Z” [Twenge 2024, rozdz. 8]. Rodzi się w tym miejscu pytanie o ich wartości, postawy i zachowania, dzięki którym śląskie talenty w dziedzinie wiedzy, sztuki i biznesu znajdą przełożenie na wielkie osiągnięcia w tworzeniu się śląskich miast nowej generacji, miast o industrialnym rodowodzie według przyjętej przez nas formuły: wyzwania, model perspektywy, cele [Buchanan 2020: 246–254].

Próba eksperckiego rozpoznania i ewaluacji wyzwań strategicznych, przez którymi stoją śląskie miasta w kontekście czterech perspektyw miasta nowej generacji miała miejsce w trakcie sesji warsztatowej nt. „Projektowanie strategiczne miast śląskich nowej generacji”. Przedsięwzięcie to zrealizowano podczas VII colloquium miejskiego „Miasta nowej generacji. Miasta nowych pokoleń”. Jego efektem, po wykorzystaniu komunikatora internetowego dla uzyskania opinii uczestników warsztatu, są cztery zbiory wyzwań strategicznych kształtujących miasta śląskie nowej generacji (tab. 21).

Wyzwania strategiczne miast śląskich nowej generacji były generowane w układzie czterech perspektyw, tj.: perspektywy miasta inteligentnego i kreatywnego (PIK), perspektywy miasta w procesie przemian (PPP), perspektywy miasta kreującego się (PKS) oraz perspektywy miasta nowych pokoleń. W efekcie, uzyskano zestaw 19 wyzwań strategicznych. W wyniku oceny eksperckiej jedno wyzwanie w zbiorze miast w procesie przemian (zatrzymanie zjawiska depopulacji PPP 1) zostało usunięte.

W perspektywie miasta inteligentnego i kreatywnego dwa pierwsze wyzwania strategiczne odnoszą się do nowej wiedzy o mieście (PIK1) oraz kapitału intelektualnego i kreatywnego ludzi młodych i nowych rezydentów (PIK2). Dla miast śląskich aspirujących do stawiania się miastami nowej generacji to podstawa, by idea i praktyczne rozwiązania miasta inteligentnego i kreatywnego stały się „codziennością” miast śląskich. Już teraz w miastach śląskich pojawia się wiele rozwiązań

technicznych zaczerpniętych z idei miasta inteligentnego. Bez zrozumienia czym jest miasto przyszłości i jakie kapitały będą tę przyszłość kształtować nie można w sposób profesjonalny myśleć perspektywą miasta inteligentnego i kreatywnego. Dwa pozostałe wyzwania strategiczne odnoszą się do rozwiązań praktycznych opartych na nowych technologiach inteligentnych i kreatywnych oraz nowej wiedzy o mieście i kapitałach przesądzających o jego przyszłości. Inteligentne modele dzielnic śródmiejskich (PIK3) zwracają uwagę na konieczność myślenia kategorią złożonych projektów innowacyjnych potrafiących kształtować po nowemu całe struktury przestrzenne miasta. Temu muszą towarzyszyć nowe modele zarządzania odnoszące się do przestrzeni wirtualnych, jak i fizycznych (PIK4).

Wyzwania strategiczne widziane w perspektywie miasta w procesie przemian, w realiach miast śląskich nowej generacji plasują się od razu w wyższym stadium miejskich procesów przemian. Miasta śląskie to te, które przeszły już kilka faz przekształceń i dostosowań strukturalnych, skompensowały zmasowane procesy likwidacyjne, często próbowały utrzymać się na dotychczasowej ścieżce rozwoju. Teraz jest czas, by przygotować na korzystanie z wzorców nowej urbanistyki (PPP2), by być zdolnym do wykorzystania w pełni transformacji gospodarczej i energetycznej i przez to tworzyć nową tkankę gospodarczą miasta. Do tego potrzeba nowych umiejętności w nowych, przyszłościowych zawodach (PPP4). Funkcjonowanie miast śląskich w strukturach aglomeracyjnych i metropolitalnych kreuje z kolei wyzwanie strategiczne dotyczące multimodalnego transportu publicznego (PPP3) i wielowymiarowej reintegracji przestrzeni miejskich, w tym podmiejskich i przedmiejskich jako skutku rozlewającej się urbanizacji (PPP5). Bez nowej infrastruktury i organizacji transportu publicznego w układzie aglomeracyjnym/metropolitalnym miasta śląskie będą mieć ograniczone możliwości czerpania z korzyści aglomeracji. Pojawia się dodatkowe bariery transformacji strukturalnej oraz reurbanizacji, w tym reintegracji przestrzeni miejskich.

Wyzwania strategiczne miast śląskich widziane w perspektywie miasta kreującego się skupiają się na kwestiach cywilizacyjno-kulturowych pozwalających miastom śląskim na nowo integrować społeczności lokalne, tak by mogły skutecznie włączyć się w kreowanie przyszłości swoich miast. Punktem startu jest włączające otwarcie się na procesy migracyjne (PKS1). Chodzi o tworzenie struktur społecznych ograniczających do minimum wykluczenie nowych mieszkańców. Znacznie ułatwić to mogą realne procesy metropolizacji aglomeracji rozumiane jako umiędzynarodowienie jej miast rdzeniowych w warunkach policentryczności tego obszaru (PKS2). Wyzwaniem strategicznym pozostaje też kreowanie metropolitalnej tożsamości miast śląskich (PKS3). Metropolitalna tożsamość jest rdzeniem przemian cywilizacyjno-kulturowych i zarazem zwięźceniem metropolizacji w wymiarze europejskim i globalnym. Praktycznym wykorzystaniem siły metropolitalnej aglomeracji i GZM będzie podjęcie synergicznej współpracy na rzecz budowania przewag PKS4, tak aby móc skutecznie konkurować z takimi silnymi metropoliami, jak Kraków i Wrocław.

Wyzwania, jakie przed miastami śląskimi otwiera perspektywa miasta nowych pokoleń także dotyczy metropolitalności.

Nową generację aktywnych, młodych mieszkańców czy rezydentów można przyciągnąć do miasta kulturą wielkomiejską i zasiedlającą klasą metropolitalną (PNP1). Miasta śląskie nie unikną globalnego zjawiska drenażu mózgów. Chodzi o to, by to zjawisko wykorzystać dla siebie. Trzeba po prostu uczestniczyć w globalnym zjawisku drenażu mózgów (PNP2) i być do tego merytorycznie przygotowanym.

Tabela 21. Wyzwania strategiczne śląskich miast nowej generacji w układzie czterech perspektyw

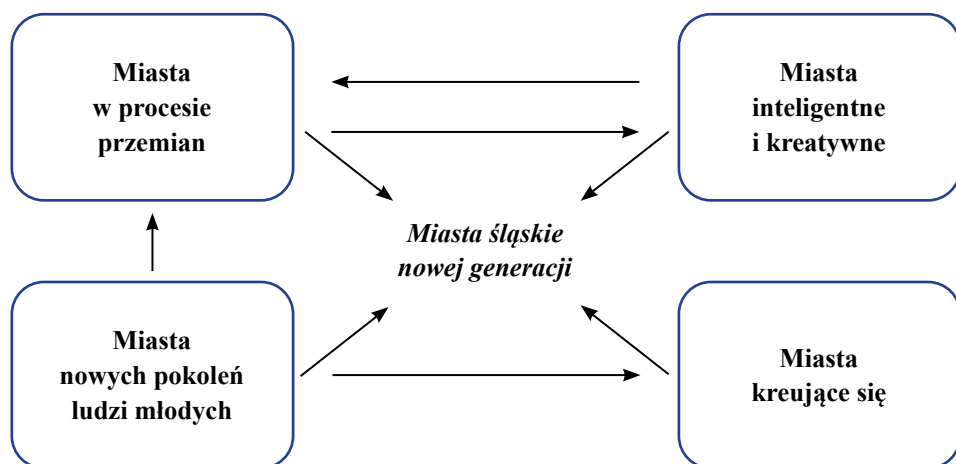
PIK (Perspektywa miasta inteligentnego i kreatywnego) PIK-1. Otwarcie na nowe nurty wiedzy o mieście i kształtowaniu jego przyszłości PIK-2. Zagospodarowanie kapitału intelektualnego i kreatywnego ludzi młodych i nowych rezydentów PIK-3. Inteligentne modele dzielnic śródmiejskich budujących prestiż i reputację PIK-4. Kreowanie modeli zarządzania miejskiego w rzeczywistości realnej i wirtualnej
PPP (Perspektywa miasta w procesie przemian) PPP-1. Zatrzymanie zjawiska depopulacji (wyzwanie usunięte w wyniku oceny eksperckiej) PPP-2. Miasta korzystające z nowych wzorców współczesnej urbanistyki PPP-3. Multimedialny transport publiczny w złożonym układzie urbanistycznym PPP-4. Przyszłościowe zawody odpowiadające transformacji energetycznej i dekarbonizacji PPP-5. Wielowymiarowa reintegracja przestrzeni miejskich – śródmiejskich i przedmiejskich PPP-6. Miejskie procesy decyzyjne w sieciach kontaktów i przestrzeniach komunikacji społecznej
PKS (Perspektywa miasta krenującego się) PKS-1. Integracyjne (społecznie włączające) otwarcie się na procesy migracyjne PKS-2. Umiedzynarodowienie funkcjonalne (metropolizacja) miast rdzeniowych obszaru metropolitalnego; przepływy i sieci międzynarodowe PKS-3. Kreowanie metropolitalnej tożsamości miast PKS-4. Synergiczna współpraca miast na rzecz budowania przewag w wymiarze metropolitalnym (Wrocław – Kraków)
PNP (Perspektywa miasta nowych pokoleń) PNP-1. Wzmacnianie kultury wielkomiejskiej i klasy metropolitalnej PNP-2. Miasta w globalnym zjawisku drenażu mózgów PNP-3. Aktywność miast w europejskich sieciach turystyki biznesowej i kulturalnej PNP-4. Budowanie nowej tożsamości miast z uwzględnieniem systemów edukacji PNP-5. Przeciwdziałanie napięciom wywoływanym przemianami społeczno – kulturowymi

Źródło: opracowanie własne.

Miasta śląskie mają możliwości rozwijania sektora turystyki biznesowej. W tym względzie same muszą być aktywne w sieciach turystyki biznesowej i kulturalnej (PNP3). Metropolitalna tożsamość miast śląskich wymaga też merytorycznego zaplecza, dzięki któremu stanie się dynamiczna i rozwojowa. Tu pojawia się budowanie nowej tożsamości poprzez systemy edukacji (PNP4). Nie chodzi wyłącznie o edukację szkolną, ale także obywatelską, realizowaną przez aktywne środowiska społeczne. Perspektywa miast nowych pokoleń niesie też w sobie niebezpieczeństwo międzypokoleniowych konfliktów społecznych. Ważnym wyzwaniem pozostaje przeciwdziałanie napięciom wywołanym przemianami społeczno-kulturowymi (PNP5).

Model kształtowania miast śląskich nowej generacji

Rozpoznanie i ocena czterech grup wyzwań strategicznych, przed którymi stoją śląskie miasta pozwoliło na przejście do ich relacyjnego sieciowania. Oznacza to przejście do ustalenia relacji, jakie występują między parami wyzwań przynależnych do różnych perspektyw tworzenia się śląskich miast nowej generacji. Gęstość wypełnienia relacjami każdego z dwunastu pól kombinacji czterech perspektyw odkrywa przed nami model perspektyw charakterystyczny dla miast śląskich. Kształt tego modelu ujawnia w istocie zarys mechanizmu kształtowania miast śląskich nowej generacji. Sieć relacji pozwalająca na konstrukcję tego modelu umożliwia sformułowanie autorskiej propozycji celów strategicznych odpowiadającej specyfice śląskich miast nowej generacji.

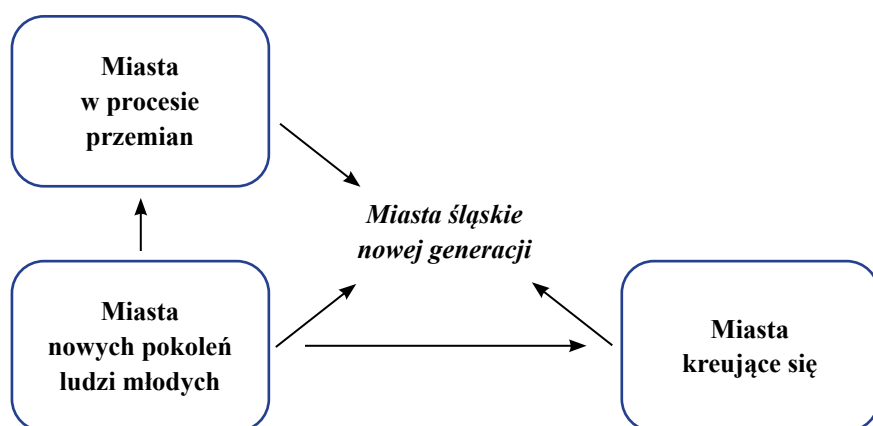
Ryc. 26. Model kształtowania miast śląskich nowej generacji

Źródło: opracowanie własne.

W modelu kształtowania miast śląskich nowej generacji (ryc. 26) wyłania się pierwszorzędna rola nowych pokoleń. Precyzując ich charakterystykę, na pierwszy plan wysuwa się współczesne dorosłe pokolenie ludzi młodych (pokolenie „Z”). Zdolność tego pokolenia do wpływania na kształt nowej generacji miast śląskich zależy od wielu sił. Wśród nich znajduje się liczebność talentów, które można zaliczyć do ludzi kreatywnych zawodów i grup kreatywnych profesjonalistów z ich kapitałem intelektualnym i kreatywnym. Chodzi w istocie o pozycje i rangę środowisk naukowo-badawczych i akademickich, opiniotwórczych i eksperckich. Do nich dochodzi nowe pokolenie środowisk liderek; politycznych, biznesowych i obywatelskich wraz z nowymi pokoleniami gremiów managerskich po-

ziomu strategicznego i operacyjnego. Kładąc akcent na dorosłe pokolenie ludzi młodych w mechanizmie kształtowania miast śląskich nowej generacji, dochodzimy do sprecyzowania horyzontu czasowego jako długo- i średnioterminowego w projektowaniu strategicznym miast śląskich nowej generacji. Jest to horyzont dwóch dekad licząc od 2025 r.

W modelu kształtowania miast śląskich nowej generacji wyraźnie wyróżniają się dwa moduły. Moduł I, którego kamieniem węgielnym jest śląskie dorosłe młode pokolenie (ryc. 27). Miasta śląskie wchodzi do gry cywilizacyjnej, która będzie się toczyła w skali europejskiej i globalnej wraz z młodym pokoleniem. Jednocześnie można założyć, że miasta śląskie znajdować się będą w zaawansowanym procesie przemian, tzn. dokonywania zmiany strategicznej oraz społeczno-kulturowej przemiany tożsamościowej.

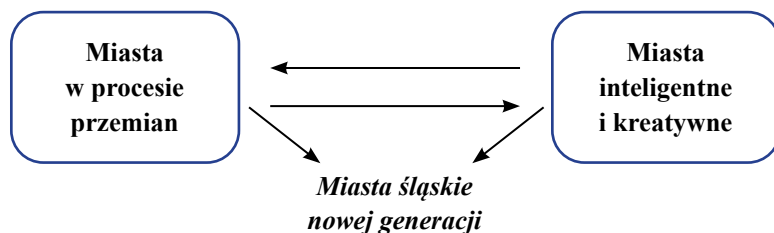

Ryc. 27. Model kształtowania miast nowej generacji. Moduł I

Źródło: opracowanie własne.

Jednocześnie, zgodnie z konstrukcją logiczną modułu I miasta śląskie muszą stawać się w wysokim stopniu miastami kreującymi się w relacjach z otoczeniem europejskim i globalnym. Posługiwanie się miast śląskich przywódczo-kolaboratywnym stylem współrzędzenia i współzarządzania, którego produktem końcowym jest projektowanie strategiczne różnoskalowych, efektywnych projektów implementowanych skutecznie w przestrzeni aglomeracyjnej i metropolitalnej. Dzięki mechanizmowi zawartemu w module I miasta śląskie kształtują swoją siłę konkurencyjną, zachowują swoją odporność na zjawiska kryzysowe, a także jednocześnie dbać będą o siłę przyciągania talentów, kapitałów i potencjałów rozwojowych z bliższego i dalszego otoczenia.

Moduł II, w modelu kształtowania miast śląskich nowej generacji, jest interakcją miast śląskich w procesie przemian i miast śląskich praktykujących kolejne generacje koncepcji miast inteligentnych i kreatywnych (ryc. 28).

Ryc. 28. Model kształtowania miast nowej generacji. Moduł II

Źródło: opracowanie własne.

Istotą tej interakcji jest symbioza nurtu transformacyjnego o charakterze technologicznym i ekonomicznym z trendami zmian społeczno-kulturowych.

Wiedza i sztuka, technologia i biznes aplikowane w nowatorskich i modernizacyjnych projektach strategicznych, w cyklicznym i powtarzalnym procesie projektowania i działań implementacyjnych prowadzi do urzeczywistnienia skoku kulturowo-cywilizacyjnego będącego rdzeniem koncepcji miast nowej generacji. Posługując się współczesnym językiem projektowania rzeczywistości realnej i wirtualnej, miasta śląskie stają się zdolne do otwarcia swojej przyszłości ukierunkowanej na dynamiczną równowagę definiowaną w kategoriach spójności terytorialnej o otwartości globalnej.

Cele strategiczne miast śląskich nowej generacji – propozycja ekspercka

Przywołana niżej grupa wyzwań strategicznych kształtujących miasta śląskie nowej generacji jest podstawą do sformułowania celów strategicznych, którymi trzeba posługiwać się w projektowaniu strategicznym. Chodzi o następujące wyzwania strategiczne:

Wyzwanie strategiczne: Wzmacnianie kultury wielkomiejskiej i klasy metropolitalnej w miastach śląskich

Wyzwanie strategiczne: Aktywność miast śląskich w europejskich sieciach turystyki biznesowej i kulturalnej

Wyzwanie strategiczne: Budowanie nowej tożsamości miast śląskich, ze szczególnym uwzględnieniem systemów edukacji

Wyzwanie strategiczne: Umieędzynarodowienie funkcjonalne (metropolizacja) śląskich miast rdzeniowych obszaru metropolitalnego; przepływy i sieci międzynarodowe

Wyzwanie strategiczne: Miejskie procesy decyzyjne w sieciach kontaktów i przestrzeniach komunikacji społecznej miast śląskich

Wyzwanie strategiczne: Otwarcie miast śląskich na nowe nurty wiedzy o mieście i kształtowaniu jego przyszłości

Wzmacniając kulturę wielkomiejską i klasę metropolitalną w miastach śląskich nowej generacji celem powinno być kreowanie miejsc atrakcyjnych, miejsc innowacyjnych relacji i zbiorowej inteligencji strategicznej jako źródeł kreatywności i innowacji biznesu (Cel strategiczny 1). Rozwijając aktywność miast śląskich w europejskich sieciach turystyki biznesowej i kulturalnej celem powinno być pozycjonowanie przemysłu spotkań i wydarzeń na arenie międzynarodowej i wizerunkowe wzmocnienie śląskich (Cel strategiczny 2). Budując nową tożsamość metropolitalną miast śląskich, ze szczególnym uwzględnieniem systemów edukacji jako cel należy przyjąć budowanie miast śląskich nowej generacji przez wpływanie na procesy migracyjne i ograniczanie odpływu najbardziej mobilnych jednostek (pokolenie Z), posługując się mozaiką wartości pokolenia Z (Cel strategiczny 3). Umieędzynarodowienie funkcjonalne (metropolizacja) śląskich miast rdzeniowych obszaru metropolitalnego; przepływy i sieci międzynarodowe wymusza cel: przyciąganie globalnych firm i internacjonalizacja rodzimych środowisk biznesu, nauki i kultury w miastach metropolii; wzmacnianie lokalnych środowisk kreatywnych przez przyciąganie potencjałów z otoczenia międzynarodowego i wykorzystywanie ich do tworzenia nowych wartości gospodarczych i społecznych (Cel strategiczny 4). Miejskie procesy decyzyjne w sieciach kontaktów i przestrzeniach komunikacji społecznej miast śląskich, jako wyzwanie miast w procesie przemian determinują cel: wzmacnianie przywódczo-kolaboratywnego stylu miejskiego *governance* budującego tkankę obywatelską w połączeniu z rozkwitem inicjatyw i innowacji społecznych oraz profesjonalizacją służb miejskich (Cel strategiczny 5).

Otwarcie miast śląskich na nowe nurty wiedzy o mieście i kształtowaniu jego przyszłości rodzi cel: transfer dobrych praktyk związanych z kolejnymi generacjami miast inteligentnych i kreatywnych i upowszechniania wiedzy o mieście (*city science*) w miastach śląskich (Cel strategiczny 6).

Rozdział 2

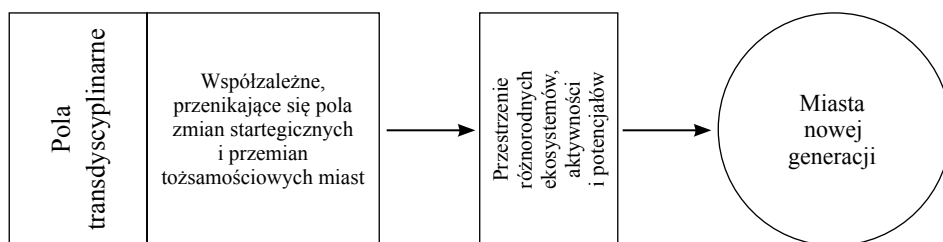
KSZTAŁTOWANIE MIAST NOWEJ GENERACJI – PODEJŚCIE TRANSDYSCYPLINARNE

Koncept miast nowej generacji w ujęciu transdyscyplinarnym

Miasta nowej generacji to dynamiczne ekosystemy miejskie, które ewoluują w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby biznesu, społeczności oraz wyzwania współczesnego świata. Ich charakter – jako przestrzeni różnorodnych ekosystemów, aktywności i potencjałów wymaga podejścia transdyscyplinarnego, które uwzględnia różnorodne aspekty wpływające na ich przyszłość. Podejście transdyscyplinarne nie polega bowiem na nakładaniu na siebie różnych dziedzin. Jest to raczej swoista nić przenikająca różne dziedziny, która wykorzystuje obserwacje różnych dyscyplin. Podejście transdyscyplinarne w badaniach [Hadorn *et al.* 2008] jest zatem kluczowe ze względu na złożoność miast nowej generacji. Takie miasta są swego rodzaju arenami, w których zachodzą nie tylko zmiany strukturalne, ale również przemiany kulturowe i tożsamościowe. Koncentracja na zmianie strategicznej i przemianach tożsamościowych wymaga nowatorskiego podejścia do zarządzania w mieście, które nie tylko uwzględnia techniczne aspekty funkcjonowania miast, ale także społeczne i kulturowe konteksty. Jeśli przyjmiemy, że transdyscyplinarność to koncept zakładający, że sproblematyzować sytuację możemy jedynie, jeśli spojrzymy na nią z różnych perspektyw, to podejście to pozwala na lepsze zrozumienie wzajemnych relacji między różnymi czynnikami wpływającymi na rozwój miast oraz na identyfikację synergii i potencjalnych konfliktów. Dzięki temu łatwiejsze staje się wypracowanie kompleksowych z natury ścieżek rozwoju i strategii zarządzania. W kontekście tego podejścia, kluczowe jest wyłanianie się nowych kompetencji, zarówno wśród przywódców politycznych, biznesowych, jak i elit opiniotwórczych ułatwiających odczytywanie transdyscyplinarnego charakteru miast nowej generacji.

Jeśli zatem zakładamy, że miasta nowej generacji muszą być otwarte na innowacje i nowoczesne rozwiązania, mobilizując potencjał tkwiący w ich własnych zasobach oraz korzystając z najnowszych osiągnięć naukowych, technologicznych,

artystycznych i biznesowo-zarządczych dostarczanych przez otoczenie konkurencyjne, to w sposób oczywisty podejście transdyscyplinarne dostarczać będzie lepszych narzędzi do poznania specyfiki tych procesów. Podejście transdyscyplinarne umożliwia lepsze wykorzystanie złożonych zbiorów danych i narzędzi badawczych, prowadząc do bardziej innowacyjnych i efektywnych rozwiązań w planowaniu i projektowaniu przestrzeni miejskiej oraz w zarządzaniu miastami nowej generacji. Wreszcie, podejście transdyscyplinarne, które zakłada uwzględnienie różnorodnych aspektów wpływających na przyszłość miast, takich jak ekonomia, socjologia, urbanistyka, ekologia, technologia czy kultura poprzez współpracę i wymianę wiedzy z różnych dziedzin, orientuje nas na zgłębianie zarówno techniczno-infrastrukturalnych, jak i społeczno-kulturowych aspektów funkcjonowania miast nowej generacji. Dzięki efektowi przenikania różnych dziedzin, wykorzystywania obserwacji różnych dyscyplin, miasta nowej generacji mogą lepiej przygotować się na wyzwania przyszłości, adaptując się do zmieniającego się otoczenia oraz rozwijając swoją przewagę konkurencyjną w relacjach z innymi miastami.

Ryc. 29. Miasta nowej generacji w warunkach przenikania się pól transdyscyplinarnych

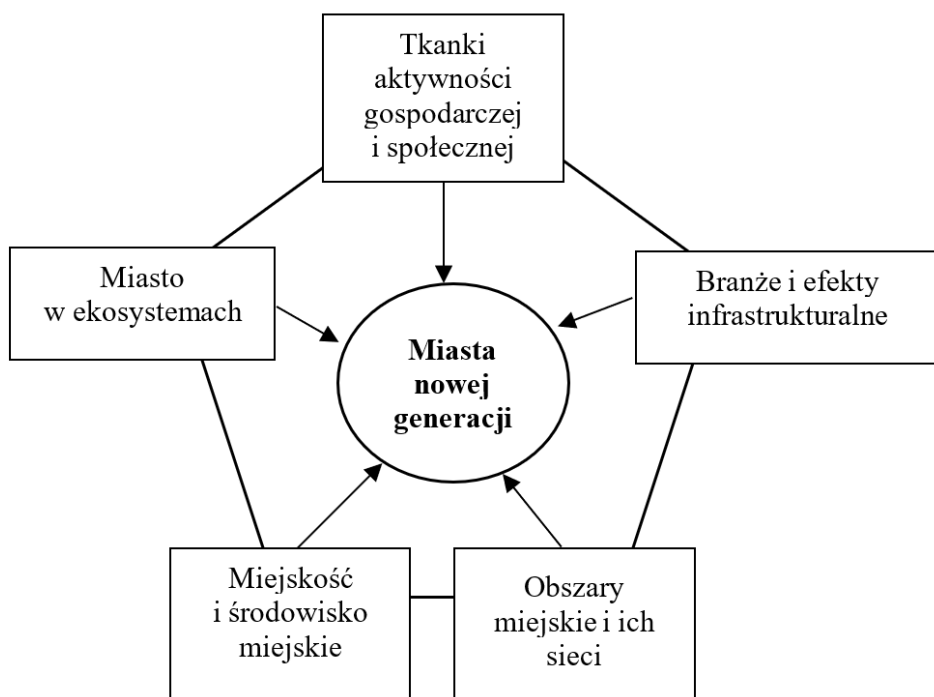
Źródło: opracowanie własne.

Koncepcja pól transdyscyplinarnych w kształtowaniu miast nowej generacji

Z punktu widzenia teorii rozwoju lokalnego i teorii lokalizacji działalności gospodarczych, koncepcja pól wymaga rozpoznania transdyscyplinarnych relacji pomiędzy aktywnościami, miejskością i środowiskami miejskimi i sieciami obszarów miejskich. Wynika to ze zmieniających się modeli lokalizacji działalności i koncepcji efektów lokalizacyjnych (efektów aglomeracji). Podejście to powinno jednak uwzględniać relacje transdyscyplinarne pomiędzy aktywnościami, miastami w ekosystemach oraz branży i efekty infrastrukturalne. To podejście wynika z uwzględniania efektów urbanizacyjnych.

Miasta to przestrzenie wykształcane jako rezultat zróżnicowanych aktywności gospodarczych i społecznych. Skala, konkurencyjność, innowacyjność oraz synergia tych aktywności ma decydujący wpływ na siłę i perspektywy rozwojowe

miasta. Przede wszystkim, wskazać należy na znaczenie aktywności organizujących społeczności lokalne, a więc wspierających budowanie poczucia tożsamości lokalnej, sprzyjających tworzeniu pozytywnych relacji międzyludzkich, wzmacniających społeczeństwo obywatelskie i integrujących mieszkańców. Istotne jest tworzenie warunków do tworzenia i skutecznego wdrażania innowacji gospodarczych i społecznych. Kluczowe znaczenie mają w tym aspekcie środowiska liderские (środowiska kreatywne, uczelnie, podmioty B+R+I) zdolne do wytyczania nowych kierunków myślenia o mieście i inicjujących podejmowanie nowatorskich przedsięwzięć wzmacniających miasto i społeczność lokalną.

Ryc. 30. Miasta nowej generacji – oddziaływania pól transdyscyplinarnych

Źródło: opracowanie własne.

Fundamentem do realizacji aktywności innowacyjnych są kompetencje kapitału ludzkiego i społecznego (kompetencje społeczne i profesjonalne), a także kreowanie popytu na innowacje. Granice między innowacjami społecznymi i gospodarczymi zacierają się; występują między nimi ścisłe współzależności uzasadniające nawiązywanie relacji międzysektorowych i międzybranżowych, a także doskonalenie komunikacji w mieście z uwzględnieniem ewoluujących oczekiwań i postaw różnych grup społecznych oraz zmieniających się możliwości technicznych. Kooperujący z sobą reprezentanci różnych sektorów, wnosząc do procesu innowacyjnego komplementarne potencjały i kompetencje przyczyniają się do podnoszenia

poziomu unikatowości oraz poprawy skuteczności wdrażania innowacji. Polem dla praktycznej realizacji wzmiankowanej współpracy są m.in. usługi miejskie stanowiące ważną część opisywanych aktywności. Relacje w kontekście komunikacji, wymiany informacji, transferu wiedzy wymagają świadomego wykorzystywania możliwości, które daje przestrzeń wirtualna.

Stabilność rozwoju gospodarczego miasta uzależniona jest m.in. od utożsamienia firm lokalnych z miastem. Wpływ na to mają nie tylko „korzenie” właścicieli, ale także środowisko tworzone dla tych firm przez miasto i podmioty lokalne z różnych sektorów.

Aktywności i ich atrakcyjność ujawniają się w rytmie życia miasta; oferta i infrastruktura czasu wolnego wpływają na vitalność przestrzeni miejskich i możliwości realizacji różnych stylów życia.

Złożoność aktywności miejskich, powiązania między nimi, różnorodność podmiotów i uwarunkowań wpływających na poziom ich realizacji wskazują, że jest to kolejne z pól transdyscyplinarnych ważnych dla kształtowania miast nowej generacji.

Miasto stanowi specyficzny ekosystem kształtujący się jako wypadkowa lokalnego potencjału przyrodniczego oraz aktywności ludzkich. Obecnie miasta stoją przed koniecznością równoważenia ekosystemu, którego cechą charakterystyczną jest występowanie napięć między procesami przyrodniczymi a antropopresją. Sprzeczności te można widzieć na tle konfliktowych relacji między mechanizmem rynkowym, który historycznie decydował o funkcjach i trajektorii rozwoju konkretnych miast a homeostazą ich środowiska przyrodniczego. Dominacja funkcji gospodarczych i osadniczych doprowadziła do znacznego zredukowania bioróżnorodności ekosystemów, a w konsekwencji do wyraźnego pogorszenia jakości składowych środowiska przyrodniczego. Mieszkańcy współczesnych miast z coraz większą siłą dopominają się o wartości przyrodnicze postrzegane jako warunek konieczny zachowania zdrowia i realizacji urozmaiconych stylów życia. Spełnienie tego postulatu wymaga podejścia transdyscyplinarnego, uwzględniającego współzależności między atrakcyjnością mieszkaniową, biznesową i przyrodniczą, z silnym priorytetem zachowywania oraz aktywnego odbudowywania zasobów w mieście. Ze względu na to, że miasto stanowi krajobraz kulturowy, w którym występuje wyraźna przewaga sztucznych elementów pokrycia przestrzeni nad elementami naturalnymi konieczne staje się inwestowanie w błękitną i zieloną infrastrukturę oraz rozwiązania ograniczające podatność ekosystemu miasta na zmiany klimatyczne. W aspekcie gospodarowania przestrzenią należy unikać sytuacji, w której pewne części miasta byłyby całkowicie zantropomorfizowane i pozbawione walorów przyrodniczych. Dbłość o uplasowanie miasta w ekosystemie dotyczy również integracji z ekosystemami w sąsiedztwie, np. w zakresie korytarzy ekologicznych.

Obok postulatu transdyscyplinarności należy w powyższym kontekście zaakcentować także konieczność współpracy wielu podmiotów reprezentujących różne sektory zainteresowane trwałym rozwojem miasta.

Branże i efekty zewnętrzne infrastruktury miejskiej to istotne pole transdyscyplinarne, które obejmuje szeroki zakres zagadnień związanych z funkcjonowaniem miast i ich roli w gospodarce. Korzyści lokalizacyjne i aglomeracyjne stanowią kluczowy czynnik przyciągający przedsiębiorstwa oraz ludność do konkretnych obszarów miejskich. Infrastruktura, tereny oraz systemy logistyczne odgrywają istotną rolę zarówno dla mieszkańców, jak i dla biznesu oraz rozwoju turystyki, zapewniając sprawną komunikację i obsługę transportową. Usługi biznesu, kultury, nauki i innowacji są nieodłącznym elementem życia miejskiego, przyczyniając się do wzrostu gospodarczego oraz tworzenia atrakcyjnego środowiska życia i przedsiębiorczości. Ważny jest kapitał intelektualny oraz warunki jego wykorzystania w nauce i kulturze, który determinuje dynamikę rozwoju miast jako ośrodków wiedzy i innowacji, przyciągając talenty oraz inwestycje badawczo-rozwojowe. Wreszcie, kapitał instytucjonalny, czyli system norm, wartości i instytucji, ma istotne znaczenie dla stabilności oraz efektywności działań gospodarczych na poziomie miejskim, wpływając na poziom zaufania oraz jakość świadczonych usług publicznych. Współpraca między miastami umożliwiającą czerpanie efektów skali w usługach miejskich jest kluczowa dla optymalnego wykorzystania zasobów oraz poprawy jakości życia mieszkańców. Proinnowacyjna polityka lokalna, wspierająca podmioty kreujące i wdrażające innowacje, stanowi istotny element strategii rozwoju miast, pozwalając na wykorzystanie potencjału gospodarczego i społecznego infrastruktury miejskiej oraz promując dynamikę i konkurencyjność miast w globalnej gospodarce. Uwzględniając powyżej opisane aspekty konieczne staje się myślenie ponaddiscyplinarne.

Miejskość i środowiska miejskie jako pole transdyscyplinarne, przenikają wiele zjawisk i interakcji społecznych, ekonomicznych i kulturowych. W ramach kategorii miejskiej, istnieje rozwinięta klasa metropolitalna, która wywiera szczególny wpływ na kształtowanie kultury miejskiej oraz obywatelskiej postawy. Środowiska opiniotwórcze odgrywają istotną rolę w kształtowaniu tożsamości zarówno wspólnot lokalnych, jak i metropolitalnych, wpływając na postawy obywatelskie i zachowania wspólnotowe. Komunikacja społeczna odbywa się zarówno w sieci przestrzeni publicznych, jak i w przestrzeni wirtualnej, zarówno na poziomie miejskim, jak i międzymiejskim, co odgrywa istotną rolę w integracji społecznej oraz wymianie informacji. Usługi miejskie, wspierające wielowymiarową mobilność, stanowią ważny element życia miejskiego, umożliwiając zarówno przemieszczanie się po przestrzeni fizycznej, jak i rozwój kompetencji społecznych i zawodowych. Zintegrowane przestrzenie publiczne o wysokiej jakości, tworzące sieć przestrzeni publicznych, są fundamentem dla «miejskości» przestrzeni miejskich, sprzyjając interakcji społecznej i integracji społecznej. Kultura polityczna społeczności lokalnej oraz innowacyjność władz lokalnych są kluczowymi czynnikami dla efektywnego zarządzania miastem oraz realizacji potrzeb mieszkańców. Społeczno-kulturowe i przyrodnicze środowiska miejskie stanowią kontekst dla kontaktów międzyludzkich oraz tworzenia więzi społecznych, wpływając na jakość życia w mieście. Złożoność oddziaływań między tymi elementami wymaga holistycznego podejścia do miejskości i środowisk miejskich.

Tabela 22. Pola transdyscyplinarne rozwoju miast nowej generacji wraz z ich zawartością

Pola	Syntetyczny opis zawartości
Tkanki aktywności gospodarczych i społecznych	– aktywności obywatelskie powiązane z poczuciem tożsamości lokalnej, – aktywności integrujące mieszkańców, – aktywności opierające się na relacjach międzysektorowych i międzybranżowych, – innowacje gospodarcze i społeczne, – kompetencje kapitału ludzkiego i społecznego, – udział sektorów w kształtowaniu usług miejskich, – komunikacja między podmiotami w mieście, – utożsamienie podmiotów gospodarczych z miastem, – infrastruktura i aktywności wpływające na styl życia, w tym oferta czasu wolnego, – Miejskość i środowiska miejskie, relacje i aktywności w przestrzeni wirtualnej – infrastruktura, usługi, kompetencje, – popyt na innowacje i warunki do kreowania i wdrażania innowacji, – podmioty leaderskie w zakresie aktywności innowacyjnych (uczelnie, instytuty naukowe itp.), – rytm życia miasta,
Miasto w ekosystemach	– wartości przyrodnicze w systemie wartości społeczności lokalnej, – relacje między działalnością człowieka a środowiskiem przyrodniczym, – jakość składowych środowiska przyrodniczego, – nasycenie w błękitną i zieloną infrastrukturę, – podatność na konsekwencje zmian klimatu, – racjonalne gospodarowanie przestrzenią i rozmieszczeniem funkcji w przestrzeni, – integracja ekosystemów miast sąsiednich,

Pola	Syntetyczny opis zawartości
Branże i efekty infrastrukturalne	– korzyści lokalizacyjne i aglomeracyjne, – infrastruktura, tereny i systemy logistyczne dla mieszkańców, biznesu, turystyki, – usługi biznesu, kultury, nauki i innowacji, – kapitał intelektualny i warunki jego wykorzystania w nauce i kulturze, – kapitał instytucjonalny, – współpraca miast umożliwiająca czerpanie efektów skali w usługach miejskich, – proinnowacyjna polityka lokalna wspierająca podmioty kreujące i wdrażające innowacje,
Miejskość i środowisko miejskie	– klasa metropolitalna, kultura miejska i obywatelska, środowiska opiniotwórcze, – tożsamość wspólnoty lokalnej i metropolitalnej, postawy obywatelskie i zachowania wspólnotowe, – komunikacja społeczna w sieci przestrzeni publicznych i w przestrzeni wirtualnej – w układzie miejskim i międzymiejskim, – usługi miejskie wspierające wielowymiarową mobilność (przestrzenną, kompetencyjną), – zintegrowane przestrzeni publiczne o wysokiej jakości (sieć przestrzeni publicznych, „miejskość” przestrzeni publicznych), – kultura polityczna społeczności lokalnej oraz kompetencje i innowacyjność władz lokalnych, – społeczno-kulturowe i przyrodnicze środowiska miejskie, kontakty,
Obszary miejskie i ich sieci	– połączenia między terenami pełniącymi wyspecjalizowane funkcje w przestrzeni metropolitalnej, – spójność przestrzenna i infrastrukturalna w metropolii (infrastruktura transportowa, infrastruktura zielona, ekosystemy miejskie), – relacje współpracy między miastami i ich decydentami – poziom komunikacyjny, decyzyjny, projektowy, implementacyjny, – sieciowanie miast w obszarze metropolitalnym, – poziom łączalności miast/metropolii z jej otoczeniem regionalnym i międzynarodowym, – poziom działań w zakresie zrównoważonego rozwoju sieci miast.

Źródło: opracowanie własne.

Wreszcie, sieci obszarów miejskich można określić jako złożone systemy powiązań między różnymi jednostkami, pełniącymi wyspecjalizowane funkcje w przestrzeni metropolitalnej. Kluczowym elementem budującym siłę tych sieci jest spójność przestrzenna i infrastrukturalna w ramach metropolii, obejmująca przede wszystkim infrastrukturę transportową, infrastrukturę zieloną oraz ekosystemy miejskie. Relacje współpracy między miastami oraz ich decydentami obejmują wiele poziomów: komunikacyjny, decyzyjny, projektowy oraz implementacyjny. Tym samym, mechanizm sieciowania w obszarze metropolitalnym staje się coraz istotniejszy dla efektywnego zarządzania przestrzenią miejską i wykorzystania jej potencjału rozwojowego. Ponadto istotne jest także zapewnienie łączalności między miastami/metropolią a ich otoczeniem regionalnym i międzynarodowym, co sprzyja integracji społeczno-gospodarczej oraz wymianie kulturowej i naukowej. Działania w zakresie zrównoważonego rozwoju sieci miast stanowią kluczowy element strategii rozwojowej, mającej na celu minimalizację negatywnego wpływu urbanizacji na środowisko naturalne oraz zapewnienie równowagi między potrzebami społecznymi, ekonomicznymi a środowiskowymi. Przez odwołanie się do aspektów dziedziny, takich jak urbanistyka, ekonomia, nauki społeczne i środowiskowe warto poszukiwać transdyscyplinarności tego pola.

Eksploracja miast śląskich nowej generacji – luki, model i ograniczenia

Luki strategiczne miast śląskich w polach transdyscyplinarnych

W polach transdyscyplinarnych zmian strategicznych i przemian tożsamościowych miast śląskich występują luki strategiczne, których wypełnienie jest kluczowe w kontekście zbudowania miast nowej generacji. W polu tkanki aktywności gospodarczych i społecznych luką podstawową jest niski poziom aktywności obywatelskiej. Przejawia się on w braku chęci do angażowania się w życie miasta lub dzielnicy. Jego przyczyną – po części – jest deficyt informacji dostarczanych mieszkańcom na temat znaczenia i możliwości podejmowania aktywności na rzecz swojego miejsca zamieszkania i wspólnoty lokalnej. Wynikiem luki jest brak postaw mieszkańców kreujących tożsamość miast oraz pozwalających na produkcję usług miejskich (np. w partnerstwie międzysektorowym).

W tym samym polu transdyscyplinarnym uwagę należy zwrócić na pozycję konkurencyjną miast śląskich w relacji do innych metropolii krajowych – Krakowa, Wrocławia, Warszawy. O pozycji tej w dużej mierze decyduje relatywnie uboga oferta aktywności spędzania czasu wolnego (w szczególności *night time economy*).

W polu transdyscyplinarnym miejskość i środowiska miejskie zidentyfikowano pięć kluczowych luk strategicznych. Pierwsza z nich – podobnie jak w polu transdyscyplinarnym odnoszącym się do aktywności – dotyczy poziomu i dostępności do usług miejskich; w szczególności chodzi o usługi zapewniające wielowymiarową mobilność mieszkańców. Ważna jest w tym kontekście oferta edukacyjna i kulturalna, zwłaszcza wpływająca na kształtowanie tożsamości śląskiej, a także oferta sportowo-rekreacyjna. Usługi te są ważne także ze względu na ich możliwy wpływ na integrację mieszkańców. Luka strategiczna dotyczy też dostępności przestrzeni publicznych. Chodzi przede wszystkim o przestrzenie umożliwiające spędzanie czasu wolnego oraz przestrzenie zapewniające możliwości bezpiecznego przemierzania się w miastach. Kolejna luka związana jest ze słabym wykształceniem kultury miejskiej (mieszczańskiej) i kultury obywatelskiej. Jest to związane z systemem wartości i stylami życia mieszkańców, ale także z deficytem obiektywnych, neutralnych środowisk opiniotwórczych oraz z niedorozwojem kontaktów i komunikacji społecznej w skalach wewnątrz i międzymiejskich. Ten ostatni aspekt jest szczególnie ważki w perspektywie kształtowania metropolii i jej tożsamości. Tego zagadnienia dotyczy też kolejna luka strategiczna, tj. brak klasy metropolitalnej, wspólnotowości i tożsamości wspólnoty metropolitalnej. Przejście miast śląskich w kierunku miast nowej generacji wymaga przywództwa strategicznego. To zaś wymaga zmierzenia się z luką dotyczącą ograniczonego poziomu wiedzy i świadomości pośród władarzy i decydentów w miastach; w decyzjach rozwojowych konieczne jest równoważenie kryteriów profesjonalnych z politycznymi oraz działanie na rzecz wspólnoty lokalnej a nie tylko lobby silnych interesariuszy.

W polu transdyscyplinarnym branży i efekty infrastrukturalne zmierzyć się należy z trzema lukami strategicznymi. Pierwszą z nich jest słabo wykorzystany potencjał infrastrukturalny i intelektualny biznesu i kultury w miastach. Aktywizacji i możliwie pełnego wykorzystania wymaga potencjał podmiotów kreujących wiedzę i innowacje, w tym potencjał naukowo-badawczy ośrodków akademickich oraz instytutów i jednostek badawczo-rozwojowych. Kolejna luka dotyczy niskiej racjonalności wykorzystania terenów miejskich. Jest to luka bardzo istotna w obszarze cechującym się wysokim poziomem urbanizacji. W miastach śląskich widoczny jest chaos przestrzenny oraz niezagospodarowane tereny pogórnice, przemysłowe i pokolejowe. Obniża to atrakcyjność miast śląskich, a jednocześnie stanowi niewykorzystany zasób, który mógłby być wykorzystany dla rozwoju funkcji gospodarczych, rezydencjalnych czy rekreacyjno-przyrodniczych. Do luk strategicznych w omawianym polu transdyscyplinarnym zaliczyć też należy deficyt systemów logistycznych miast metropolii wpływający na obniżenie jakości obsługi biznesu i inwestorów, mieszkańców i turystów.

W ramach pola transdyscyplinarnego obszary miejskie i ich sieci kluczowe są dwie luki strategiczne. Pierwszą z nich jest ideowy i komunikacyjny chaos na poziomie decyzyjnym miast w aglomeracji i metropolii. Wzmocnienie pozycji miast śląskich w otoczeniu wymaga poszerzenia współpracy na różnych polach,

usprawnienia komunikacji między władzami miast, a także realizowanego wspólnie projektowania miejskiego. Jest to także warunek do zmierzenia się z kolejną luką, tj. niewystarczającym poziomem działań w zakresie zrównoważonego rozwoju sieci miast.

W ostatnim z rozważanych pól transdyscyplinarnych – miasto w ekosystemach – zidentyfikowano cztery luki strategiczne. Za niewystarczającą należy uznać ilość form zagospodarowania przestrzennego związanych z podnoszeniem jakości życia oraz zapobieganiem zmianom klimatu. Brakuje rozwiązań typu mikroskwer, oczka wodne, różnorodne formy zieleni miejskiej. Kolejną luką są niewystarczające rozwiązania planistyczno-organizacyjne związane z integracją ekosystemów miast sąsiednich i z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju w skali ponadlokalnej. Kształtowanie ekosystemów wymaga podejścia zintegrowanego, opartego na współpracy różnych podmiotów i miast. W kontekście omawianego pola istotne jest także mierzenie się z dwoma powiązanymi ze sobą lukami: niezagospodarowanymi terenami poprzemysłowymi i pogórnicznymi oraz z antropopresyjną (długotrwałe opresyjną) działalnością realizowaną w miastach.

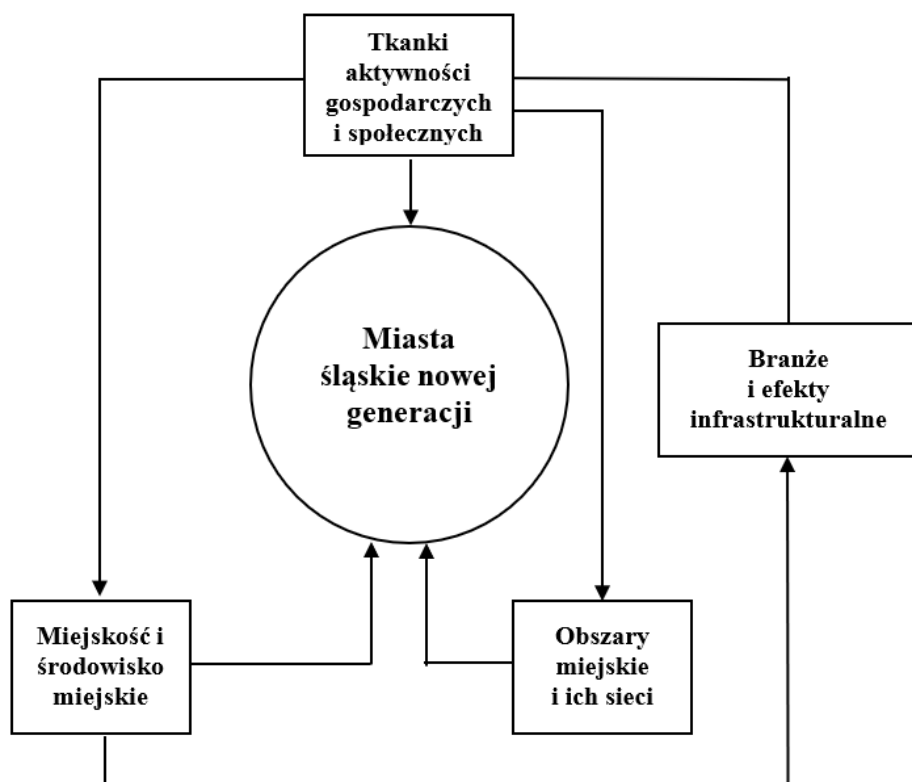
Model zależności pól transdyscyplinarnych w relacjach luk strategicznych

Pola transdyscyplinarne – ze swojej istoty – pozostają ze sobą w ścisłych relacjach, przenikając się i wzajemnie na siebie wpływając. Na relacje te można spojrzeć w perspektywie generalnej i szczegółowej; zarówno w pierwszej, jak i drugiej w centrum plasuje się miasto nowej generacji. Perspektywę generalną (eksperscką) ilustruje ryc. 31. Polem transdyscyplinarnym o wszechstronnym oddziaływaniu jest pole *tkanki aktywności gospodarczych i społecznych*.

Aktywności decydują o vitalności miasta, jego specyfice oraz perspektywach rozwojowych. Wyznaczają trajektorie rozwoju miasta oraz świadczą o kreatywności i przedsiębiorczości podmiotów lokalnych. Od realizowanych aktywności, ich typu i skali, zależy atrakcyjność miasta, w szczególności dla nowych pokoleń, których oczekiwaniom i aspiracjom miasto musi sprostać. Realizowane w mieście aktywności wpływają na *miejskość i dynamikę środowisk miejskich* oraz możliwości osiągnięcia zamierzeń interesariuszy rozwoju miasta; decydują o miejskości ośrodka, która może być rozumiana jako warunki do realizacji zróżnicowanych i kreatywnych stylów życia oraz zdolność do wykorzystywania szans i absorbowania potencjałów i idei z otoczenia. W takim kontekście aktywności są powiązane z redukowaniem luk związanych z innowacyjnym potencjałem społecznym i gospodarczym miasta oraz społeczności lokalnej.

Wpływ aktywności na pole *branże i efekty infrastrukturalne* związany jest przede wszystkim z tą ich częścią, która dotyczy realizacji projektów wzbogacających lokalną infrastrukturę oraz jakość usług miejskich. Na uwagę zasługują

zwłaszcza takie aktywności, które wypełniają deficyty zubażające różnorodność i inkluzywność środowisk miejskich oraz ograniczające powiązania z otoczeniem.

Ryc. 31. Moduł zależności pól transdyscyplinarnych miast śląskich oparty na relacjach luk strategicznych – ujęcie generalne

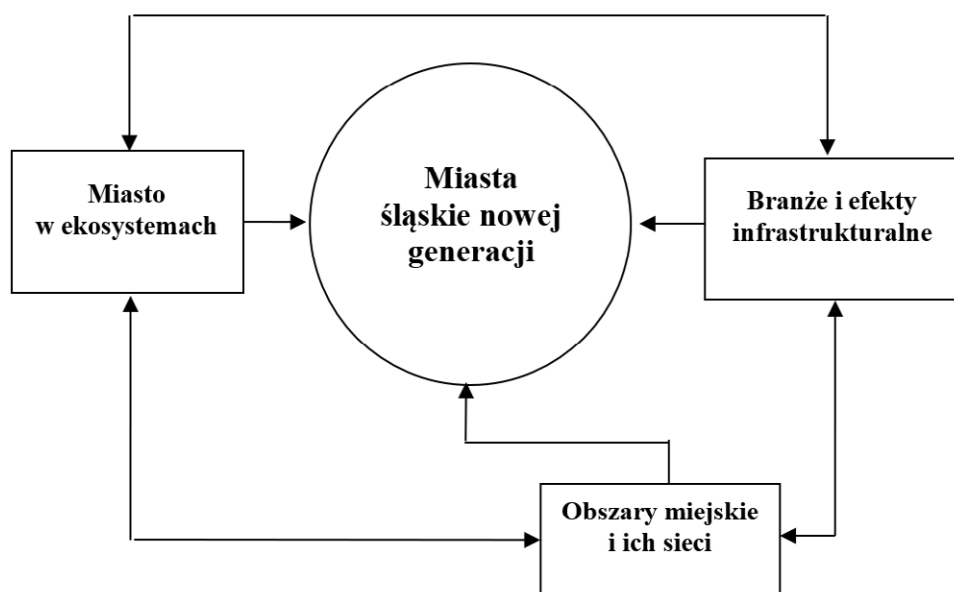
Źródło: opracowanie własne.

Tkanka aktywności gospodarczych i społecznych może być także postrzegana jako pole partnerstwa różnych podmiotów w układzie miejskim i ponadmiejskim. Aktywności realizowane w partnerstwie lokalnym niwelują wiele luk pozwalając łączyć komplementarne potencjały i uzyskiwać efekt skali w ramach realizowanych przedsięwzięć; poszerzają także możliwości zaistnienia w sieciach ponadlokalnych, a nawet kształtowania węzłów tych sieci. Tkanka aktywności wpływa więc na pozycję miasta w *sieciach obszarów miejskich*.

Miejskość i środowiska miejskie mogą być interpretowane w kontekście ich dynamiki napędzającej zmiany strategiczne w mieście. Niski poziom zaangażowania w rozwój lokalny, ograniczona innowacyjność, brak woli współpracy to luki w ramach omawianego pola, które mogą w decydujący sposób hamować przemiany miasta. Jest to także pole oddziałujące na pole branże i efekty zewnętrzne infrastruktury miejskiej. Oddziaływanie to nie dotyczy tylko podaży usług i udo-

godnień na wysokim poziomie, ale także popytu na nie. Miejskość i style życia decydują o zainteresowaniu usługami wyższego rzędu i mogą wspierać (lub ograniczać w przypadku występowania w tym zakresie luk) ich innowacyjny rozwój.

Pole transdyscyplinarne obszary miejskie i ich sieci należy widzieć również jako kluczowe dla powstawania miast nowej generacji. Cechą silnego miasta jest jego otwartość i zdolność do wygrywania rywalizacji w warunkach nasilającej się globalnej mobilności. Drogą do tego jest uczestnictwo w różnorodnych sieciach obszarów miejskich i realizacja strategicznego rozwoju w nawiązaniu do procesów wyznaczających trendy rozwoju współczesnych miast. Brak zdolności do funkcjonowania w sieciach obszarów miejskich skazuje miasto na marginalną pozycję w otoczeniu.

Ryc. 32. Moduł zależności pól transdyscyplinarnych miast śląskich oparty na relacjach luk strategicznych – ujęcie szczegółowe

Źródło: opracowanie własne.

Miasta śląskie w procesie przemiany generacyjnej muszą przede wszystkim skoncentrować się na wypełnieniu trzech najbardziej dotkliwych luk. Historia tego regionu, wyznaczana przez rewolucję przemysłową, odcisnęła negatywne piętno na środowisku przyrodniczym miast. W oczach mieszkańców, szczególnie reprezentantów nowych pokoleń jest to uciążliwość trudna do zaakceptowania. Miasto nowej generacji powinno być miastem zrównoważonych ekosystemów, w tym również kształtowanych w relacjach z otoczeniem.

Dla miast śląskich istotne jest także dostosowanie zakresu i skali korzyści zewnętrznych do nowej gospodarki. Usługi i udogodnienia ukształtowane na rzecz

branż tradycyjnych muszą być wzbogacane z uwzględnieniem potrzeb nowej generacji mieszkańców oraz nowoczesnych gałęzi gospodarki.

Trzecim z istotnych dla śląskich miast pól transdyscyplinarnych jest pole sieci obszarów miejskich. Miasta śląskie muszą głównie uruchomić potencjał współpracy w skali metropolitalnej i aglomeracyjnej. Luki w tym zakresie prowadzą do atomizowania procesów rozwoju oraz zbędnej konkurencji między miastami. Równolegle wzmacnianiu musi podlegać uczestnictwo w sieciach ponadregionalnych, w tym globalnych wspierające uczestnictwo miast w procesach innowacyjnych.

Refleksja nad relacjami między wyznaczonymi pola transdyscyplinarnymi umożliwia przedstawienie mechanizmu kreowania miast nowej generacji poprzez eliminowanie luk strategicznych.

Luki strategiczne i ograniczenia rozwojowe miast śląskich nowej generacji – propozycja autorska

Przyjęta perspektywa badawcza nakazuje rozpoznanie, w jakim stopniu luki strategiczne można uznać za takie, które rodzą ograniczenia rozwojowe, a na ile nie mają one takiej konsekwencji. Przyjęto, że luki strategiczne, to te, których wypełnienie jest kluczowe w kontekście rozwijania się miast nowej generacji. Tym samym, stosując podejście eksperckie wskazano najistotniejsze ograniczenia rozwojowe miast śląskich nowej generacji, które wynikają ze zidentyfikowanych luk strategicznych.

- Luka strategiczna: Niewystarczające rozwiązania planistyczno-organizacyjne związane z integracją ekosystemów miast sąsiednich i z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.
 - Ograniczenie rozwojowe: Zaawansowana dewastacja ekosystemów, utrzymujący się nie zrównoważony rozwój miejski i postępująca dezintegracja ekosystemów.
- Luka strategiczna: Antropopresyjna (długotrwale opresyjna) działalność człowieka w miastach.
 - Ograniczenie rozwojowe: Zaburzenie struktur funkcjonalno-przestrzennych w relacjach wewnątrz i międzymiejskich, pogarszający się wizerunek miast, obniżenie wartości przestrzeni miejskich.
- Luka strategiczna: Niski poziom aktywności obywatelskiej wynikający z braku chęci angażowania się w życie miasta/dzielnicy, braku informacji o możliwościach oraz braku pro-tożsamościowych postaw kreujących tożsamość miast oraz pozwalających na ko-produkcję usług miejskich.
 - Ograniczenie rozwojowe: Duże, nieaktywne grupy społeczności lokalnych w kategoriach inicjatyw i innowacji, obszary miejskie z zanikiem inicjatyw i innowacji społecznych.
- Luka strategiczna: Brak aktywności spędzania czasu wolnego (w tym *night time economy*) konkurencyjnych wobec Krakowa, Wrocławia czy Warszawy.

- Ograniczenie rozwojowe: Ograniczenie napływu młodych rezydentów oraz odpływ młodych mieszkańców poszukujących nowych form i stylów życia.
- Luka strategiczna: Słaba dostępność przestrzeni publicznych spędzania czasu wolnego oraz przestrzeni publicznych służących do bezpiecznego przemierzania się w miastach.
 - Ograniczenie rozwojowe: Trwały niedorozwój sektora czasu wolnego i przestrzeni związanych z tym sektorem.
- Luka strategiczna: Brak kultury miejskiej (mieszkańskiej) i kultury obywatelskiej wspieranej przez neutralne, opiniotwórcze środowiska.
 - Ograniczenie rozwojowe: Niska otwartość na nowe nurty i trendy rozwojowe, niski poziom zainteresowania tym co dzieje się w bliskim i dalszym otoczeniu.
- Luka strategiczna: Niska racjonalność wykorzystania terenów miejskich i chaos przestrzenny, w tym niezagospodarowane tereny pogórnice, przemysłowe i pokolejowe.
 - Ograniczenie rozwojowe: Pogarszająca się wartość terenów miejskich i wzrost kosztów funkcjonowania struktur przestrzennych.
- Luka strategiczna: Brak systemów logistycznych miast metropolii (obsługi biznesu i inwestorów, mieszkańców i turystów).
 - Ograniczenie rozwojowe: Ograniczenie dynamiki różnych sfer zagospodarowania przestrzennym (biznesu, osadnictwa, turystyki).
- Luka strategiczna: Ideowy i komunikacyjny chaos na poziomie decyzyjnym miast w aglomeracji i metropolii (współpraca, komunikacja, projektowanie).
 - Ograniczenie rozwojowe: Utrata inwestorów, nowych rezydentów, partnerów do współpracy, pogarszanie się klimatu inwestycyjnego.
- Luka strategiczna: Niewystarczający poziom aktywności w zakresie zrównoważonego rozwoju sieci miast.
 - Ograniczenie rozwojowe: Niskie, możliwe do osiągnięcia efekty równoważenia rozwoju we wszystkich wymiarach rozwoju miejskiego.

Przedstawione ograniczenia przenikają się w ramach pól transdyscyplinarnych i pozostają ze sobą w ścisłych relacjach. Wobec ograniczeń tych konieczne jest przeprowadzenie procedury projektowania strategicznego.

Rozdział 3

PROJEKTOWANIE MIAST ŚLĄSKICH NOWEJ GENERACJI

Proces projektowania strategicznego. Ramy metodologiczne

W wyniku przeprowadzonego warsztatu strategicznego w trakcie trwania VII Colloquium miejskiego i opracowania jego wstępnych wyników uzyskano zbiór wyzwań strategicznych oraz luk strategicznych, z którymi mamy do czynienia w miastach śląskich myśląc kreatywnie o ich wchodzeniu na ścieżkę miast nowej generacji.

Proces projektowania strategicznego rozpoczyna ustalenie ciągu logicznego perspektyw kształtowania miast śląskich nowej generacji. Jest to ciąg obejmujący: miasta nowych pokoleń – miasta kreujące się – miasta w procesie przemian – miasta inteligentne i kreatywne. Proces ten wymaga wyróżnienia w miastach śląskich, oglądanych z punktu widzenia podejścia transdyscyplinarnego, pól transdyscyplinarnych jako punktów ciężkości w eksplorowaniu miast śląskich nowej generacji. Połączone i sprzężone ze sobą wyróżnione pola są uporządkowane w układzie obejmującym: tkanki aktywności gospodarczych i społecznych – miejskość i środowisko miejskie – branże i efekty infrastrukturalne – obszary miejskie i ich sieci – miasta śląskie w ekosystemach.

Biorąc pod uwagę specyfikę śląską, z oceny eksperckiej wynika wykorzystanie w procesie prac analitycznych opcji zaangażowania władarzy i interesariuszy scen miejskich w kombinacji wyzwań i luk, co oznacza przejście do fazy kreatywnej poszukiwania nowatorskich i/lub modernizacyjnych projektów w transdyscyplinarnych polach. Szukając odpowiedzi na pytanie, jakie tego typu projekty wypełniające luki strategiczne pozwalają miastom śląskim sprostać wyzwaniom, dążąc do osiągnięcia celów w obszarze dopuszczalnych rozwiązań wyznaczonych przez ograniczenia rozwojowe na ścieżce miast nowej generacji (tab. 23).

Powyższe oznacza skupienie twórczej wyobraźni i inwencji w myśleniu kreatywnym i strategicznym na opcji akcentującej wykorzystanie do maksimum posiadanych kapitałów wewnętrznych skojarzonych z potencjałami szerokiego otoczenia. Chodzi przede wszystkim o kapitał kulturowy i przyrodniczy w połączeniu z kapitałem intelektualnym i kreatywnym oraz kapitał przedsiębiorczy. Synergia tych kapitałów profiluje projekty strategiczne miast śląskich dążących do przejścia ekonomicznego i dokonania skoku kulturowo-cywilizacyjnego.

Powstała macierz jest wynikiem eksperckiej oceny zespołu badawczo-projektowego. Jedynki oznaczają istnienie silnej kombinacji wyzwań i luk w układzie perspektyw kształtowania miast nowej generacji i pól transdyscyplinarnych przyjętych dla miast śląskich.

Kolejną fazą projektowania strategicznego miast śląskich nowej generacji jest faza kreowania idei i pomysłów na projekty strategiczne. Niezbędna jest w tym miejscu strukturyzacja pomysłów projektowych w układzie logicznym pól transdyscyplinarnych obejmującym: tkanki aktywności gospodarczych i społecznych – miejskość i środowisko miejskie – branże i efekty infrastrukturalne – obszary miejskie i ich sieci – miasta śląskie w ekosystemach. Pozwala to na uporządkowanie zbiorów pomysłów projektowych tworzących łańcuch logiczny ukazujący wpływ danej perspektywy na kształtowanie miast nowej generacji.

Każdy z wyróżnionych zbiorów projektów wymaga doprecyzowania nazwy każdego z projektów, tak aby ich nazwa odpowiadała jego istocie, specyfice położenia i unikatowości danego miasta. Analizując typy projektów wypełniających zbiory projektowe w wyróżnionych polach niezbędne jest wypracowanie kryteriów pozwalających uznać znaczenie i rangę danego projektu. Jest to praca do wykonania przez przywództwo i jego sztaby projektowe miast śląskich zainteresowanych wejściem na ścieżkę miast nowej generacji.

Mówiąc o kryteriach znaczenia i rangi każdego z projektów poddanych analizie, nie można przyjąć prostego określenia przez ich liczbę. Warto zalecić dokonanie uważnej analizy jakościowej, w obrębie której istotne znaczenie będą mieć różne poziomy i zasięgi oddziaływania; od lokalnego do aglomeracyjnego i metropolitalnego oraz spodziewane efekty bezpośrednie i pośrednie realizowanych projektów.

Eksploracja pomysłów projektowych kształtujących miasta śląskie nowej generacji

Analiza materiału empirycznego pozyskanego na warsztacie strategicznym i poddanego ocenie eksperckiej pozwala nam na rozpoznane ustalenie, w odniesieniu do każdego zainteresowanego miasta śląskiego, wkładu każdej perspektywy w budowanie miasta nowej generacji. Przywołując ustalenia zawarte w rozdz. 1,

perspektywa nowych pokoleń rozpoczyna wejście na ścieżkę kształtowania własnego miasta jako miasta nowej generacji. W horyzoncie do 2045 r. talenty i potencjały tego młodego, dorosłego pokolenia zakorzenione i zaangażowane w rozwój swojego miasta rozstrzygną, czy miasta śląskie nie tylko wejdą na ścieżkę miast nowej generacji, ale dokonają skoku kulturowo-cywilizacyjnego. Jednocześnie miasta śląskie po części stają się poprzez własny wysiłek miastami kreującymi się. Od przełomu lat 1989/90 miasta śląskie dokonują z różnym skutkiem zmasowanej transformacji, czyli używając terminologii używanej w niniejszym opracowaniu są w dalszym ciągu miastami w procesie przemian, co oznacza, że dokonuje się w nich zmiana strategiczna i przemiana tożsamościowa.

W trakcie toczących się procesów transformacyjnych w gospodarce i energetyce miast, w sprzężeniu ze zmianami technologicznymi i zmianami klimatycznymi w skali globalnej, miasta śląskie wchodzą stopniowo w kolejne generacje miasta inteligentnego i kreatywnego. Powinno się to odbywać równolegle poprzez transfer dobrych praktyk i endogennie, przez mobilizację własnego inteligentnego i kreatywnego potencjału rozwojowego.

Rekomendacja pomysłów projektowych. Cele strategiczne i ograniczenia rozwojowe miast śląskich w grze o miasta nowej generacji

Identyfikacja sześciu wyzwań strategicznych będących kluczowymi wyzwaniami w dwóch wyodrębnionych modułach empirycznego modelu kształtowania miast śląskich nowej generacji oraz dziesięciu luk strategicznych w dwóch wyodrębnionych zespołach pól transdyscyplinarnych eksplorowania miast śląskich nowej generacji pozwoliła zredukować zbiory pomysłów projektowych w przekroju wszystkich wyróżnionych pól transdyscyplinarnych zamieszczonych w tab. 25.

Kombinacja sześciu wyzwań strategicznych i dziesięciu luk strategicznych pozwoliła wyłonić zbiory pomysłów projektowych w przekroju uporządkowanych w dwa zespoły pól transdyscyplinarnych. Wyłonione zbiory pomysłów projektowych stanowią podstawowe narzędzie prowadzenia dwóch fundamentalnych polityk przez miasta śląskie wchodzące na ścieżkę miast nowej generacji. Jest to polityka strategiczna prowadzona na zewnątrz, w relacjach z otoczeniem, zorientowana na wzmacnianie pozycji konkurencyjnej oraz do wewnątrz, ukierunkowana na podnoszenie atrakcyjności miasta dla różnego rodzaju interesariuszy miasta. Drugą z nich jest polityka terytorialna, wewnątrz- i międzymiejska operująca w podstawowym zakresie obszarami perspektywnymi i regeneracyjnymi. W ramach powyższych polityk, korzystając z pomysłów projektowych mogą rozdzielić się inicjatywy strategiczne.

Tabela 24. Faza ideacyjna: Idee i pomysły na projekty strategiczne w perspektywach kształtowania miast śląskich nowej generacji w przekroju pól transdyscyplinarnych

Pola transdyscyplinarne Perspektywy	Perspektywa nowych pokoleń				
	Tkanki aktywności gospodarczej i społecznej (6,13)	Miejskości i środowisko miejskie (14,16,17,18,19)	Branchy i efekty infrastrukturalne (20,22,24)	Obszary miejskie i ich sieci (26,28)	Miasta śląskie w ekosystemach (1,2,4,5)
	Projekty tożsamościowe mające charakter różnych spotkań i wydarzeń wiążących mieszkańców ze swoimi dzielnicami (PNP1, PNP2/L6) Wzbogacanie usług i udogodnień życia codziennego podnoszących atrakcyjność dzielnice dla mieszkańców (PNP1, PNP2/L6) Biznesy czasu wolnego o wysokiej atrakcyjności oraz ekspansowanie przestrzeni publicznych (PNP1, PNP2/L13) Współpraca w ramach sieci miast w kreowaniu oferty turystyki biznesowej i wydarzeń artystycznych i kulturalnych (PNP3/L13) Promowanie oferty turystyki biznesowej i wydarzeń artystycznych i kulturalnych (PNP3/L13) Edukacja oparta na upowszechnianiu i wykorzystywaniu dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego – budowanie świadomości i tożsamości lokalno-regionalnej na wszystkich poziomach edukacji (PNP4/L6) Kształtowanie kompetencji w zakresie zawodów związanych z wykorzystywaniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (PNP4/L6) Wspieranie kultury wysokiej wykorzystującej tradycje regionu (PNP4/L6) Międzypokoleniowy przekaz tożsamościowo-kulturowy (PNP5/L6) Przedsięwzięcia na rzecz kształtowania nowej różnorodności i wielokulturowości miast śląskich (PNP5/L6)	Kształtowanie wielorakich umiejętności poznawczych obecnego i kolejnego pokolenia. (PNP1/L14) Projekt wzbogacania kapitału kulturowego umożliwiającego uczestnictwo w wydarzeniach artystyczno-kulturalnych i sportowo-rekreacyjnych (PNP1/L14) Projektowanie przestrzeni spotkań, kontaktów, budowania tkanki społecznej, integracji grup społeczno-zawodowych (PNP1/L16) Kształtowanie przestrzeni zrównoważonego transportu miejskiego – od skali lokalnej do metropolitalnej (PNP1/L16) Projekty budowania trzeciościłości realnej i wirtualnej wewnątrz i między miastami śląskimi – kanały przepływu informacji i kanały współpracy w różnych skalach terytorialnych (PNP1/L17) Investowanie w talenty artystyczne i profesjonalne (PNP1/L17) Kreowanie liderów rozwoju społecznego, kulturalnego, biznesowego (PNP1/L17) Projekty organizujące procesy decyzyjne na podstawie debat i deliberacji – przywódczo-kolaboratywne <i>governance</i> miejskie i międzymiejskie (PNP1/L19) Klamra spinająca miejskość/ klamra spinająca wszystkie wyzwania, przed którymi stoi młode dorosłe pokolenie (PNP1/L14UL19) Spójność stylu <i>governance</i> i obszaru tematycznego definiującego fundament miejskości Projekt strategicznej polityki miejskiej skutecznej w skali globalnej łączący w sobie marzenia i pragnienia dorosłego młodego pokolenia z inteligencją strategiczną liderów sceny miejskiej (+LS19)	Projekt towarzyszący polityce miejskiej dotyczący rozwoju i wykorzystania infrastruktury instytucjonalnej nauki, kultury i biznesu (PNP1/L20) Pakiet trzech projektów + projekt infrastrukturalny towarzyszący im: obiekty kultury, regenerowane tereny, łączalność w wymiarze przestrzeni realnej i wirtualnej (PNP3/L20) Kształtowanie i promowanie przestrzeni reprezentacyjnych (PNP4/L20)	Projekt zintegrowanej polityki terytorialnej miast śląskich nowej generacji oparty na obszarach miejskich i ich sieciach wewnątrz- i międzymiejskich (PNP3/L26) Polityka skierowana na zewnątrz (przyciąganie z otoczenia ludzi kreatywnych zawodów i kreatywnych profesjonalistów) i do wewnątrz (mobilizacja i zaangażowanie w kreowanie procesów rozwojowych oraz w zakorzenianiu pokolenia młodych dorosłych w kontaktach międzygeneracyjnych w dzielnicach peryferyjnych i śródmiejskich) (PNP3/L26) Projekt partnerstw i procedur współdziałania (PNP5/L27)	Investycje i instytucje na terenach poprzemysłowych, pogórnicych nakierowane na wzmocnienie klasy wielkomiejskiej i metropolitalnej – miejsca dla <i>startupów</i>, parki naukowo-technologiczne, klastry innowacji, nowa oferta miejsc rezydencjalnych (PNP2/L4) Projektowanie i realizacja atrakcyjnych przestrzeni zielonych, terenów rekreacyjnych, odwarzanie cenmy walorów przyrodniczych, ograniczanie intensywności zabudowy (PNP3/L1,4,5) Projekty integracji międzypokoleniowej realizowane wokół dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego miasta (PNP5/L4–5)

Pola trans- dyscypli- narne Perspek- tywy	Tkanki aktywności gospodarczej i społecznej (6,13)	Miejskosc i środowisko miejskie (14,16,17,18,19)	Branże i efekty infra- strukturalne (20,22,24)	Obszary miejskie i ich sieci (26,28)	Miasta śląskie w ekosystemach (1,2,4,5)
Perspektywa miast kreuujących się	Ożywione i bezpieczne przestrzenie kontaktów międzykulturowych klasy kreatywnej w dzielnicach śródmiejskich miast śląskich, w tym zintegrowane projekty wydarzeń i sieci miejsc uczestnictwa w spotkaniach kultury wysokiej (PKS1, PKS2, PKS3, PKS4/L13) Metropolitalny instytut aktywności obywatelskiej przyspieszający interakcję i kreowanie nowych inicjatyw w pro-tożsamościowych na rzecz metropolii (PKS3, PKS4/L6).	Międzynarodowa atrakcyjność i różnorodność udogodnień życia w metropolii tworzonych jako efekt synergicznej współpracy elit miast śląskich (PKS1, PKS2, PKS4/L14,16–19) Projekty wzmacniające atrakcyjność migracyjną determinowaną rynkiem pracy oraz rynkiem mieszkaniowym (PKS1, PKS2, PKS4/L14, 16–19)	Projekty współpracy międzysektorowej w metropolii na rzecz podniesienia zdolności funkcjonowania w międzynarodowych sieciach (PKS2, PKS3, PKS4/L20,22,24) Projekty rządowo-re-gionalne w zakresie gospodarowania terena-mi przemysłowymi i pogórzczymi – „bank” ofert inwestycyjnych (PKS1, PKS4/L22)	Interdyscyplinarne studia MBA w zakresie procesów transformacyjnych w metropolii (PKS2/L26,28) Partnerskie strategie atrakcyjności inwestycyjnej opracowane przez partnerów miejskich i biznesowych (PKS4/L26,28)	Metropolitalne projekty uatrakcyjnienia i podnoszenia funkcjonalności przestrzeni miejskich z uwzględnieniem ich wartości przyrodniczo-kulturowych. Nadawanie funkcji nowych terenów przemysłowych umożliwiających rozwój biznesu dla młodych ludzi oraz funkcje rezydencjalne (PKS1/L2,4)) Atrakcyjne oferty proinwestycyjne na <i>brownfieldach</i> miast śląskich. Metropolitalne projekty uatrakcyjnienia i podnoszenia funkcjonalności przestrzeni miejskich z uwzględnieniem ich wartości przyrodniczo-kulturowych (PKS2/L4,5) Metropolitalne projekty uatrakcyjnienia i podnoszenia funkcjonalności przestrzeni miejskich z uwzględnieniem ich wartości przyrodniczo-kulturowych (PKS4/L2,4–5)

Pola trans- dyscypli- narne Perspek- tywy	Perspektywa miast w procesie przemian				
	Tkanki aktywności gospodarczej i społecznej (6,13)	Miejscowość i środowisko miejskie (14,16,17,18,19)	Branże i efekty infrastrukturalne (20,22,24)	Obszary miejskie i ich sieci (26,28)	Miasta śląskie w ekosystemach (1,2,4,5)
	Projekty proekologiczne oparte na innowacjach społecznych aktywnych środowisk obywatelskich (PPP2/L6) Projekty wzmacniania integracji społecznej wokół dziedzictwa w przestrzeni kulturowej miast śląskich (PPP5/L6) Projekty promocji ikon urbanistycznych oraz oferty kształtowanej na bazie dzieciństwa techniczno-industrialnego miast śląskich (PPP5/L13) Oferta i wydarzenia sieciujące przestrzenie miejskie o wysokiej wartości kulturowej (PPP5/L13) Projekty edukacyjne na rzecz aktywności obywatelskiej dzieci i młodzieży (PPP6/L6) Instytucjonalne rozwiązania wymuszające różne formy partycypacji w procesach decyzyjnych (PPP6/L6)	Wewnątrz- i międzymiejskie projekty znaczenia kultury obywatelskiej na rzecz nowej tożsamości śląskiej (PPP2/L17) Projekty upowszechniania dobrych wzorców w zakresie współczesnej urbanistyki (PPP2/L19) Projekty transportu publicznego wspierające aktywności <i>night time economy</i> (PPP3/L13,16) Projekty odzwierciedlające historyczne środki transportu publicznego (PPP3/L14) Projekty edukacyjne przygotowujące kapitał ludzki w gospodarce inteligentnej i kreatywnej (PPP4/L19) Projekty rozwijające i wzmacniające sieci i klastry gospodarki inteligentnej i kreatywnej (PPP4/L20) Projekty odkrywania i promowania tożsamości i unikatowości przestrzeni miejskich oraz dostępności usług (PPP5/L14,16–19) Projekty wzmacniające tkankę społeczną w różnych skalach przestrzennych (PPP6/L14,16–19) Tworzenie potencjałów służących rozwijaniu autentyczności i zaangażowania tożsamościowego (PPP6/L14,16–19)	Partnerskie projekty angażujące potencjał naukowo-badawczy środowisk akademickich i biznesu na rzecz podnoszenia atrakcyjności i konkurencyjności śląskich miast (PPP2/L20) Projekty wzbogacania i promowania multimodalnego transportu publicznego wśród mieszkańców i menedżerów miast (PPP3/L22,24) Projekty odkrywające i nadające przyszłościowość znaczenie słabo wykorzystanym terenom, w tym pogórczym i poprzemysłowym (PPP5/L22) Projekty rozwijania systemów logistycznych miast metropolii na rzecz wielowymiarowej reintegracji przestrzeni (PPP5/L24) Projekty kreowania dialogu społecznego na podstawie kluczowych instytucji naukowo-badawczych i kulturalnych i środowisk biznesowych w miastach (PPP6/L20,26)	Projekt forum samorządowego wspólnego urbanistyki miast Aglomeracji Górnośląskiej (PPP2/L26) Projekty rozwijające istniejące rozwiązania multimodalne w aglomeracjach i metropoli (PPP3/L26) Projekt <i>forestry</i> edukacyjnego na rzecz przyszościowych zawodów transformacji energetycznej i gospodarczej w sieciach miast śląskich (PPP4/L28) Narzędzia międzymiejskiej, zintegrowanego projektowania przestrzeni miejskich (PPP5/L26,28) Projekty kreowania liderów dialogu społecznego na podstawie kluczowych instytucji naukowo-badawczych i kulturalnych i środowisk biznesowych w miastach (PPP6/L20,26)	Projekty międzymiejskie wykorzystywania zieleni miejskiej do podwyższania atrakcyjności przestrzeni publicznych oraz radzenia sobie z konsekwencjami zmian klimatu – projekty zielonej akupunktury miejskiej (PPP2/L2) Projekty przywracania wartości przyrodniczych w miastach śląskich – wspieranie sukcesji przyrodniczej (PPP2/L5) Projekty zapewniające łatwy dostęp do usług życia codziennego w dzielnicach i eksponujące specyfikę śląskiej przestrzeni kulturowej i przyrodniczej (PPP2/L4) Modernizacja multimodalnego transportu publicznego poprawiająca ciągłość ekosystemów w metropolii (PPP3/L2) Pakiet projektów i polityki zorientowanej na reintegrację ekologiczną i funkcjonalną przestrzeni miejskich (PPP5/L1–2,4–5)

Pola trans- dyscypli- narne Perspek- tywy	Tłanki aktywności gospodarczej i społecznej (6,13)	Miejscowość i środowisko miejskie (14,16,17,18,19)	Branże i efekty infrastrukturalne (20,22,24)	Obszary miejskie i ich sieci (26,28)	Miasta śląskie w ekosystemach (1,2,4,5)
Perspektywa miast inteligentnych i kreatywnych	Projekty bazujące na nowych nurtach wiedzy o mieście angażujące mieszkańców i zakorzeniające na nowo mieszkańców w dzielnicach (PIK1, PIK2/L6) Projekty inicjatyw i innowacji społecznych w dzielnicach korzystające z dobrych praktyk uznanych miast inteligentnych i kreatywnych (PIK1, PIK2/L6) Projekty budujące pozycję śląskich miast przez różnorodność aktywności czasu wolnego (PIK2/AKTYW13) Nowe oblicze miejscowości śląskich miast (PIK2/L13)		Projekty badawczo-rozwojowe ukierunkowane na biznes i kulturę angażujące kapitał intelektualny i kreatywny ludzi młodych kreujące dzielnice akademickie śląskich miast rdzennych aglomeracji miejskich (PIK1, PIK2, PIK3/L20) Projekty <i>startupów</i> miejscowego, innowacyjnego biznesu i reprezentacyjnych zespołów mieszkaniowych zagospodarowujących zdegradowane tereny miejskie (PIK2, PIK3/L22) Projekty systemów logistycznych i mobilności na rzecz metropolitalnych przestrzeni biznesowych, rezydencjalnych i turystyczno-rekreacyjnych (PIK2, PIK3, PIK4/L24)	Strategie projektowania i zarządzania procesami realnej i wirtualnej miast aglomeracji i metropolii posługujące się mechanizmami koordynacji, współpracy i partnerstwa (PIK1, PIK2, PIK3, PIK4/L26) Projekt procedur i narzędzi świata realnego i wirtualnego regulujących wspólnotowe akcje w przestrzeni aglomeracyjnej i metropolitalnej (PIK2, PIK3/L28)	Różnorodna oferta terenów inwestycyjnych atrakcyjnych dla innowacyjnego biznesu (PIK2/L4) Projekty zindywidualizowanych przestrzeni rezydencjalnych małej skali, w zabudowie śródmiejskiej (PIK3/L1–4) Projekt rozwoju alternatywnych form zieleni w przestrzeniach śródmiejskich (PIK3/L1–4) Śląski model inteligentnych dzielnic śródmiejskich zapewniający integrację ekosystemów sąsiadujących ze sobą miast (PIK3/L1–4) Projekty zagospodarowania śródmiejskich terenów poprzemysłowych i pogórnictwa umożliwiających rozwijanie idei inteligentnych dzielnic (PIK3/L1–4) Inteligentne projekty odwracające utracone wartości przyrodnicze i kulturowe w przestrzeniach śródmiejskich (PIK3/L1–4)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 25. Pomysły projektowe wysokiego priorytetu w perspektywach kształtowania miast śląskich nowej generacji w przekroju pól transdyscyplinarnych

Pola transdyscyplinarne Perspektywy	Tkanki aktywności gospodarczej i społecznej (6,13)	Miejskość i środowisko miejskie (16,17,19)	Branże i efekty infrastrukturalne (22,24)	Obszary miejskie i ich sieci (26,28)	Miasta śląskie w ekosystemach (2,5)
Perspektywa nowych pokoleń	Projekty tożsamościowe mające charakter różnych spotkań i wydarzeń wiążących mieszkańców ze swoimi dzielnicami (PNP1, PNP2/L6) Wzbogacanie usług i udogodnień życia codziennego podnoszących atrakcyjność dzielnic dla mieszkańców (PNP1, PNP2/L6) Biznesy czasu wolnego o wysokiej atrakcyjności oraz eksponowanie przestrzeni publicznych (PNP1, PNP2/L13) Współpraca w ramach sieci miast w kreowaniu oferty turystyki biznesowej i wydarzeń artystycznych i kulturalnych (PNP3/L13) Promowanie oferty turystyki biznesowej i wydarzeń artystycznych i kulturalnych (PNP3/L13) Edukacja oparta na upowszechnianiu i wykorzystywaniu dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego – budowanie świadomości i tożsamości lokalno-regionalnej na wszystkich poziomach edukacji (PNP4/L6) Kształtowanie kompetencji w zakresie zawodów związanych z wykorzystywaniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (PNP4/L6) Wspieranie kultury wysokiej wykorzystującej tradycje regionu (PNP4/L6) Międzypokoleniowy przekaz tożsamościowo-kulturowy (PNP5/L6) Przedsięwzięcia na rzecz kształtowania nowej różnorodności i wielokulturowości miast śląskich. (PNP5/L6)	Projektowanie przestrzeni spotkań, kontaktów, budowania tkanki społecznej, integracji grup społeczno-zawodowych (PNP1/L16) Kształtowanie przestrzeni zrównoważonego transportu miejskiego – od skali lokalnej do metropolitalnej (PNP1/L16) Projekt budowania rzeczywistości realnej i wirtualnej wewnątrz i między miastami śląskimi – kanały przepływu informacji i kanały współpracy w różnych skalach terytorialnych (PNP1/L17) Investowanie w talenty artystyczne i profesjonalne (PNP1/L17) Kreowanie liderów rozwoju społecznego, kulturalnego, biznesowego (PNP1/L17) Projekty organizujące procesy decyzyjne na podstawie debat i delibracji – przywódczo-kolaboratywne governance miejskie i międzymiejskie (PNP1/L19)		Projekt zintegrowanej polityki terytorialnej miast śląskich nowej generacji oparty na obszarach miejskich i ich sieciach wewnątrz- i międzymiejskich (PNP3/L26) Polityka skierowana na zewnątrz (przyciąganie z otoczenia ludzi kreatywnych zawodów i kreatywnych profesjonalistów) i do wewnątrz (mobilizacja i zaangażowanie w kreowanie procesów rozwojowych oraz w zakorzenianiu pokolenia młodych dorosłych w kontaktach międzypokoleniowych w dzielnicach peryferyjnych i śródmiejskich) (PNP3/L26)	Projektowanie i realizacja atrakcyjnych przestrzeni zielonych, terenów rekreacyjnych, odtwarzanie cennych walorów przyrodniczych, ograniczanie intensywności zabudowy (PNP3/L1, 4, 5) Projekty integracji międzypokoleniowej realizowane wokół dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego miasta (PNP5/L4-5)

Pola trans- dyscypli- narne Perspek- tywy	Tkanki aktywności gospodarczej i społecznej (6.13)	Miejskość i środowisko miejskie (16.17,19)	Branże i efekty infrastrukturalne (22.24)	Obszary miejskie i ich sieci (26.28)	Miasta śląskie w ekosystemach (2.5)
	Perspektywa PERSPEKTYWA	Perspektywa PERSPEKTYWA	Perspektywa PERSPEKTYWA	Perspektywa PERSPEKTYWA	Perspektywa PERSPEKTYWA
Perspektywa PERSPEKTYWA	Ożywione i bezpieczne przestrzenie kontak- tów międzykulturowych klasy kreatywnej w dzielnicach śródmiejskich miast śląskich, w tym zintegrowane projekty wydarzeń i sieci miejsc uczestnictwa w spotkaniach kultury wysokiej (PKS1, PKS2, PKS3, PKS4/L13). Metropolitalny instytut aktywności obywatel- skiej przyspieszający interakcję i kreowanie nowych inicjatyw pro-tożsamościowych na rzecz metropolii (PKS3, PKS4/L6)	Projekty wzmacniające tkankę spo- łeczną w różnych skalach przestrzen- nych (PPP6/L14,16-19) Tworzenie potencjałów służących rozwijaniu autentyczności i zaangażo- wania tożsamościowego (PPP6/ L14,16-19)	Projekty współpracy między- sektorowej w metropolii na rzecz podniesienia zdolności funkcjonowania w między- narodowych sieciach (PKS2, PKS3, PKS4/L20,22,24) Projekty rządowo-regionalne w zakresie gospodarowania terenami poprzemysłowymi i pogórnictwami – „bank” ofert inwestycyjnych. (PKS1, PKS4/L22)	Interdyscyplinarne studia MBA w zakresie proce- sów transformacyjnych w metropolii (PKS2/L26,28) Partnerskie strategie atrakcyjności inwesty- cyjnej opracowane przez partnerów miejskich i biznesowych (PKS4/ L26,28)	Atrakcyjne oferty proinwe- stycyjne na browinfeldach miast śląskich. Metropolitalne projekty uatrakcyjnienia i podnoszenia funkcjonal- ności przestrzeni miejskich z uwzględnieniem ich wartości przyrodniczo-kulturowych (PKS2/ L4.5) Metropolitalne projekty uatrakcyjnienia i podnoszenia funkcjonalności przestrzeni miejskich z uwzględnieniem ich wartości przyrodniczo-kul- turowych (PKS4/L2.4-5)
Perspektywa PERSPEKTYWA	Projekty edukacyjne na rzecz aktywności obywatelskiej dzieci i młodzieży (PPP6/L6) Instytucjonalne rozwiązania wymuszające różne formy partycypacji w procesach decy- zyjnych (PPP6/L6)	Projekty wzmacniające tkankę spo- łeczną w różnych skalach przestrzen- nych (PPP6/L14,16-19) Tworzenie potencjałów służących rozwijaniu autentyczności i zaangażo- wania tożsamościowego (PPP6/ L14,16-19)		Projekty kreowania lide- rów dialogu społecznego na podstawie kluczowych instytucji naukowo-ba- dawczych i kulturalnych i środowisk biznesowych w miastach (PPP6/L20,26)	
Perspektywa PERSPEKTYWA	Projekty bazujące na nowych nurtach wiedzy o mieście angażujące mieszkańców i zakorze- niające na nowo mieszkańców w dzielnicach (PIK1, PIK2/L6) Projekty inicjatyw i innowacji społecznych w dzielnicach korzystające z dobrych praktyk uznanych miast inteligentnych i kreatywnych (PIK1, PIK2/L6)			Strategie projektowania i zarządzania projektami w rzeczywistości realnej i wirtualnej miast aglome- racji i metropolii posłu- gujące się mechanizmami koordynacji, współpracy i partnerstwa (PIK1, PIK2, PIK3, PIK4/L26)	

Źródło: opracowanie własne.

Posługując się logiką uporządkowanych perspektyw kształtowania miast śląskich nowej generacji w połączeniu z logiką uporządkowanych pól transdyscyplinarnych, analizie poddajemy:

- perspektywę miast nowych pokoleń wspólnie z perspektywą miast kreujących się; młode, dorosłe pokolenie „Z” ze swoim kapitałem intelektualnym i kreatywnym jest kojarzone z perspektywą miast kreujących opartą na współkreowaniu i współzarządzaniu przyszłością miast śląskich,
- perspektywę miast w procesie przemian z perspektywą miast inteligentnych i kreatywnych; toczące się współcześnie procesy transformacji energetycznej, gospodarczej i transformacji zielonej powinny przybliżyć miasta śląskie do realiów gospodarki inteligentnej i kreatywnej.
- Połączone perspektywy miast nowych pokoleń i miast kreujących się ujawniają bogactwo pomysłów projektowych w dwóch sprzężonych ze sobą polach transdyscyplinarnych, którymi są tkanki aktywności gospodarczych i społecznych wraz z miejskością i środowiskiem miejskim. Wstępna analiza treści pomysłów projektowych pozwala na użycie stwierdzenia, że pomysły te dopełniają się i można je uznać za komplementarne. Perspektywy miast nowych pokoleń i miast kreujących się w połączonych dwóch polach transdyscyplinarnych, a mianowicie; miasta śląskie w ekosystemach z obszarami miejskimi z ich sieciami stanowią drugi wyróżniający się zbiór pomysłów projektowych. W pomysłach projektowych dominują treści związane z nowymi typami zintegrowanych polityk i strategii jakie warto podjąć i prowadzić w śląskich miastach widzianych poprzez sieci obszarów miejskich. Ważną dominantą pomysłów projektowych w analizowanych perspektywach i polach jest ich metropolitalny charakter w zakresie atrakcyjnych przestrzeni, atrakcyjności inwestycyjnej eksponując przy tym śląskie dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe jako podłoże umacniania tożsamości metropolitalnej. W polu transdyscyplinarnym branże i efekty infrastrukturalne ujawniły swoje znaczenie w perspektywie miast kreujących się pomysły projektowe akcentujące metropolitalną współpracę międzysektorową na rzecz podnoszenia zdolności miast śląskich funkcjonowania w międzynarodowych sieciach oraz wspólne projekty rządowo-regionalne dotyczące innowacyjnych ofert inwestycyjnych na *brownfieldach*.

W układzie perspektyw obejmujących miasta w procesie przemian oraz miasta inteligentne i kreatywne aktywne są trzy pola transdyscyplinarne, tkanki aktywności gospodarczej i społecznej, miejskość i środowisko miejskie, obszary miejskie i ich sieci. Pomysły projektowe zawarte w wymienionych polach akcentują aktywność obywatelską, inicjatywy i innowacje społeczne oraz kreowanie liderów dialogu społecznego na bazie autorytetów świata nauki, kultury i biznesu. Wszystko to przyniesie spodziewane efekty, jeśli w obszarach miejskich i ich sieciach miasta aglomeracji i metropolii posiadą zdolność posługiwania się mechanizmami koordynacji, współpracy i partnerstwa.

Zbiory pomysłów projektowych zawarte w tab. 25 wymagają ewaluacji z punktu widzenia rozpoznanego ekspercko zbioru celów strategicznych kształtowania miast śląskich nowej generacji oraz ujawnionych ograniczeń rozwojowych dotyczących potencjałów miast śląskich. W przypadku ujawnionych celów strategicznych *a priori* przyjmujemy, że jest to wielość niekonkurencyjnych celów. Każdy z nich domaga się osiągnięcia w zależności od stopnia wykorzystania posiadanych i powiększanych potencjałów. Na potencjały miast patrzymy przez pryzmat ograniczeń rozwojowych.

Cel strategiczny 1: Kreowanie miejsc atrakcyjnych, miejsc innowacyjnych relacji i zbiorowej inteligencji strategicznej jako źródeł kreatywności i innowacji biznesu.

Cel strategiczny 2: Pozycjonowanie przemysłu spotkań i wydarzeń na arenie międzynarodowej i wizerunkowe wzmocnienie śląskich miast.

Cel strategiczny 3: Budowanie miast śląskich nowej generacji przez wpływanie na procesy migracyjne i ograniczanie odpływu najbardziej mobilnych jednostek (pokolenie Z), posługując się mozaiką wartości pokolenia Z.

Cel strategiczny 4: Przyciąganie globalnych firm i internacjonalizacja rodzimych środowisk biznesu, nauki i kultury w miastach metropolii; wzmacnianie lokalnych środowisk.

Cel strategiczny 5: Wzmacnianie przywódco-kolaboratywnego stylu miejskiego *governance* budującego tkankę obywatelską w połączeniu z rozkwitem inicjatyw i innowacji społecznych oraz profesjonalizacją służb miejskich.

Cel strategiczny 6: Transfer dobrych praktyk związanych z kolejnymi generacjami miast inteligentnych i kreatywnych i upowszechniania wiedzy o mieście (*city science*) w miastach śląskich kreatywnych poprzez przyciąganie potencjałów z otoczenia międzynarodowego i wykorzystywanie ich do tworzenia nowych wartości gospodarczych i społecznych.

Ograniczenie rozwojowe 1: Duże, nieaktywne grupy społeczności lokalnych nieuczestniczące w tworzeniu inicjatyw i innowacji i w konsekwencji istnienie obszarów miejskich stagnacji społecznej i przedsiębiorczej.

Ograniczenie rozwojowe 2: Ograniczony napływ młodych rezydentów oraz odpływ młodych mieszkańców poszukujących nowych form spędzania czasu wolnego i prokulturalnych stylów życia.

Ograniczenie rozwojowe 3: Trwały niedorozwój aktywności czasu wolnego i przestrzeni związanych z tymi aktywnościami.

Ograniczenie rozwojowe 4: Niska otwartość na nowe nurty i trendy rozwojowe w śląskich miastach oraz niski poziom zainteresowania zjawiskami charakterystycznymi dla współczesnej urbanistyki w bliskim i dalszym otoczeniu.

Ograniczenie rozwojowe 5: Pogarszająca się wartość terenów miejskich i wzrost kosztów funkcjonowania struktur przestrzennych.

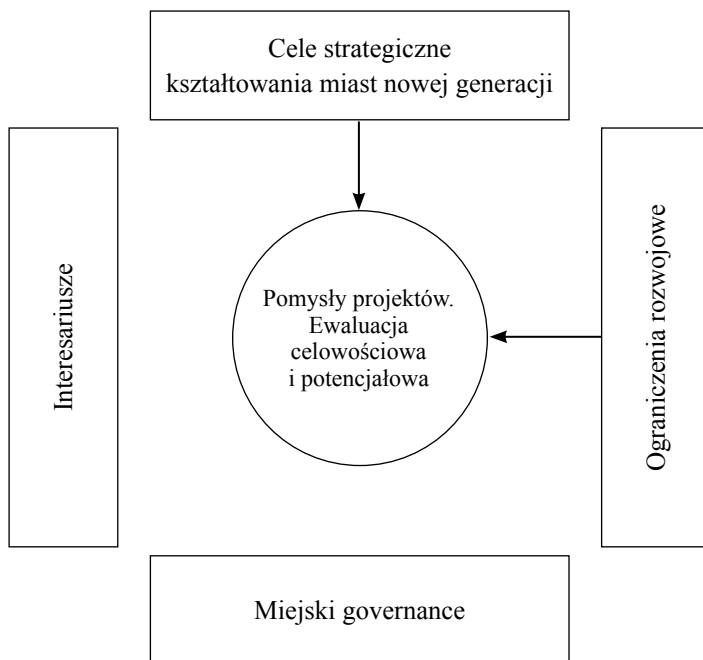
Ograniczenie rozwojowe 6: Ograniczona dynamika różnych sfer zagospodarowania przestrzennego; sfera biznesu, układy osadnicze, zagospodarowanie turystyczne.

Ograniczenie rozwojowe 7: Utrata inwestorów, nowych rezydentów, partnerów do współpracy, pogarszanie się klimatu inwestycyjnego.

Ograniczenie rozwojowe 8: Niskie, możliwe do osiągnięcia efekty równoważenia rozwoju we wszystkich wymiarach rozwoju miejskiego.

Ograniczenie rozwojowe 9: Zaawansowana dewastacja ekosystemów, utrzymujący się niezrównoważony rozwój miejski i postępująca dezintegracja ekosystemów.

Ograniczenie rozwojowe 10: Zaburzenie struktur funkcjonalno-przestrzennych w relacjach wewnątrz- i międzymiejskich, pogarszający się wizerunek miast, obniżenie wartości przestrzeni miejskich.

Ryc. 33. Ewaluacja pomysłów projektowych rozwijających miasta ślaskie nowej generacji

Źródło: opracowanie własne.

Kierując się sformułowanymi celami i rozpoznanymi ograniczeniami można wyróżnić dwa rodzaje postępowania ewaluacyjnego. Pierwszym z nich jest ocena celowości, co oznacza stwierdzenie, które projekty i w jakim stopniu pozwolą na osiąganie poszczególnych celów. Następuje w ten sposób przyporządkowanie projektów do celów, gdzie każdy z celów może zostać osiągnięty przez określony zbiór projektów. Drugim rodzajem oceny pomysłów projektowych jest ocena ich wykonalności z punktu widzenia ograniczeń rozwojowych. W jednym i drugim przypadku niezbędne jest uwzględnienie w procesie ewaluacji głównych interesariuszy miasta.

Słowo końcowe

Część IV monografii *Miasto nowej generacji. Miasto nowych pokoleń* zwiędza całość tekstu przez rozwinięcie jej zawartości o tematykę związaną ściśle z kształtowaniem miast nowej generacji na podstawie wyróżnienia czterech głównych perspektyw kształtujących przyszłość miast mających charakter poznawczy i aplikacyjny. W polu widzenia zespołu autorskiego znalazło się podejście transdyscyplinarne w kształtowaniu miast nowej generacji, co miało miejsce przez wy-

różnienie pięciu pól transdyscyplinarnych. W ostatnim, trzecim rozdziale części IV monografii podjęto próbę projektowania strategicznego miast nowej generacji ograniczając się do jego fazy ideacyjnej. W każdym z trzech rozdziałów intencją zespołu autorskiego było wydobyć przypadku miast śląskich jako obszaru aplikacji przeprowadzonych rozważań, podejść i analiz.

BIBLIOGRAFIA

- Abbas K., Qasim M. Z., Song H., Murshed M., Mahmood H., Younis I., 2022, *A Review of the Global Climate Change Impacts, Adaptation, and Sustainable Mitigation Measures*. Environmental Science and Pollution Research, 29(28): 42539–42559.
- Alawadhi S. et al. 2012, *Building Understanding of Smart City Initiatives*, [w:] EGOV, H. J. Scholl, M. Janssen, M. A. Wimmer, C. E. Moe, L. S. Flak (red.). LNCS, t. 7443: 40–53, Springer, Heidelberg, [https://doi.org/10.1007/978-3-642-33489-4_4].
- Albino V., Berardi U., Dangelico R. M., 2015, *Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives*. Journal of Urban Technology, 22(1): 3–21, [<https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>].
- Andersson M., Lavesson N., Niedomysl T., 2018, *Rural to Urban Long-distance Commuting in Sweden: Trends, Characteristics and Pathways*. Journal of Rural Studies, t. 59: 67–77.
- Angelidou M., 2015, *Smart Cities: a Conjuncture of Four Forces*. Cities, 47.
- Angelidou M., 2016, *Four European Smart City Strategies*. International Journal of Social Science Studies, t. 4, nr 4; April, 2016 ISSN 2324–8033E-ISSN 2324–8041, Published by Redfame Publishing URL, [<http://ijsss.redfame.com>], (17) (PDF) Four European Smart City Strategies, [https://www.researchgate.net/publication/297588483_Four_European_Smart_City_Strategies, dostęp: Apr 24 2019].
- Appio F. P., Lima M., Paroutis S., 2019, *Understanding Smart Cities: Innovation Ecosystems, Technological Advancements, and Societal Challenges*. Technological Forecasting and Social Change, 142: 1–14, [<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.12.018>].
- Arak P., 2018, *Mileniansi nie chcą być menadżerami*. Magazyn Teraz Polska, nr 2 [<https://magazynterazpolska.pl/pl/a/mileniansi-nie-chca-byc-menedzerami>].
- Archer K., 2013, *The City. The Basics*. Rotledge, London, New York.
- Arciszewska H., 2023, *Wielokulturowość społeczeństwa polskiego – wyzwania edukacyjne i badawcze*. Rozprawy Społeczne, t. 17: 1–19.
- Arciszewska H., 2023a, *Wielokulturowość jako zjawisko kulturowe, społeczne, polityczne*. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 616(1); 3–16, [<https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.2399>].

- Aslani M., Seipel S., 2022, *Automatic Identification of Utilizable Rooftop Areas in Digital Surface Models for Photovoltaics Potential Assessment*. Applied Energy, t. 306, nr.118033: 1–17.
- Azarova V., Cohen J., Friedl Ch., Reichl J., 2019, *Designing Local Renewable Energy Communities to Increase Social Acceptance: Evidence from a Choice Experiment in Austria, Germany, Italy, and Switzerland*. Energy Policy, (132), [https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421519304379].
- Babbie E., 2003, *Badania społeczne w praktyce*. Przeł. W. Betkiewicz *et al.* Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Baldi G., Megaro A., Carrubbo L., 2023, *Small-Town Citizens' Technology Acceptance of Smart and Sustainable City Development*. Sustainability, 15: 325, [https://doi.org/10.3390/su15010325].
- Barciak A. (red.), 2020, *Katowice i Ostrawa – dwa ośrodki przemysłowe: początki, rozwój, przyszłość*. Muzeum Historii Katowic, Katowice.
- Barciak A., 2022, *Zabrze. Przez stulecia. Monografia*. Wyd. Pasaż Kraków – Zabrze.
- Baron M., Kuźnik F., 2017, *Economic Basis for Functioning of a Smart City*. Studia Regionalia KPZK PAN, t. LI, Warszawa.
- Bartoszek A., Berais J., Drobnik A., Gasidło K., Gorgoń J., Kafka K., Komornicki T., Klasik A., Opania Sz., Podhalański B., Sitek S., Starzewska-Sikorska A., Sz wajca D., Wra na K., 2020, *Marka i wizerunek miast. Doświadczenia miast śląskich*. Studia KPZK PAN, t. 6/198, Warszawa.
- Batty M., 2020, *How Disruptive Are New Urban Technologies?* Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, [https:// doi.org/10.1177/2399808320902574].
- Bauman Z., 2006, *Płynna nowoczesność*. Wyd. Literackie, Kraków.
- Bawany N. Z., Shamsi J. A., 2015, *Smart City Architecture: Vision and Challenges*. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 6(11): 1–11, [https:// dx.doi.org/10.14569/IJACSA.2015.061132].
- Bibri S. E., 2020a, *The Eco-city and Its Core Environmental Dimension of Sustainability: Green Energy Technologies and Their Integration with Data-driven Smart Solutions*. Energy Informatics, 3(1), [https://doi.org/10.1186/s42162–020-00107–7].
- Bierwiazek K., 2013, *Wokół tożsamości przestrzennej mieszkańców województwa Śląskiego*. Górnośląskie Studia Socjologiczne, Seria Nowa, 4: 15–28.
- Bierwiazek K., 2016, *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Bilton Ch., 2007, *Management and Creatiivty: from Creative Industries to Creative Management*. Blackwell Publishing, Malden MA USA, Oxford UK: 2–6.
- Bishop P., Williams L. 2012, *The Temporary City*. Routledge, London, New York.
- Biuletyn KPZK PAN*, z. 273–274, Klasik A., Kuźnik F. (red.). (n.d.). Warszawa, [https:// www.researchgate.net/publication/339569912].
- Blakely E. J., Bradshaw T. D., 2002, *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*. Sage Publications, Thousand Oaks-London-New Delhi.

- Blazy R., 2008, *Konkurencyjność miast w aglomeracji policentrycznej na przykładzie Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*. Czasopismo Techniczne Architektura, 105(5-A): 175–183.
- Bohl C. C., 2002, *Place Making: Developing Town Centers, Main Streets, and Urban Villages*. Urban Land Institute.
- Borkowska K., Osborne M., 2018, *Locating the Fourth Helix: Rethinking the Role of Civil Society in Developing Smart Learning Cities*. International Review of Education, 64: 1–18, DOI: 10.1007/ s11159–018-9723–0.
- Bögel P. M., Upham P., Shahrokni H., Kordas O., 2021, *What Is Needed for Citizen-centered Urban Energy Transitions: Insights on Attitudes towards Decentralized Energy Storage*. Energy Policy, t. 149, 112032, [https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112032].
- Bradecki T., Stangel M., Twardoch A., 2015, *Mieszkać w mieście – problematyka lokalizacji miejsca zamieszkania na przykładzie Gliwic*, [w:] *Mieszkać w mieście. Region – miasto – wieś*, T. 1: *Sprawy mieszkaniowe*, A. Twardoch (red.). Wyd. Naukowe Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Brandford N., 2004. *Creative Cities. Structured Policy Dialogue Backgrounder*. Canadian Policy Reserch Network.
- Braudel F., 1992a, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. I. *Struktury codzienności. Możliwe i niemożliwe*, PIW, Warszawa.
- Braudel F., 1992b, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. II, *Gry wymiany*, PIW, Warszawa.
- Braudel F., 1992c, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. III. *Czas świata*, PIW, Warszawa.
- Breeze P., 2017, *Electricity Generation and the Environment*. Academic Press (Elsevier), London, UK.
- Brown J., Duguid P., 2000, *The Social Life of Information*. Harvard Business School Press, Boston.
- Brzeziński Ł., Wyrwicka M. K., 2022, *Fundamental Directions of the Development of the Smart Cities Concept and Solutions in Poland*. Energies, 15(21), [https://doi.org/10.3390/en15218213].
- Budner W., Gorynia M., 2021, *Czy pandemia zmieni nam miasta i regiony?* Obserwator Finansowy, 8 czerwca 2021, [https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/czy- pandemia-zmieni-nam-miasta-i-regiony/, dostęp 10 lutego 2024].
- Buchanan C., 2020, *What Is Strategic Design, an Examination of New Design Activity in the Public and Civic Sectors*. [core.ac.uk/download/pdf/337272699.pdf]: 246–254.
- Calzada I., Cobo C., 2015, *Unplugging: Deconstructing the Smart City*. Journal of Urban Technology, 22(1): 23–43, [https://doi.org/10.1080/10630732.2014.971535].
- Carbonaro G., Leanza E., McCann P., Medda F., 2018, *Demographic Decline, Population Aging, and Modern Financial Approaches to Urban Policy*. International Regional Science Review, t. 41 wyd. 2: 210–232, [https://doi.org/10.1177/0160017616675916].
- Careri F., 2013, *Transurbance*, [w:] *Terrain Vague*, P. Barron, M. Mariani. New York.

- Carmona M., De Magalhães C., Hammond L., 2008, *Public Space. The Management Dimension*. Routledge, Taylor and Francis Group, London – New York.
- Carpentier J., Sablonniere R., 2013, *Identity Profiles and Well-being of Multicultural Immigrants: the Case of Canadian Immigrants Living in Quebec*. *Frontiers in Psychology*, t. 4: 1–14.
- Castells imię., 2007, *Spoleczeństwo sieci* (przeł. M. Marody *et al.*), Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Churski P., Hedorowicz I., Konecka-Szydłowska B., Perdał R., 2020, *Teoretyczny i praktyczny wymiar polityki rozwoju zorientowanej terytorialnie*. *Studia KPZK PAN*, t. 9/201, Warszawa.
- Ciesiółka P., 2014, *Wpływ funduszy Unii Europejskiej na proces rewitalizacji w Poznaniu na tle największych miast w Polsce*. „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, z. 27, Poznań: 101–121.
- Cieślak B., Nagler P., van Oort F., 2024, *How Administrative Degradation Affects Middle-sized Cities: Lessons from Poland's 1998 Regional Reform*. *Regional Studies*, [<https://doi.org/10.1080/00343404.2024.2328154>].
- Cities of the Future: Planning for the Needs of Next Generation City Dwellers*, 2018, The Economist, Intelligence Unit.
- Cities of the Future. Next Generation City Action*, 2023, UIA Congress: 1–5.
- Deakin M., 2014, *From Intelligent to Smart Cities*, [w:] *Smart Cities. Governing, Modeling and Analyzing the Transition*, M. Deakin (red.). Routledge, London, New York: 15–32.
- Coninck H., Revi A., Babiker M., Bertoldi P., Buckeridge M., Cartwright A., Dong W., Ford J., Fuss S., Hourcade J.-C., Ley D., Mechler R., Newman P., Revokatova A., Schultz S., Steg L., Sugiyama T., 2018, *Strengthening and Implementing the Global Response*, Global Warming of 1.5°C, An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change: 313–443, [https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2018/11/SR15_Chapter4_Low_Res.pdf].
- Copenhagen Smart City Strategy*, 2016, [www.niras.dk/media/1585/kimspiegelbergsteitzer.pdf].
- Cote M., 2011, *Envisioning Transmission Transition: Denmark's Incremental Shifts Towards Energy Independence*. *Berkeley Planning Journal*, 23(1), [<https://doi.org/10.5070/bp323111447>].
- Creswell J. W., 2013, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Przeł. J. Gilewicz, Wyd. UJ, Kraków.
- Cugurullo F., 2020, *Urban Artificial Intelligence: from Automation to Autonomy in the Smart City*. *Front Sustain Cities* 2:1–14.
- Cybul A., Majcherkiewicz T., 2005, *Wielokulturowość regionu środkowoeuropejskiego a narody i państwa narodowe: przykład Górnego Śląska*. *Sprawy Narodowościowe*, z. 26: 135–156.

- Czakon P., 2015, *Nowa martwa dzielnica? Katowicka Strefa Kultury w perspektywie myśli urbanistycznej Jane Jacobs*. Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica, (54): 141–157, [https://doi.org/10.18778/0208–600X.54.10].
- Czakon P., Jarczewski W., 2023, *Funkcjonowanie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM) na tle rozwiązań europejskich*. Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków.
- Czakon D., Boruta M., Hołda R., Kantor R., 2012, *Kim jestem? Kim jesteśmy? Antropologiczne i socjologiczne konteksty współczesnej tożsamości*. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Czepczyński M., 2012, *Przestrzeń publiczna jako forma reprezentacji społeczności lokalnych. Między animacją a hibernacją małych miast woj. pomorskiego*. Studia KPZK PAN, t. CXLIV, Warszawa: 7–19.
- Czerliński M., Jadach-Sepiolo A., Kaczorowski J., Kijania W., Kozłowska P., Kupiec T., Makurat D., Paczek B., Pinkosz M., Widłak J., Wolański M., 2022, *Ewaluacja funkcjonowania związku metropolitalnego „Górnośląsko- Zagłębiowska Metropolia” w kontekście realizacji polityki spójności*. Warszawa, Wolański, EGO.
- Czornik M., Gibas P., 2020, *Zagospodarowanie przestrzenne miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*. Studia Regionalne i Lokalne, (3 (81)), 80–93.
- d’Albergo E., Lefèvre C., 2018, *Constructing Metropolitan Scales: Economic, Political and Discursive Determinants*. Territory, Politics, Governance, nr 6(2): 147–158, [https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1459203, dostęp: 14.11.2019].
- D’Amico G., L’Abbate P., Liao W., Yigitcanlar T., Ioppolo G., 2020, *Understanding Sensor Cities: Insights from Technology Giant Company Driven Smart Urbanism Practices*. Sensors, 20: 4391.
- Dawson R., 2008, *The Flow Economy – Opportunities and Risks in the New Convergence*, [w:] *Living Networks. Leading Your Company, Customers, and Partners*, R. Dawson. Lulu Press Inc., Morrisville.
- Davoudi S., Evans N., Governa F., Santangelo M., 2008, *Territorial Governance in the Making. Approaches, Methodologies, Practices*. Boletín de la A.G.E., nr 46: 33–52.
- Deakin M., 2014, *From Intelligent to Smart Cities*, [w:] *Smart Cities. Governing, Modeling and Analyzing the Transition*, M. Deakin (red.). Routledge, London, New York: 15–32.
- Devine-Wright P., 2007, *Energy Citizenship: Psychological Aspects of Evolution in Sustainable Energy Technologies*, [w:] *Governing Technology for Sustainability*, W J. Murphy (red.): 63–88. Routledge.
- Dębski J., 2001, *Gospodarka przestrzenna jej geneza, stan i rozwój*. Wyd. WSFiZ, Białystok.
- Dolińska K., Makaro J., 2019, *Wielokulturowy Wrocław – między kreacją, wyobrażeniem a rzeczywistością*. Nauka, nr 3: 105–123, [https://doi.org/10.24425/NAUKA.2019.129247].
- Domański R., 2006, *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

- Dorożyński T., 2007, *Rola zasad wspólnotowej polityki spójności w skutecznym wykorzystaniu funduszy unijnych*. „ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS. FOLIA OECONOMICA”, nr 209, Łódź: 257–268.
- Dovey K., 2014, *The Temporary City*. Journal of Urban Design, t. 19.
- Drobniak A., 2012, *The Urban Resilience – Economic Perspective*. Journal of Economics & Management, t. 10, University of Economics in Katowice.
- Drobniak A., 2015, *Koncepcja Urban Resilience: narzędzie strategicznej diagnozy i monitoringu miast*. Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny, Rok LXXVII, z. 1.
- Drobniak A., Plac K., 2015, *Urban Resilience – transformacja miast przemysłowych aglomeracji górnośląskiej*. Studia Ekonomiczne, UE w Katowicach, Ekonomia, 4(250): 75–98.
- Dubiel B., 2018, *Rola terenów zielonych w zrównoważonym rozwoju miasta w woj. śląskim*. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, 527: 36–44.
- Dymnicka M., Starosta P., 2018, *Tożsamość i przynależność do miasta w dobie globalizacji*. Miscellanea Anthropologica Sociologica, 19 (1): 83–100.
- Dyszy M., 2017, *Migracje wewnętrzne ludności w wybranych gminach wiejskich województwa śląskiego w latach 2002–2015*. Acta Geographica Silesiana, 11/2 (26): 17–19.
- Dyszy M., Zuzanska-Żyśko E., 2020, *Strefy wpływu miast a migracje ludności w regionie policentrycznym*. Konwersatorium Wiedzy o Mieście, 33(5): 101–114.
- Dziemianowicz W., 2023, *Strategie samorządowe w Polsce – refleksyjnie i przyszłościowo*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa-Kraków.
- Eckhardt G. M., Bardhi F., 2016, *The Relationship between Access Practices and Economic Systems*. Journal of the Association for Consumer Research, 1(2): 210–225.
- Eleutheriou V., Macedo M., 2017, *Human Dimension and the Future of Smart Cities*. [www.icono14.es/actas948].
- El-Sayed A., Kamel M., 2020, *Climatic Changes and Their Role in Emergence and Re-emergence of Diseases*. Environmental Science and Pollution Research, 27: 22336–22352.
- Europejski Zielony Ład*, (COM, 2019, 0640), Komunikat Komisji Do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Europejski Zielony Ład, COM/2019/640 final.
- Everard M., McInnes R., 2013, *Systemic Solutions for Multi-benefit Water and Environmental Management*. The Science of the Total Environment: 461–462, 170–179.
- Fakhraian E., Alier M., Valls Dalmau F., Nameni A., Guerrero M. J. C., 2021, *The Urban Rooftop Photovoltaic Potential Determination*. Sustainability, t.13, nr 7447, [https://doi.org/10.3390/su13137447].
- Fawzy S., Osman A., Doran J., Rooney D., 2020, *Strategies for Mitigation of Climate Change: a Review*. Environmental Chemistry Letters, 18: 2069–2094.
- First D., Jabłoński M., 2023. *Implementacja idei smart city w zarządzaniu miastem. Ocena i oczekiwania mieszkańców na przykładzie studentów krakowskich uczelni*. Prace Naukowe UE we Wrocławiu, nr 4, t. 67, Wrocław: 51–64.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., 2001, *Metody badawcze w naukach społecznych*. Wyd. Zys i S-ka, Poznań.

- Franta M., 2012, *Rewitalizacja w obszarach miast Górnego Śląska*. „Architektura. Czasopismo Techniczne”, Wyd. Politechniki Krakowskiej 3-A, z. 12 (rok 109), Kraków: 287–291.
- Gajda A., Jarczewski W., Koj J., Mróz M., Mucha A., Sykała Ł., 2019, *Rewitalizacja centrów miast*, [w:] *Rewitalizacja. Raport o stanie polskich miast*, W. Jarczewski (red.). Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków: 85–94.
- Garcia-Lamarca M., Anguelovski I., Cole H., Connolly J. J. T., Argüelles L., Baró F., Loveless S., Pérez del Pulgar Frowein C., Shokry G., 2021, *Urban Green Boosterism and City Affordability: For Whom Is the ‘Branded’ Green City?* *Urban Studies*, 58(1), [<https://doi.org/10.1177/0042098019885330>].
- Gartland L., 2008, *Heat Islands: Understanding and Mitigating Heat in Urban Areas*. Earthscan, London.
- Gasidło K., Klasik A., Podhalański B. *et al.*, 2020, *Marka i wizerunek miast. Doświadczenia miast śląskich*. KPZK PAN, Warszawa.
- Gatto A., 2022, *The Energy Futures We Want: A Research and Policy Agenda for Energy Transitions*. *Energy Res. Soc. Sci.*, 89, 102639.
- Gawłowski R., 2010, *Polityczne bariery rozwoju obszarów metropolitalnych*. *Świat Idei i Polityki*, (10): 53–69.
- Gibas P., Majorek A., 2020, *Analysis of Land-Use Change between 2012–2018 in Europe in Terms of Sustainable Development*. *Land*, 9(2):46, [<https://doi.org/10.3390/land9020046>].
- Gill-Piątek H., Grunt-Mejer J., 2017, *Krótkie historie rewitalizacyjne*, [w:] *Miasto na Plus. Eseje o polskich przestrzeniach miejskich*, H. Mazur (red.). Wyd. Wysoki Zamek, Kraków: 61–88.
- Glebova E., Lewicki W., 2022, *Smart Cities’ Digital Transformation*, [w:] *Smart Cities and Tourism: Co-Creating Experiences, Challenges and Opportunities: 548 Co-Creating Experiences, Challenges and Opportunities*, D. Buhalis, B. Taheri, R. Rahimi (red.). Goodfellow Publishers, Oxford, UK.
- Golka M., 2010, *Imiona wielokulturowości*. Warszawskie Wyd. Literackie MUZA, Warszawa.
- Gomółka M., 2022, *Odczarowane góry – warszawskie wieżowce jako wizerunkowe narzędzie wielkiego kapitału*, [w:] *Krajobraz architektoniczny Warszawy*, S. Gzell (red.). Wyd. Blue Bird, Warszawa.
- Gońda M., Klaus W., 2018, *Czynniki kształtujące polską politykę imigracyjną i integracyjną w opinii badaczy i praktyków*. *Polityka Społeczna*, 536 (11–12): 16–23.
- Gorzela G., 2000, *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*. *Studia Lokalne i Regionalne*, 3(3).
- Gozdecka D. A., Ercan S. A., Kmak M., 2014, *From Multiculturalism to Post-multiculturalism: Trends and Paradoxes*. *Journal of Sociology*, t. 50 (1): 51–64.
- Górnica J. Mazur, S. (red.), 2012, *Zarządzanie strategiczne rozwojem*. MRR, Warszawa.
- Górska A., 2023, *Wpływ pandemii COVID-19 na ubóstwo energetyczne w UE*. *Przegląd Politologiczny*, (1): 109–128, [<https://doi.org/10.14746/pp.2022.28.1.8>].

- Graeme H., 2005, *Migrants in Society: Diversity Cohesion*. Global Commission on International Migration: 1–51.
- Green E., Staerkle Ch., 2013, *Migration and Multiculturalism*, [w:] L. Huddy, D. O. Sears, J. S. Levy (red.). Oxford Handbook of Political Psychology: 852–889.
- Grzonka D., 2010, *Indywidualna tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym*. Państwo i Społeczeństwo, nr 3: 39–58.
- GUS, 2020, *Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2020 r.*, Warszawa, Szczecin.
- GUS, 2021, *Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2021 r.*, Warszawa, Szczecin.
- GUS, 2023, *Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2023 r.*, Warszawa, Szczecin.
- Gutowski B., 2006, *Przestrzeń marzycieli. Miasta jako projekt utopijny*. Wyd. Instytut Historii Sztuki UKSW, Warszawa.
- Gwosdz K., 2004, *Ewolucja rangi miejscowości w konurbacji przemysłowej. Przypadek Górnego Śląska (1830–2000)*. Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, UJ, Kraków.
- Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., 2012, *Struktura funkcjonalna i powiązania miast konurbacji katowickiej po dwóch dekadach restrukturyzacji*. Przegląd Geograficzny, 84(4): 483–507.
- Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., Czakon P., 2021, *Poziom i dynamika rozwoju gospodarczego na obszarze GZM z uwzględnieniem funkcji metropolitalnych*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków.
- Gzell S., 2015, *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej: 131.
- Gzell S., Świeżewska K., 2015, *Zarządzanie chaosem. Koncepcja tymczasowego wykorzystania przestrzeni w mieście*. Biuletyn KPZK PAN, z. 259: 143–158.
- Hadorn G. H., Hoffmann-Riem H., Biber-Klemm S., Grossenbacher-Mansuy W., Joye D., Pohl C., ... Zemp E. (red.), 2008, *Handbook of Transdisciplinary Research*. Springer, Dordrecht.
- Halama A., Majorek A., 2022, *Photovoltaic Microgeneration (RES) in Selected Major Cities in Silesian Voivodeship*. Economics and Environment, 80(1): 109–124, [https://doi.org/10.34659/eis.2022.80.1. 430].
- Hall S., 2002, *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, [w:] *The Work of Representation*, S. Hall (red.). Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Harari Y. N., 2018, *21 lekcji na XXI wiek*. Wyd. Literackie, Kraków (e-book).
- Harari Y. N., 2022, *Sapiens. Od zwierząt do bogów*. Wyd. Literackie, Kraków (e-book).
- Heczko-Hyłowa E., 2009, *Rewitalizacja polskich miast w świetle wymagań Funduszy Strukturalnych UE 2004–2006 jako wdrażanie europejskiego podejścia systemowego*, [w:] *Finansowanie i gospodarka nieruchomościami w procesach rewitalizacji*, M. Bryx (red.). Seria Rewitalizacja Miast Polskich, nr 7: 157–186.
- Heffner K., 2005, *Czynniki integracji struktury metropolitarnej w aglomeracji wielośrodkowej*, [w:] *Region w procesie przemian. Aspekt socjologiczny i ekonomiczny*, W. Jacher, A. Klasik (red.). Wyd. Gnome, Katowice: 143–152.

- Heffner K., 2007, *Katowice – Opole: relacje konkurencji na Górnym Śląsku*, [w:] *Zmieniające się oblicza regionu górnośląskiego*, W. Jacher, A. Klasik, (red.). Polska Akademia Nauk – Oddział w Katowicach, Wyd. Gnome, Katowice: 114–123.
- Heffner K., 2015, *Obszary funkcjonalne miast – problemy z kształtowaniem i funkcjonowaniem obszarów wiejskich*. Studia KPZK PAN, t. CLXI, Warszawa.
- Heffner K., 2017, *Rozwój ośrodków regionalnych a procesy decentralizacji i dekoncentracji sektora publicznego*, [w:] *Teoria i praktyka rozwoju obszarów funkcjonalnych*, T. Kudłacz, P. Branka (red.). Studia KPZK PAN, t. CLXXIV, Warszawa.
- Heffner K., 2023, *Funkcjonowanie układów miejskich i ewolucja zagospodarowania przestrzeni miast*, [w:] *Przestrzeń i regiony w nowoczesnej gospodarce. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Korenikowi*, D. Rynio, A. Zakrzewska-Półtorak (red.). Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław: 40–63.
- Heffner K., Polko A., 2006, *Wpływ struktury policentrycznej oraz obszarów problemowych na przedsiębiorczość, konkurencyjność i rozwój regionalny – przypadek Aglomeracji Górnośląskiej*, [w:] *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, A. Klasik (red.). Wyd. AE im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice: 351–366.
- Heffner K., Gibas P., 2014, *Zasięg stref oddziaływania metropolii*. Studia Miejskie, 13: 9–26.
- Heffner K., Gibas P., 2015, *Obszary funkcjonalne i ich związki z zasięgiem oddziaływania ośrodków subregionalnych (na przykładzie województwa opolskiego)*. Studia Miejskie, 18, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, [<https://doi.org/10.25167/sm.2422>].
- Heffner K., Klemens B., 2016, *Wpływ polityki miejskiej i miejskich obszarów funkcjonalnych na rozwój obszarów wiejskich*. Studia KPZK PAN, t. CLXVII, Warszawa.
- Heffner K., Klemens B., Solga B., 2019, *Challenges of Regional Development in the Context of Population Ageing. Analysis Based on the Example of Opolskie Voivodeship*. Sustainability, 11, 5207, doi:10.3390/su11195207.
- Heffner K., Gasidło K., Klasik A., Majorek A., Polko A., Noworól A., Janik M., Klemens B., Wyrzykowska A., Stankiewicz B. et al. 2022, *Miasta w procesie przemian. W kierunku nowego stylu zarządzania miejskiego*. Studia KPZK PAN, t. 12/204, Warszawa.
- Hersperger A. M., Oliveira E., Pagliarin S., Palka G., Verburg P., Bolliger J., Grădinaru S., 2018, *Urban Land-use Change: The Role of Strategic Spatial Planning*. Global Environmental Change, 51: 32–42, [<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.05.001>, dostęp 27.12.2023].
- Holland R., 2008, *Will the Real Smart City Stand up?* City, 12:3: 302–320.
- Hoon H., Scott H., 2018, *Introduction: Innovation and Identity in Next – Generation Smart Cities*. City. Culture and Society, t. 12: 1–4.
- Hossain M., 2020, *Sharing Economy: A Comprehensive Literature Review*. International Journal of Hospitality Management, 87, [<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102470>].
- Hryniewicz J. T., 2011, *Imigracja i wielokulturowość w warunkach dużego dystansu kulturowego*. Studia Regionalne i Lokalne, 12(45): 5–24.
- Huckelba A. L., Van Lange P. A., 2020, *The Silent Killer: Consequences of Climate Change and How to Survive Past the Year 2050*. Sustainability, 12(9), 3757.

- International Conference “Multipolar Patterns of Urban Development-Competition or Cooperation”*, UE, Łódź (referat niepub.).
- IPCC, 2014, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Summary for Policymakers*, Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, [https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf].
- IPCC, 2021, *Summary for Policymakers. In Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*;
- IPCC, 2023, *Climate Change 2023, Synthesis Report. Summary for Policymakers*. WMO (World Meteorological Organization)–UNEP (UN Environment Programme), [https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf, dostęp: 1.12.2024].
- IRENA, 2016, *Renewable Energy in Cities*, [https://www.irena.org/publications/2016/Oct/ Renewable-Energy-in-Cities].
- Jakubowski K., 2019, *Czwarta przyroda w mieście*. Autoportret Pism o dobrej przestrzeni, nr 3 (66) 2019, Małopolski Instytut Kultury w Krakowie, [https://www.autoportret.pl/artykuly/czwarta-przyroda-w-miescie/. dostęp 28.01.2024].
- Jakubowski K., 2020, *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*. Fundacja Dzieci w Naturę, Kraków.
- Janas K., 2020, *Miejskość jako styl życia, czyli gdzie się podzieli nowi mieszkańcy?* „Przegląd Socjologiczny”, nr 2 (69), Łódź: 73–94.
- Janik L., 2023, *Zieleń w rękach mieszkańców – miejsce zieleni w budżetach obywatelskich Katowic w latach 2016–2021*. Prace Geograficzne, z. 172: 57–81.
- Janiszek M., 2015, *Zielona infrastruktura jako koncepcja rozwoju współczesnego miasta*. „Studia Miejskie”, nr 19, Wyd. UE w Katowicach, Katowice: 99–108.
- Janiszewska A., 2009, *Gospodarka przestrzenna – definicje i powiązania z innymi naukami*. Przestrzeń – Społeczeństwo – Gospodarka, nr 9: 11–21.
- Januchta-Szostak A., 2022, *Adaptacja miast do zmiany klimatu? Pomogą rozwiązania bliskie naturze*. „Nauka o klimacie dla sceptycznych”, [https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/januchta-szostak-adaptacja-miast-do-zmiany-klimatu-pomoga-rozwiazania-bliiskie-naturze].
- Jarecki W., 2017, *Imigracja zarobkowa w Polsce. Stan i perspektywy emigracji z Ukrainy do Polski*. Zeszyty Naukowe UE w Krakowie, 964(4): 135–151.
- Jarnecki M., 2011, *Wielokulturowość jako atut i atrakcja turystyczna*. Turystyka kulturowa: 10, 4–24.
- Jaroszewicz J., Degórska B., 2009, *Koncepcja modelu analiz przestrzennych do identyfikacji terenów wyłączonych z zabudowy, na potrzeby Studiów Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego gmin miejskich*. Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji, t. 20: 147–160.
- Jessop B., 2016, *Wstęp. Narodziny współzarządzania i ryzyka jego zawodności: przypadek rozwoju gospodarczego*, [w:] *Governance. Wybór tekstów klasycznych*, J. Hausner, B. Jessop S., Mazur. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.

- Juzwa N., Gasidło K., 2001, *After Locking out the Mines. Forming New Relations between Towns of Upper Silesia Conurbation*. International Conference “Multipolar Patterns of Urban Development-Competition or Cooperation”, UŁ, Łódź (referat niepub.).
- Kaasa A., Vadi M., Varblane U., 2014, *Regional Cultural Differences within European Countries: Evidence from Multi-country Surveys*. Journal of International Business, Springer: 1–34.
- Kabisch N., Frantzeskaki N., Pauleit S., Artmann M., Davis M., Haase D., ... Bonn A., 2016, *Nature-based Solutions to Climate Change Mitigation and Adaptation in Urban Areas – Perspectives on Indicators, Knowledge Gaps, Opportunities and Barriers for Action*. Ecology and Society, 21(2), 39.
- Kaczmarek B., 2010, *Stymulowanie rozwoju lokalnego*, [w:] *Problemy regionalizmu*, J. Rymarczyk, M. Domiter, W. Michalczyk (red.). Wyd. UE we Wrocławiu, Prace Naukowe UE we Wrocławiu, 150, Wrocław.
- Kaczmarek T., 2017, *Miejskie obszary funkcjonalne – problemy integracji zarządzania*, [w:] *Teoria i praktyka rozwoju obszarów funkcjonalnych*, T. Kudłacz i P. Brańka (red.). Studia KPZK PAN, t. CLXXIV, Warszawa.
- Kałuża-Kopias D., 2014, *Atrakcyjność migracyjna wielkich miast – stan obecny i perspektywy*. Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje, nr 27(4): 41–54.
- Kantor R., 2006, *Wielokulturowość miasta: prolegomena do badań nad zróżnicowaniem kulturowym społeczności miejskiej Krakowa*. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, 8: 37–46.
- Karpińska L., Śmiech S., 2021, *Breaking the Cycle of Energy Poverty. Will Poland Make It?* Energy Economics, t. 94, 105063, [<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.105063>]
- Kayser A., Wenger K., Keller A., Attinger W., Felix H. R., Gupta S. K., Schulin R., 2000, *Enhancement of Phytoextraction of Zn, Cd, and Cu from Calcareous Soil: The Use of NTA and Sulphur Amendments*. Environmental Science and Technology, 34: 1778–1783.
- Kempf P., 2017, *Zielony wymiar miejskiego szczęścia*, [w:] *Miasto na plus. Eseje o polskich przestrzeniach miejskich*, H. Mazur (red.). Wyd. Wysoki Zamek, Cieszyn.
- Keniger L. E., Gaston K. J., Irvine K. N., Fuller R. A., 2013, *What Are the Benefits of Interacting with Nature?* International Journal of Environmental Research and Public Health, 10(3): 913–935.
- Khavarian-Garmsir A. R., Sharifi A., Hajian Hossein Abadi M., Moradi Z., 2023, *From Garden City to 15-Minute City: a Historical Perspective and Critical Assessment*. Land, 12, 512, [<https://doi.org/10.3390/land12020512>].
- Kijonka J., 2017, *Górnoślązacy. Tożsamość regionalna i etniczna ponad granicami*. Człowiek i Społeczeństwo, t. 44: 111–131.
- Kinelski G., Stechły J., Bartkowiak P., 2022, *Various Facets of Sustainable Smart City Management: Selected Examples from Polish Metropolitan Areas*. Energies, 15(9), [<https://doi.org/10.3390/en15092980>].
- Kisiel P., 2017, *Miasto – w stronę ponowoczesnej wielokulturowości*. Zeszyty Naukowe UE, Kraków, nr 3 (963): 55–68.
- Kisiel P., 2016, *Millennials – nowy uczestnik życia społecznego?* „Studia Socialia Cracoviensia”, t. 8, nr 1(14), Kraków: 83–94.

- Klasik A., 2001, *Strategia konkurencyjna regionu*, [w:] *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, A. Klasik, F. Kuźnik (red.). Wyd. AE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., 2002, *Strategie regionalne. Formułowanie i wprowadzanie w życie*. Wyd. AE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., 2008, *Kreatywne i atrakcyjne miasta. Koncepcje i mechanizmy restrukturyzacji aglomeracji miejskich*, [w:] *Kreatywna aglomeracja – potencjały, mechanizmy, aktywności. Podejścia metodologiczne*, A. Klasik (red.). Wyd. AE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., 2011, *The Culture Sector and Creative Industries as a New Foundation of Development of Large Cities and Urban Agglomerations*, [w:] *The Cities and Agglomerations Development Based on the Culture Sector and Creative Industries*, A. Klasik (red.). Studia Regionalia KPZK PAN, t. 30, Warszawa: 14–41.
- Klasik A., 2018, *Gospodarka kreatywna miast i regionów miejskich*, [w:] *Rozwój kreatywny i inteligentny centrów i przestrzeni miejskich*, A. Klasik (red.). Wyd. UE w Katowicach, Katowice: 9–27.
- Klasik A. (red.), 2018a, *Rozwój kreatywny i inteligentny centrów i przestrzeni miejskich*. Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., Kuźnik F., 2017, *Regiony wobec wyzwań przyszłości*. Zeszyty Naukowe UE w Krakowie, nr 1(966): 5–19.
- Klasik A., Kuźnik F. (red.), 2018, *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i zastosowania*. Studia KPZK PAN, t. CLXXXIV, Warszawa.
- Klasik A., Kuźnik F., 2023, *Style zarządzania miejskiego*, [w:] *Przestrzeń i regiony w nowoczesnej gospodarce. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Korenikowi*, D. Rynio, A. Zakrzewska-Półtorak (red.). Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław: 123–136.
- Klasik A., Kuźnik F., Ochojski A., 2019, *Przyszłość metropolii i regionu miejskiego*. Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., Kuźnik F., Ochojski A., 2023, *Wehikuły rozwoju miejskiego*. Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
- Klasik A., Świątkiewicz W., Drobnik A., Wrańska K., 2011, *Strategia rozwoju kulturalnego Katowic 2020+*. Biuletyn KPZK PAN, z. 246, Warszawa: 107–127.
- Klemens B., 2020, *Obszary wiejskie w województwie opolskim w okresie przemian*, [w:] *Województwo opolskie 1989–2019. Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne oraz wyzwania rozwojowe*, B. Solga (red.). Politechnika Opolska, Opole.
- Klemens B., Adamska M., 2021, *Educational Challenges for Universities During the Covid-19 Pandemic*. NORDSCI International Conference 2021, Book 1, Conference Proceedings, Educational Challenges for Universities during the Covid-19 Pandemic: 45–54, DOI paper 10.32008/NORDSCI2021/B1/V4/04.
- Klemens B., Dancewicz P., 2023, *Klastry energii w Aglomeracji Opolskiej jako praktyczny wymiar idei społeczności energetycznych*, [w:] *Studia Śląskie*, K. Heffner, B. Solga (red.), t. XCIII, Instytut Śląski w Opolu: 119–140.
- Klemens B., Solga B., Heffner K., Gibas P., 2022, *Environmental and Energy Conditions in Sustainable Regional Development*. Energies, 15, 5758, [<https://doi.org/10.3390/en15155758>].

- Kociubiński K., 2013, *Budowa i reformy struktur ustrojowych samorządu terytorialnego w Polsce*. „Zeszyty Naukowe DWSPiT. Studia z Nauk Społecznych”, nr 6, Polkowice: 179–207.
- Kogut-Jaworska M., 2008, *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*. CeDeWu, Warszawa.
- Komisia Europejska, 2015, *Towards an EU Research and Innovation Policy Agenda for Nature-based Solutions & Re-naturing Cities*, ISBN 978-92-79-46051-7.
- Komninos N., 2012, *Intelligent Cities. Innovation, Knowledge, Systems and Digital Spaces*. Routledge, London, New York.
- Komornicki T., 2022, *Transportowe prawo do miasta*, [w:] *Prawo do miasta a aktualne wyzwania polityk miejskich w Polsce*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Komornicki T., Korcelli P., Siłka P., Śleszyński P., Świątek D., 2013, *Powiązania funkcjonalne między polskimi metropoliami*. Wyd. Akademickie SEDNO, Warszawa.
- Konior A., 2021, *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w kontekście procesu rewitalizacji obszarów poprzemysłowych*. Wyd. Attyka, Kraków.
- Kowalewski M., 2016, *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyki niezadowolonych obywateli miast*. ZW NOMOS, Kraków.
- Kozina I., 2023, *Ikony architektury w województwie Śląskim w XX i XXI w.* Muzeum Śląskie, Katowice.
- Kraś J., 2006, *Reforma samorządu terytorialnego jako jeden z kluczowych elementów reformy administracji publicznej w III RP*. „RESOVIA SACRA, Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, nr 13, Rzeszów: 291–310.
- Krings S., 2020, *Doppelt relevant: Kritische Infrastrukturen der Daseinsvorsorge. Raumforsch. Raumordn.* Spatial Research and Planning, 78 (6): 575–593, [<https://10.2478/rara-2020-0034>].
- Krueger R., Gibbs D., 2008, ‘Third Wave’ Sustainability? *Smart Growth and Regional Development in the USA*. Regional Studies, 42(9): 1263–1274, [<https://doi.org/10.1080/00343400801968403>].
- Krzysztofik R., 2007, *Struktura przestrzenno-administracyjna konurbacji katowickiej*. Czasopismo Geograficzne, 78(4): 288–304.
- Krzysztofik R., Szmytkie R., 2018, *Procesy depopulacji w Polsce w świetle zmian bazy ekonomicznej miast*. Przegląd Geograficzny, 90(2): 309–329, Doi: 10.7163/PrzG.2018.2.6.
- Krzysztofik R., Runge J., Spórna T., 2011, *Delimitacja regionu Górnośląsko-zagłębiowskiej metropolii „Silesia”*. WNoZ UŚ, Sosnowiec, 49.
- Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012, *Paths of Environmental and Economic Reclamation: the Case of Post-Mining Brownfields*. Polish Journal of Environmental Studies, 21(1): 219–223.
- Krzyżak J., Rusinowski S., Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2012, *An Introduction to Governance of Urban Shrinkage: a Case of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec*. Wyd. Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Krzyżak J., Rusinowski S., Sitko K., Szada-Borzyżkowska A., Borgulat J., Stec R., Hanslin H. M., Pogrzeba M., 2023, *The Effect of Combined Drought and Temperature Stress*

- on the Physiological Status of Calcareous Grassland Species as Potential Candidates for Urban Green Infrastructure*. *Plants*, 12(10), 2003.
- Kubiciel-Lodzińska S., Solga B., Filipowicz M., 2023, *Wykwalifikowani uchodźcy z Ukrainy wyzwaniem dla rynku pracy*. *Horyzonty Polityki*, 14(47): 187–207.
- Kubicki P., 2016, *Polskie ruchy miejskie: polityczne czy kulturowe?* „Przegląd Socjologiczny”, nr 1(65), Łódź: 65–79.
- Kubiszyn M., 2007, *Edukacja wielokulturowa w środowisku lokalnym. Studium teoretyczno-empiryczne na przykładzie ośrodka „Brama Grodzka – teatr NN” w Lublinie*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Kucharski R., Sas-Nowosielska A., Małkowski E., Japenga J., Kuperberg J. M., Pogrzeba M., Krzyżak J., 2005, *The Use of Indigenous Plant Species and Calcium Phosphate for the Stabilization of Highly Metal-polluted Sites in Southern Poland*. *Plant and Soil*, 273(1–2): 291–305.
- Kudłacz T., Markowski T., 2017, *Miejskie obszary funkcjonalne w świetle wybranych koncepcji teoretycznych – zarys problemu*. *Studia KPZK PAN*, t. CLXXIV: 17–30.
- Kumpiene J., Antelo J., Brännvall E., Carabante I., Ek K., Komárek M., Söderberg C., Wårell L., 2019, *In Situ Chemical Stabilization of Trace Element-contaminated Soil-Field Demonstrations and Barriers to Transition from Laboratory to the Field. A Review*. *Applied Geochemistry*, 100: 335–351.
- Kuźnik F., 2008, *Modele kreatywnej aglomeracji miejskiej*, [w:] *Kreatywna aglomeracja – potencjały, mechanizmy, aktywności. Podejścia metodologiczne*, A. Klasik (red.). Wyd. AE w Katowicach, Katowice: 13–23.
- Labus A., Gawron Z., Kossowska M., 2022, *Scenariusze rozwoju miasta przyszłości przyjaznego starzejącemu się społeczeństwu na przykładzie Bytomia w 2060 roku*. *Builder Science*, sierpień 2022, *Miasta przyszłości*, Wyd. Wydział Architektury Politechnika Śląska w Gliwicach, Gliwice: 50–52.
- Lackowska M., 2015, *Miejska polityka zagraniczna. Koncepcja przeskalowania w doświadczeniach polskich miast*. Wyd. UW, Warszawa.
- Lechowska E., 2020, *City Resilience to Population Ageing in the Context of Spatial (in) Accessibility. The Case of Poznań and Łódź*. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 3(348): 45–63.
- Leszkowicz-Baczyński J., 2019, *Ewolucja działań rewitalizacyjnych w Polsce. Przegląd problematyki*. *Rocznik Lubuski*, t. 45, cz. 2, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Lublin: 85–103, DOI: [https://doi.org/10.34768/rl.2019.v452.06].
- Lewowicki T., 2015, *Wielokulturowość i globalizacja a strategie edukacji międzykulturowej*. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 25: 13–24.
- Lorbiecki M. J., 2023, *Przestrzenie publiczne w Tychach – metody ilościowe w ocenie jakości przestrzeni publicznych*. *Studia Śląskie*, (93): 213–235.
- Lynch K., 2011, *Obraz miasta*. Wyd. Archivolta, Kraków.
- Łodziński S., Nowicka E., 2021, *Wielokulturowość w wielkim mieście. Wspólnota pokoleń, siła wykształcenia i stosunek do migracji w świetle badań jakościowych*. *Studia Socjologiczne*: 71–96.

- Łucka D., 2010, *Imigranci a społeczeństwo: w poszukiwaniu równowagi: asymilacja, integracja i wielokulturowość oraz ich empiryczne implikacje*, [w:] *Studia nad wielokulturowością*, D. Pietrzyk-Reeves, M. Kułakowska (red.). Księgarnia Akademicka, Kraków: 175–198.
- Łuczak K., 2015, *Ruchy miejskie w poszukiwaniu wartości i idei kluczowych dla rozwoju miast*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, z. 54, Łódź: 159–175.
- Majer A., 2014, *Odrodzenie miast*. Wyd. UŁ, Wyd. Naukowe Scholar, Łódź–Warszawa.
- Majorek A., 2017, *Urbanizacja a proces rozlewania się miast*, [w:] *Analiza zmian i prognoza przyrostu zabudowy mieszkaniowej na obszarze Polski do 2020 roku*, P. Gibas (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań: 10–17.
- Majorek A., 2019, *Puste przestrzenie w funkcjonowaniu miast*. *Studia Miejskie*, 35: 27–38.
- Majorek A., Janiszek M., 2018, *Tereny poeksploatacyjne a puste przestrzenie na przykładzie Katowic*. *Biuletyn KPZK PAN*, z. 272: 243–253.
- Majorek-Gdula A., 2023, *Kierunki rozwoju zabudowy mieszkaniowej na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*. *Studia Śląskie*, t. 93: *Śląskie regiony i miasta w zmieniającej się rzeczywistości gospodarczej, społecznej i politycznej*, K. Heffner, B. Solga (red.). Opole.
- Makiela Z. J., Stuss M. M., Mucha-Kuś K., Kinelski G., Budziński M., Michałek J., 2022, *Smart City 4.0: Sustainable Urban Development in the Metropolis GZM*. Sustainability (Switzerland), 14(6), [<https://doi.org/10.3390/su14063516>].
- Malhi G. S., Kaur M., Kaushik P., 2021, *Impact of Climate Change on Agriculture and Its Mitigation Strategies: a Review*. Sustainability, 13(3), 1318.
- Maliszewski C. P., 2020, *Analiza potrzeb i możliwości rozwoju gminy – efektywność w przeciwdziałaniu eksurbanizacji*. *Studia Miejskie*, 33: 79–98, [<https://doi.org/10.25167/sm.942>].
- Mamzer H., 2003, *Tożsamość w podróży: wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*. Wyd. Naukowe UAM.
- Mańka-Szulik M., 2015, *Samorząd terytorialny jako czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Seria: Organizacja i Zarządzanie, z. 79 (1930) Gliwice: 165–177.
- Margossian A., 2018, *Smart Cities 3.0. Delivering the Next Generation of Smart Cities*. [<http://medium.com/@amargossian/smart-cities-3.0-84395bac1a77>].
- Markowski T., 2016, *Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju*. Mazowsze. *Studia Regionalne*, nr 18: 111–119, [doi: 10.21858/msr.18.08, dostęp: 20.10.2019].
- Markowski T., Drzazga D., 2023, *System zintegrowanego planowania rozwoju w warunkach polskich. Założenia – zasady kierunkowe – koncepcja*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Martel F., 2021, *General Introduction*. Long Live the Smart, Sustainable and Creative Creative City. February 2022, Zurich Centre for Creative Economies: 7–21.
- Miasta kreujące się. Od kreatywnego myślenia do sprawnego wdrażania*, 2023, *Studia KPZK PAN*, t. 21/213, Warszawa.
- Martin C. J., Evans J., Karvonen A., 2018, *Smart and Sustainable? Five Tensions in the Visions and Practices of the Smart-sustainable City in Europe and North America*.

- Technological Forecasting and Social Change, 133: 269–278, [https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.01.005].
- Masik G., Sagan I., Scott J. W., 2021, *Smart City Strategies and New Urban Development Policies in the Polish Context*. Cities, 108, [https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102970].
- Mathews G., 2005, *Supermarket kultury*, tłum. E. Klekot. PIW, Warszawa.
- Matkowska M., 2012, *Imigranci na polskim rynku pracy*. Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, (25): 77–90.
- Matusik A., 2017, *Między Smart City a Eco-City: poszukiwania struktury idealnej*, [https://doi.org/10.4467/25438700SM.17.067.7924].
- Matuszko A., Mikołajczyk D., Bąk A., Nowak K., 2022, *Polityka przestrzenna na obszarze Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków.
- Mazur S. red., 2015, *Współzarządzanie publiczne*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- McKinsey, 2021, *An Executive's Guide to AI*. [https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-analytics/our-insights/an-executives-guide-to-ai, dostęp: 11.02.2021].
- McKinsey Global Institute, 2022, *The Net-zero Transition. What It Would Cost, What It Could Bring*. [https://tinyurl.com/bdkjxe5z, dostęp: 3.12.2023].
- Mench M., Vangronsveld J., Bleeker P., Ruttens A., Geebelen W., Lepp N., 2006, *Phytostabilisation of Metal-contaminated Sites. Phytoremediation of Metal-contaminated Soils*. Springer, Dordrecht.
- Mencwel J., 2020, *Betonoza. Jak się niszczy polskie miasta*. Wyd. Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Mercer 2023, Quality of Living City Ranking, 2023 (mercercor.com).
- Messyasz K., 2021, *Pokolenie Z na rynku pracy – strukturalne uwarunkowania i oczekiwania*. Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica, 76 (2021): 97–114.
- Miasta w procesie przemian, 2022, Studia KPZK PAN, t. 12/204, Warszawa.
- Mitchell K., 2004, *Geographies of Identity: Multiculturalism Unplugged*. Progress in Human Geography, 28, 5: 641–651.
- Mierzejewska L., 2015, *Miasto zwarte, rozproszone, zrównoważone*. Studia Miejskie, 19: 9–22.
- Mikhaylov S. J., Esteve M., Campion A., 2018, *Artificial Intelligence for the Public Sector: Opportunities and Challenges of Cross-sector Collaboration*. Philosoph Transact Royal Soc., 376: 20170357.
- Mikuła Ł., 2019, *Zarządzanie rozwojem przestrzennym obszarów metropolitalnych w świetle koncepcji miękkich przestrzeni planowania*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Ministerstwo Środowiska, 2015, *Podręcznik adaptacji dla miast. Wytyczne do przygotowania Miejskiego planu adaptacji do zmian klimatu*, [http://www.rpo.wzp.pl/sites/default/files/podrecznik_adaptacji_dla_miast_20191126.Pdf, dostęp 31 stycznia 2024].
- Miśik M., 2022, *The EU Needs to Improve Its External Energy Security*. Energy Policy, 165, 112930.
- Molenda P., 2024, *Dotacje na fotowoltaikę kluczem do zielonej transformacji? Polska wśród państw z najskuteczniejszymi programami dofinansowań zielonych technologii*. TOP-O-

- ZE.PL Energia Odnawialna, serwis on line, Warszawa, [https://top-oze.pl/dotacje-na-fotowoltaike-kluczem-do-zielonej-transformacji-polska-wsrod-panstw-z-najskuteczniejszymi-programami-dofinansowan-zielonych-technologii/, dostęp 10.02.2024].
- Mora C., Dousset B., Caldwell I. R., Powell F. E., Geronimo R. C., Bielecki C. R. Counsell C. W. W., Dietrich B. S., Johnston E. T., Louis L. V. *et al.*, 2017, *Global Risk of Deadly Heat*. Nat. Clim. Change, 7: 501–506.
- Morgan A., 2022, *Trudne relacje między sztuczną inteligencją SI a innowacjami społecznymi*, [w:] *Inteligentne i zrównoważone miasto w teorii i praktyce zarządzania*, G. Praweńska-Skrzypek, W. Blecharczyk (red.). Wyd. IGSMiE PAN, Kraków.
- Morris G., Saunders P., 2017, *The Environment in Health and Well-being*. Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science, Doi:10.1093/acrefore/9780199389414.013.101.
- Mucha J., 1999, *Wielokulturowość etniczna i nieetniczna*. Sprawy Narodowościowe, nr 14–15.
- Muster R., 2020, *Pokolenie „Z” na współczesnym rynku pracy w opiniach pracodawców*. Humanizacja Pracy, 1: 131–146.
- Mularczyk M., 2014, *Hierarchia funkcjonalna miast a dominujące funkcje ich wiejskiego otoczenia (przykład woj. świętokrzyskiego)*, [w:] *Polityka spójności UE a rozwój obszarów wiejskich. Stare problemy i nowe wyzwania*, W. Kamińska, K. Heffner (red.). Studia KPZK PAN, t. CLVI, Warszawa.
- Myszka-Strychalska L., 2022, *Pokolenie koronawirusa jako spuścizna po pandemii choroby COVID-19(?) – próba charakterystyki*. „Podstawy Edukacji. Na jakie ważne dziś pytania szukamy odpowiedzi?,” Wyd. Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, t. 15, Częstochowa: 161–186.
- Namyślak B., 2013, *Miasta kreatywne w ujęciu teoretycznym*. „Studia Ekonomiczne i Regionalne”, nr 2 (VI), Uniwersytet Wrocławski, Wrocław: 5–21.
- Nazarov A., Tovmasyan N., Kovtun D., 2021, *Smart City Technology: Ecological Sustainability*. E3S Web of Conferences, 295, [https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129501032].
- Next Generation City Action*, UIA Congress, 2023: 1–5.
- Nieszczerzewska M., 2014, *Dzielnica we fragmentarycznej wyobraźni miejskiej*. Studia Kulturoznawcze, 1(5)/2014, Kulturowe studia miejskie, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Poznań: 31–46, [https://issuu.com/kulturoznawstwo/docs/sk_2014_5].
- Nikitorowicz J., 1995, *Pogranicze, tożsamość. Edukacja międzykulturowa*. Wyd. Transhuman, Białystok.
- Nikitorowicz J., Muszyńska J., Boćwińska-Kiluk B. (red.), 2014, *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*. Wyd. Akademickie Żak, Białystok.
- Nosarzewska E., 2020, *Starzenie się społeczeństw krajów rozwiniętych*. Megatrendy 2050, [https://ptsp.pl/starzenie-sie-spoleszenstw-krajow-rozwinietych-megatrendy-2050/, dostęp 1.02.2024].
- Nowak K., 2018, *Wpływ przebiegu granic województw na tożsamość regionalną oraz postrzeganie regionów Małopolski i Śląska*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 1, (71)/2018: 62–81.

- Nowakowska A., 2017, *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*. Biuletyn KPZK PAN, z. 268, Warszawa: 26–38.
- Noworól A., 2013, *Ku nowemu paradygmatowi planowania terytorialnego*. Wyd. CeDe-Wu, Warszawa.
- Noworól A., 2019, *Management of the Kraków Urban Area in Poland, Using a European Union Instrument: Integrated Territorial Investments*. Public Governance/Zarządzanie Publiczne, nr 48(2):26–36.
- Noworól A., 2020, *Hybrydyzacja zarządzania rozwojem terytorialnym*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Noworól A., Noworól K., 2018, *Terytorializacja polityki rozwoju jako element podniesienia konkurencyjności miast i regionów*, [w:] *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i zastosowania*, A. Klasik, F. Kuźnik (red.). Studia KPZK PAN, t. CLXXXIV, Warszawa..
- Nowosielska-Sobel J., 2015, *Tożsamość kulturowo-regionalna na Śląsku po 1945 r. – analiza sił sprzyjających i destrukcyjnych określających spójność społeczną jako zjawisko historyczne (wybrane zagadnienia)*. Sobótka, 3: 101–118.
- Obłój K., 2022, *Myśl strategicznie. Jak przygotować i zmieniać organizację w odpowiedzi na wyzwania otoczenia*. Poltext, Warszawa.
- Ochojski A., 2022, *Miasto inteligentne. Idee, mechanizmy rozwoju, governance*. Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
- Odoj G., 2007, *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ogrodnik K., 2015, *Idea miasta zwartego – definicja, główne założenia, aktualne praktyki*. Architecture et Atribus, 4, Białystok: 35–42.
- Okólski M. Wach D., 2020, *Immigration and Integration Policies in the Absence of Immigrants. A Case Study of Poland*, [w:] *Relations between Immigration and Integration Policies in Europe Challenges, Opportunities and Perspectives in Selected EU Member States*, M. Duszczyk, M. Pachocka, D. Pszczółkowska (red.). Routledge, London: 146–172.
- Oliveira A., Campolargo M., 2015, *From Smart Cities to Human Smart Cities*. 48th Hawaii International Conference on System Sciences, Kauai, HI, USA: 2336–2344, doi: 10.1109/HICSS.2015.281.
- Ossowski S., 1967, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzna*. PWN, Warszawa.
- Oswalt P., Overmeyer K., Misselwitz P., 2013, *Urban Catalyst. The Power of Temporary Use*. DOM publishers.
- Oxfam International, 2019, [doi: 10.21201/2019.3651], [<https://www.oxfam.org>, dostęp: 20.07.2019].
- Ozimek-Hanslik M., 2021, *Pokolenie ruchów miejskich. Rozważania w kontekście politycznego charakteru miasta*, [w:] *Pokoleniowy potencjał polityki*, M. Mikołajczyk, A. Tasak (red.). Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa: 515–533.
- Palczyński T., 2003, *Migracje w perspektywie socjologicznej. Ogólna charakterystyka zjawiska*. „Państwo i Społeczeństwo”, rok III, nr 1: 215–227.
- Palczyński T., 2008, *Socjologia tożsamości*. Wyd. Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków.

- Parekh B., 2005, *Unity and Diversity in Multicultural Societies*. International Institute for Labour Studies: 1–20.
- Parisi L., Eger J., 2020, *Multiculturalism as a Dynamic Factor for Spurring in the New Port Cities*. Urban and Regional Planning, t. 5 (4): 114–121.
- Paundra J., Rook L., van Dalen J., Ketter W., 2017, *Preferences for Car Sharing Services: Effects of Instrumental Attributes and Psychological Ownership*. Journal of Environmental Psychology, 53: 121–130.
- Pawlak M., 2018, *Polityki publiczne wobec migracji*, [w:] *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*, J. Kwaśniewski (red.). Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa: 288–311.
- Pawlikowska-Musiewicz S., Fołtyniak M., Głyda B., 2018, *Tożsamość miasta a tożsamość miejsca. Wybrane aspekty*. Wyższa Szkoła Techniczna, Katowice.
- Petryszyn J., Zuzańska-Żyśko E., 2005, *Rozmieszczenie nowych inwestycji mieszkaniowych w aglomeracji katowickiej*, [w:] *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki*, I. Jażdżewska (red.). XVIII Konserwatorium Wiedzy o Mieście, Wyd. UŁ, Łódź: 361–370.
- Pieruszek-Kwarciak B., 2014, *Rozwój regionalny województwa śląskiego a programy pomocy przedakcesyjnej Unii Europejskiej*. Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach, WNS (praca doktorska), Katowice, [<https://opus.us.edu.pl/info/phd/USL2d4a80ac9c714c8ea81a25cf8ecc1040/> https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5518/1/Pieruszek_Kwarciak_Rozwoj_regionalny_wojewodztwa_slaskiego.pdf].
- Pietrzykowski T., 2024, *Poza formułę związku. Metropolia Katowice – wyzwania transformacji i czynnik czasu*. Samorząd Terytorialny, (3): 31–41.
- Pięta-Kanurska M., 2017, *Wehikuły rozwoju współczesnych miast. Wyzwania dla Wrocławia*. Studia KPZK PAN, t. CLXXVII, Warszawa: 182–202.
- Pięta-Kanurska M., 2019, *Smart City a rozwój inkluzywny*. Biuletyn KPZK PAN, z. 273/274, Warszawa: 59–70.
- Pięta-Kanurska M., 2023, *Development of Green Infrastructure as a Trend in Climate Transformation-Challenges for Polish Cities*. Economics and Environment, 87(4), [<https://doi.org/10.34659/eis.2023.87.4.562>].
- Piketty T., 2015, *Kapitał XXI wieku*. Wyd. Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Piotrowska E., 2010, *Nowa jakość miasta w przestrzeniach publicznych*. „Studia Miejskie”, t. 2, Uniwersytet im. AM w Poznaniu, Poznań: 119–230.
- Pluta A., 2017, *Urban Voids as a Potential of the Contemporary City Development*. Biblioteka Regionalisty, nr 17.
- Podhalański B., 2019, *Ikoniczność metropolii*. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Pogrzeba M., Szada-Borzyszkowska A., 2021, *Remediation Technologies for Environmental Management to Improve the Safety and Comfort of Living in Urban Areas – an Example of Application in Ruda Śląska*, [w:] *Integrated Environmental Management of Land and Soil in European Urban Areas*, A. Starzewska-Sikorska (red.). Institute of Environmental Engineering of the Polish Academy of Science, Works & Studies, t. 93, Zabrze: 34–52.

- Pogrzeba M., Ciszek D., Galimska-Stypa R., Nowak B., Sas-Nowosielska A., 2016, *Ecological Strategy for Soil Contaminated with Mercury*. Plant and Soil, 409(1): 371–387.
- Pollitt Ch., Bouckaert G., 2011, *Public Management Reform* (3 wyd.). Oxford University Press, Oxford.
- Prinz A., Siegel M., 2019, *Migration, Cultural Identity and Diasporas: an Identity Economics Approach*. IZA Journal of Development and Migration, t. 10: 1–20.
- Przegalińska A., Jemielniak D., 2023, *AI w strategii marketingowej. Rewolucja sztucznej inteligencji w zarządzaniu*. MT Biznes Sp. z o.o., Warszawa (e-book).
- Pucek Z., 2004, *Tożsamość w przestrzeni wielokulturowej*, Państwo i Społeczeństwo, IV, nr 3: 25–42.
- Radek R., 2018, *Local Governance na przykładzie budżetu obywatelskiego miasta Katowice*. Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne, 58: 139–157.
- Raport Deloitte, 2020, *Milenialsi 2020. Pokoleniom Y i Z nie wystarczy już tylko nadzieja, że świat po ustaniu pandemii będzie lepszy – chcą być motorem przemian*, [<https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/human-capital/articles/raport-millenialsi-2020.html>].
- Raźniak P., 2007, *Migration Processes in Selected Metropolitan Areas of Poland in the Years 2000–2005*. Biuletyn Geograficzny, Socio-economic Series, 8: 125–139.
- Rogowska M., 2013, *Koncepcja kreatywnego miasta w teorii i praktyce*. „Prace Naukowe UE we Wrocławiu”, nr 320, Wrocław: 156–165.
- Rohling E. J., 2019, *Causes of Climate Change*. The Climate Question.
- Rose J. F. P., 2019, *Dobrze nastrojone miasto*. Wyd. Karakter, Kraków.
- Rostański K. M., 2021, *Contaminated Areas as Recreational Places – Exploring the Validity of the Decisions Taken in the Development of Antonia Hill in Ruda Śląska, Poland*. Land, 10(11), 1165.
- Ruman N. M., 2014, *Zagadnienia tożsamości wspólnoty w środowisku wielokulturowym postrzeganej z perspektywy społeczności ponadgimnazjalnych szkół pszczyńskich*. Studia Socialis Cracoviensis, 6 (2014), nr 1: 129–149.
- Runge J., 1996, *Struktura rynku pracy regionu tradycyjnego i jego otoczenia na przykładzie województwa katowickiego*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Runge J., 2023, *Tychy: From a Dormitory Town to a Large Industrial Centre*, [w:] *Post-Utopian Spaces: Transforming and Re-Evaluating Urban Icons of Socialist Modernism*, V. Mihaylov, M. Ilchenko (red.). Abingdon, Oxon, New York, NY: Routledge. Series: *Routledge-Contemporary-Perspectives-on-Urban-Growth-Innovation-and-Change*.
- Runge A., Runge J., 2008, *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*. Wyd. Videograf, Katowice.
- Runge J., Kłowski F., 2011, *Changes in Population and Economy in Śląskie Voivodeship in the Context of the Suburbanization Process*. Bulletin of Geography, Socio-economic series, (16): 89–106.
- Runge J., Runge A., 2023, *The Uliticulturalism of Traditional Economic Region – the Example of the Katowice Conurbation (Poland)*. Journal of Geography, Politics and Society, 13 (1): 11–21.

- Runge A., Kantor-Pietraga I., Runge J., Krzysztofik R., Dragan W., 2018, *Can Depopulation Create Urban Sustainability in Postindustrial Regions? A Case from Poland*. Sustainability, 10(12):4633, [https://doi.org/10.3390/su10124633].
- Rusek H., 2015, *Wielokulturowość z konfliktem w tle – Ślązacy: naród? narodowość? grupa etniczna?* Pogranicze. Studia Społeczne, t. XXV: 121–134.
- Rzeńca A., 2016, *Zrównoważony rozwój miast*, [w:] *EkoMiasto#Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, A. Rzeńca (red.). Wyd. UŁ, Łódź.
- Rzeńca A., Kamińska K., 2023, *Czy polskie miasta są odporne na zmiany klimatu? – analiza wybranych miast z wykorzystaniem miernika syntetycznego*, [w:] *Wykorzystanie inteligentnych rozwiązań z obszaru Eco City przez jednostki samorządu terytorialnego z województwa łódzkiego*, I. Wieczorek (red.). Wyd. Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.
- Sadowski A., 2011, *Socjologia wielokulturowości jako nowa dyscyplina socjologiczna*. Pogranicze. Studia Społeczne, t. XVIII: 5–25.
- Sadowski A., 2013, *Miejsce społeczności żydowskiej w strukturze Białegostoku jako odradzającego się miasta wielokulturowego*. Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny, 39(1/147): 225–242.
- Sardinha J., 2009, *Immigrant Associations, Integration and Identity. Angolan, Brazilian and Eastern European Communities in Portugal*. Amsterdam University Press.
- Savidan P., 2012, *Wielokulturowość*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Sikora-Fernandez D., 2022, *Smart Cities – wyzwania dla rozwoju Smart Cities w Polsce*, [w:] *Inteligentne i zrównoważone miasto w teorii i praktyce zarządzania*, G. Praweńska-Skrzypek, W. Blecharczyk (red.). Wyd. IGSMiE PAN, Kraków.
- Silva M. R. F. da, Dias N. da S., Silva C. A. F. da ., Lima A. de O., 2021, *Urban Development and 2030 Agenda: Challenges and Solutions for Sustainable Cities*. Revista Nacional De Gerenciamento De Cidades, 9(73), [https://doi.org/10.17271/2318847297320212775].
- Smętkowski M., 2007, *Delimitacja obszarów metropolitalnych – nowe spojrzenie*, [w:] *Rozwój, region, przestrzeń*, G. Gorzelak, A. Tucholska (red.). MRR, EUROREG, Warszawa.
- Smętkowski M., Jałowiecki B., Gorzelak G., 2008, *Obszary metropolitalne w Polsce: problemy rozwojowe i delimitacja. (Diagnoza problemów rozwoju obszarów metropolitalnych i rekomendacja delimitacji obszarów metropolitalnych w Polsce)*. Raport Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG), UW, Warszawa.
- Sobala-Gwosdz A., 2023, *Pozycja miast jako ośrodków centralnych*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków.
- Sobala-Gwosdz A., Janas K., Jarczewski W., Czakon P., 2023, *Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce i jej zmiany w latach 1990–2020*. Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa – Kraków.
- Sobol A., 2019, *Towards Sustainability? Analysis of Participatory Budgeting in the City of Katowice*. Studia Periegetica, 1(25): 49–63.

- Solga B., 2015, *Polityka migracyjna jako element polskiej polityki społecznej*. Wieś i Rolnictwo, 3: 133–147.
- Somarakis G., Stagakis S., Chrysoulakis N., 2019, *Think Nature Nature-based Solutions Handbook*. [https://doi.org/10.26225/jerv-w202, dostęp 31 stycznia 2024].
- Song X., Wen M., Shen Y., Feng Q., Xiang J., Zhang W., Zhao G., Wu Z., 2020, *Urban Vacant Land in Growing Urbanization: an International Review*. Journal of Geographical Sciences.
- Sowada T., 2019, *Ruchy miejskie w działaniu. Oblicza partycypacji*. Studies and Papers on Geography, t. 75, Bogucki Academic Publishing House, Poznań.
- Spórna T., 2018, *The Suburbanisation Process in a Depopulation Context in the Katowice Conurbation, Poland*. Environmental & Socio-economic Studies, t. 6, nr 1: 57–72, [https://doi.org/10.2478/environ-2018-0007].
- Spórna T., Kurpanik M., 2013, *Socio-economic Changes in the Rybnik Conurbation (Poland) as a Result of Economy Restructuring – a Case Study*. Environmental & Socio-economic Studies, 1(1): 38–47, 10.1515/environ-2015-0006
- Starosta P., 2016, *Społeczny potencjał odrodzenia miast przemysłowych*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Stawasz A., 2016, *Współczesne dylematy zarządzania rozwojem miast*. Wyd. UŁ, Łódź.
- State of the World's Cities 2008/2009 – Harmonious Cities*, State of the World's Cities 2008/2009 – Harmonious Cities | UN-Habitat (unhabitat.org).
- Stefanović L., Seifi S., Khoshdel S., 2013, *The V Cube. Modular Redidential Complex, Lecco, Italy*. Politecnico di Milano, Lecco.
- Stoner J., Freeman R., Gilbert D., 2001, *Kierowanie*. PWE, Warszawa.
- Su Y., Fan D., 2023, *Smart Cities and Sustainable Development*. Regional Studies, t. 57, nr 4: 722–738, [https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2106360].
- Suchocka A., 2018, *Rola komunikacja międzykulturowej w społeczeństwie wielokulturowym*. [http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7278/1/9.pdf].
- Sulimowska-Ociepka A., 2016, *Kłopotliwe dziedzictwo – historyczne osiedla robotnicze Górnego Śląska*. Przegląd Kulturoznawczy, nr 1 (27): 60–72.
- Sylwestrzak J., 2009, *Miasto przyszłości miastem zwartym*. Kwartalnik Kultura Miasta, 1(4): 6–13.
- Susar D., Aquaro V., 2019, *Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges for the Public Sector*. 12th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance: 418–426.
- Swadźba U., 2012, *Wartości – pracy, rodziny i religii. Socjologiczne studium społeczności śląskich*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego. Katowice.
- Szafranek E., 2019, *Terytorializacja polityki rozwoju. Wdrażanie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w obszarach funkcjonalnych miast w Polsce*. Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Szafranek E., Mołodowicz M., 2021, *Cudzoziemcy w województwie opolskim w świetle badań statystycznych. Metodologia – diagnoza – prognozy*, [w:] *Skala i charakter imigracji z Ukrainy w województwie opolskim: Studium społeczno-ekonomiczne*, M. Filipowicz, B. Solga (red.). Wyd. Naukowe Śląsk: 31–56.

- Szarek-Iwaniuk P., Senetra A., 2020, *Access to ICT in Poland and the Co-creation of Urban Space in the Process of Modern Social Participation in a Smart City – a Case Study*. Sustainability (Switzerland), 12(5), [https://doi.org/10.3390/su12052136].
- Szczepański M. S., Śliz A., 2011, *Mozaikowy region etniczny i jego społeczne metamorfozy. Przypadek Górnego Śląska*. Studia Socjologiczne, t. 2 (2011): 232–249.
- Szczepański M., Śliz A., 2011a, *Wielokulturowe miasta*. Przegląd Socjologiczny, 60(2–3): 47–66.
- Szczepański M. S., Śliz A., 2018a, *Identity in the Multicultural World*, [w:] *Identity Narratives: Interdisciplinary Perspectives*, M. S. Szczepański, W. Tomala-Kania, Z. Zagała (red.). Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice: 13–28.
- Szczepański M. S., Śliz A., 2018b, *Kim jestem? Identyfikacje i tożsamości społeczne. Przypadek Górnego Śląska*. Nauka, 1: 129–142.
- Szlachta B. (red.), 2022, *Wielokulturowość*. Wyd. Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków.
- Szromnik A., 2012, *Miasto innowacyjne w strategii pozycjonowania jednostek osadniczych*, [w:] *Miasto innowacyjne. Wiedza, przedsiębiorczość, marketing*, Z. Makiela, A. Szromnik (red.). Studia KPZK PAN, t. CXLI, Warszawa: 82.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*. Przegląd Geograficzny, t. 85, z. 2.
- Śleszyński P., 2017, *Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*. Przegląd Geograficzny, 89, 4: 565–593.
- Śliz A., 2017, *Wielokulturowość: stygmat współczesnego świata? Próba analizy socjologicznej*. Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Śliz A., Szczepański M. S., 2011, *Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party?* Studia Socjologiczne, 4(203): 7–25.
- Taras R., 2013, *Challenging Multiculturalism. European Models of Diversity*. University Press, Edinburgh.
- Taylor P. J., Hoyler M., Verbruggen R., 2010, *External Urban Relational Process: Introducing Central Flow Theory to Complement Central Place Theory*. Urban Studies, t. 47.
- Thapa P., Thapa D., 2022, *What Is ‘Smart’ about Smart Village? Emerging Discourses and Future Research Directions*, [w:] *Freedom and Social Inclusion in a Connected World*, Y. Zheng, P. Abbott, J. A. Robles-Flores (red.). ICT4D, IFIP, Advances in Information and Communication Technology, t. 657, Springer, Cham, [https://doi.org/10.1007/978-3-031-19429-0_26].
- The Next Generation City: Resilient, Smart and Sustainable*, [http://www.dwwex.com/news/the-next-generation-city-resilient-smart-and-sustainable-87412].
- Tomala L., 2020, *Antropolog: milenialsi traktują swój dom jako świat intymny, zazdrośnie strzeżony*. Nauka w Polsce. Serwis PAP, Warszawa, [https://scienceinpoland.pap.pl/aktualnosci/news%2C82276%2Cantropolog-milenialsi-traktuja-swoj-dom-jako-swiat-intymny-zazdrośnie].

- Tomeczyk J., 2021, *Kędzierzyn-Koźle – procesualna wielokulturowość miasta*, [w:] *Wielokulturowość polskich miast. Teoria, praktyka, polityka*, K. Dolińska, J. Makaro (red.). Wyd. Nomos, Kraków: 113–131.
- Toni M., Renzi M. F., Mattia G., 2018, *Understanding the Link between Collaborative Economy and Sustainable Behaviour: an Empirical Investigation*. Journal of Cleaner Production, 172: 4467–4477.
- Tyrybon M., Ślęzak-Tazbir W., 2011, *Krajobraz śląski: społeczne aspekty rewitalizacji miast przemysłowych*, [w:] *20 lat transformacji w aspekcie regionalnym: Śląsk: refleksje socjologów*, U. Swadźba (red.). Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice: 145–181.
- Tuziak B., 2016, *Autorytet władz gminnych jako element kapitału społecznego a nierówności w rozwoju na poziomie lokalnym*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 48 (4): 347–359, DOI: 10.15584/nsawg.2016.4.26.
- Twardoch A., 2015, *Centralna, regionalna i lokalna polityka mieszkaniowa w kontekście prognozowanych zmian demograficznych. Wybrane skutki przestrzenne, społeczne i gospodarcze*. Studia Ekonomiczne, (223): 21–31.
- Twardoch A., Bradecki T., 2017, *Living in a Compact City*. Studia Regionalia 51, 17–31, Doi: 1012657/studreg-51-02.
- Twardzik M., Heffner K., 2013, *Oddziaływanie centrów handlowych na zewnętrzną strefę metropolii*, [w:] *Tendencje w ekonomii i finansach. Konteksty teoretyczne i rozwiązania praktyczne*, H. Buk, C. Olszak, M. Rowińska, E. Ziemia (red.). Wyd. UE w Katowicach, Katowice: 158–170.
- Twardzik M., Halama A., 2017, *Dostępność usług handlowych w obszarach suburbanizacji na przykładzie południowych dzielnic Katowic*. Studia Ekonomiczne, (316): 183–196.
- Twenge J. M., 2024, *Pokolenia*. Wyd. Smak Słowa, rozdz. 6, Warszawa: 409–532.
- UCLG Congress, 2019, *Inclusive_Accessible_Cities_Policy Paper*, World Organization of United Cities and Local Governments, [https://www.uclg.org/sites/default/files/inclusive_accessible_cities_policypaper.pdf].
- UNDP, 2016, *Sustainable Urbanization Strategy. UNDP's Support to Sustainable, Inclusive and Resilient Cities in the Developing World*, [https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP_Urban-Strategy.pdf].
- UN-Habitat: *World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization*, World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization | UN-Habitat (unhabitat.org).
- Urrea-Uriarte S., Molina-Costa P., Martin U., Nhu Tram U., Devis Clavijo J., 2023, *Is Your City Planned for All Citizens as They Age? Selecting the Indicators to Measure Neighbourhoods' Age-friendliness in the Urban Planning Field*. Cities & Health, Doi: 10.1080/23748834.2023.2270686.
- Verkuyten M., Wiley S., Freischmann, 2019, *To Be Both (and More): Immigration and Identity Multiplicity*. Journal of Social Issues, t. 75, nr 2: 390–413.
- Visvizei A., Lytras M. D., 2018, *Rescaling and Refocusing Smart Cities Research: From Mega Cities to Smart Villages*. J. Sci. Technol. Policy Manag., 9: 134–145.

- Vogl T. M., Seidelin C., Ganesh B., Bright J., 2020, *Smart Technology and the Emergence of Algorithmic Bureaucracy: Artificial Intelligence in UK Local Authorities*. Public Adm Rev., 80: 946–961.
- Vojvodíková B., Tichá I., Starzewska-Sikorska, A., 2022, *Implementing Nature-Based Solutions in Urban Spaces in the Context of the Sense of Danger That Citizens May Feel*. Land, 11(10), 1712.
- Wang P., 2019, *On Defining Artificial Intelligence*. Journal of Artificial General Intelligence, 10: 1–37, [doi: 10.2478/jagi-2019-0002].
- Weilnhammer V., Schmid, J., Mittermeier, I., Schreiber, F., Jiang, L., Pastuhovic, V., ..., Heinze S., 2021, *Extreme Weather Events in Europe and Their Health Consequences – a Systematic Review*. International Journal of Hygiene and Environmental Health, 233, 113688.
- Wich U., 2014, *Metropolie-czynnik integracji czy dezintegracji regionów?* Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H Oeconomia, 48(1): 193–201.
- Williams M. A., 2019, *The Artificial Intelligence Race: Will Australia Lead or Lose?* J Proc. Royal Soc., New South Wales, 152: 105–114.
- Wirtz B. W., Weyerer J. C., Geyer C., 2019, *Artificial Intelligence and the Public Sector: Applications and Challenges*. Int J Public Adm, 42: 596–615.
- Wojakowski D., 2021, *Wielokulturowość polskich miast: perspektywa rozwoju czy promocyjna wydmuszka?*, [w:] *Wielokulturowość polskich miast. Teoria, praktyka, polityka*, K. Dolińska, J. Makaro (red.). Wyd. Nomos, Kraków: 25–36.
- Wolański M., Makurat D., Paczek B., Kijania W., Kozłowska P., Czerliński M., Pinkos M., Kaczorowski J., Widła, J., Kupiec T., Jadach-Sepiolo A., 2022, *Ewolucja funkcjonowania Związku Metropolitalnego „Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia” w kontekście realizacji polityki spójności*. Raport końcowy, Warszawa.
- Woźniczka Z., 2016, *Historia współczesna i jej rola w kształtowaniu tożsamości na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XX wieku jako problem badawczy i dydaktyczny*, [w:] *Badanie kultury: ludzie, projekty, realizacje*, A. Gomółka, M. Pacukiewicz (red.). Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice: 182–205.
- Wódz K., Gneciak M., Łęcki K., Witkowski M., Klimczak-Ziółek J., 2013, *Stare regiony przemysłowe Europy w procesie zmian – założenia i metodologia projektu SPHERE*, [w:] *Zapomniane miejsca, zapomniani ludzie: restrukturyzacja ekonomiczna a zmiana kulturowa*, K. Wódz (red.): 13–22.
- Xiao X., Chen T., An Z., Lei M., Huang Z., Liao X., Liu Y., 2008, *Potential of Pteris Vittata L. for Phytoremediation of Sites Contaminated with Cadmium and Arsenic: the Tolerance and Accumulation*. Journal of Environmental Sciences, 20: 62–67.
- Xiang X., Li Q., Khan S., Khalaf O., 2021, *Urban Water Resource Management for Sustainable Environment Planning Using Artificial Intelligence Techniques*. Environ Impact Assess Rev., 86: 106515.
- Yassine H., Mariam E., Fodil F., Nader M., Ioan P., Yacine R., Faycal B., Abbes A., 2022, *Next-generation Energy Systems for Sustainable Smart Cities: Roles of Transfer Learning*. Sustainable Cities and Society, nr 85(2022), 104059, Journal Homepage, [www.elsevier.com/locate/scs].

- Yigitcanlar T., Agdas D., Degirmenci K., 2022, *Artificial Intelligence in Local Governments: Perceptions of City Managers on Prospects, Constraints and Choices*. *AI & Society*, 38: 1135–1150, [https://doi.org/10.1007/s00146-022-01450x].
- Yih-Teen L., Nana Yaa G., 2023, *Multicultural Identities at Work*. *Human Resources Management, International Business, Organizational Behavior*: 1–25.
- Ying J., Zhang X., Zhang Y., Bilan S., 2022, *Green Infrastructure: Systematic Literature Review*. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, t. 35, [https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.189320].
- Yue X-L., Gao Q-X., 2018, *Contributions of Natural Systems and Human Activity to Greenhouse Gas Emissions*. *Advances in Climate Change Research*, 9: 243–252.
- Zakrzewska-Półtorak A., 2017, *W kierunku miasta zwartego? Przemiany struktury funkcjonalno-przestrzennej jednostek urbanistycznych Wrocławia*. *Prace Naukowe UE we Wrocławiu*, 490: *Gospodarka miejska przyszłości. Perspektywa województwa dolnośląskiego*, Wrocław: 160–169.
- Zalewski A., 2005, *Reformy sektora publicznego w duchu nowego zarządzania publicznego*, [w:] *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, A. Zalewski (red.). SGH, Warszawa.
- Zanella A. et al., 2014, *Internet of Things for Smart Cities*. *IEEE Internet Things J.*, 1(1): 22–32.
- Zawada D., Kuriata M., 2015, *Spoleczne zasoby konkurencyjności miast na przykładzie Legnicy*. „*Studia Miejskie*”, t. 19, Wyd. Uniwersytet Opolski, Opole: 147–157.
- Zusman E., Srinivasa A., Dhakal S., 2012, *Low Carbon Transport in Asia: Strategies for Optimizing Co-benefits*. Earthscan, London, UK.
- Zuzańska-Żyśko E., 2014, *The Real Estate Market in the Upper-Silesian Metropolitan Area*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 120: 374–385.
- Zuzańska-Żyśko E., 2016, *Procesy metropolizacji. Teoria i praktyka*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Zuzańska-Żyśko E. K., 2017, *Region metropolitalny Silesia w świetle koncepcji funkcjonalnych*. *Studia KPZK PAN*, t. CLXXIV: 116–125, [https://doi.org/10.24425/118525].
- Zuzańska-Żyśko E., 2024, *Rola funkcji uniwersyteckiej w kształtowaniu procesów metropolizacji. Doświadczenia Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*. *Samorząd Terytorialny*, (3): 42–61.
- Żyłkiewicz-Płońska E., Namiotko U., 2018, *Kreowanie tożsamości społeczno-kulturowej i osobowej w warunkach wielokulturowości. Działalność naukowo-dydaktyczna pracowników Katedry Edukacji Międzykulturowej Uniwersytetu w Białymstoku*. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Pedagogika*, XXXVI/2/2018, Nauki Humanistyczno-Społeczne: 225–241.

Dokumenty programowe i akty prawne

- Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce*, Ministerstwo Rozwoju, Departament Strategii Rozwoju Rządu RP, Warszawa.
- VIII Raport kohezyjny (2022) VIII sprawozdanie na temat spójności: Spójność w Europie do 2050 r.*, Unia Europejska, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg.
- Krajowa Polityka Miejska 2030*, Uchwała nr 136 Rady Ministrów z 14 czerwca 2022 r.
- KSRR 2030, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*, 2019, *Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony*, Rada Ministrów RP, Warszawa.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego „Śląskie 2020+”*, 2016, Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego, nr V/26/2/2016.
- Regionalna Polityka Rewitalizacji Województwa Śląskiego PROJEKT*, 2020, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 2717/190/VI/2020 Zarządu Województwa Śląskiego z 25.11.2020, Katowice.
- SRMB 2021*, Uchwała nr X/1/2021 Rady Miejskiej w Bieruniu z 28 października 2021 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Bierunia 2035, [<https://bip.bierun.pl/prawo/uchwaly-rady-miejskiej/X12021/idn:12949>, dostęp: 7.02.2024].
- SRWŚ 2030, Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „ŚLĄSKIE 2030”. ZIELONE ŚLĄSKIE*, Załącznik do Uchwały nr VI/24/1/2020 Sejmiku Województwa Śląskiego z 19.10.2020.
- Strategia Rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii na lata 2022–2027 z perspektywą do 2035 System zarządzania rozwojem Polski*, 2018, Uchwała Nr 162/2018 Rady Ministrów z 29.10.2018 r.
- UP 2022, Umowa Partnerstwa dla realizacji polityki spójności 2021–2027 w Polsce*, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Warszawa.
- Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz. U. z 2023 r. poz. 40, 572, 1463, 1688, zwana w tekście uosg.
- Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz. U. z 2023 r. poz. 977, 1506, 1597, 1688, 1890, 2029, zwana w tekście uopizp.
- Ustawa z 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, Dz. U. z 2023 r. poz. 1259, 1273, zwana w tekście uozppr.
- Ustawa z 9 października 2015 r. o rewitalizacji*, Dz. U. z 2021 r. poz. 485, z 2023 r. poz. 28, 1688. Zwana uor.
- Ustawa z 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1378, z 2022 r. poz. 1079.

Strony Internetowe

Europe's Air Quality Status, 2023, [<https://www.eea.europa.eu/publications/europes-air-quality-status-2023>, dostęp: 2.12.2023].

Polskie Towarzystwo Studiów nad przyszłością, 2024, [<https://ptsp.pl>, dostęp 1.02.2024].

Spis rycin i fotografii

Ryc. 1.	Model rozwoju aktywnego.....	42
Ryc. 2.	Gminne obszary strategicznej interwencji.....	44
Ryc. 3.	Stan zagospodarowania zidentyfikowanych niewykorzystanych przestrzeni miejskich (2023 r.).....	51
Ryc. 4.	Kierunki przekształceń niewykorzystanych przestrzeni miejskich.....	52
Ryc. 5.	Przekształcenia niewykorzystanych przestrzeni miejskich w zabudowę mieszkaniową.....	52
Ryc. 6.	Przekształcenia niewykorzystanych przestrzeni miejskich w tereny niezwiązane z zabudową mieszkaniową.....	53
Ryc. 7.	Pokrycie terenu niewykorzystanych przestrzeni miejskich.....	55
Ryc. 8.	Wspomagana fitostabilizacja gleb.....	64
Ryc. 9.	Hierarchia miast aglomeracji górnośląskiej wyznaczona w regionalnych planach zagospodarowania przestrzennego.....	74
Ryc. 10.	Hierarchia miast w województwie śląskim.....	76
Ryc. 11.	Hierarchia miast w strategii rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Katowice – kluczowy ośrodek węzłowy; Gliwice – ważny ośrodek węzłowy; Tarnowskie Góry, Bytom, Sosnowiec, Tychy – rozwojowe ośrodki węzłowe; Chorzów, Dąbrowa Górnicza – ośrodki węzłowe.....	77
Ryc. 12.	Zmiana liczby ludności w latach 2004–2022 w miastach na prawach powiatu w woj. śląskim.....	117
Ryc. 13.	Zmiany w saldzie migracji na 1000 ludności w latach 2004–2022.....	122
Ryc. 14.	Przeciętna liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie (wielkość gospodarstw domowych) w latach 2004–2022.....	124
Ryc. 15.	Liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców w latach 2004–2022.....	124
Ryc. 16.	Wzrost liczby budynków mieszkalnych w latach 2008–2022.....	126
Ryc. 17.	Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Katowicach.....	129
Ryc. 18.	Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Gliwicach.....	130
Ryc. 19.	Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Tychach.....	130

Ryc. 20.	Przyrost zabudowy mieszkaniowej w latach 2017–2023 w Dąbrowie Górniczej.....	131
Ryc. 21.	Natężenie liczby imigrantów zagranicznych w województwach Polski w latach 2006 (1a), 2010 (1b), 2016 (1c) i 2022 (1d).....	163
Ryc. 22.	Koncept miast nowej generacji. Autorska propozycja.....	191
Ryc. 23.	Kształtowanie miast nowej generacji. Wielorakie perspektywy.....	193
Ryc. 24.	Kształtowanie miast śląskich nowej generacji. Propozycja autorska.....	196
Ryc. 25.	Koncepcja strategicznego <i>designu</i> w formule: wyzwania – model perspektyw – cele.....	197
Ryc. 26.	Model kształtowania miast śląskich nowej generacji.....	201
Ryc. 27.	Model kształtowania miast nowej generacji. Moduł I.....	202
Ryc. 28.	Model kształtowania miast nowej generacji. Moduł II.....	203
Ryc. 29.	Miasta nowej generacji w warunkach przenikania się pól transdyscyplinarnych.....	206
Ryc. 30.	Miasta nowej generacji – oddziaływania pól transdyscyplinarnych.....	207
Ryc. 31.	Moduł zależności pól transdyscyplinarnych miast śląskich oparty na relacjach luk strategicznych – ujęcie generalne.....	215
Ryc. 32.	Moduł zależności pól transdyscyplinarnych miast śląskich oparty na relacjach luk strategicznych – ujęcie szczegółowe.....	216
Ryc. 33.	Ewaluacja pomysłów projektowych rozwijających miasta śląskie nowej generacji.....	231
Fot. 1.	Ogólny widok Góry Antonia w Rudzie Śląskiej przed i po rewitalizacji.....	64
Fot. 2.	Realizacje zielonej akupunktury w Chorzowie.....	67
Fot. 3.	Schemat koncepcyjny (a) oraz rzeczywista realizacja (b) samowystarczalnego zielonego modułu w adaptacji miast do zmian klimatu – projekt Mod4Grin.....	68
Fot. 4.	Wybrane przykłady ikonicznych obiektów w miastach aglomeracji górnośląskiej.....	79
Fot. 5.	Charakterystyczne szklane ściany Muzeum Śląskiego przy zrewitalizowanych budynkach kopalni „Katowice”.....	187
Fot. 6.	Wieża widokowa oraz kawiarnia w Bolt Tower na terenie huty „Witkowice”.....	187

Spis tabel

Tabela 1.	Wykorzystanie Internetu w Polsce w latach 2016–2023 w podziale na obszary wiejskie, małe i duże miasta.....	28
Tabela 2.	Osoby korzystające ze stron internetowych lub aplikacji jednostek administracji publicznej w % w latach 2019–2023.....	29
Tabela 3.	Średnie wartości wskaźników dot. wartości niewykorzystanych przestrzeni miejskich w zależności od ich stanu zagospodarowania.....	55
Tabela 4.	Hierarchia miast w aglomeracji.....	72
Tabela 5.	Ikoniczne obiekty w miastach Aglomeracji Górnośląskiej.....	80
Tabela 6.	Miary podobieństwa cech strukturalnych wybranych ośrodków metropolitalnych.....	114
Tabela 7.	Zmiany liczby ludności w latach 2004–2022.....	118
Tabela 8.	Kierunki wymeldowań oraz saldo migracji w latach 2004–2022.....	123
Tabela 9.	Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie w latach 2004–2022; liczba mieszkań przypadająca na 1000 mieszkańców w latach 2004–2022 oraz liczba budynków mieszkalnych 2008–2022.....	125
Tabela 10.	Udział liczby budynków mieszkalnych jednorodzinnych i wielorodzinnych w latach 2017 i 2023 w wybranych miastach (w %).....	127
Tabela 11.	Saldo migracji zagranicznych na 1000 mieszkańców w województwach Polski w latach 2006–2022.....	160
Tabela 12.	Zmiana liczby imigrantów zagranicznych w województwach Polski w latach 2006–2022 (%).....	161
Tabela 13.	Natężenie liczby imigrantów zagranicznych w województwach Polski w latach 2006–2022 (%).....	162
Tabela 14.	Imigranci zagraniczni w województwach Polski ze względu na kontynent pochodzenia w 2022 r. – stan i dynamika przyrostu liczby względem 2006 r. (%).....	164
Tabela 15.	Imigranci zagraniczni na pobyt stały w miastach w Polsce w latach 2016–2022.....	166

Tabela 16. Odsetek imigrantów zagranicznych na pobyt stały w miastach na prawach powiatu w ogóle imigrantów mieszkających w tych miastach w Polsce w latach 2006–2022 (%).....	168
Tabela 17. Natężenie imigrantów na pobyt stały w miastach na prawach powiatu w Polsce w latach 2006–2022.....	170
Tabela 18. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei wyburzania starych obiektów industrialnych.....	182
Tabela 19. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei renowacji starych obiektów industrialnych.....	183
Tabela 20. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące pożądanych celów wykorzystywania obiektów architektury postindustrialnej.....	185
Tabela 21. Wyzwania strategiczne śląskich miast nowej generacji w układzie czterech perspektyw.....	200
Tabela 22. Pola transdyscyplinarne rozwoju miast nowej generacji wraz z ich zawartością.....	210
Tabela 23. Projektowanie strategiczne miast śląskich nowej generacji. Faza ideacyjna; idee i pomysły na projekty strategiczne.....	220
Tabela 24. Faza ideacyjna: Idee i pomysły na projekty strategiczne w perspektywach kształtowania miast śląskich nowej generacji w przekroju pól transdyscyplinarnych.....	223
Tabela 25. Pomysły projektowe wysokiego priorytetu w perspektywach kształtowania miast śląskich nowej generacji w przekroju pól transdyscyplinarnych.....	227

INFORMACJE O AUTORACH

Adam Bartoszek, dr hab., prof. UŚ, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii; ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice; adam.bartoszek@us.edu.pl; bamid@wp.pl.

Krzysztof Gasidło, prof. dr hab. inż. arch., Politechnika Śląska, Katedra Urbanistyki i Planowania Przestrzennego; ul. Akademicka 7, 44-100 Gliwice; krzysztof.gasidlo@polsl.pl.

Krystian Heffner, prof. zw. dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Środowiskowej; ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; krystian.heffner@ue.katowice.pl.

Sławomira Kamińska-Berezowska, dr hab., prof. UŚ, Uniwersytet Śląski; ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice; slawomira.kaminska-berezowska@us.edu.pl.

Andrzej Klasik, prof. zw. dr hab., Górnośląska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości w Chorzowie, Wydział Nowej Ekonomii i Gospodarki Kreatywnej, Departament Zarządzania i Rachunkowości; ul. Raławicka 23, 41-506 Chorzów; andrzej.klasik@ue.katowice.pl.

Brygida Klemens, dr inż., Politechnika Opolska, Katedra Polityki Regionalnej i Rynku Pracy; ul. Prószkowska 76, 45-758 Opole; b.klemens@po.edu.pl.

Jacek Krzyżak, dr, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych; ul. Kossutha 6, 40-844 Katowice; j.krzyzak@ietu.pl.

Florian Kuźnik, prof. zw. dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Badań Strategicznych i Regionalnych; ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; florian.kuznik@ue.katowice.pl.

Agnieszka Majorek-Gdula, dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Środowiskowej; ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; agnieszka.majorek-gdula@uekat.pl.

Aleksander Noworól, prof. n. ekonom. dr hab. inż. architekt, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Gospodarki Przestrzennej; ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków; aleksander.noworol@uek.krakow.pl.

Artur Ochojski, dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Badań Strategicznych i Regionalnych; ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; artur.ochojski@ue.katowice.pl.

Łukasz Odelga, mgr, Starosta Bieruńsko-Lędziński, Starostwo Powiatowe w Bieruniu; ul. Św. Kingi 1, 43-155 Bieruń; starosta@powiatbl.pl.

Małgorzata Pięta-Kanurska, dr. hab., prof. UEW, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Katedra Ekonomii Ekologicznej; ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław; malgorzata.pieta-kanurska@ue.wroc.pl.

Marta Pogrzeba, dr hab., prof. IETU, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych; ul. Kossutha 6, 40-844 Katowice; m.pogrzeba@ietu.pl.

Jerzy Runge, prof. dr hab., Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Przyrodniczych, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej; ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec; jerzy.runge@us.edu.pl.

Edyta Szafranek-Stefaniuk, dr hab., prof. UE, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Badań Strategicznych i Regionalnych; ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; edyta.szafranek-stefaniuk@uekat.pl.

Krzysztof Wrana, dr, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Wydział Nauk Stosowanych, Katedra Zarządzania; ul. Z. Cieplaka 1c, 41-300 Dąbrowa Górnicza; kwrana@wsb.edu.pl.

ISBN 978-83-66847-83-5